

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Politologii

Dawid Pieniężny

**Różnice w preferencjach wyborczych osób religijnych na tle
podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Polsce w
latach 2019-2023**

Praca doktorska napisana pod kierunkiem

Prof. dr. hab. Roberta Alberskiego

Promotor pomocniczy: dr Kamil Błaszczński

Wrocław 2024

„Po co nam chrześcijaństwo, jeśli jest tylko politycznym lobby? (...) [Kościół] nie ma ani obowiązku, ani prawa utożsamiać się z żadnym świeckim ruchem, nawet całkowicie godnym pochwały z moralnego punktu widzenia”

- prof. Leszek Kołakowski -

Spis treści:

Wstęp.....	6
Rozdział I. Kościół katolicki na polskiej scenie politycznej.....	18
1. Rys historyczny.....	19
1.1.Przyjęcie chrztu jako decyzja polityczna.....	19
1.2.Kościół katolicki w obliczu wielu wieków monarchii.....	22
1.3.Kościół katolicki w dobie zawirowań religijnych.....	25
1.4.Czas zaborów, II Rzeczpospolitej i okupacji hitlerowskiej – czas kryzysu.....	27
1.5.Kościół katolicki w „Polsce Ludowej”. Rola Kościoła katolickiego w przemianach ustrojowych w Polsce.....	32
1.6.Kościół katolicki wobec najważniejszych spraw społecznych i politycznych w Polsce po 1989 roku.....	38
2. Sytuacja Kościoła katolickiego w polskiej debacie publicznej w drugiej i trzeciej dekadzie XXI wieku.....	46
2.1.Polscy biskupi – różne poglądy na te same sprawy.....	48
2.2.Problemy wizerunkowe Kościoła katolickiego w Polsce.....	53
2.3.Kościół jako narzędzie prowadzenia polityki? – utożsamienie Kościoła katolickiego w Polsce z jednym ugrupowaniem politycznym.....	65
Rozdział II. Wybory w Polsce – analiza istniejącego stanu wiedzy w kontekście teorii podziałów społecznych (<i>social cleavages</i>).....	71
1. Teoria podziałów społecznych (<i>social cleavages</i>).....	71
2. Analiza historycznych i współczesnych zależności w preferencjach wyborczych Polaków.....	76
2.1.Czynnik geograficzny a preferencje wyborcze Polaków.....	78
2.2.Płeć jako wyróżnik preferencji wyborczych.....	89
2.3.Wiek w analizach postaw wyborców w Polsce.....	93
2.4.Wpływ wykształcenia na określone zachowania wyborcze.....	101
2.5.Preferencje wyborcze Polaków a deklarowana przynależność religijna.....	105
3. Opis i analiza istniejącego stanu badań nad znaczeniem religijności i Kościoła katolickiego dla preferencji wyborczych Polaków.....	108

Rozdział III. Historia organizacyjna Kościoła katolickiego w Polsce na tle okręgów wyborczych w elekcjach do Sejmu RP.....115

1. Współczesna organizacja Kościoła katolickiego w Polsce.....115
 - 1.1. Bulla *Totus Tuus Poloniae Populus* reformą Kościoła w Polsce.....116
 - 1.2. Analiza jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego istniejących w Polsce.....125
2. Opis i analiza okręgów wyborczych dla wyborów parlamentarnych w Polsce.....128
 - 2.1. Zmiana ustrojowa z 1989 roku, a kształt i wielkość okręgów wyborczych w elekcji do Sejmu RP.....129
 - 2.2. Zmiany okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu RP po 1991 roku.....130
 - 2.3. Analiza okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu RP w 2019 i 2023 roku....133
3. Porównanie geograficznego podziału Polski na okręgi wyborcze do Sejmu RP oraz diecezje i archidiecezje Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem sytuacji szczególnych dla rynku wyborczego.....135

Rozdział IV. Znaczenie stopnia laicyzacji dla preferencji wyborczych Polaków.....138

1. Laicyzacja – podejście teoretyczne i praktyczne.....138
 - 1.1. Laicyzacja i sposoby jej badania.....140
 - 1.2. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego – geneza i sposób działania.....146
 - 1.3. Mapa laicyzacji w Polsce z podziałem na jednostki administracyjne Kościoła katolickiego w Polsce między 2019, a 2023 rokiem.....147
2. Wyniki wyborów parlamentarnych w jednostkach organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w latach 2019 i 2023.....151
 - 2.1. Analiza danych Państwowej Komisji Wyborczej.....152
 - 2.2. Mapa preferencji wyborczych Polaków w jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w latach 2019 i 2023.....155
3. Czy stopień laicyzacji diecezji i specyfika podziału Polski zgodnie z podziałem administracyjnym Kościoła katolickiego wpływa na wyniki wyborów? – analiza zaprezentowanych map.....164

Rozdział V. Charakterystyka i sposób różnicowania osób religijnych w Polsce.....166

1. Osoby religijne w Polsce – cechy, podział i charakterystyka.....166
2. Osoby religijne w Polsce jako niejednorodna grupa wyborców.....169
 - 2.1. Katolicy fundamentaliści – opis i charakterystyka grupy.....171

2.2. Katolicy inkluzywni – opis i charakterystyka grupy.....	172
2.3. Katolicy protestujący – opis i charakterystyka grupy.....	173
2.4. Osoby niewierzące lub wyznające inną wiarę jako czwarta grupa wyborców....	174
3. Ogólnopolskie badanie sondażowe jako sposób religijnego zróżnicowania Polaków oraz wykrycia różnic w preferencjach wyborczych między nimi.....	176
3.1. Opis badania.....	177
3.2. Opis narzędzia badawczego.....	180
Rozdział VI. Ogólnopolskie badanie sondażowe – przedstawienie i analiza danych.....	184
1. Preferencje wyborcze i poglądy polityczne Polaków ze szczególnym uwzględnieniem osób religijnych.....	184
2. Określenie zależności między oceną działalności Kościoła katolickiego w Polsce, a preferencjami wyborczymi respondentów.....	191
3. Określenie zależności między częstotliwością odbywania praktyk religijnych, a preferencjami wyborczymi badanej grupy Polaków.....	193
4. Czynniki mogące wpływać na kształtowanie preferencji wyborczych Polaków oraz ich przeniesienie między dwoma kolejnymi wyborami.....	195
5. Charakterystyka głównych grup wyborców w Polsce na podstawie religijności.....	201
6. Wnioski.....	214
Zakończenie.....	217
Wykaz skrótów.....	221
Spis map.....	223
Spis tabel.....	225
Spis wykresów.....	228
Bibliografia.....	230
Aneks.....	261

Wstęp

Skupiając się na powiązaniu religijności z innymi sferami życia społecznego i politycznego, Błażej Olżewski stwierdził: „Religia jest, by tak rzec, nieodłącznym elementem krajobrazu życia każdego człowieka, a już na pewno każdego Polaka. Niezależnie od tego, czy jest się człowiekiem religijnym, wierzącym, ateistą, czy agnostykiem, nie da się od niej uciec. Sami nie zdajemy sobie bowiem sprawy z tego, jak duża część naszej codzienności należy do tak zwanej sfery *sacrum*. Co za tym idzie, religia wpływa na każdego z nas, a wpływ ten może dotyczyć przeróżnych sfer życia – od wrażliwości estetycznej, poprzez poglądy polityczne, postawy moralne, aż do zwykłych codziennych działań, czy tak zwanego stylu życia. Każdy z nas pozostaje z religią w jakiejś relacji, a najwięcej tych relacji, które ponadto zdają się być szczególnie silne, mają ludzie religijni¹, są wobec tego grupą szczególnie ciekawą”². Słowa te potwierdza również jeden z najważniejszych religioznawców XX wieku, Mircea Eliade: „Doskonale świecka egzystencja nie istnieje. Niezależnie od tego, do jakiego stopnia człowiek zdesakralizował świat, niezależnie od tego, jak stanowcza była jego decyzja zmierzająca do prowadzenia życia świeckiego, i tak nigdy się mu nie uda całkowicie odrzucić zachowania religijnego”³.

Podając zagadnienie religijności w Polsce należy wskazać, że kluczowym elementem kształtowania postaw społecznych i tożsamości Polaków jest historyczne dziedzictwo Kościoła katolickiego⁴. To bez wątpienia ta instytucja zdeteterminowała kształt wierzeń obowiązujący w Polsce⁵. Należy więc zaznaczyć, że religijność jest w Polsce trwale powiązana z katolicyzmem oraz samą instytucją Kościoła⁶.

¹ Ludzie religijni są w tej pracy rozumiani jako osoby deklarujące swoją wiarę, bądź przynależność do religii, czyniąc to zarówno wprost, jak i poprzez wskazanie swojej religijności na poziomie badań empirycznych, dzięki wykorzystaniu skali centralności religijności Hubera, której założenia zostały opisane szerzej w rozdziale V.

² B. Olżewski, *Moralny wymiar religii w życiu człowieka dorosłego*, „Rocznik Andragogiczny” 2009, s. 294.

³ M. Eliade, *Sacrum a Profanum. O istocie sfery religijnej*, Warszawa 2022, s. 52.

⁴ W niniejszej pracy termin „Kościół katolicki” będzie stosowany w odniesieniu do wyznania rzymskokatolickiego, bowiem inne obecne w Polsce kościoły katolickie zostały świadomie pominięte przez autora, w związku z ich marginalnym znaczeniem z perspektywy politycznej i politologicznej, związanej z niewielkim odsetkiem wiernych w polskim społeczeństwie.

⁵ Patrz szerzej na przykład: A. Turska-Kawa, *Centrality of religiosity versus civic involvement. The case of Poland*, „Communist and Post-Communist Studies” 2018, nr 51 (1); A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, „Directiveness” as a Predictor of Religious Attitudes, „Polish Sociological Review” 2017, no. 2; A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *The Importance of Religiosity in the Formation of Populist Attitudes: the Case of Poland*, „Journal for the Study of Religions and Ideologies” 2020, Vol. 19, issue 55.

⁶ Badania religijności Polaków są ściśle powiązane z Kościołem katolickim, z uwagi na marginalny odsetek przedstawicieli innych kościołów i związków wyznaniowych oraz fakt, że religijność w Polsce jest kompleksowo

Kościół katolicki, rozumiany w niniejszej pracy jako instytucja o charakterze organizacyjno-administracyjnym pełni w Polsce szczególną rolę, również w sferze polityki. Sytuacja znanego już historycznie mariażu „tronu i ołtarza”, doczekała się w latach 2015 - 2023 rozpoczęcia kolejnego rozdziału w najnowszej historii politycznej Polski. Wielu hierarchów Kościoła w Polsce, poprzez otwarte wsparcie polityki Prawa i Sprawiedliwości podjęło ryzyko⁷, przed którym przestrzegał symbol katolickiego ruchu oporu przeciwko władzy komunistycznej – kardynał Stefan Wyszyński. W manifestie wystosowanym do Bolesława Bieruta pisał: „Rzeczy Bożych na ołtarzu cesarza składać nam nie wolno. *Non possumus!*”⁸. W związku z tym faktem autor uznał pilną potrzebę pochylenia się nad tym problemem, by ukazać naukową zależność między „Polską diecezjalną”⁹, a preferencjami wyborczymi Polaków i przyczynami ich kreowania oraz zmian w latach 2019 - 2023.

Same rozważania dotyczące roli Kościoła katolickiego w życiu politycznym w Polsce po przemianach ustrojowych dokonanych w 1989 roku, nabrały szczególnego znaczenia w naukach o polityce. Jeszcze w latach 90. XX wieku wielu autorów wskazywało, że podziały społeczno-polityczne w Polsce nie dotyczą tylko kwestii ekonomicznych, ale również stosunku wobec roli Kościoła katolickiego w szeroko rozumianym życiu publicznym¹⁰. Jak stwierdził

determinowana przez wskazaną instytucję. Innymi słowy – nawet osoby niewierzące są w pewien sposób stymulowane przez Kościół katolicki jako instytucję wpływu na władze i opinię publiczną obecną w Polsce od wielu wieków, przez co posiadają określony stosunek do Kościoła i jego przedstawicieli, który może wprost wpływać na ich religijność. Patrz na przykład: J. Mariański, *Religia i religijność w zsekularyzowanych społeczeństwach*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016, nr 4 (236); W. Piwowarski, *Religijność ludowa w ciągłości i zmianie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania” 1990, nr 8 (216); B. Urbańska, *Religijność młodych Polaków: ucieczka od religii czy od Kościoła?*, [w:] K. Skarżyńska (red.), *Młodzi dorośli: identyfikacje, postawy, aktywizm i problemy życiowe*, Warszawa 2021. Dodatkowo Kościół rzymskokatolicki jest największy spośród kościołów katolickich. Ma on najwięcej wyznawców ze wszystkich obecnych w Polsce wyznań chrześcijańskich i wraz z innymi kościołami katolickimi, które co do zasady wyróżniają się uznawaniem zwierzchnictwa papieża, wyraźnie dominuje w chrześcijaństwie. Patrz szerzej: A. Fordoński, *Katolicyzm jako czynnik polaryzujący w głównych konfliktach światopoglądowych w Polsce w latach 1989-2011*, Toruń 2021, s. 17.

⁷ Ryzyko to, widoczne w wyraźnym wsparciu wyrażanym wobec jednego ugrupowania politycznego polegało na zniechęceniu do siebie nie tylko innych partii politycznych, ale także dużego segmentu społeczeństwa, narażając się na negatywne konsekwencje w przypadku alternacji władzy. Właśnie przez ten fakt zasadnym jest weryfikacja, czy taki związek Kościoła oraz Prawa i Sprawiedliwości miał wpływ na preferencje wyborcze Polaków, zarówno w ujęciu pozytywnym (wśród wyborców, dla których powiązanie takie było pożądane), jak i negatywnym (wśród elektoratu niezadowolonego z takiego związku „tronu i ołtarza”). Zmiana władzy w 2023 roku spowodowała pojawienie się w przestrzeni publicznej postulatów przeciwnych Kościołowi, czego przykładem jest ograniczenie liczby godzin lekcji religii w szkołach.

⁸ *Memoriał Episkopatu Polski do władz PRL*, Warszawa 1953.

⁹ Wybór „Polski diecezjalnej” jest uzasadniony naukowo ze względu na analizowanie preferencji wyborczych przez pryzmat wyborów parlamentarnych. Bardzo istotny jest fakt, że liczba okręgów wyborczych w elekcjach do Sejmu RP jest tożsama z liczbą jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce. W związku z tym możliwe jest prowadzenie porównań, o czym szerzej w rozdziale III oraz IV.

¹⁰ Patrz szerzej na przykład: M. Grabowska, *System partyjny – w budowie*, „Krytyka” 1991, nr 37, s. 23-33; K. Jasiewicz, *Polish politics on the eve of the 1993 elections toward fragmentation or pluralism?*, „Communist and

Krzysztof Jasiewicz: „W Polsce początku XXI wieku, jeśli chcemy zgadnąć, jak ktoś głosował w ostatnich wyborach lub jak zagłosuje w następnych, powinniśmy zapytać go nie o zawód, wykształcenie czy grubość portfela, lecz o to, jak często odmawia różaniec”¹¹.

Znaczenie Kościoła dla życia społeczno-politycznego w Polsce tuż po 1989 roku było bardzo istotne. Jak zauważył Krzysztof Kowalczyk: „Jego zaangażowanie w sferę polityki wyrażało się w bezpośredniej czy pośredniej legitymizacji określonych kandydatów i partii prawicowych lub postsolidarnościowych oraz w delegitymizacji pretendentów i ugrupowań określanych jako lewicowe i postkomunistyczne”¹².

Pojawiały się również krytyczne głosy wobec wskazanego zjawiska¹³. Nie były one jednak bardzo silne. Jak napisał ponad 25 lat temu Jarosław Gowin: „[Kościół] ma obowiązek angażować się w sprawy, którymi żyje zbiorowość (...). Polityka stanowi naturalny przedmiot zainteresowania Kościoła”¹⁴. Kilkanaście lat po nim Leszek Kołakowski dodał: „Kościół nie może uciekać od odpowiedzialności w kwestiach doczesnych (...). Byłoby szaleństwem utrzymywać, że Kościół mógłby się odgrodzić od konfliktów politycznych lub społecznych, w których jego głos może poprzeć sprawę moralnie słuszną”¹⁵. Hierarchowie wychodząc z podobnego stanowiska korzystali z tak wytworzonego w sferze publicznej, niepisanego prawa do wpływu na władze polityczne. Istnieje bardzo wiele przykładów takiego działania. Poczynając od spotkania polityków u kardynała Józefa Glempa, znanego publicystycznie jako „herbatka u prymasa”, na którym ustalano sposób usunięcia Wojciecha Jaruzelskiego z prezydenckiego fotela, poprzez organizację pierwszego posiedzenia klubu parlamentarnego Akcji Wyborczej „Solidarność” w 1997 roku w progach i przy obecności arcybiskupa Tadeusza Gocłowskiego, po organizację rekolekcji dla parlamentarzystów Platformy Obywatelskiej w 2006 roku przez kardynała Stanisława Dziwisza¹⁶. Wyżej wybrane przykłady nie wyczerpują

Post-Communist Studies” 1993, nr 4; J. Raciborski, *Polskie wybory: Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego 1989-1995*, Warszawa 1997; T. Żukowski, *Wybory 1993: Wyniki i ich uwarunkowania*, Warszawa 1994.

¹¹ K. Jasiewicz, *Portfel czy różaniec? Wzory zachowań wyborczych Polaków w latach 1995-2001*, [w:] K. Jasiewicz, *Na ulicy i przy urnie. Studia o zachowaniach politycznych Polaków 1980-2020*, Warszawa 2022, s. 236.

¹² K. Kowalczyk, *Partie i ugrupowania parlamentarne wobec Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1989-2011*, Szczecin 2012, s. 93.

¹³ Patrz szerzej: J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, Warszawa 2018, s. 206-207.

¹⁴ J. Gowin, *Kościół w czasach wolności 1989-1999*, Kraków 1999, s. 10-11.

¹⁵ L. Kołakowski, *Jezus ośmieszony. Esej apologetyczny i sceptyczny*, Kraków 2014, s. 33-34.

¹⁶ P. Burgoński, *Patronat i mediacja duchownych w polityce*, [w:] P. Burgoński, S. Sowiński (red.), *Ile Kościoła w polityce, ile polityki w Kościele*, Katowice 2009, s. 139-141.

listy analogicznych wydarzeń¹⁷ i co istotne, nie dotyczą jeszcze działań związanych z politykami Prawa i Sprawiedliwości.

Przytoczone egzemplifikacje pokazują, że już w latach 90. XX stulecia ugrupowania postsolidarnościowe próbowały wykorzystać Kościół katolicki do swoich celów politycznych, czego dowodem były audiecje u Jana Pawła II przedstawicieli klubów parlamentarnych Platformy Obywatelskiej oraz Prawa i Sprawiedliwości w 2004 roku¹⁸. W tym miejscu warto również wskazać, że Kościół katolicki nie oponował przed takimi praktykami. Więcej, przed każdymi wyborami parlamentarnymi, począwszy od 1991 roku, wydawał instrukcje dotyczące popieranych przezeń postulatów, którymi kierować się powinien wierzący wyborca¹⁹. W 2007 roku kardynał Stanisław Dziwisz spotkał się tuż przed elekcją parlamentarną z Donaldem Tuskiem, co było jednoznacznie odebrane jako poparcie wyrażone przez hierarchę dla Platformy Obywatelskiej²⁰. Podsumowując, zdawać by się mogło, że próba zawarcia przymierza z Kościołem, to nie wyłączny i nowatorski pomysł Prawa i Sprawiedliwości, które jednak korzystając z istniejących po 1989 roku podwalin, stworzyło najsilniejszą jak dotąd polityczną więź z analizowaną instytucją.

Ernst-Wolfgang Böckenforde wskazywał, że Kościół korzystając z możliwości, jakie daje mu współczesna demokracja, może forsować rozwiązania polityczne oparte na swojej nauce, jednak musi zdawać sobie sprawę, że zostanie utożsamiony z konkretnym ugrupowaniem politycznym²¹. Potwierdzenie tej tezy mogliśmy zaobserwować w Polsce.

Jak zauważa Aleksander Hall: „Po objęciu władzy przez PiS w 2015 roku Kościół uzyskał pewność, że w kwestiach światopoglądowych, obyczajowych, a także formalnych relacji pomiędzy państwem a Kościołem nie nastąpią zmiany w prawie niezgodne z jego nauczaniem”²². Powstanie tak specyficznego i przez długi okres nierozrwalnego związku władzy z Kościołem jako aktorem politycznym²³, pozwoliło wytworzyć szereg patologii, łącząc sfery *sacrum* i *profanum* do tego stopnia, że laicyzujące i atomizujące się społeczeństwo opowiedziało się przeciwko tej specyficznej hybrydzie po ośmiu latach rządów Zjednoczonej

¹⁷ Patrz szerzej: *Ibidem*, s. 139-158.

¹⁸ Patrz szerzej: M. Dzidek, *Miejsce i rola polskiego Kościoła katolickiego w życiu publicznym. Zarys relacji między państwem, Kościołem, społeczeństwem*, Toruń 2007, s. 200.

¹⁹ Patrz szerzej: M. Delong, *Konferencja Episkopatu Polski wobec wybranych kwestii politycznych i społecznych w Polsce w latach 1989-2014*, Rzeszów 2016, s. 129-157.

²⁰ T. Terlikowski, *Kościół po wyborach*, „Przegląd Powszechny” 2007, nr 11 (1035), s. 169-170.

²¹ E. W. Böckenforde, *Wolność, państwo, Kościół*, Kraków 1994, s. 41-43.

²² A. Hall, *Rzeczy (nie)pospolite: Kościół wobec państwa PiS*, „Więź” 2017, nr 668, s. 89.

²³ K. Dłuska, *Kościół – aktor w przestrzeni publicznej i sferze politycznej*, „Nurt SVD” 2018, nr 144.

Prawicy. Przed wyborami parlamentarnymi w 2023 roku niemal wszystkie ugrupowania opozycyjne zaczęły przedstawiać postulaty wzywające do stworzenia świeckiego państwa i odrzucenia nowej roli Kościoła w kraju²⁴. Szacunek do analizowanej instytucji, który ta zdobywała przez wszystkie lata walki z komunizmem zaczął bardzo konsekwentnie zanikać²⁵.

Sama Konferencja Episkopatu Polski, a więc gremium złożone z biskupów Kościoła katolickiego w Polsce, również jest wyraźnie podzielona w spojrzeniu na ważne kwestie społeczno-polityczne, co sygnalizują nie tylko doniesienia medialne, ale również wypowiedzi najważniejszych polskich duchownych. Każde istotne święto państwowe czy kościelne, przynosi różnice w treści homiletycznego przekazu i są to nierzadko różnice kolosalne. Mogą one wpływać nie tylko na sposób praktykowania religii przez Polaków, ale również kreować zupełnie różne postawy socjologiczne oraz polityczne. Uprawnione jest stwierdzenie, że poglądy na ważne sprawy publiczne Metropolity Łódzkiego – kardynała Grzegorza Rysia oraz Metropolity Krakowskiego – arcybiskupa Marka Jędraszewskiego, różnią się. Dotyczy to często fundamentalnych kwestii, takich jak na przykład ocena zaangażowania Kościoła w kampanię wyborczą²⁶. Potęguje to wrażenie, że podobnie będzie w przypadku zwykłych ludzi tworzących polskie społeczeństwo, zwłaszcza w obliczu postępującej laicyzacji widocznej po 2005 roku.

Do tej pory żaden badacz nie pochylił się nad problemem stworzenia mapy preferencji wyborczych Polaków z podziałem na archidiecezje i diecezje, a więc jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego. Autor uznał, że jest to dobry czas na badanie powiązania wyników wyborów parlamentarnych w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce ze stopniem ich laicyzacji. Podobnie uznano, że istotne jest podjęcie próby wyjaśnienia przyczyny zróżnicowania zachowań wyborczych Polaków, mimo wciąż w zdecydowanej większości wyznawania tej samej wiary²⁷, czyli w znacznej mierze uwspólnionego systemu wartości. Autor uznał także, że zasadne jest rozstrzygnięcie czy Kościół katolicki i prezentowany przez niego system aksjologiczny mają znaczenie przy

²⁴ Partie polityczne, odwołując się do powiązania Kościoła katolickiego z władzami państwowymi w latach 2015-2023 zauważyły konieczność wprowadzania zmian mających na celu przejście w kierunku świeckiego modelu państwa. Postulaty te potwierdzają wskazane przez autora zjawisko utożsamienia Kościoła katolickiego z całą sferą *sacrum* w Polsce.

²⁵ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny działalności instytucji publicznych w marcu*, nr 36/2024, s. 24-25.

²⁶ Strona internetowa Onet.pl, *Kampania wyborcza w kościele. Duże zmiany*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/zasada-rozdzialu-kosciola-od-panstwa-a-dzialalnosc-politykow-w-koscielu/gvnfhgx> (dostęp: 01.07.2024).

²⁷ Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2023*, Warszawa 2023, s. 117-118.

podejmowaniu decyzji wyborczych w czasie szeregu kryzysów wizerunkowych dotyczących wskazaną instytucję²⁸, coraz bardziej negatywnej oceny ze strony społeczeństwa oraz w obliczu zmiany paradygmatu aksjologicznego i ewolucyjnego porzucania wartości chrześcijańskich widocznych w społeczeństwie²⁹.

Mając na uwadze powyższą analizę, problem badawczy został sformułowany w formie następującego pytania: Czy stosunek do Kościoła katolickiego w Polsce jest istotnym moderatorem w zakresie budowania relacji między preferencjami wyborczymi, a poziomem religijności respondentów? Przez tak zadane pytanie należy rozumieć założenie, że Kościół katolicki to instytucja oddziałująca w Polsce nie tylko na osoby religijne, ale również na osoby niewierzące, które często wyrażają wobec niego krytyczny stosunek. Ocena ta jest jednak determinowana trwałą obecnością wskazanej instytucji w przestrzeni publicznej. Z tego powodu autor zauważył konieczność obszernego przedstawienia tła historycznego. Przykładem takiego będzie sakralizacja życia, która jest widoczna w przestrzeni społeczno-politycznej w Polsce, będąc jednocześnie postulatem motywowanym wyłącznie religijnie. Kościół katolicki jest więc instytucją determinującą kształt religijności obowiązujący w Polsce, a przyjęcie tego problemu ma wartość nie tylko poznawczą, ale również eksplanacyjną.

Celem nadrzędnym niniejszej pracy była próba wskazania przyczyn zauważalnego w Polsce zjawiska, w którym duży odsetek osób religijnych, mimo deklaracji swojej wiary, decyduje się na głosowanie na ugrupowania polityczne wyrażające światopogląd sprzeczny z tą wiarą, a więc rozszerzenie modelu zachowań wyborczych widocznego w Polsce.

Autor w niniejszej rozprawie postawił również szereg celów szczegółowych. Były one następujące: (1) Stworzenie mapy preferencji wyborczych Polaków według podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Polsce, czyli z uwzględnieniem archidiecezji i diecezji rzymskokatolickich oraz (2) stworzenie mapy laicyzacji Polski z podziałem na tożsame jednostki administracyjne, wraz z porównaniem tak stworzonych map. (3) Wyodrębnienie grup religijnych wyborców w Polsce wyróżniających się określonymi cechami socjopolitycznymi

²⁸ Patrz na przykład: Raport Centrum Badań Opinii Społecznej, *Oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce*, nr 101/2019; Strona internetowa Onet.pl, *Dlaczego Polacy masowo odchodzą od Kościoła? Ksiądz ujawnia szereg przyczyn*, <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/dlaczego-polacy-masowo-odchodza-od-kosciola-ksiadz-ujawnia-szereg-przyczyn/p2clnsh.79cfc278> (dostęp: 26.12.2023); Strona internetowa Onet.pl, *Raport Kościół w kryzysie*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kosciol-jest-w-kryzysie-mamy-dane-ktore-to-potwierdzaja/pftrby6> (dostęp: 26.12.2023).

²⁹ Patrz na przykład: Raport Centrum Badań Opinii Społecznej, *Dlaczego Polacy odchodzą od Kościoła?*, nr 105/2022; Raport Pew Research Center, *The Age Gap in Religion Around the World*, 2018.

oraz specyficznym dla każdej z nich stosunkiem do Kościoła katolickiego. (4) Wskazanie znaczenia oceny instytucji Kościoła oraz częstotliwości udziału w praktykach religijnych dla preferencji wyborczych Polaków, a także (5) wskazanie potencjalnych przyczyn zmiany preferencji wyborczych Polaków na przestrzeni dwóch kolejnych elekcji parlamentarnych. Ostatnim celem szczegółowym było, zgodnie z postawionym problemem badawczym (6) wskazanie czy stosunek do Kościoła katolickiego w Polsce jest istotnym moderatorem w zakresie budowania relacji między preferencjami wyborczymi, a poziomem religijności respondentów³⁰.

W niniejszej rozprawie przyjęto określoną cezurę czasową. Objęła ona lata 2019 – 2023. Jest to okres, w którym odbyły się dwie ostatnie elekcje parlamentarne oraz czas występujący pomiędzy nimi. Przedstawione w kolejnych rozdziałach analizy dotyczące miejsca, roli i historii Kościoła katolickiego w Polsce celowo wykraczają poza wskazany okres. Niemożliwe bowiem byłoby zrozumienie pozycji politycznej, społecznej, prawnej oraz ekonomicznej Kościoła katolickiego w Polsce bez wskazania kontekstu historycznego. Problem badawczy, który autor postawił w niniejszej pracy koncentruje się w obszarze zachowań wyborczych Polaków.

By osiągnąć zaprezentowane cele, autor postawił następujące pytania badawcze: (1) Czy odsetek osób biorących udział w praktykach religijnych ma wpływ na preferencje wyborcze mieszkańców jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce? (2) Czy mieszkańcy bardziej zlaicyzowanych jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce preferują partie i kandydatów lewicowo-liberalnych? (3) Czy poziom krytycyzmu wobec instytucji Kościoła wpływa na preferencje wyborcze Polaków? (4) Czy częstotliwość odbywania praktyk religijnych wpływa na preferencje wyborcze Polaków? (5) Jak często respondenci wskazywali opinię Kościoła katolickiego jako wpływowy czynnik budowania ich preferencji wyborczych? (6) Czy jest możliwe wykrystalizowanie charakterystycznych grup

³⁰ W tym miejscu należy jednak wskazać, że praca nie jest osadzona w żadnym z modeli wyjaśniania preferencji wyborczych Polaków. Autor nie zakładał, że wyborcy kierują się wyłącznie kwestiami ideologicznymi, jak czyni to model kulturowy. Autor nie wskazywał również, że przywołany model kulturowy jest ważniejszy od ekonomicznego, czy też socjoekonomicznego. To nie określenie, czy na poziomie indywidualnym dominującym będzie głos opinii, głos przynależności, czy głos wymiany było istotne w niniejszej pracy. Patrz szerzej: W. Jednaka, *Zachowania wyborcze*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 1997, s. 271-275. Zgodnie z postawionym celem pracy, kluczowe było zweryfikowanie, czy w obliczu zmian religijności Polaków, kwestie związane z wierzeniami będą nadal istotne dla kształtowania preferencji wyborczych, nie zaś, czy będą istotniejsze od innych.

wyborców w Polsce na podstawie ich religijności? (7) Czy przynależność do określonej grupy wyborców na podstawie religijności respondentów wpływa na preferencje wyborcze Polaków?

Próbie odpowiedzi na wskazane pytania badawcze stanowiły następujące hipotezy: (1) Odsetek osób biorących udział w praktykach religijnych ma wpływ na preferencje wyborcze mieszkańców jednostki administracyjnej Kościoła katolickiego w Polsce, w zależności – im wyższy odsetek praktykujących, tym wyższy odsetek głosujących na partie i kandydatów prawicowo-konserwatywnych światopoglądowo wśród ogółu wyborców określonej archidiecezji/diecezji. (2) Mieszkańcy bardziej zlaicyzowanych jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce preferują partie i kandydatów lewicowo-liberalnych. (3) Wyborcy bardziej krytyczni wobec instytucji Kościoła w mniejszym stopniu głosują na Prawo i Sprawiedliwość, niż wyborcy popierający działalność Kościoła. (4) Osoby najczęściej uczestniczące w praktykach religijnych w największym odsetku popierają Prawo i Sprawiedliwość. (5) Niewielki odsetek respondentów wskazuje Kościół katolicki jako wpływowy czynnik budowania preferencji wyborczych. (6) Dzięki wykorzystaniu analizy statystycznej, istnieje możliwość wskazania charakterystycznych podgrup wyborców w Polsce na podstawie ich religijności. (7) Przynależność do określonej grupy wyborców na podstawie czynników związanych z religijnością determinuje preferencje wyborcze Polaków.

Specyfika wskazywanego problemu wymagała od autora zastosowania następujących metod i technik badawczych:

1. Analiza źródeł zastanych: publikacji naukowych, publikacji Głównego Urzędu Statystycznego, Centrum Badania Opinii Społecznej, czy sondaży *exit poll* przeprowadzanych po wyborach parlamentarnych w XXI wieku. Analiza ta umożliwiła autorowi wskazanie zmian religijności Polaków oraz ich stosunku do Kościoła katolickiego na podstawie wieloletnich, cyklicznych badań przekrojowych. Wykorzystanie tej metody badawczej pozwoliło również na porównanie preferencji politycznych Polaków wyrażanych w wyborach parlamentarnych z posiadaniem przez nich określonych cech socjodemograficznych. Zastosowanie techniki *desk research* pozwoliło na wtórne wykorzystanie danych zgromadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego w odniesieniu do częstotliwości uczestniczenia w praktykach religijnych przez Polaków, a także przygotowanie rozważań na temat laicyzacji postępującej w całej Polsce oraz poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w kraju. Ponadto wykorzystane zostały dane z elekcji

zgromadzone przez Państwową Komisję Wyborczą, co umożliwiło stworzenie map preferencji wyborczych Polaków, z podziałem na jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego, niezbędnych do przeprowadzenia analizy porównawczej z danymi ISKK odnoszącymi się do laicyzacji poszczególnych archidiecezji i diecezji rzymskokatolickich w Polsce.

2. Technika sondażu z wykorzystaniem narzędzia, jakim był kwestionariusz ankiety. Badanie zostało poprzedzone badaniem pilotażowym. Zostało przeprowadzone na reprezentatywnej grupie dorosłych Polaków. Szczegółowy opis badania, wraz z opisem próby badawczej znajduje się w rozdziale V.
3. Analiza statystyczna: wykorzystana do interpretacji danych zgromadzonych w ramach ogólnopolskiego badania sondażowego. Badanie to pozwoliło na zdobycie informacji o preferencjach wyborczych Polaków, a także przyczynach kształtowania oraz zmian tychże preferencji. Analiza wyników badania pozwoliła również na zdobycie informacji o różnicach i podobieństwach w sposobie podejścia Polaków do zagadnienia religii. Badanie to pozwoliło także podzielić wyborców w Polsce na grupy posiadające unikalne cechy, które mogą determinować zachowania wyborcze przedstawicieli każdej z nich oraz odnieść ten podział do zaproponowanych w literaturze przedmiotu. Dokładny opis wykonanych czynności statystycznych został przedstawiony w rozdziale VI.

Prezentowana rozprawa składa się ze wstępu, 6 rozdziałów skonstruowanych w sposób problemowy oraz zakończenia. Taka struktura umożliwiła przeprowadzenie logicznego wyводу, wskazując na szereg zależności weryfikujących wstępne założenia autora.

Pierwszy rozdział dotyka historii politycznej Kościoła katolickiego w Polsce. Autor rozpoczął analizę historycznych uwarunkowań roli oraz pozycji Kościoła katolickiego w Polsce, już od przyjęcia chrztu przez Mieszka I. Kolejno analizie historycznej poddawane były wszystkie wieki monarchii, czas zaborów, dwóch wojen światowych oraz ponad 50 lat rządów partii komunistycznej w Polsce. Ważne miejsce w tym rozdziale zajmuje opis roli badanej instytucji w przemianach ustrojowych dokonanych w 1989 roku. Takie podejście badawcze pozwoliło na wskazanie historycznej ewolucji roli Kościoła katolickiego w Polsce, a także jego stosunków z władzą państwową. Autor we wskazanym rozdziale podjął również tematykę powiązania religii i polityki, analizując stosunek Kościoła do najważniejszych spraw społeczno-politycznych w demokratycznej Polsce. W ten sposób analiza historyczna została

zestawiona z obecną sytuacją Kościoła katolickiego w polskiej debacie publicznej. Autor wskazał przede wszystkim na zróżnicowanie poglądów na ważne społecznie i politycznie problemy występujące wśród biskupów wchodzących w skład Konferencji Episkopatu Polski. Poruszone w tym rozdziale zostały również problemy wizerunkowe Kościoła katolickiego w Polsce oraz specyfika powiązania tej instytucji z polityką prowadzoną przez Prawo i Sprawiedliwość.

Rozdział drugi skupiony został wokół wyborów parlamentarnych w Polsce, w kontekście zastosowanej w pracy teorii podziałów społecznych (*social cleavages*), zaproponowanej przez Steina Rokkana i Seymoura Lipseta. Autor przedstawił w nim nie tylko założenia teoretyczne rozprawy, ale również przeprowadził analizę danych dotyczących preferencji wyborczych Polaków, wyrażonych w wyborach parlamentarnych w XXI wieku, poszukując historycznych i współczesnych zależności. Wskazywanej analizie zostały poddane takie zmienne, jak miejsce zamieszkania, płeć, wiek, poziom wykształcenia, czy deklarowana przynależność religijna. Wykorzystując dostępne wyniki badań zaprezentowanych w literaturze przedmiotu oraz w raportach wielu instytucji, autor wskazał generalne zależności wpływające na zachowania wyborcze Polaków poprzez obecność określonych cech socjodemograficznych. W rozdziale tym autor przeprowadził również przegląd i analizę literatury dotyczącej badanego obszaru, wskazując na istnienie luki badawczej, którą zapełnia niniejsza rozprawa.

Trzeci rozdział rozprawy skupiono na podziale administracyjnym Kościoła katolickiego w Polsce, zarówno z perspektywy historycznej, jak i współcześnie oraz z podziałem kraju na okręgi wyborcze w elekcjach do Sejmu RP. Rozdział wieńczy analiza porównawcza obu tych struktur, z uwagi na ich identyczną liczbę. Jeśli nie liczyć Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, który nie dysponuje terytorium diecezjalnym, a skupiony jest tylko wokół sił zbrojnych RP, w granicach Rzeczypospolitej Polskiej funkcjonuje 41 jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w postaci archidiecezji oraz diecezji. Dokładnie tyle samo jest okręgów wyborczych w sejmowych elekcjach.

W rozdziale czwartym autor zajął się problemem laicyzacji oraz jej związku z preferencjami wyborczymi Polaków. Wskazując pojęcie laicyzacji, przeprowadził rozważania na temat występowania tego zjawiska we współczesnej Polsce oraz jego zróżnicowania w poszczególnych regionach kraju. Autor w tym miejscu przedstawił również mapy laicyzacji Polski z podziałem na jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego między 2019, a 2023 rokiem, po czym porównał je z analogicznymi mapami dotyczącymi preferencji wyborczych

Polaków w tych jednostkach administracyjnych w badanym okresie. Przeprowadzenie takiej analizy było możliwe dzięki wykorzystaniu danych zgromadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego oraz Państwową Komisję Wyborczą.

Piąty rozdział został skupiony wokół religijnych wyborców w Polsce jako grupy niejednorodnej. W rozdziale tym przedstawiono podział katolików jako zdecydowanie największej grupy wyborców w Polsce na 3 podgrupy, w związku z cechami prezentowanymi przez każdą z nich. Taksonomia ta została zaproponowana w literaturze przedmiotu przez Agnieszkę Turską-Kawę oraz Waldemara Wojtasika³¹. Autor niniejszej pracy zaproponował odniesienie tych grup do kolejnej, czwartej – osób niewierzących lub wyznających inną wiarę. Katolicy, a więc osoby religijne w Polsce to niejednorodna grupa wyborców, o czym świadczy zróżnicowane poparcie tej grupy dla różnych partii politycznych prezentujących często sprzeczne postulaty. Przedstawienie takiego, funkcjonującego już w nauce podziału osób religijnych na grupy cechujące się określonymi zachowaniami, poglądami politycznymi czy specyficzną dla każdej z nich oceną działalności Kościoła katolickiego, wydawało się być konieczne, by w pełni przygotować podbudowę teoretyczną pracy przed analizą wyników autorskiego badania sondażowego. Poznanie przyczyn podejmowania przez osoby religijne decyzji o wyrażeniu poparcia wyborczego ugrupowaniom, których postulaty są niezgodne z nauczaniem Kościoła katolickiego było bardzo istotne w badanym kontekście. Tak przygotowany podział stał się punktem odniesienia do proponowania grup wyborców w Polsce ze względu na religijność oraz ocenę instytucji Kościoła katolickiego, który ma miejsce w rozdziale szóstym. Przed tym jednak autor wskazał na założenia badawcze przeprowadzonego autorskiego badania sondażowego, a także dokonał jego opisu wraz z analizą treści samego narzędzia badawczego.

W ostatnim rozdziale pracy, autor dokonał analizy danych wytworzonych na podstawie ogólnopolskiego badania sondażowego przeprowadzonego na reprezentatywnej grupie dorosłych Polaków. W toku badań przedstawiona została charakterystyka grup wyborców w Polsce ze względu na religijność respondentów oraz wyrażoną przez nich ocenę działalności Kościoła katolickiego. Podział ten został przygotowany dzięki szczegółowej analizie statystycznej. Autor jeszcze przed zaproponowaniem wskazanej taksonomii, przedstawił całość obserwacji składającej się na ciąg przyczynowo - skutkowy. Rozpoczęło ją przedstawienie

³¹ Szerszy opis wskazanej taksonomii znajduje się w rozdziale V.

preferencji wyborczych Polaków ze szczególnym uwzględnieniem osób religijnych. W tym rozdziale autor przedstawił także zależności występujące między oceną działalności Kościoła katolickiego w Polsce, czy częstotliwością odbywania praktyk religijnych, a preferencjami wyborczymi Polaków oraz potencjalne czynniki kształtujące preferencje wyborcze Polaków, a także te powodujące przeniesienie preferencji wyborczych między dwoma kolejnymi elekcjami parlamentarnymi. Rozważania zakończone zostały wnioskami powstałymi po przeprowadzeniu wskazanej analizy.

Prezentowane badanie pokazuje, że pochylenie się nad zjawiskiem „Polski diecezjalnej” nie jest pozbawione sensu, ponieważ w wielu przypadkach nie pokrywa się ona z podziałem na województwa, powiaty czy gminy. Przykładem takiego zjawiska jest diecezja kaliska, w skład której wchodzi nie tylko parafie dawnego województwa kaliskiego, ale również zlokalizowana w województwie łódzkim część powiatu wieruszowskiego oraz znajdujący się w granicach województwa dolnośląskiego - Syców. Podział ten nastąpił w 1992 roku na mocy bulli papieskiej *Totus Tuus Poloniae Populus*. Obecnie obowiązujący, trójstopniowy podział administracyjny Polski, wszedł w życie w 1999 roku. W związku z tym faktem wskazane zostały znaczące rozbieżności występujące między przytoczonymi podziałami geograficznymi.

Całość niniejszej pracy skupiono więc na rozstrzygnięciu problemu, czy w obliczu tezy o postępującej laicyzacji Polaków oraz zmianie ich stosunku do instytucji Kościoła katolickiego, czynnik religijny miał istotne znaczenie dla kształtowania się indywidualnych preferencji wyborczych w Polsce na przestrzeni lat. Utożsamienie religijności oraz stosunku do Kościoła katolickiego z poparciem dla określonych ugrupowań, wydaje się być jedną z kluczowych osi podziału elektoratu wyborczego w Polsce, wpisując tym samym dyskurs niniejszej pracy w klasyczne na tym etapie refleksji naukowej, a przywołane wcześniej teorie podziałów socjopolitycznych. Kontynuując zatem rozważania w ramach tez przyjętych na kanwie niniejszej pracy, rzetelne rozstrzygnięcie postawionego problemu nie byłoby możliwe bez opisanie kontekstu historycznego funkcjonowania Kościoła katolickiego w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem działalności tej instytucji w przestrzeni publicznej, w celu wskazania jej trwałej obecności w życiu politycznym i społecznym Polaków.

Rozdział I.

Kościół katolicki na polskiej scenie politycznej

Historycznie rzecz ujmując, po uzyskaniu przez Kościół katolicki możliwości swobodnego prowadzenia działalności, chrześcijaństwo stało się religią dominującą w wielu miejscach świata. Zapoczątkowało to okres, w którym poddawana analizie instytucja posiadała ogromny wpływ na politykę wielu państw, a papież, jako głowa Kościoła był osobą poważaną i szanowaną wśród najważniejszych władców cywilizowanego świata. Wskazana zależność potrafiła ewoluować. Kościół i jego władze osiągały różne, czasami bardzo poważne kryzysy i konflikty z najmożniejszymi hierarchami i politykami. Należy w tym miejscu przywołać kilka wydarzeń mających kluczowy wpływ na historię czasów, w których wystąpiły. Tak było w przypadku reformacji, powodującej trwający po dziś dzień rozłam chrześcijaństwa czy konfliktu papieża z królem Anglii Henrykiem VIII, będący zarzewiem powstania Kościoła anglikańskiego³². Jak pokazała historia, Kościół katolicki potrafił jednak pokonywać nawet największe problemy i kryzysy wizerunkowe, by wracać do swojej roli „moralnego sumienia świata”, potrafiącego kreować otaczającą rzeczywistość.

Bardzo podobnie przedstawia się historia polityczna Kościoła katolickiego w Polsce. Działalność tej instytucji, rozumianej przez pryzmat organizacyjno-administracyjny, ma w Polsce bardzo długą historię. Przyjęcie chrztu przez Mieszka I nie tylko dało początek organizacji struktur Kościoła nad Wisłą, ale również historii politycznej tej instytucji. Wszak decyzja władcy miała uzasadnione, polityczne podłoże. W prezentowanym rozdziale autor przedstawił historię Kościoła katolickiego w Polsce oraz wskazał przyczyny silnego wpływu religii na wiele aspektów życia społecznego i politycznego w badanym kraju. Autor podejmując próbę przeprowadzenia analizy politycznych powiązań Kościoła katolickiego jako największej i najważniejszej instytucji religijnej w Polsce, przedstawił również rolę tej organizacji w przemianach ustrojowych i drodze polskiego systemu politycznego w kierunku demokratycznym.

Tak przygotowana perspektywa historyczna uległa zestawieniu z obecną rolą tej instytucji oraz jej odbiorem społecznym, wyrażanym cyklicznie w raportach z badań Centrum Badań

³² Z. Wójcik, *Historia powszechna wiek XVI-XVII*, Warszawa 1991, s. 201-211.

Opinii Społecznej. W analizie tej zaprezentowano również problemy wizerunkowe Kościoła katolickiego w Polsce oraz jego obecne miejsce w polskiej debacie publicznej.

W niniejszym rozdziale autor skupił się także na sposobie funkcjonowania Kościoła katolickiego na polskiej scenie politycznej. Badana instytucja jest bardzo często uważana wprost za aktora politycznego albo przynajmniej za grupę interesu, mogącą bardzo skutecznie wpływać na decyzje władz państwowych. Jak wspomniano już we wstępie, było to widoczne zwłaszcza w okresie następującym po przemianach ustrojowych z 1989 roku oraz ponownie – po dojściu do władzy Prawa i Sprawiedliwości w 2015 roku.

1. Rys historyczny

Przyjęcie Chrztu przez Mieszka I jest uważane za początek polskiej państwowości, zatem nie sposób mówić o historii Polski bez powiązania jej z Kościołem katolickim, który był i wciąż jeszcze jest obecny w każdym znaczącym wydarzeniu dla historii tego państwa. Dzięki temu, że Polska przyjęła chrzest, kraina Polan zaczęła być postrzegana jako przynależąca do zachodniego – łacińskiego – kręgu kulturowego. Również wiele wieków później, między innymi dzięki wsparciu Kościoła katolickiego dla opozycji prodemokratycznej, Polska po upadku „żelaznej kurtyny” rozpoczęła intensywne przemiany w kierunku liberalnej demokracji.

Przez wzgląd na ostatnie przytoczone wydarzenie należy stwierdzić, że Kościół katolicki w Polsce jest instytucją o dużym znaczeniu politycznym. Tak było na przestrzeni dziejów i jest tak również obecnie. Rola Kościoła w polskim życiu publicznym nie jest już co prawda przewodnia, jak w wiekach bardzo odległych, ale działalność tej wielkiej instytucji rezonuje na życie polityczne kraju, który pomimo stopniowej, pełzającej laicyzacji³³, wciąż jeszcze uznać można za religijny.

1.1. Przyjęcie chrztu jako decyzja polityczna

³³ Wskazane zjawisko laicyzacji w Polsce zostało opisane szerzej w rozdziale IV.

Historia chrześcijaństwa, a zatem i Kościoła katolickiego na świecie przypomina sinusoidę. Tuż po śmierci Jezusa Chrystusa, jego pierwsi wyznawcy spotykali się z masowymi prześladowaniami dekretowanymi przez kolejnych rzymskich cesarzy³⁴. Byli również mordowani za wyznawaną wiarę³⁵. W 313 roku cesarz Konstantyn Wielki wydał *Edykt Mediolański*, gwarantujący chrześcijanom swobodę wyznawania ich religii³⁶. Od tego czasu sytuacja Kościoła zarówno jako instytucji, jak i wspólnoty wiernych ulegała dynamicznej, ciągłej poprawie. W 390 roku biskup Ambroży pozwolił sobie nawet nie wpuścić cesarza Teodozjusza do mediolańskiej katedry, po tym jak władca dokonał masakry Salonik. Przywódca zmuszony był wyznać winę i odbyć pokutę, by uzyskać rozgrzeszenie³⁷. Kościół wyszedł obronną ręką nawet w czasie upadku Cesarstwa Rzymskiego i najazdu pogańskich (a w najlepszym wypadku ariańskich) Germanów, skutecznie zarządzany przez papieża Leona Wielkiego i jego następców³⁸.

Bardzo ważne z perspektywy Kościoła były czasy średniowiecza. Jeszcze w VI wieku papież Hormizdas zakończył rozłam Kościoła rzymskiego na wschodni i zachodni, który zapoczątkował Akacjusz - patriarcha Konstantynopola³⁹. Kościół skutecznie chrystianizował również ludy germańskie⁴⁰. Na tym tle niezwykle istotne było ustanowienie w 755 roku Państwa Kościelnego⁴¹. Analizowana instytucja zajmowała się krzewieniem religii wśród kolejnych ludów germańskich i słowiańskich, w tym właśnie na terenach współczesnej Polski. Działanie takie niosło za sobą skuteczną chrystianizację kolejnych społeczności, a więc wyczerpywało komponent misyjny chrześcijaństwa, jednak nie był to jedyny cel działalności duchownych. Istotne dla Kościoła było również poszerzanie władzy papiestwa nad kolejnymi ludami i terytoriami⁴².

W 1054 roku doszło do rozłamu Kościoła. Choć jego przyczyn należy upatrywać w konfliktach personalnych, to jednak doprowadziły one do trwałego wydzielenia się

³⁴ M. Sadowski, *Stosunek władzy i opinii publicznej do chrześcijan w Cesarstwie Rzymskim w I–II wieku*, „Studia Redemptorystowskie” 2020, nr 18, s. 339-350.

³⁵ Patrz na przykład: W. Roszkowski, *Historia Chrześcijaństwa. Świętości, upadki, nawrócenia*, tom I, Kraków 2021, tom I, Kraków 2021, s. 191-211.

³⁶ A. Żurek, *Chryścianizacja prawa po „Edyktie Mediolańskim”*, „Vox Patrum” 2016, nr 34, s. 73-74.

³⁷ W. Roszkowski, *Historia chrześcijaństwa... op. cit.*, tom I, s. 268.

³⁸ *Ibidem*, s. 337.

³⁹ *Ibidem*, s. 349.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 390-396.

⁴¹ J. McManners, *The Oxford Illustrated History of Christianity*, Oxford-New York, 1990.

⁴² G. Wejman, *Modele chrystianizacji ludów basenu Morza Bałtyckiego – podobieństwa i różnice*, „Studia Paradyskie” 2014, tom 24, s. 256-259.

prawosławia, osłabiając Kościół⁴³. Reformy gregoriańskie wprowadzone przez papieża Grzegorza VII były odpowiedzią na kryzys w instytucji. Na ich mocy znacząco wzmocniono władzę papieża, nadając mu wyłączne prawo do mianowania biskupów oraz wszelkich decyzji związanych z Kościołem powszechnym. Wprowadzono również celibat, w celu zwiększenia moralności duchownych⁴⁴.

W dalszym okresie historii Kościół organizował również wyprawy krzyżowe, przynoszące znaczne zyski finansowe⁴⁵. Kolejne poważne oznaki kryzysu tej instytucji uwidoczniły się w czasie działalności i wsparcia inkwizycji skazującej heretyków, ale przede wszystkim w XIV wieku, w okresie tzw. „niewoli awiniońskiej”, a więc w czasie rezydowania papieży we Francji, w obliczu konfliktu z władcą⁴⁶. Dopiero Urban VI w 1367 roku powrócił do Rzymu, by szybko wrócić do Awinionu, w obawie przed włoską arystokracją⁴⁷. Dziesięć lat później Grzegorz XI skutecznie powrócił do historycznej siedziby papieży, rozpoczynając tzw. „schizmę zachodnią”, a więc okres rozdwojenia władzy papieskiej, zakończoną dopiero soborem w Konstancji (1414-1418)⁴⁸.

Apogeum kryzysu instytucji Kościoła to rok 1517, w którym dochodzi do reformacji. Marcin Luter w Wittenberdze wystąpił przeciwko ówczesnej działalności papieża i kleru, powodując ogromny i trwały rozłam w Kościele katolickim, dając początek Kościołom protestanckim⁴⁹. Kilka lat później konflikt króla Henryka VIII z papieżem doprowadził do utworzenia Kościoła anglikańskiego, ponownie osłabiając jedność chrześcijaństwa⁵⁰.

Kolejne lata historii Kościoła katolickiego na świecie, to ciągłość zmiany i występowania naprzemiennie okresów lepszych, w których instytucja i stojący na jej czele papież potrafili pełnić przewodnią rolę w kształtowaniu historii oraz dużo gorszych, w których Kościół zmuszony był raczej walczyć o przetrwanie w obliczu dziejowych i wojennych zawieruch.

Podobnie było w przypadku historii tej instytucji w Polsce. Chrzest, a więc formalne przyjęcie religii przez władcę, przyniósł otwarcie się państwa i jego mieszkańców na dorobek szeroko rozumianej kultury zachodniej tamtego okresu. Decyzja o przyjęciu państwa Mieszka I

⁴³ Patrz szerzej: W. Roszkowski, *Historia chrześcijaństwa... op. cit.*, tom I, s. 484-487.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 498-500.

⁴⁵ H. E. Mayer, *Historia wypraw krzyżowych*, Kraków 2009.

⁴⁶ N. Davies, *Europa. Rozprawy historyka z historią*, Kraków 2008, s. 439.

⁴⁷ W. Roszkowski, *Historia chrześcijaństwa... op. cit.*, tom I, s. 595.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 593-599.

⁴⁹ Z. Wójcik, *Historia... op. cit.*, s. 178-182.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 210-211.

do cywilizacji chrześcijańskiej była więc decyzją polityczną, mającą na celu zwiększenie bezpieczeństwa, ale i dobrobytu nowo powstałego państwa⁵¹. Wcześniej podobne decyzje podjęto w północnych częściach Bałkanów czy w Czechach, stąd aspiracja Mieszka I była naturalnym politycznym dążeniem racjonalnego władcy. Decyzja ta miała również ważne społecznie konsekwencje, które są widoczne do dziś⁵². Kształtowanie się chrześcijaństwa na ziemiach polskich było procesem złożonym. Na pewno nie przedstawił go poprawnie Jan Długosz stosując skrót myślowy, gdy pisał o powstaniu dziewięciu biskupstw niemal natychmiast po przyjęciu chrztu przez władcę. Proces ten, podobnie jak chrystianizacja mieszkańców ziem, trwał o wiele dłużej⁵³.

Chrzest Mieszka I poprzedził ożenek księcia z czeską księżniczką Dobrawą. Wraz z nią do Polski przyjechali duchowni z tego kraju, mający na celu prowadzenie chrystianizacji nad Wisłą. Jak pokazują współczesne analizy historyczne dzieł i kronik sprzed wielu wieków, pomysł przyjęcia chrztu i uczynienia tego z rąk czeskich sięga 963 roku. Według jednej grupy historyków, to właśnie wówczas cesarz niemiecki Otton I rozpoczął swoją ekspansję na Wschód, chcąc zająć ziemię Polan⁵⁴. Według innych relacji historycznych, chodziło o zerwanie sojuszu między Czechami, a zamieszkującymi północne tereny Wieleciami, którzy wielokrotnie atakowali państwo Polan, a przy tym zabili brata Mieszka I oraz zagrabiali liczne łupy⁵⁵. Niezależnie od prawdziwości któreś z tych hipotez, nie ulega wątpliwości, że chrzest Polski był decyzją polityczną. Władca miał w planach zawiązać w ten sposób sojusz z Czechami i zagwarantować bezpieczeństwo państwa oraz jego przyjęcie w poczet krajów cywilizowanych, co bez wątpienia się powiodło.

1.2. Kościół katolicki w obliczu wielu wieków monarchii

Szacunki historyczne wskazują, że budowa dużej liczby świątyń i wykształcenie odpowiedniej liczby duchownych do ich obsługi mogła trwać w Polsce nawet do XIII wieku⁵⁶.

⁵¹ G. Kucharczyk, *Kulturowe konsekwencje chrztu Polski. Próba zarysu*, „Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura” 2017, nr 16, s. 57-60.

⁵² Patrz szerzej: I. Borowik, *Spoleczne konsekwencje chrztu Mieszka I i chrystianizacji Polski (o znaczeniu religii w przeszłości i dzisiaj)*, „Kwartalnik Historyczny” 2015, tom 122.

⁵³ J. Kracik, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce*, Wrocław 2010, s. 5-6.

⁵⁴ J. Dobosz, *Monarchia i moźni wobec Kościoła w Polsce do pocztuku XIII wieku*, Poznań 2002, s. 43.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 5-8.

Nie przeszkodziło to jednak Kościołowi w osiągnięciu dużego w tamtych czasach wpływu na politykę prowadzoną przez władców. Gdy w 990 roku Mieszko I odebrał Czechom Śląsk i Małopolskę, oddał państwo pod opiekę papieża. Potwierdzenie takiego stanu rzeczy jest widoczne w dokumencie *Dagome iudex*, datowanym na 992 rok⁵⁷. To działanie było pierwszym w historii Polski okazaniem szacunku wobec głowy Kościoła i zapewnieniem o posłuszeństwie wobec religii i jej zwierzchnika.

Już w 1000 roku, w czasie zjazdu gnieźnieńskiego będącego spotkaniem cesarza Ottona III, księcia Bolesława Chrobrego i legatów papieskich, erygowano w Polsce pierwszą archidiecezję – w Gnieźnie⁵⁸. Chwilowy nawrót wierzeń słowiańskich wśród ludności kraju spowodował kryzys i upadek większości diecezji (poza krakowską). Przyczyny tej sytuacji należało upatrywać w powszechnym poczuciu zagrożenia ze strony nowej administracji, a zwłaszcza obciążeń podatkowych nakładanych przez Kościół na lud⁵⁹. Analizowana instytucja religijna, z pomocą Kazimierza Odnowiciela i Bolesława Śmiałego, mimo początkowych trudności przezwyciężyła ten problem, stając się coraz ważniejszą strukturą w państwie⁶⁰.

Drugi z wymienionych królów Polski zasłynął w historii nie tylko z powodu rekonstrukcji metropolii gnieźnieńskiej i poznańskiej. To właśnie on, po personalnym konflikcie z biskupem krakowskim Stanisławem, pozbawił go życia. Co bardzo istotne, konflikt ten nie wynikał z przyczyn religijnych. Jak wskazuje Tomasz Frasik: „Biskup Stanisław pochodził z możnego rodu i był związany z możnowładztwem świeckim. Konflikt z królem Bolesławem Śmiałym nie przybrał charakteru konfrontacji między Kościołem a państwem, ale buntu możnowładztwa świeckiego i rycerstwa przeciw władzy królewskiej”⁶¹. Król „uczynił” przy tym hierarchę pierwszym polskim męczennikiem kanonizowanym przez papieża⁶². Sam Bolesław Śmiały traktował współpracę z papieżem wyłącznie w kategoriach politycznych, nie uznając zwierzchności władzy duchownej nad świecką⁶³.

Kolejne lata panowania Piastów to okres współistnienia władzy królewskiej i silnej roli biskupów, którzy walczyli o swoje przywileje⁶⁴. Po obraniu Zamku Królewskiego na Wawelu

⁵⁷ K. Maleczyński et al., *Dyplomatyka wieków średnich*, Łódź 1971, s. 43-57.

⁵⁸ N. Davies, *Europa... op. cit.*, s. 86; T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 27-28.

⁵⁹ A. Leszczyński, *Ludowa Historia Polski*, Warszawa 2022, s. 76.

⁶⁰ Patrz szerzej: T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 40-42.

⁶¹ *Ibidem*, s. 70.

⁶² J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 19-24.

⁶³ T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 88.

⁶⁴ Przykładem takiego działania jest XII-wieczna walka o zachowanie majątku kościelnego, zakończona sukcesem i zaprzestaniem stosowania *ius spolii*. Innym przykładem jest uzyskanie w XIII wieku *privilegium fori*, czyli

w Krakowie za siedzibę monarchy, bliskość krakowskiej kurii powodowała częste kontakty króla z biskupem. W okresie rozbicia dzielnicowego rolę zwornika przejęła metropolia gnieźnieńska z biskupem Jakubem Świnką na czele, która miała duży wpływ na zjednoczenie państwa⁶⁵. Warto wspomnieć, że duchowni tej rangi wyróżniali się wówczas wykształceniem i obyciem w świecie, a w czasie starożytnej i średniowiecznej dominacji chrześcijaństwa byli wyznacznikiem moralności i zgodności działań króla z wiarą, którą wyznawał. Oczywiście, dochodziło również do konfliktów, jak na przykład uwięzienie biskupa krakowskiego Muskaty przez Władysława Łokietka⁶⁶, czy wskazywany w literaturze historycznej konflikt Kazimierza Wielkiego z biskupem Janem Grotem, który co rusz napominał króla za nieobyczajne prowadzenie się i przyjmowanie kochanek w królewskiej sypialni⁶⁷. Sam fakt istnienia tego konfliktu pokazuje, że duchowni mogli sobie na wiele pozwolić. Napomnienie króla nie leżało w gestii nikogo innego.

Sytuacja nie zmieniła się również w czasach Andegawenów oraz pierwszych Jagiellonów, którzy pozostali wierni rzymskiemu papieżowi w czasie „schizmy zachodniej”, dążąc jednak do jej zakończenia⁶⁸. Przyjęcie chrztu przez Jogajłę, czy inaczej Jagiełłę - księcia litewskiego i jego późniejszy ślub z bardzo pobożną królową Jadwigą, spowodowały nie tylko chrystianizację Żmudzi i Litwy, ale również trwały związek tej dynastii z Kościołem katolickim⁶⁹. Sam Władysław Jagiełło, choć na początku XV wieku stanął do wojny naprzeciwko zakonowi krzyżackiemu, a więc zgromadzeniu chrześcijańskiemu, to jednak uczynił to z przyczyn wyłącznie politycznych, a nie religijnych⁷⁰. Znamienitym potwierdzeniem wiary króla jest fakt, że przed bitwą pod Grunwaldem odprawiono mszę⁷¹.

Kolejni władcy z dynastii Jagiellonów nie byli tak oddani władzy papieskiej. Kazimierz Jagiellończyk popadł nawet w konflikt z Piusem II w sprawie nominacji biskupa krakowskiego. Ta różnica zdań zakończyła się ustępstwem papieża, który obsadził to stanowisko protegowanym króla Janem Gruszczyńskim⁷². W połowie XV wieku monarcha został nawet

przywileju sądzenia duchownych niezależnie od władzy państwowej. Patrz szerzej: T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 101-102; 108.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 121-123; 135-136.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 146.

⁶⁷ Hasło „Jan Grot” w: Internetowa Encyklopedia Krakowa, encyklopediakrakowa.pl (dostęp: 26.01.2023).

⁶⁸ T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 176-177.

⁶⁹ K. Osiński, *Małżeństwo Jadwigi Andegaweńskiej z Władysławem Jagiełłą w Rocznikach Jana Długosza*, „Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny” 2014, nr 2, s. 38-48.

⁷⁰ A. Czacharowski, *Rola króla Władysława Jagiełły w pertraktacjach polsko-krzyżackich przed wielką wojną*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, nr 24 (204), s. 51-69.

⁷¹ N. Davies, *Europa... op. cit.*, s. 131-132.

⁷² T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 200-203.

obłożony ekskomuniką z powodu konfliktu z Kalikstem III⁷³. Karę tę cofnął jednak dość szybko Paweł II⁷⁴. Jan Olbracht kontynuował politykę ojca względem papiestwa, jednak z dużo lepszym skutkiem, zachowując prawo do obsadzania wyższych godności kościelnych⁷⁵. Podobnie było w przypadku Zygmunta Starego, który odszedł od arbitralnego traktowania Kościoła na rzecz współdziałania korzystnego dla obu stron⁷⁶.

1.3. Kościół katolicki w dobie zawirowań religijnych

Wiek XVI przyniósł szereg zmian w omawianej materii. Najpierw do Polski dotarła reformacja, mająca na celu przeniesienie roli strażnika moralności z Kościoła na nowe protestanckie ruchy religijne. Szacunki historyczne przedstawiają, że rozpoczęła się ona w latach 20. XVI wieku i trwała aż do połowy tego stulecia⁷⁷. Luteranie, kalwini i bracia polscy starali się przejąć rolę Kościoła katolickiego przy pomocy finansowej niektórych nieprzychylnych Kościołowi magnatów.

Już w 1523 roku Zygmunt Stary wydał edykt, w którym zagroził spalaniem na stosie każdego, kto będzie czytał i propagował dzieła luterzańskie lub głosił nauki prezentowane przez reformatorów⁷⁸, czym postawił się na czele kontrreformacji w Polsce. Król nie poprzestał na groźbach. Trzy lata później wraz z wojskiem przybył do Gdańska, gdzie ruch luterński rósł w siłę, by stanąć na czele sądu, który skazywał kaznodziei tego odłamu religijnego na karę śmierci⁷⁹. Kontrreformacja osiągnęła sukces, a liczba protestantów pozostałych w Polsce nie była duża. W 1555 roku papież Juliusz III powołał nawet pierwszego stałego nuncjusza apostolskiego w Polsce, którym był biskup Alojzy Lippomano⁸⁰.

Rzeczpospolita już od XIV wieku łączyła w sobie przedstawicieli różnych religii, stanowiąc państwo wieloreligijne, w którym nigdy nie doszło do wojny na tle wyznawanej

⁷³ *Ibidem*, s. 208.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 210.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 240.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 249.

⁷⁷ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 67-102.

⁷⁸ J. Bukowski, *Dzieje reformacji w Polsce od wejścia jej do Polski aż do jej upadku*, tom 1, *Początki i terytoryalne rozprzestrzenienie się reformacji*, 1883, s. 490.

⁷⁹ J. Małek, *Rozwój reformacji na Pomorzu*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” 2007, vol. I, s. 69.

⁸⁰ T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 297-298.

wiary⁸¹. Zygmunt II August już w 1525 roku zaakceptował luteranizm jako oficjalną religię Prus Książęcych. Zgodę tę rozszerzył również na Inflanty. Przybywający do Polski w I połowie XVI wieku menonici i anabaptyści również mogli swobodnie wyznawać swoją religię⁸².

O wielokulturowości Polski można mówić również po roku 1569 i utworzeniu na mocy Unii Lubelskiej – Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czyli państwa złożonego z Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, które trwało aż do ostatecznego zagrabienia przez najeźdźców w 1795 roku⁸³. Choć religią dominującą w państwie był dalej katolicyzm, to występowała w nim bardzo duża jak na europejskie standardy tolerancja religijna. Liberalizację prawa, dającą w konsekwencji swobodę wyznania zapoczątkowało podpisanie w 1570 roku *Zgody Sandomierskiej* z przedstawicielami kościołów protestanckich – luterńskiego, kalwińskiego i braci polskich⁸⁴. Już 3 lata później uchwalono *Akt Konfederacji Warszawskiej*, na mocy którego zagwarantowano „bezwarunkowy i wieczysty pokój między wszystkimi wyznaniem”⁸⁵, a który zapewniał całkowitą wolność religijną. Był to pierwszy tego typu dokument w Europie. Na jego mocy każdy władca elekcyjny musiał przysięgać zapewnienie tolerancji religijnej każdemu⁸⁶.

Rzeczpospolita Obojga Narodów skupiała więc w sobie katolików, protestantów, prawosławnych, żydów, muzułmanów tatarskich, a także przedstawiciele innych wyznań, którzy mogli cieszyć się swobodą religijną. Rzeczpospolita zyskała nawet miano „państwa bez stosów”⁸⁷. Kościół katolicki pozostał jednak „narodowym”, a zdecydowana większość mieszkańców kraju nie porzuciła swojej religijności. W 1596 roku zawarto jeszcze Unię Brzeską, łącząc Cerkiew prawosławną i Kościół katolicki w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, tworząc silniejszą organizację struktur religijnych⁸⁸.

Od czasu objęcia tronu przez Zygmunta III Wazę, sytuacja Kościoła katolickiego w dalszym ciągu była dobra, choć instytucja ta była zmuszona do działania na równi z innymi kościołami i związkami wyznaniowymi⁸⁹. Działo się tak aż do najazdu protestanckich

⁸¹ W. Roszkowski, *Historia Chrześcijaństwa. Świętości, upadki, nawrócenia*, tom II, Kraków 2021, s. 125-131.

⁸² T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 315.

⁸³ W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, tom 1, Warszawa 1936, s. 123.

⁸⁴ K. Długosz-Kurczabowa, *Konfesja Sandomierska*, Warszawa 2001, s. 3-8.

⁸⁵ J. Tazbir, *Państwo bez stosów i inne szkice*, Kraków 2000, s. 25.

⁸⁶ T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 316.

⁸⁷ D. Góra-Szopiński, *Polityka religijna na obszarze dawnej Rzeczypospolitej. Ćwiczenie z teologii politycznej*, [w:] S. Dudra et al. (red.), *Polityczne uwarunkowania religii. Religijne uwarunkowania polityki*, Zielona Góra 2017, s. 13.

⁸⁸ T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 326-328.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 317.

Szwedów w 1655 roku. To wówczas paulini z Jasnej Góry zasłynęli obroną swego klasztoru, w którym znajduje się święty dla Polaków obraz Matki Bożej Częstochowskiej⁹⁰, a król Jan Kazimierz złożył śluby Matce Bożej w archikatedrze lwowskiej, ogłaszając ją patronką Polski⁹¹. Odparcie ataku zwanego potopem po pięciu latach walki, spowodowało umocnienie Kościoła jako ostoji państwowości i nieugiętego obrońcy polskości i religii. Przejawiało się to w rosnącej liczbie nowych kościołów, czy powstawaniu nowych zakonów, a przede wszystkim we wzroście zaangażowania publicznego duchownych⁹². W treści Konstytucji 3 maja zapewniono tolerancję religijną, jednak wskazano dominującą pozycję religii katolickiej w państwie⁹³.

1.4. Czas zaborów, II Rzeczpospolitej i okupacji hitlerowskiej – czas kryzysu

Gdy w 1795 roku doszło do trzeciego, jak się później okazało najdłuższego w historii rozbioru Polski między trzech okupantów – Rosję, Austrię i Prusy, instytucja Kościoła na ziemiach rozgrabionego państwa kolejny raz znalazła się w trudnym położeniu. W obliczu podziału kraju między trzy państwa, choć początkowo niektórzy z hierarchów wyrażali się przychylnie wobec zaborców⁹⁴, to Kościół jednak stał się ostoją polskości, co zdaniem Agaty Płacheckiej było pokłosiem upadku powstania listopadowego⁹⁵. To zadanie niewątpliwie ułatwił mu fakt, że był on jedyną polską instytucją działającą prawnie na terenie wszystkich trzech zaborów⁹⁶. Kościół starał się odnajdywać w obliczu rozdrobnienia i wielu lat wynaradawiania polskości. Robił to na tyle dobrze, że doprowadził do swoistego odrodzenia religijnego społeczeństwa polskiego. Po stu latach zaborów, na początku XX wieku zdecydowana większość Polaków nadal brała udział w praktykach religijnych⁹⁷. Kościół angażował się również w walkę niepodległościową, wspierając masowe wystąpienia ludności

⁹⁰ M. Markiewicz, *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2002, s. 527-535; A. Niedźwiedź, *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w kręgu mitologii narodowej*, [w:] B. Grott (red.), *Religia i polityka*, Kraków 2000, s. 75-86.

⁹¹ T. Frasik, *Historia...* *op. cit.*, s. 337.

⁹² M. Dzidek, *Miejsce i rola...* *op. cit.*, s. 81-82.

⁹³ T. Frasik, *Historia...* *op. cit.*, s. 388-389.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 83-84.

⁹⁵ Patrz szerzej: A. Płachecka, *Kościół katolicki w Polsce wobec problemu pedofilii na przełomie XX i XXI wieku*, Bydgoszcz 2022, s. 21.

⁹⁶ J. Kracik, *Historia...* *op. cit.*, s. 110-120.

⁹⁷ J. Gaworski, *Niepodległa, bo katolicka? O Kościele czasu zaborów*, Sulejówek 2019.

przeciwko okupantom, takie jak powstanie styczniowe, samemu ponosząc straty w ziemiach i budynkach oraz szykany ze strony zaborców⁹⁸.

To właśnie wtedy, w czasie ponad wieku niewoli, pomimo prób wynaradawiania polskości i katolicyzmu (czego najlepszym przykładem był bismarckowski *kulturkampf*)⁹⁹, wykształcił się obraz, w którym słowo Polak jest równe słowu katolik¹⁰⁰, a współistnienie obu pojęć było oczywiste i konieczne zawsze wtedy, gdy trzeba było wywalczyć niepodległość.

Okres I wojny światowej to czas, w którym dla Kościoła, podobnie jak dla Polaków nie zmieniło się wiele. Nadal należało walczyć o wolność i niepodległość, tym razem w armiach trzech państw, będących po różnych stronach konfliktu. Warto jednak zaznaczyć, że Kościół starał się pełnić rolę integracyjną w rozdartym społeczeństwie. W 1915 roku biskupi wszystkich trzech zaborów zaapelowali do całego świata o pomoc materialną i moralną dla Polski. Co bardzo istotne, wystąpili w charakterze episkopatu jednego narodu¹⁰¹. Nadzieja na odzyskanie niepodległości jednak rosła, a Kościół katolicki starał się wspierać Polaków w walce o wolność. Odezwy papieża Benedykta XV z 1917 roku były bardzo podobne do słynnych czternastu punktów zaproponowanych przez prezydenta Stanów Zjednoczonych – Woodrow Wilsona, domagając się sprawiedliwego pokoju¹⁰².

Zakończenie „wielkiej wojny” i powstanie niepodległego państwa polskiego, scalonego na nowo po 123 latach zaborów było wyzwaniem również dla Kościoła katolickiego. Lata rusyfikacji i germanizacji oraz duże animozje pomiędzy mieszkańcami regionów kraju, należących niegdyś do różnych okupantów, w połączeniu z różnicami kulturowymi, technicznymi, infrastrukturalnymi i finansowymi spowodowały duże animozje społeczne¹⁰³. Dodatkowo II Rzeczpospolita była państwem wieloreligijnym. Dane statystyczne z lat 30. XX stulecia wskazują, że 64,8% ludności było wyznania rzymskokatolickiego, 10,4% greckokatolickiego, 11,8% prawosławnego, 9,8% stanowili wyznawcy judaizmu, 2,6% ludzi było wyznania ewangelickiego i 0,5% innego niż wymienione¹⁰⁴. Mimo to, zakończenie I

⁹⁸ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 110-120.

⁹⁹ Patrz szerzej: T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 541-543.

¹⁰⁰ K. Zielińska, *W walce o hegemonię? Religia w polskiej sferze publicznej na przykładzie debat sejmowych*, Kraków 2018, s. 58-61; D. Waniek, *Ołtarz bez tronu...? Walka o rząd polskich dusz*, Warszawa 2021, s. 54-60.

¹⁰¹ T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 579.

¹⁰² S. Sierpowski, *Benedykt XV i sprawa polska w latach "wielkiej wojny"*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, nr 3-4, s. 129-136.

¹⁰³ A. Chwalba, *Dziedzictwo zaborów*, [w:] K. Persak (red.), *Polski wiek XX*. Tom I, Warszawa 2009.

¹⁰⁴ T. Stegner, *Wyznania – Państwo – Naród w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2020, nr 4 (147), s. 781-782.

wojny światowej zapowiadało czas względnego spokoju dla Kościoła katolickiego w Polsce¹⁰⁵. Kościół był ważną instytucją w państwie. W 1918 roku do Warszawy przybył wizytator apostolski Achille Ratti, który rok później objął funkcję nuncjusza apostolskiego. W Sejmie Ustawodawczym zasiadało 32 księży, a w Zgromadzeniu Narodowym 8 senatorów i 18 posłów było duchownymi¹⁰⁶.

Niemal natychmiast po odzyskaniu niepodległości, Polska stała się jednak obiektem ataku bolszewickiej Rosji, rosnącej w siłę po rewolucji październikowej¹⁰⁷. Dążenia do rozszerzenia tej ideologii na całą Europę musiały obrać sobie za cel Polskę, będącą pierwszą poważną przeszkodą w realizacji leninowskiego planu. Kościół więc, miast cieszyć się wolnością wraz ze społeczeństwem, zmuszony był do ekstraordynaryjnych działań. Hierarchia rozpoczęła silną współpracę z organami władzy państwowej. Odezwa premiera Wincentego Witosa, wzywająca mężczyzn do stawiennictwa na komisjach wojskowych, w celu obrony ojczyzny była odczytywana w czasie mszy świętych z niemal każdej ambony w kraju¹⁰⁸. Pokrzepienie wśród dowództwa wojskowego wywołał fakt, że gdy wszyscy inni przedstawiciele dyplomatyczni wyjeżdżali z Polski, w obawie przed wojskami bolszewickimi, jedynym (poza tureckim) przedstawicielem innego państwa, który pozostał w Warszawie był nuncjusz apostolski, Achille Ratti – późniejszy papież Pius XI¹⁰⁹. Dodatkowo księża kapelani rozpoczynali pracę przy jednostkach wojskowych, udzielając sakramentów i posługi duszpasterskiej w terenie. Do legendy przeszła postawa księdza Ignacego Skorupki, który wedle podań miał prowadzić napór na jednostki bolszewickie z krzyżem w ręku i modlitwą na ustach, ginąc bohatersko na polu walki¹¹⁰. Choć relacja ta jest prawdopodobnie nieprawdziwa, to znakomicie oddaje nastroje panujące wówczas w Polsce. Podobnie jak fakt, że Bitwę Warszawską w 1920 roku określono mianem „Cudu nad Wisłą”¹¹¹, do którego doszło 15 sierpnia, a więc w dniu, w którym Kościół

¹⁰⁵ Patrz szerzej: A. Płachecka, *Kościół katolicki w Polsce... op. cit.*, s. 23-27.

¹⁰⁶ T. Frasik, *Historia... op. cit.*, s. 587-588.

¹⁰⁷ A. Albert., *Najnowsza historia Polski*, tom 1, 1914-1993, Warszawa 1995, s. 73-90.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Portal 1920. Archiwa państwowe, <https://1920.gov.pl/postac/ambrogio-damiano-achille-ratti/> (dostęp: 26.01.2023).

¹¹⁰ S. Konarski, *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXXVIII, Warszawa 1997-1998, s. 275-276.

¹¹¹ W tym miejscu warto jednak wskazać, że w momencie pojawienia się w obiegu termin „Cud na Wisłą” był swego rodzaju obelgą, za pomocą której Narodowa Demokracja chciała osłabiać autorytet Józefa Piłsudskiego, który jakoby tylko „cudem” obronił Warszawę przed bolszewikami. Współcześnie jednak termin pojawia się w innym kontekście, świadcząc o „pomocy Bożej” dla bitewnych umiejętności marszałka, które wspólnie zdecydowały o zwycięstwie.

katolicki obchodzi święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Królowej Korony Polskiej¹¹².

Kościół katolicki po tych wydarzeniach, w dwudziestoleciu międzywojennym darzony był dużym szacunkiem społecznym. W 1925 roku doczekał się nawet podpisania bardzo korzystnego dla siebie¹¹³ *Konkordatu między Rzeczpospolitą Polską, a Stolicą Apostolską*¹¹⁴. Wydawało się, że nastał spokojny czas, w którym instytucja ta będzie nadal trwale towarzyszyć obywatelom kraju, wrastając niejako w rzeczywistość i codzienne życie, w którym religia znajdzie zasadnicze miejsce. Spokój nie trwał jednak długo. Pierwszy dzień września 1939 roku, w którym hitlerowskie Niemcy napadły na Polskę rozpoczynając II wojnę światową oraz siedemnasty dzień tego miesiąca, w którym przyłączyła się do nich radziecka Rosja, przyniosły trwały zwrot w historii Europy i świata, ale również w historii Kościoła katolickiego.

Oba te zbrodnicze reżimy, nastawione wprost na zwalczanie kleru, rozpoczęły masową eksterminację duchowieństwa, próbując wykorzenić religię z tożsamości ludzi. Księża działali jednak nadal pełniąc swoją posługę. Powszechny jest również pogląd, że to Kościół przejął część obowiązków przywódczych w obliczu kryzysu instytucji państwa związanego z wojną¹¹⁵. Część kapłanów pozostała w swoich parafiach licząc, że unikną aresztowania i zesłania do obozów koncentracyjnych. Część przeniosła się do lasu, będąc kapelanami oddziałów partyzanckich. Seminaria duchowne przeniosły się do podziemia. Działały w konspiracji. Przedstawiciele Kościoła nierzadko byli członkami Armii Krajowej, pomagając w walce z okupantem, również poprzez pomoc i ukrywanie obywateli pochodzenia żydowskiego oraz ich dzieci wywożonych nielegalnie z gett w całej Polsce¹¹⁶.

Walka najeźdźców z Kościołem i wszystkimi przejawami religijności była bardzo brutalna. Według szacunków historycznych aż 20% przedwojennego stanu polskiego duchowieństwa zginęło w czasie sześciu lat wojny. Szacuje się, że tysiące księży, zakonników i sióstr zakonnych zostało zamordowanych. Tylko w niemieckim nazistowskim obozie koncentracyjnym w Dachau więziono niemal 2800 duchownych, z których wielu straciło

¹¹² A. Albert, *Najnowsza... op. cit.*, s. 73-90.

¹¹³ Patrz szerzej: M. Dzidek, *Miejsce i rola... op. cit.*, s. 88-93.

¹¹⁴ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r., Dz.U. z 1925 r. nr 72, poz. 501.

¹¹⁵ Patrz szerzej: R. Zapart, *Znaczenie religijnego i narodowego przywództwa abp. Adama Stefana Sapiehy w kontekście kryzysu instytucjonalnego II Rzeczypospolitej podczas II wojny światowej*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Politologia religii*, Lublin 2018, s. 299-308.

¹¹⁶ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 132-135.

życie¹¹⁷. Według szacunków Jana Żaryna, liczba zamordowanych w KL Dachau księży oscyluje wokół 860¹¹⁸. Według dokładnych obliczeń Instytutu Pamięci Narodowej, w obozie tym przetrzymywano 2579 księży katolickich, z czego 1780 Polaków, z których 868 zamordowano¹¹⁹.

Sytuację Kościoła katolickiego w Polsce po wybuchu II wojny światowej najlepiej oddaje sprawozdanie Prymasa Polski, kardynała Augusta Hlonda, przekazane do Stolicy Apostolskiej. Hierarcha wylicza w nim działania okupanta, który ograniczył godziny otwarcia czynnych kościołów do niedzieli, w godzinach 9:00-11:00. Dodatkowo homilie mogły być wygłaszane wyłącznie w języku niemieckim¹²⁰. Zakazano śpiewania polskich pieśni w czasie nabożeństw, usunięto krzyże z przestrzeni publicznej. Zamykano świątynie, uniemożliwiano działanie stowarzyszeniom katolickim¹²¹. Mimo tych represji i groźby pozbawienia życia za działalność sprzeczną z prawem narzuconym przez okupanta, Kościół starał się organizować zarówno swoje struktury, jak i pomoc dla osób potrzebujących. Uosobieniem takiego działania jest metropolita krakowski – arcybiskup Adam Sapieha, który nie tylko wypowiadał się krytycznie o nazistowskim terrorze, ale również organizował pomoc Żydom oraz powołał podziemne Wyższe Seminarium Duchowne¹²².

Działalność wielu duchownych ściągała jednak represje. Jak już wspomniano, niemal 3000 osób konsekrowanych zostało osadzonych w obozach koncentracyjnych. Nie ominęło to nawet biskupów. Marian Fulman, Władysław Goral, Michał Kozal, Antoni Nowowiejski i Leon Wetmański, to biskupi, którzy trafili do obozów koncentracyjnych¹²³. Mimo osadzenia i przymusowej pracy, wielu duchownych starało się wypełniać swoje zadanie w obozach. Wielu jednak ginęło śmiercią męczeńską, jak doskonale udokumentowany przykład franciszkanina – ojca Maksymiliana Kolbe, który dobrowolnie zgłosił się do celi głodowej za innego więźnia – Franciszka Gajowniczka¹²⁴. 108 takich osób beatyfikował w 1999 roku papież Jan Paweł II,

¹¹⁷ P. Berben, *Dachau: The Official History 1933-1945*, Londyn 1975, s. 276-277.

¹¹⁸ J. Żaryn, *Polscy Męczennicy XX w.*, [w:] J. Operacz (red.), *Kościół w Polsce 2023. Raport*, s. 233-238.

¹¹⁹ Strona internetowa Instytutu Pamięci Narodowej, 29 kwietnia – Dzień Męczeństwa Duchowieństwa Polskiego, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/materialy-do-pobrania/200716,TEKST-WIDEO-AUDIO-29-kwietnia-Dzien-Meczenstwa-Duchowieństwa-Polskiego-materialy.html> (dostęp: 29.04.2024).

¹²⁰ Z. Zieliński (red.), *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, Warszawa 1982.

¹²¹ B. Cywiński, *Korzenie tożsamości. Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie środkowo-wschodniej*, tom I, Rzym 1982, s. 70-85; J. Garliński, *Poland and the Second World War*, Londyn 1985, s. 69-74.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ J. Brakowski, *Dachau – niemiecki obóz koncentracyjny miejscem eksterminacji duchowieństwa polskiego (1939-1945)*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2016, nr 1 (37).

¹²⁴ W. Bar, *Święty Maksymilian Maria Kolbe – męczeństwo z miłości*, „Polonia Sacra” 2012, nr 1 (16).

jako grupę polskich męczenników zamordowanych w czasie II wojny światowej z nienawiści do wiary. W grupie tej znajduje się 99 duchownych i 9 osób świeckich¹²⁵.

Okres po 1795 roku, to trudny czas nie tylko dla Polski, ale również dla Kościoła katolickiego w tym kraju, który musiał poradzić sobie najpierw z podziałem swoich struktur między trzech zaborców i próbą wymazania wiary z tożsamości ludzi, a później z dwoma wojnami światowymi. Zwłaszcza w czasie tej drugiej, okupanci zarówno z zachodniej, jak i wschodniej granicy próbowali trwale zniszczyć tę instytucję i jej przedstawicieli, dokonując masowej eksterminacji. Mimo tego trudnego czasu – czasu kryzysu, Kościół katolicki w Polsce przetrwał i zarówno w czasie historycznie trudnym, jak również w czasie pokoju towarzyszył Polakom swoją działalnością i obecnością.

1.5. Kościół katolicki w „Polsce Ludowej”. Rola Kościoła katolickiego w przemianach ustrojowych w Polsce

Zakończenie II wojny światowej nie przyniosło poprawy sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce, która stała się jednak, poprzez zmianę granic, krajem jednolitym religijnie, skupionym wokół katolicyzmu. Choć Kościół mógł wyjść z podziemia, to w dalszym ciągu władze państwowe silnie związane ze Związkiem Radzieckim próbowały zrobić wszystko, by ograniczyć znaczenie tej instytucji, która z racji laickiego charakteru ideologii komunistycznej była głównym przeciwnikiem władzy socjalistycznej w walce o „rząd dusz”¹²⁶. Jeszcze 12 września 1944 roku Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej ogłosił unieważnienie konkordatu z 1925 roku, wskazując między innymi, że ponieważ Stolica Apostolska nie uznaje wskazanego gremium za polskie władze państwowe, to nie można mówić o stosunkach dyplomatycznych między oboma podmiotami¹²⁷.

Po pożodze wojny odbudowywano Kościoły, a w latach 1945-1946 przywrócono nawet powszechne nauczanie religii w szkołach. Zdecydowanie rosła też liczba powołań kapłańskich. Funkcjonował Katolicki Uniwersytet Lubelski i inne wydziały teologiczne. Reaktywowano

¹²⁵ H. Misztal., *Sprawa beatyfikacji męczenników polskich okresu II wojny światowej*, „L'Osservatore Romano” 1997, nr 11 (197), s. 58-61.

¹²⁶ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.

¹²⁷ A. Płachecka, *Kościół katolicki w Polsce... op. cit.*, s. 27.

religijne czasopisma: „Tygodnik Powszechny” oraz „Tygodnik Warszawski”¹²⁸. Polacy widzieli zaangażowanie Kościoła w walkę o wolność i niepodległość kraju, przy jednoczesnej pomocy przekazywanej zwykłym ludziom. Wiara w społeczeństwie była coraz silniejsza. Władze państwowe dążące do budowy świeckiego państwa, zmuszone były zmienić tę sytuację, zwłaszcza w obliczu orędzia Konferencji Episkopatu Polski z 10 września 1946 roku¹²⁹ i późniejszych słów papieża Piusa XII z 1948 roku, gdy zagroził on ekskomuniką katolikom, którzy wstąpią do partii komunistycznych. Tożsame stanowisko prezentowała hierarchia Kościoła w Polsce, na czele z kardynałem Augustem Hlondem¹³⁰. Podjęto więc szereg działań mających na celu osłabienie Kościoła. Władze wprowadziły już wówczas sankcje karne za „nadużywanie swobody sumienia”¹³¹.

Jeszcze w 1949 roku władza państwowa przejęła Caritas oraz wiele budynków i dóbr kościelnych. Próbowano również rozbić jedność Kościoła, poprzez powołanie ruchu tzw. księży patriotów, którzy wbrew oficjalnemu stanowisku instytucji legitymizowali działalność nowych władz w Polsce oraz uznawanego za religijne, związanego z władzą Stowarzyszenia PAX¹³². Wielu duchownych skazywano, podobnie jak żołnierzy Armii Krajowej, na wieloletnie więzienie za „działalność antypaństwową”¹³³.

W 1953 roku, w pokazowym procesie na 12 lat więzienia skazano biskupa kieleckiego, Czesława Kaczmarka¹³⁴ za „szpiegostwo na rzecz Stanów Zjednoczonych i Stolicy Apostolskiej, faszyzację życia społecznego, nielegalny handel walutami i kolaborację”¹³⁵.

W tym samym roku, na 3 lata internowano i pozbawiono wolności Prymasa Polski, kardynała Stefana Wyszyńskiego¹³⁶ oraz aresztowano, uwięziono i wielokrotnie torturowano jego sekretarza – biskupa Antoniego Baraniaka¹³⁷. Działanie to miało wypełnić znany w literaturze „scenariusz węgierski”, jednak nieugięta postawa biskupa Baraniaka zniweczyła te plany. Przywołany scenariusz dotyczył analogicznej sytuacji w kraju nad Balatonem, gdzie

¹²⁸ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań 2009, s. 47.

¹²⁹ *Ibidem*, s. 54.

¹³⁰ Patrz szerzej: M. Dzidek, *Miejsce i rola... op. cit.*, s. 109-120.

¹³¹ M. Sanak, *Wizerunek papieża Piusa XII w propagandzie komunistycznej w Polsce w latach 1945-1958*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, nr 4 (144), s. 760-765.

¹³² J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 138-144.

¹³³ M. Dzidek, *Miejsce i rola... op. cit.*, s. 128.

¹³⁴ A. Wojnarowska, *Propagandowy wymiar procesu księdza biskupa Czesława Kaczmarka na przykładzie wybranej prasy krajowej*, Kraków 2012.

¹³⁵ T. Gocel, *Czesław Kaczmarek. Biskup niezłomny*, Kielce 2018, s. 6-11.

¹³⁶ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 144-148.

¹³⁷ M. Jędraszewski, *Teczki na Baraniaka*, tom I, *Świadek*, Poznań 2009, s. 86-157.

tamtejszy prymas, kardynał Josef Mindszenty został w 1948 roku aresztowany, a po pokazowym procesie skazany za zdradę stanu na dożywotnie więzienie. Uwolniony dopiero 7 lat później, w czasie rewolucji węgierskiej zdołał znaleźć schronienie poza krajem¹³⁸. W obliczu nieugiętej postawy biskupa Baraniaka nie powiodła się próba przeprowadzenia pokazowego procesu wobec kardynała Wyszyńskiego. Prezentowana przez obu hierarchów postawa sprzeciwu wobec opresyjnej władzy, trwale zapisała się w pamięci wiernych.

Również w 1953 roku odbył się tzw. proces kurii krakowskiej, w którym trzech oskarżonych skazano na karę śmierci, zamienioną ostatecznie decyzją Rady Państwa na karę dożywotniego pozbawienia wolności¹³⁹. Kolejnym sposobem walki z Kościołem było zajmowanie budynków seminariów oraz przymusowe wcielanie kleryków do odbycia zasadniczej służby wojskowej, które miało ich zniechęcić do kapłaństwa. Wśród innych represji wyróżnić można narzucanie bądź przynajmniej konieczność akceptacji przez władze państwowe kandydatów na stanowiska kościelne, uniemożliwianie prowadzenia nauczania religii w placówkach oświatowych czy cenzurę stosowaną wobec religijnych wydawnictw¹⁴⁰.

Na to działanie, jeszcze przed aresztowaniem kardynała Stefana Wyszyńskiego w 1953 roku, odpowiedział memoriał polskich biskupów, który został przesłany przez prymasa Wyszyńskiego do prezydenta Bolesława Bieruta. W dokumencie tym można przeczytać: „A gdyby zdarzyć się miało, że czynniki zewnętrzne będą nam uniemożliwiały powoływanie na stanowiska duchowne ludzi właściwych i kompetentnych, jesteśmy zdecydowani nie obsadzać ich raczej wcale niż oddawać religijne rządy dusz w ręce niegodne (...). Podobnie, gdyby postawiono nas wobec alternatywy: albo poddanie jurysdykcji jako narzędzia władzy świeckiej, albo osobista ofiara – wahać się nie będziemy. Pójdziemy za głosem apostolskiego naszego powołania i kapłańskiego sumienia, idąc z wewnętrznym spokojem i świadomością, że do prześladowania nie daliśmy najmniejszego powodu, że cierpienie staje się naszym udziałem, nie za co innego, tylko za sprawę Chrystusa i Chrystusowego Kościoła. Rzeczy Bożych na ołtarzu cesarza składać nam nie wolno. *Non possumus!*”¹⁴¹.

¹³⁸ C. Berlet, *Cardinal Mindszenty: Heroic Anti-Communist or Anti-Semite or Both?*, „The St. Louis Journalism Review” 1988, vol. 16, nr 105, s. 2-10.

¹³⁹ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 144-148.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 138-147; K. Daniel, *The Church-State Situation in Poland After the Collapse of Communism*, „BYU Law Review” 1995, vol. 195 (2), s. 403.

¹⁴¹ P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945 – 1989*, tom 1, lata 1945 – 59, Poznań 1994, s. 426.

Po aresztowaniu najważniejszego wówczas hierarchy, władze zmusiły episkopat w grudniu 1953 roku, do ślubowania wierności Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹⁴². Po tzw. odwilży stalinowskiej sytuacja między władzami państwowymi, a hierarchami Kościoła zdawała się normalizować. Nadal utrudniano pracę duszpasterską, jednak ustały aresztowania i zagarnianie mienia. Władze skupiły się raczej na próbie stworzenia klasy robotniczej niepotrzebującej Boga i Kościoła.

Lata 60. XX wieku, to kolejna okazja do przeprowadzenia próby sił. W 1965 roku polscy biskupi wystosowali orędzie do biskupów niemieckich, w którym pada słynna i nieakceptowana przez ówczesne władze państwowe fraza: „Przebaczamy i prosimy o przebaczenie”¹⁴³. Taka „oferta pojednania skierowana do zachodnioniemieckich przywódców Kościoła, szkalowanych przez gomułkowską propagandę jako faszysti i rewanżyści, oznaczała otwarte wypowiedzenie wojny komunistycznej władzy”¹⁴⁴. Rok później, w millenium chrztu Polski, Kościół zorganizował obchody rocznicy tego wydarzenia na Jasnej Górze, na które przybyć miał sam papież Paweł VI. Władza, która zorganizowała wówczas konkurencyjne obchody tysiąclecia państwa polskiego odmówiła Ojcu Świętemu możliwości wjazdu do Polski¹⁴⁵.

Podobnie bywało w kolejnych latach. Gdy wybudowano Nową Hutę, władze państwowe liczyły na stworzenie nowej kategorii człowieka, określanego mianem *homo sovieticus*, który nie będzie potrzebował Boga. W odpowiedzi metropolita krakowski, arcybiskup Karol Wojtyła ofiarował wbrew władzom państwowym kamień węgielny poświęcony przez Pawła VI pod świątynię na tym terenie, zgodnie z prośbą mieszkańców¹⁴⁶.

Rywalizacja trwała, a władze socjalistyczne postanowiły działać w bardziej dyskretny sposób. W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych od 1962 roku działał Departament IV, który zajmował się działalnością Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych¹⁴⁷. Nieprzychylnych księży próbowano zdyskredytować, innych zastraszyć. W otoczeniu

¹⁴² B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego (1953 – 1956)*, Warszawa 2008, s. 49.

¹⁴³ Patrz szerzej: B. Kerski et. al., „Przebaczamy i prosimy o przebaczenie”. Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego Episkopatu z 1965 roku. *Geneza – Kontekst – Spuścizna*, Olsztyn 2006, s. 5-55.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 26.

¹⁴⁵ Strona internetowa Instytutu Pamięci Narodowej, *Obchody millenium chrztu i tysiąclecia państwa*, <https://ipn.gov.pl/aktualnosci/775,Obchody-milenium-chrztu-i-tysiaclecia-panstwa-1956-19661967.html> (dostęp: 27.01.2023).

¹⁴⁶ J. Rajchel, *Kamienny Kraków*, Kraków 2005, s. 132.

¹⁴⁷ P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975-1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2/1 (3), s. 74-78.

najważniejszych duchownych działały siatki szpiegowskie. Bardzo często tajnymi współpracownikami Służby Bezpieczeństwa byli sami kapłani.

Kościół katolicki w Polsce urósł w siłę w październiku 1978 roku, gdy konklawe wybrało kardynała Karola Wojtyłę na papieża¹⁴⁸. Rok później Ojciec Święty odbył pierwszą pielgrzymkę do Polski, a w czasie mszy świętej na Placu Zwycięstwa w Warszawie wypowiedział znamienne słowa: „Ja, syn polskiej ziemi, a zarazem ja, Jan Paweł II papież (...) wołam z całej głębi tego tysiąclecia, wołam w przeddzień Święta Zesłania, wołam wraz z wami wszystkimi. Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze Ziemi, tej Ziemi”¹⁴⁹. Było to jednoznaczne opowiedzenie się Kościoła powszechnego po stronie rodzących się ruchów demokratycznych. Kościół był zwolennikiem demokracji liberalnej jako ustroju politycznego¹⁵⁰. Słowa te zachęcały również duchownych do odważnych działań.

Apogeum działalności analizowanej instytucji przypadło na lata 80. XX wieku, zwłaszcza po rozpoczęciu „karnawału »Solidarności«”. To właśnie wówczas Kościół dysponujący najsilniejszym możliwym poparciem ze strony papieża Jana Pawła II, postanowił zaangażować się w walkę o odzyskanie przez Polskę pełnej suwerenności¹⁵¹, poprzez dążenie do zmiany ustroju w kierunku demokratycznym. Prym w tej walce wiedli kapelani Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, księża: Jerzy Popiełuszko, Henryk Jankowski, Stanisław Małkowski, Tadeusz Isakowicz-Zaleski i wielu innych¹⁵². Jak stwierdził Rafał Łatka, Kościół był w owym czasie „akuszerem polskiej wolności”¹⁵³. Jak dodała jeszcze Halina Lisicka: „System niejako zmusił Kościół do zajęcia pozycji ośrodka politycznego. Jednocześnie Kościół był tą instytucją, do której przynależność była dobrowolna (...). Wprawdzie Kościół sam nie stał się siłą opozycyjną, ale stanął po stronie tych wartości, do których większość społeczeństwa była przywiązana (jak wolność słowa, wolność sumienia, itd.), a które reżim odrzucał”¹⁵⁴. Co niezwykle istotne, władze państwowe mogły walczyć z

¹⁴⁸ P. Sękowski, *Prasa francuska wobec wyboru kard. Wojtyły na papieża*, „Więź” 2008, nr 600.

¹⁴⁹ G. Polak (red.), *Wielka Encyklopedia Jana Pawła II*, nr 44, *Podróże Jana Pawła II do Polski. Pielgrzymka 1. 2-10 czerwca 1979*, Kraków 2005, s. 18.

¹⁵⁰ D. Góra-Szopiński, *Złoty środek. Kościół wobec współczesnych wizji państwa*, Toruń 2007, s. 75-77; J. Mazur, *Politologia chrześcijańska*, Częstochowa 2001, s. 83-86.

¹⁵¹ Patrz szerzej o relacjach władz państwowych z Episkopatem we wskazanym okresie: W. Jedynak, *Episkopat wobec władz komunistycznych (w ostatniej dekadzie PRL). Studium socjologiczne*, Rzeszów 2016.

¹⁵² M. Wyrwich, *Kapelani „Solidarności” 1980-1989*, Warszawa 2005.

¹⁵³ R. Łatka, *Kościół katolicki w PRL (1944-1989)*, [w:] J. Operacz (red.), *Kościół... op. cit.*, s. 248.

¹⁵⁴ H. Lisicka, *Rola Kościoła katolickiego w systemie politycznym RP*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*, Wrocław 1994, s. 202.

Kościółem, ale nie z tradycją, która nakazywała na przykład obchodzenie świąt religijnych, które były ważne dla obywateli¹⁵⁵.

Wprowadzenie stanu wojennego w grudniu 1981 roku zmieniło tak kreowaną rzeczywistość. Wielu kapłanów zostało internowanych. Inni zaangażowali się w pomoc uwięzionym i ich rodzinom. Kościół znów przeszedł niejako do podziemia, a władze utrudniały mu prowadzenie działalności. Jak wskazuje Małgorzata Świder: „Kościół był widoczny niemal we wszystkich obszarach życia społecznego: wszechobecne krzyże, obrazy Matki Boskiej (łącznie z jej wizerunkiem w klapie marynarki Lecha Wałęsy) i papieża, publiczne msze i spowiedzi w czasie strajków i protestów czy wreszcie obecność duchownych w zakładach pracy”¹⁵⁶. Już na początku strajku w Stoczni Gdańskiej ksiądz Henryk Jankowski odprawił mszę świętą dla strajkujących. Uczynił to wbrew obowiązującemu w państwie prawu. Podobnie w Hucie Warszawa postąpił ksiądz Jerzy Popiełuszko¹⁵⁷. Duchowni towarzyszyli strajkującym mimo istniejącego niebezpieczeństwa. Po wprowadzeniu stanu wojennego, to również Kościół organizował pomoc internowanym i ich rodzinom, a ksiądz Popiełuszko, wraz z księdzem Teofilem Boguckim rozpoczęli w Warszawie odprawianie comiesięcznych mszy świętych „za ojczyznę i tych którzy dla niej cierpią”¹⁵⁸. To Kościół był ciałem tworzącym opinię państw zachodnich na temat sytuacji w Polsce¹⁵⁹.

Działając w taki sposób, Kościół katolicki wspierał działalność opozycji antykomunistycznej. Jak stwierdził Arkadiusz Fordoński: „Hierarchowie Kościoła dysponowali odpowiednią legitymacją płynącą z tradycji i w mniejszym lub większym stopniu charyzmy”¹⁶⁰. W ten sposób analizowana instytucja oraz jej przedstawiciele niewątpliwie pomogli doprowadzić do upadku socjalistycznego reżimu, co doceniło społeczeństwo¹⁶¹.

Zakończenie stanu wojennego i nieuchronność zbliżających się zmian politycznych spowodowały wzmożoną działalność Departamentu IV MSW, zakończoną śmiercią wielu duchownych znanych ze swojej antykomunistycznej działalności, czego najlepszym przykładem jest morderstwo księdza Jerzego Popiełuszki – porwanego podstępem, brutalnie

¹⁵⁵ B. I. Rogowska, *Funkcje polityczne świąt państwowych i religijnych w Polsce Ludowej*, Wrocław 2018, s. 227-228.

¹⁵⁶ M. Świder, *Udział Kościoła katolickiego w kształtowaniu polityki międzynarodowej państwa po ogłoszeniu stanu wojennego w Polsce*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Politologia... op. cit.*, s. 287-288.

¹⁵⁷ M. Kindziuk, *Popiełuszko. Biografia*, Kraków 2018, s. 222-224.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 312-320.

¹⁵⁹ Patrz szerzej: *Ibidem*, s. 287-297.

¹⁶⁰ A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 80.

¹⁶¹ W 1989 roku zaufanie do instytucji Kościoła deklarowało 90% ankietowanych Polaków. Patrz szerzej: P. Borecki, *Geneza modelu stosunków państwo – Kościół w konstytucji RP*, Warszawa 2008, s. 47.

pobitego, skrupowanego i wrzuconego do Wisły na tamie we Włocławku¹⁶². Za polityczne należy uznać morderstwa dokonane na księżach: Stanisławie Suchowolcu, Stefanie Niedzielaku, Romanie Kotlarzu, Franciszku Blachnickim czy Sylwestrze Zychu¹⁶³.

Podsumowaniem znaczącej roli Kościoła katolickiego w przemianach ustrojowych w Polsce był udział księdza Alojzego Orszulika w przygotowaniach do pokojowych obrad Okrągłego Stołu. Duchowny był obecny w czasie spotkań Lecha Wałęsy z Czesławem Kiszczakiem, a także wraz z księdzem Bronisławem Dembowskiem w roli specjalnych przedstawicieli Konferencji Episkopatu Polski w czasie samych obrad¹⁶⁴. Rozmowy te zakończyły się rozpoczęciem tranzycji systemu politycznego Polski w kierunku demokratycznym. Kościół ponownie stał się „oazą wolności”¹⁶⁵, a biskupi nie dość, że udzielili powszechnego wsparcia dla opozycji, to jeszcze wprost poparli kandydatów reprezentujących NSZZ „Solidarność” w 1989 roku¹⁶⁶.

1.6. Kościół katolicki wobec najważniejszych spraw społecznych i politycznych w Polsce po 1989 roku

Po zmianie systemu politycznego Polski w 1989 roku i zwróceniu się kraju w kierunku demokratycznym, w której - jak wskazano - niewątpliwie znacząco partycypował Kościół katolicki, miejsce i rola badanej instytucji w sferze publicznej uległa zmianie. Po 1989 roku, Kościół katolicki w dalszym ciągu oceniał postępowanie władz państwowych. Po zakończeniu wieloletnich rządów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej czynił to jednak z innego, dużo lepszego miejsca¹⁶⁷.

Pierwszym wyraźnym wyznacznikiem zmian w stosunkach demokratycznych władz państwowych i Kościoła katolickiego w Polsce, było wprowadzenie nauczania religii do szkół. Stało się tak jeszcze w 1990 roku przy dużym udziale hierarchów oraz katolickich

¹⁶² M. Kindziuk, *Popiełuszko... op. cit.*, s. 541-545.

¹⁶³ M. Wyrwich, *Kapelani... op. cit.*, s. 13-36.

¹⁶⁴ Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *20 lecie sakry biskupiej Alojzego Orszulika*, <https://archive.is/R1Cqd> (dostęp: 25.01.2023).

¹⁶⁵ A. Michnik et al., *Między Panem a Plebanem*, Warszawa 2019, s. 837.

¹⁶⁶ K. Koseła, *Rola Kościoła katolickiego w kampanii przed wyborami czerwcowymi*, [w:] L. Kolarska-Bobińska et al., *Wyniki badań – wyniki wyborów. 4 czerwca 1989*, Warszawa 1990, s. 131.

¹⁶⁷ I. Borowik, *The Roman Catholic Church in the Process of Democratic Transformation: The Case of Poland*, „Social Compass” 2002, nr 2 (49), s. 4-5.

parlamentarzystów¹⁶⁸, mimo sprzeciwu części środowisk, w tym również Rzecznika Praw Obywatelskich¹⁶⁹. Społeczeństwo utrzymało swój pozytywny stosunek do wiary i duchowieństwa¹⁷⁰. Budowano wiele nowych świątyń. Pontyfikat papieża Wojtyły przełożył się na wiele powołań kapłańskich i zakonnych. W sali plenarnej Sejmu RP zawisł krzyż, będący symbolem chrześcijaństwa¹⁷¹. Nieco później, w preambule *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z 1997 roku dodano odniesienie do Boga¹⁷². Całość tych działań wypełniała podejście Ernsta-Wolfganga Böckenforde, który twierdził, iż liberalne państwo prawa opiera się na fundamencie aksjologicznym, którego samo z siebie nie może zagwarantować. Jego zdaniem, to właśnie religia jest głównym źródłem konsensusu aksjologicznego, którego państwo nie może wytworzyć¹⁷³.

Bardzo istotne ze względu na niniejszą analizę było podpisanie w 1993 roku umowy międzynarodowej, którą był *Konkordat między Stolicą Apostolską, a Rzeczypospolitą Polską*. 28 lipca 1993 roku podpisali ją: ówczesny Minister Spraw Zagranicznych w rządzie Hanny Suchockiej – Krzysztof Skubiszewski oraz reprezentujący Stolicę Apostolską, ówczesny nuncjusz apostolski w Polsce – abp Józef Kowalczyk¹⁷⁴. Konkordat gwarantuje Kościołowi katolickiemu w Polsce specjalne przywileje¹⁷⁵, z którymi już w latach 90. XX wieku nie zgadzała się część klasy politycznej¹⁷⁶. W głosowaniu nad przyjęciem tej umowy, posłowie Sojuszu Lewicy Demokratycznej oraz kilku posłów Unii Wolności i jeden AWS, oddali głosy

¹⁶⁸ Patrz szerzej: M. Eberts, *The Roman Catholic Church and democracy in Poland*, „Europe-Asia Studies” 1998, vol. 50, no. 5, s. 821-823; M. Dzidek, *Miejsce i rola... op. cit.*, s. 182-199; A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 83-88.

¹⁶⁹ Patrz szerzej: R. Alberski, *Trybunał Konstytucyjny w polskich systemach politycznych*, Wrocław 2010, s. 259-263.

¹⁷⁰ J. Gowin, *Kościół po komunizmie*, Kraków 1995, s. 7-8; W. Zdaniewicz, S. Zaręba, *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, Warszawa 2004, s. 128-132.

¹⁷¹ Strona internetowa Newsweek.pl, *Okoliczności powieszenia krzyża w Sejmie nie były uroczyste. Długo wydawał się nieusuwalny*, <https://www.newsweek.pl/opinie/krzyz-w-sejmie-i-25-rocznica-jego-powieszenia-najwieksze-batalie-o-polskie-krzyze/pt55msz> (dostęp: 27.01.2023).

¹⁷² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, Dz.U. 1997, nr 78 poz. 483 z późn. zm.

¹⁷³ E. W. Böckenforde, *Der säkularisierte Staat. Sein Charakter, seine Rechtfertigung und seine Probleme im 21. Jahrhundert*, Monachium 2007.

¹⁷⁴ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993, Dz.U. z 1998 r., nr 51, poz. 318.

¹⁷⁵ Patrz szerzej: A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 127-131.

¹⁷⁶ W tym miejscu warto podkreślić, że od podpisania dokumentu do jego ratyfikacji minęło 5 lat. Dokumentu nie ratyfikował w toku całej swojej kadencji Sejm wybrany w 1993 roku, w którym większość stanowiła koalicja SLD – PSL. Posłowie pierwszego z wymienionych komitetów byli sceptyczni wobec konkordatu. Dopiero zdobycie władzy przez ugrupowania post-solidarnościowe, na czele z AWS, pozwoliło na ratyfikację dokumentu. Patrz szerzej: K. Kowalczyk, *Partie i ugrupowania... op. cit.*, s. 247.

przeciw przyjęciu dokumentu¹⁷⁷. Mimo tego sprzeciwu, konkordat wszedł w życie w 1998 roku¹⁷⁸.

Sprawa analizowanej umowy międzynarodowej zdawała się być kluczową dla Kościoła katolickiego w Polsce. Fakt ten nie powinien dziwić, zwłaszcza po wielu latach walki z komunistycznym aparatem państwa. Przejawiała się ona w szeregu oskarżeń, aresztowań, przesłuchań, czy zawłaszczaniu mienia. Po zmianie systemu politycznego oraz alternacji władzy dokonanej w pierwszych w pełni demokratycznych wyborach do Sejmu RP w 1991 roku, Kościół mający znaczny wkład w upadek „władzy ludowej” chciał zabezpieczyć swoje interesy. Jak wskazał przywołany już w niniejszej pracy Krzysztof Kowalczyk: „Jego zaangażowanie w sferę polityki wyrażało się w bezpośredniej czy pośredniej legitymizacji określonych kandydatów i partii prawicowych lub postsolidarnościowych oraz w delegitymizacji pretendentów i ugrupowań określanych jako lewicowe i postkomunistyczne”¹⁷⁹.

W tym miejscu należy przypomnieć, że Sejm RP rozpatrywał na przełomie roku 1992 i 1993 jeszcze jeden, istotny dla Kościoła katolickiego w Polsce projekt aktu prawnego. Chodzi o ustawę o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży¹⁸⁰. Jest to najlepszy przykład potwierdzający stanowisko przedstawione na wstępie, mówiące o Kościele katolickim jako podmiocie determinującym kształt religijności w Polsce. Kościół katolicki doprowadził do sakralizacji życia, a postulat ten został przejęty przez duży segment społeczeństwa i polityków reprezentujących wiele środowisk¹⁸¹. W czasie procedowania przywołanego projektu ustawy wypracowano tzw. kompromis aborcyjny, na mocy którego legalne przerwanie ciąży zostało dopuszczone jedynie w trzech przypadkach: (1) gdy ciąża stanowi zagrożenie dla zdrowia i życia matki, (2) gdy istnieje duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu oraz (3) gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego¹⁸².

¹⁷⁷ Strona internetowa Sejmu RP, *Głosowanie nr 10 – Posiedzenie 8. dnia 08.01.1998*, sejm.gov.pl (dostęp: 27.01.2023).

¹⁷⁸ J. Dyduch, *Konkordat Polski 1993 instrumentem zgody narodowej*, „Prawo Kanoniczne” 2016, nr 4 (59), s. 2.

¹⁷⁹ K. Kowalczyk, *Partie i ugrupowania... op. cit.*, s. 93.

¹⁸⁰ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993, o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. 1993 Nr 17 poz. 78.

¹⁸¹ Patrz na przykład: K. Zielińska et. al., *Religion-Related Legitimizations in Abortion Policy Making in Poland. What Do They Tell Us About the Public Role of Religion?*, „Sociology of Religion: A Quarterly Review” 2023, nr XX, 2023.

¹⁸² *Ibidem*.

Uchwalenie tego dokumentu było niewątpliwym sukcesem Kościoła katolickiego, występującego wówczas jako grupa nacisku na klasę polityczną w Polsce¹⁸³. Choć instytucja ta całkowicie sprzeciwia się aborcji, nakładając ekskomunikę na osoby biorące udział w takiej czynności, to jednak w Polsce, przed 1993 rokiem, obowiązywało prawo uchwalone jeszcze w PRL. Nie penalizowało ono przerywania ciąży niemal w żaden sposób. Uchwalona w 1993 roku ustawa była więc zmianą wychodzącą naprzeciw oczekiwaniom Kościoła katolickiego, a w czasie jej procedowania obecny w Sejmie był Prymas Polski, kardynał Józef Glemp¹⁸⁴, który jeszcze w 1989 roku, w jednej z homilii mówił: „Katolik nie może głosować na zdeklarowanych zwolenników przerywania ciąży”¹⁸⁵.

Kolejne lata przyniosły ponowne, silne oburzenie Kościoła katolickiego w Polsce, w obliczu prób liberalizacji ustawy aborcyjnej przez rząd powołany głosami lewicowej większości sejmowej¹⁸⁶. W 1996 roku, do ustawy z 1993 roku dopisano czwartą przesłankę dopuszczającą prawnie usankcjonowane przerywanie ciąży – złą sytuację życiową i osobistą kobiety¹⁸⁷. W maju 1997 roku, o niezgodności tego zapisu z Małą Konstytucją z 1992 roku orzekł Trybunał Konstytucyjny¹⁸⁸. Zdecydowany sprzeciw wobec nowelizacji ustawy z 1993 roku wyraził papież Jan Paweł II, który w 1997 roku, w Kaliszu, w czasie pielgrzymki do Polski mówił: „Kościół broniąc prawa do życia odwołuje się do szerszej, uniwersalnej płaszczyzny obowiązującej wszystkich ludzi. Prawo do życia nie jest tylko kwestią światopoglądu, nie jest tylko prawem religijnym, ale jest prawem człowieka. Najbardziej podstawowym prawem człowieka! Bóg mówi: »Nie będziesz zabijał!« (Wj 20, 13). Przykazanie to jest zarazem fundamentalną zasadą i normą kodeksu moralności, wpisanego w sumienie każdego człowieka. Miarą cywilizacji - miarą uniwersalną, ponadczasową, obejmującą wszystkie kultury - jest jej stosunek do życia. Cywilizacja, która odrzuca bezbronnych, zasługuje na miano barbarzyńskiej. Choćby nawet miała wielkie osiągnięcia gospodarcze, techniczne, artystyczne oraz naukowe”. Papież cytował jeszcze Matkę Teresę z Kalkuty, mówiąc: „Mówię dziś do was z głębi serca -

¹⁸³ Patrz szerzej: A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 88-101.

¹⁸⁴ M. Kościelniak, *Transformacja i aborcja. Genealogia „kompromisu aborcyjnego”*, „Widok. Teorie i Praktyki Kultury Wizualnej”, nr 27, 2020, s. 5.

¹⁸⁵ *Ibidem*, s. 11-12.

¹⁸⁶ M. Wojciechowski, *Między polityką a religią*, Warszawa 2010, s. 36-50; M. Delong, *Konferencja Episkopatu Polski... op. cit.*, s. 317-327.

¹⁸⁷ Patrz szerzej: A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 132-148.

¹⁸⁸ Obwieszczenie Prezesa Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 grudnia 1997 r. o utracie mocy obowiązującej art. 1 pkt 2, art. 1 pkt 5, art. 2 pkt 2, art. 3 pkt 1 i art. 3 pkt 4 ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 1997 nr 157 poz. 1040. Patrz szerzej na temat orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego ustaw regulujących dopuszczalność przerywania ciąży w Polsce: R. Alberski, *Trybunał Konstytucyjny... op. cit.*, s. 263-269.

do każdego człowieka we wszystkich krajach świata (...) do matek, ojców i dzieci w miastach, miasteczkach i wsiach. Każdy z nas jest dziś tutaj dzięki miłości Boga, który nas stworzył, i naszych rodziców, którzy nas przyjęli i zechcieli obdarzyć nas życiem. Życie jest najpiękniejszym darem Boga. Dlatego z tak wielkim bólem patrzymy na to, co dzieje się w wielu miejscach świata: życie jest umyślnie niszczone przez wojnę, przemoc, aborcję. A przecież zostaliśmy stworzeni przez Boga do wyższych rzeczy - by kochać i być kochanymi. Wiele razy powtarzam - i jestem tego pewny - że największym niebezpieczeństwem zagrażającym pokojowi jest dzisiaj aborcja. Jeżeli matce wolno zabić własne dziecko, coż może powstrzymać ciebie i mnie, byśmy się nawzajem nie pozabijali? Jedynym, który ma prawo odebrać życie, jest Ten, kto je stworzył. Nikt inny nie ma tego prawa: ani matka, ani ojciec, ani lekarz, żadna agencja, żadna konferencja i żaden rząd. (...). Przeraża mnie myśl o tych wszystkich, którzy zabijają własne sumienie, aby móc dokonać aborcji. Po śmierci staniemy twarzą w twarz z Bogiem, Dawcą życia. Kto weźmie odpowiedzialność przed Bogiem za miliony i miliony dzieci, którym nie dano szansy na to, by żyły, kochały i były kochane? (...). Dziecko jest najpiękniejszym darem dla rodziny, dla narodu. Nigdy nie odrzucajmy tego daru Bożego”¹⁸⁹.

Wydaje się więc, że słowa te wypowiedziane nie tylko przez najważniejszego wówczas przedstawiciela Kościoła katolickiego w Polsce, a przez głowę całej tej instytucji wskazują na oczekiwane działanie wobec władz państwowych, ale również w stosunku do hierarchii kościelnej. Nie może dziwić fakt, że wszystkie kolejne próby zaostrzania prawa aborcyjnego zyskiwały poparcie przedstawicieli polskiego episkopatu.

Kluczowy moment w tej sprawie bardzo mocno polaryzującej społeczeństwo, stanowił rok 2020. Wówczas do Trybunału Konstytucyjnego wpłynął wniosek grupy posłów Prawa i Sprawiedliwości, Kukiz'15 oraz Konfederacji o stwierdzenie niezgodności z ustawą zasadniczą tzw. „przesłanki eugenicznej”, a więc tej dopuszczającej przerwanie ciąży z uwagi na ciężkie i nieodwracalne wady płodu. 22 października 2020 roku TK orzekł o niekonstytucyjności tego zapisu, pozostawiając tylko dwie możliwości legalnego przeprowadzenia aborcji w Polsce¹⁹⁰. Najlepszym przykładem opinii Kościoła na ten temat będzie oświadczenie ówczesnego Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, arcybiskupa Stanisława Gądeckiego, w

¹⁸⁹ Strona internetowa Biblioteka Świętego Józefa, <https://www.swietyjosef.kalisz.pl/BibliotekaSwJozefa/8.html> (dostęp: 27.01.2023).

¹⁹⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. sygn. akt K 1/20, Dz.U. 2021 poz. 175.

którym pisał: „Z wielkim uznaniem przyjąłem dzisiejszą decyzję Trybunału Konstytucyjnego, uznającą aborcję eugeniczną za niezgodną z Konstytucją Rzeczypospolitej (...). Życie każdego człowieka od momentu poczęcia do naturalnej śmierci przedstawia przed Bogiem taką samą wartość i powinno być w takim samym stopniu chronione przez państwo”¹⁹¹. Metropolita Poznański wypowiadał się w podobnym tonie również po alternacji władzy w Polsce w 2023 roku i zapowiedziach liberalizacji prawa dopuszczającego przerywanie ciąży w Polsce, apelując o powstrzymanie się od takich działań¹⁹². Tożsame zdanie przedstawił w kwietniu 2024 roku, a więc w czasie sejmowej debaty nad projektami liberalizującym prawo dopuszczające przerywanie ciąży, nowy Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, arcybiskup Tadeusz Wojda¹⁹³.

Kościół katolicki w Polsce podejmuje również szereg działań ocenianych jednoznacznie pozytywnie. Warto w tym miejscu wspomnieć o działalności dobroczynnej, którą prowadzą organy tej instytucji, takie jak Caritas oraz Pomoc Kościołowi w Potrzebie. Kościół stara się pomagać organom państwa w kwestii opieki nad potrzebującymi. Istnieją w Polsce przedszkola i szkoły katolickie oraz domy pomocy samotnym matkom. Istnieją stołówki dla biednych utrzymywane z pieniędzy Fundacji imienia świętego Brata Alberta. Co roku, w każdej diecezji organizowane są wigilie dla samotnych i potrzebujących. Istnieją domy pomocy społecznej i hospicja, które prowadzą kościoły i związki wyznaniowe, na czele z Kościołem katolickim, jak choćby założone w Pucku przez księdza Jana Kaczkowskiego. Po wybuchu wojny w Ukrainie, Kościół udzielił pomocy oraz przekazał wiele darów ofiarom agresji¹⁹⁴.

Kościół katolicki w Polsce, w osobie ówczesnego Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, arcybiskupa Stanisława Gądeckiego, uznał również za stosowne zabranie głosu w kwestii rozwiązania dualizmu prawnego, który zawładnął sceną polityczną po wyborach parlamentarnych w 2023 roku. W swoim apelu z lutego 2024 roku, arcybiskup Gądecki wezwał wiernych Kościoła katolickiego do modlitwy i postu w intencji ojczyzny, pisząc: „Wyzwania, jakie przychodzą zarówno ze Wschodu, gdzie toczy się wojna, jak i z

¹⁹¹ Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *Przewodniczący Episkopatu o decyzji Trybunału Konstytucyjnego*, <https://episkopat.pl/przewodniczaczy-episkopatu-dziekuje-za-decyzje-trybunalu-konstytucyjnego/> (dostęp: 25.01.2023).

¹⁹² Patrz szerzej: *Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ws. ochrony życia dzieci nienarodzonych i wspierania ich rodziców*, Warszawa 2024.

¹⁹³ Patrz szerzej: *Stanowisko Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ws. poszanowania życia ludzkiego w fazie prenatalnej*, Warszawa 2024.

¹⁹⁴ Patrz szerzej: Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Posługa charytatywna Kościoła katolickiego w Polsce*, Warszawa 2023.

Zachodu, gdzie obserwujemy poważne zmiany kulturowe oraz dążenie do przekształcenia Unii Europejskiej w jedno państwo, stawiają dziś pytanie o niepodległość Polski. Nie możemy stać się pokoleniem, które przejdzie do historii jako to, które – podobnie jak nasi ojcowie w XVIII w. – doprowadziło do upadku polskiej państwowości. Aby uniknąć tego ryzyka nie możemy na naszych rodaków patrzeć jak na wrogów; nie możemy dopuścić do zwycięstwa ducha podejrzliwości i rozbicia narodowej wspólnoty”¹⁹⁵.

Metropolita poznański przypominał również sprawy, o które Kościół usilnie zabiegał na przestrzeni lat, a które w obliczu alternacji władzy zdały się być w jego mniemaniu zagrożone: „Nie jest to zatem czas na ideologiczną walkę. Nie jest to czas na populistyczne działania w rodzaju referendum w sprawie aborcji. Nie jest to czas na podważanie konstytucyjnej wartości małżeństwa jako związku jednej kobiety i jednego mężczyzny. Nie jest to również czas na wprowadzanie do systemu prawnego pojęcia tzw. mowy nienawiści, wykluczającego z debaty publicznej temat wyjątkowości instytucji małżeństwa, prawo dzieci do życia czy zgody na okaleczanie nastolatków”¹⁹⁶. Apel był jednak utrzymany w pojednawczym tonie, a sam duchowny pisał również: „Apeluję, aby wszyscy, którym drogie są losy Rzeczypospolitej, otworzyli serca i umysły na pojednanie; aby szukali możliwości rozwiązania konfliktów targających życiem politycznym poprzez negocjacje, bez odwoływania się do rozwiązań siłowych; aby przywrócono prawdziwy szacunek dla Konstytucji i opartych na niej przepisów prawa”¹⁹⁷.

Analizując postawę Kościoła katolickiego w Polsce w obliczu spraw uznawanych za ważne społecznie i politycznie, przytoczenie przykładu prawa aborcyjnego i innych kwestii aksjologicznych zdaje się być najwłaściwsze, z uwagi na jednoznaczność przekazu. Kościół katolicki zajmując w tej sprawie stanowisko był i wciąż jest wierny nauczaniu, które reprezentuje, nawet jeśli jest ono sprzeczne z opiniami i poglądami dużych grup społecznych. Co jednak ważne, analizowana instytucja podejmuje szereg działań dobroczynnych, wspierając, a często wyręczając aparat państwa w pomocy najbardziej potrzebującym¹⁹⁸. W ten sposób wypełnia swoją misję wobec społeczeństwa.

¹⁹⁵ *Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski o modlitwę i post w intencji ojczyzny*, Warszawa 2024.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ Patrz szerzej: Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Posługa charytatywna Kościoła... op. cit.*

Powyższa analiza skłania do refleksji, że korzystny czas dla Kościoła katolickiego w Polsce zaczął dobiegać końca po śmierci Karola Wojtyły. Widoczne stało się nie tylko instrumentalne wykorzystywanie tej instytucji przez polityków¹⁹⁹, ale również kryzys przywództwa w polskim episkopacie i brak siły jednoczącej hierarchię²⁰⁰. Demokratyzacja i skierowanie oczu Polaków za zachodnią granicę przyniosły również ewolucję systemu moralnego. Przykłady krajów od wielu lat już demokratycznych, z których po otwarciu granic przyszły do Polski nowe trendy – propagowanie równouprawnienia, również seksualnego, powszechna dostępność do antykoncepcji, związki niesakramentalne, czy stosowanie metod takich jak aborcja, czy *in-vitro* przyniosły powszechną zmianę myślenia w kierunku sprzecznym z nauką Kościoła.

Zmiany w poglądach elektoratu zauważyły również partie polityczne. Wiele z ugrupowań będących blisko Kościoła katolickiego rozpoczęło ewolucję swoich programów politycznych w kierunku lewicowym i liberalnym. Pojawiły się również nowe partie liberalne, propagujące absolutną wolność jednostki. Wraz z tymi zmianami społeczno-politycznymi zmniejszeniu uległa rola Kościoła katolickiego, który został ograniczony niemal do tradycji i rytuału niedzielного uczestnictwa we mszy świętej, traktowanej już nie jako przeżycie duchowe, ale element świętowania dnia wolnego. W obliczu pandemii *COVID-19* oraz kolejnych kryzysów Kościoła katolickiego w Polsce (o których szerzej w dalszej części rozdziału), świątynie zaczęły świecić pustkami. Brakuje księży, występuje olbrzymi kryzys powołań oraz pewnego rodzaju „moda” na składanie aktów apostazji, czyli trwałego wystąpienia z Kościoła katolickiego, panująca zwłaszcza wśród osób młodych. Nowoczesny model wychowania spowodował całkowity zanik potrzeb duchowych wśród młodego pokolenia, który w konsekwencji prowadzi do zmniejszenia znaczenia Kościoła i religii w kraju, ograniczając je wyłącznie do sfery tradycji.

Kościół katolicki w Polsce stoi dziś w obliczu wielkich wyzwań i prawdopodobnie największego kryzysu w swojej najnowszej historii. Przetrwał eksterminację, prześladowania i lata walki o możliwość egzystencji. Nie przetrwa, przynajmniej w obecnym kształcie, w laicyzującym się świecie. Dziś w Polsce prezentowane są pomysły, których przez lata nikt nie ośmielał się zaproponować. Są to: chęć usuwania krzyży z przestrzeni publicznej, chęć usuwania, czy też ograniczania nauczania religii w szkołach, wypowiedzenia konkordatu, czy

¹⁹⁹ Patrz szerzej: S. Krzyżewski, *Polityczna instrumentalizacja Kościoła katolickiego w Polsce po roku 1989 – próba ujęcia teoretycznego*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.), *Czynnik religijny w polityce wewnątrzpaństwowej i międzynarodowej na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia*, Lublin 2016.

²⁰⁰ Patrz szerzej: M. Białkowski, *Przywództwo w Kościele katolickim w Polsce po 1989 roku*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.), *Czynnik religijny... op. cit.*

zamykania rozgłośni religijnych. Dziennikarze szukają informacji mających rzucać cień na duchownych, którzy przez lata uważani byli za przykład dla kolejnych pokoleń. Padają oskarżenia wobec wieloletniego sekretarza Jana Pawła II – kardynała Stanisława Dziwisza o tuszowanie przypadków pedofilii wśród duchownych na świecie, wobec ojca Maksymiliana Kolbe o antysemityzm, czy wobec księdza Henryka Jankowskiego o pedofilię. Autor nie zamierza rozstrzygać, które z nich są prawdziwe, a tylko wskazać na pewien precedens powstały w ostatnich latach, który niezwykle negatywnie rezonuje na instytucję Kościoła i jego społeczny odbiór w Polsce.

Okres po przemianach ustrojowych roku 1989 można więc podzielić na dwie części. Pierwsza z nich była pewną „nagrodą” dla Kościoła katolickiego za lata poświęceń i walki o niepodległość państwa i zarazem swoją. Druga natomiast, współczesna, jest trudną walką o zachowanie dotychczasowego miejsca w życiu publicznym w Polsce.

2. Sytuacja Kościoła katolickiego w polskiej debacie publicznej w drugiej i trzeciej dekadzie XXI wieku

Badając i analizując sytuację Kościoła katolickiego w Polsce na przestrzeni lat, wyraźnie dostrzegalny jest kryzys dotyczący wskazaną instytucję. Jest to kryzys widoczny na kilku płaszczyznach²⁰¹.

Po pierwsze, przejawia się on endogenicznie, w kwestiach wewnętrznych dotyczących samej instytucji. Jego najważniejszymi przejawami są dwie kwestie. Pierwszą z nich jest znaczny spadek powołań kapłańskich i zakonnych. Jak pokazuje wykres 1 (s. 47), frekwencja w seminariach duchownych zdecydowanie spada.

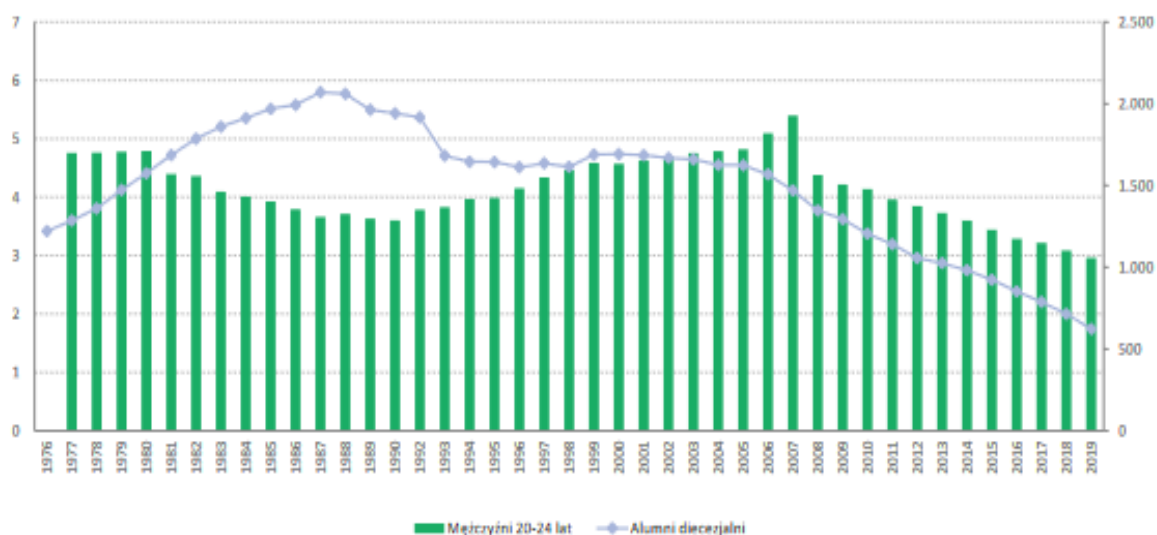
Zgodnie z zaprezentowanymi danymi, w 2000 roku w Wyższych Seminariach Duchownych obecnych było 6789 alumnów. W 2022 roku było ich już tylko 1959²⁰². Dane za

²⁰¹ Patrz szerzej: P. Milcarek, T. Rowiński, *Alarm dla Kościoła. Nowa reformacja?*, Warszawa 2019.

²⁰² J. Operacz, *Kościół... op. cit.*, s. 62.

2023 rok tylko potwierdzają ten trend. W roku akademickim 2023/2024 formację kapłańską odbywało 1690 kleryków²⁰³.

Wykres 1. Liczba alumnów diecezjalnych w latach 1976-2019 w tysiącach.

Źródło: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2019*, Warszawa 2020.

Drugim, mniej widocznym przejawem kryzysu wewnętrznego, jest niewielka liczba hierarchów podnoszonych przez papieża do rangi kardynalskiej. Przez wiele lat powszechną praktyką, a wręcz niepisany zwyczajem było, że w metropoliach, takich jak Warszawa, Kraków, Wrocław czy Gniezno (połączone trwale z funkcją Prymasa Polski), ordynariusz podnoszony był do rangi kardynała. Z wymienionych miast obecnie żaden metropolita nie jest wyniesiony do godności kardynalskiej, a więc nie ma też możliwości udziału w ewentualnym konklawe decydującym o wyborze nowego papieża. Niewątpliwie jednak dużym sukcesem dla Kościoła w Polsce była nominacja kardynalska dla arcybiskupa Grzegorza Rysia – metropolity łódzkiego, z 2023 roku²⁰⁴. Nominację tę należy postrzegać jednak w samym sposobie prowadzenia działalności przez kardynała i pewnej odrębności od sposobu działania innych hierarchów w Polsce.

²⁰³ Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Powołania w Polsce – statystyki*: <https://www.ekai.pl/powolania-w-polsce-statystyki/> (dostęp: 18.04.2024).

²⁰⁴ Strona internetowa „Tygodnika Powszechnego”, *Papież mianował nowych kardynałów. Wśród nich abp Grzegorz Ryś*, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/papiez-mianowal-nowych-kardynalow-wsrod-nich-abp-grzegorz-rys-183948> (dostęp: 18.07.2023).

Syntezę z obecnej sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce w 2023 roku przedstawił serwis Onet, który wraz z ośrodkiem badania opinii publicznej IBRIS stworzył raport na bazie sondy wśród Polaków, pt.: *Kościół w kryzysie*. Poza wskazanymi wyżej aspektami problemu, autorzy wyróżnili również zwłaszcza jedną kwestię. Aż 50% respondentów zadeklarowało, że ich zdanie na temat Kościoła pogorszyło się w ostatnich latach, a 2/3 z nich uważało, że instytucja ta jest w kryzysie²⁰⁵.

Po drugie, poza kryzysem wewnętrznym, jeszcze silniejszy zdaje się być kryzys wizerunkowy Kościoła katolickiego w Polsce. Problemy związane ze współpracą niektórych hierarchów ze Służbą Bezpieczeństwa PRL, wykazywane w czasie szczątkowej lustracji, czy niezwykle obciążająca wizerunkowo sprawa wykorzystywania seksualnego małoletnich przez duchownych, często bardzo rozpoznawalnych, to nie jedyne, ale najbardziej jaskrawe problemy osłabiające znaczenie instytucji Kościoła katolickiego we współczesnej Polsce. Niewątpliwie jednak organizacja ta w dalszym ciągu jest jedną z najważniejszych instytucji społecznych, kształtujących dyskurs publiczny dotyczący wartości i definiujących moralność w wielu kręgach czy mediach, zwłaszcza konserwatywnych.

2.1. Polscy biskupi – różne poglądy na te same sprawy

Konferencja Episkopatu Polski, to połączenie około 100 różnych osobowości²⁰⁶. W każdej archidiecezji oraz diecezji znajduje się arcybiskup, bądź biskup stojący na jej czele, jeden bądź więcej biskupów pomocniczych oraz ewentualni biskupi seniorzy, którzy ukończyli 75 lat i złożyli obowiązkową w tym wieku rezygnację z urzędu, która została przyjęta przez Stolicę Apostolską. Ci ostatni, choć nie zasiadają już formalnie w KEP, to jednak wciąż często zabierają publicznie głos. Taka sytuacja powoduje, że mówiąc o biskupach w Polsce, porusza się temat dotyczący około 150 hierarchów. W tak dużym gronie wielce prawdopodobnym jest istnienie znaczących różnic w poglądach na różne tematy, w tym również te bardzo istotne z punktu widzenia socjopolitycznego²⁰⁷.

²⁰⁵ Raport IBRIS oraz Onet.pl, *Kościół w kryzysie*, 2023, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kosciol-jest-w-kryzysie-mamy-dane-ktore-to-potwierdzaja/pfrby6> (dostęp: 27.12.2023).

²⁰⁶ J. Operacz (red.), *Kościół... op. cit.*, s. 57.

²⁰⁷ D. Góra et al., *Polityka wyznaniowa. Perspektywa III RP*, Kraków 2019, s. 79-89.

Dla realizacji celów niniejszej pracy, warto przedstawić listę arcybiskupów i biskupów stojących na czele wszystkich diecezji, zarówno przed wyborami parlamentarnymi w 2019, jak i tymi w 2023 roku (tabela 1).

Tabela 1. Lista biskupów diecezjalnych w Polsce w roku 2019 oraz 2023.

Archidiecezja/Diecezja	Biskup diecezjalny w 2019 roku	Biskup diecezjalny w 2023 roku
białostocka	Tadeusz Wojda	Józef Guzdek
bielsko-żywiecka	Roman Pindel	Roman Pindel
bydgoska	Jan Tyrawa	Krzysztof Włodarczyk
częstochowska	Wacław Depo	Wacław Depo
drohiczyska	Piotr Sawczuk (od 17.06.2019), wcześniej Tadeusz Pikus	Piotr Sawczuk
elbląska	Jacek Jezierski	Jacek Jezierski
ełcka	Jerzy Mazur	Jerzy Mazur
gdańska	Sławoj Leszek Głódź	Tadeusz Wojda
gliwicka	Jan Kopiec	Sławomir Oder
gnieźnieńska	Wojciech Polak	Wojciech Polak
kaliska	Edward Janiak	Damian Bryl
katowicka	Wiktor Skworec	Adrian Galbas
kielecka	Jan Piotrowski	Jan Piotrowski
koszalińsko-kołobrzeska	Edward Dajczak	Zbigniew Zieliński
krakowska	Marek Jędraszewski	Marek Jędraszewski
legnicka	Zbigniew Kiernikowski	Andrzej Siemienieński
lubelska	Stanisław Budzik	Stanisław Budzik
łomżyńska	Janusz Stepnowski	Janusz Stepnowski
łowicka	Andrzej Dziuba	Andrzej Dziuba
łódzka	Grzegorz Ryś	Grzegorz Ryś
opolska	Andrzej Czaja	Andrzej Czaja
pelplińska	Ryszard Kasyna	Ryszard Kasyna
płocka	Piotr Libera (administrator <i>sede plena</i> – kard. Kazimierz Nycz)	Szymon Stulkowski
poznańska	Stanisław Gądecki	Stanisław Gądecki
przemyska	Adam Szal	Adam Szal
radomska	Henryk Tomasik	Marek Solarczyk
rzeszowska	Jan Wątroba	Jan Wątroba
sandomierska	Krzysztof Nitkiewicz	Krzysztof Nitkiewicz
siedlecka	Kazimierz Gurda	Kazimierz Gurda
sosnowiecka	Grzegorz Kaszak	Grzegorz Kaszak
szczecińsko-kamieńska	Andrzej Dzięga	Andrzej Dzięga
świdnicka	Ignacy Dec	Marek Mendyk
tarnowska	Andrzej Jeż	Andrzej Jeż
toruńska	Wiesław Śmigiel	Wiesław Śmigiel
warmińska	Józef Górzyński	Józef Górzyński
warszawska	Kazimierz Nycz	Kazimierz Nycz
warszawsko-praska	Romuald Kamiński	Romuald Kamiński
włocławska	Wiesław Mering	Krzysztof Wętkowski

wrocławska	Józef Kupny	Józef Kupny
zamojsko-lubaczowska	Marian Rojek	Marian Rojek
zielonogórsko-gorzowska	Tadeusz Lityński	Tadeusz Lityński
Ordynariat Polowy Wojska Polskiego	Józef Guzdek	Wiesław Lechowicz

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji dostępnych na stronach internetowych jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.

W ciągu badanych czterech lat doszło do 11 zmian na stanowiskach biskupów diecezjalnych. W niektórych przypadkach (np. bp Edward Janiak) było to spowodowane pozbawieniem funkcji w związku z ukrywaniem i próbą tuszowania przypadków wykorzystywania seksualnego nieletnich przez duchownych, w innych (np. abp Józef Guzdek) przeniesieniem do innej diecezji, a w jeszcze innych – przejściem na emeryturę po ukończeniu 75. roku życia. Dwie sytuacje w powyższej tabeli są szczególne i zasługują na wyjaśnienie. W diecezji płockiej, administratorem *sede plena* w 2019 roku był kardynał Kazimierz Nycz, z uwagi na prośbę biskupa Piotra Libery, by udać się na roczne rekolekcje w miejsce skupienia²⁰⁸. W archidiecezji katowickiej został natomiast utworzony urząd koadiutora, a więc oficjalnego następcy biskupa, którym po rezygnacji arcybiskupa Wiktora Skworca, został arcybiskup Adrian Galbas²⁰⁹.

W tak wielkim gronie wydaje się, że zachowanie jedności i spójności przekazu jest poważnym wyzwaniem. Każdy hierarcha posiada bowiem swoje własne poglądy, również polityczne oraz wyobrażenia na temat Kościoła katolickiego w Polsce. W związku z faktem, że niemal każdy z nich przy okazji różnych uroczystości państwowych i kościelnych ma możliwość zabrania głosu, choćby głosząc homilię, nie da się zachować absolutnej jedności przekazu. Również z tego powodu, w sprawach kluczowych, dzielących opinię publiczną, głos zabiera prezydium Konferencji Episkopatu Polski, które jest oficjalnym przedstawicielstwem biskupów w Polsce.

Wskazywana niemożność zachowania całkowitej spójności wypowiedzi nie oznacza jednak konieczności wystąpienia zasadniczych różnic w przekazach płynących od najważniejszych hierarchów Kościoła na sprawy kluczowe, zarówno dla samej instytucji, jak i

²⁰⁸ Strona internetowa diecezji płockiej, Kard. Kazimierz Nycz mianowany administratorem apostolskim podczas nieobecności w diecezji ks. biskupa Piotra Libery, <https://www.diecezjaplocka.pl/dla-wiernych/aktualnosci/kard-kazimierz-nych-mianowany-administratorem-apostolskim-podczas-nieobecności-w-diecezji-ks-biskupa-piotra-libery> (dostęp: 25.01.2023).

²⁰⁹ Strona internetowa archidiecezji katowickiej, Arcybiskup koadiutor w Katowicach, <https://archidiecezjakatowicka.pl/o-diecezji/aktualnosci/2166-arcybiskup-koadiutor-w-katowicach> (dostęp: 25.01.2023).

społeczeństwa. Autor postanowił przytoczyć kilka jaskrawych przykładów z ostatnich lat, które uprawomocniają to stanowisko.

W czasie kryzysu migracyjnego na granicy Polski z Białorusią, przekaz płynący od hierarchów Kościoła katolickiego w Polsce był często sprzeczny. W liście pasterskim do wiernych archidiecezji krakowskiej, jej metropolita – arcybiskup Marek Jędraszewski pisał wówczas: „Dziękujemy Panu Bogu za tych wszystkich, którzy dzisiaj bronią naszej Ojczyzny, zarówno stojąc na straży jej duchowej i kulturowej tożsamości, wyrastającej z fundamentu chrześcijańskich wartości, jak i z wielkim heroizmem i osobistym poświęceniem strzegąc jej granic”²¹⁰, pokazując jasno, że zamknięcie granicy jest postępowaniem prawidłowym. Niemal w tym samym czasie biskup pomocniczy archidiecezji warszawskiej – Rafał Markowski wystąpił w spocie telewizji TVN, w którym znane osoby życia publicznego wystosowały apel do władz państwowych o przyjęcie czekających przy granicy migrantów i otwarcie dla nich granic²¹¹. W podobnym tonie wypowiadał się biskup Krzysztof Zadarko, przewodniczący Rady ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek oraz delegat ds. Imigracji Konferencji Episkopatu Polski²¹². Taka sytuacja powoduje duże trudności w odczytaniu poglądu Kościoła na bardzo ważny społecznie problem²¹³.

Podobna sytuacja miała miejsce również w kwestii oceny działalności Radia Maryja, na temat którego nie ma zgodnego stanowiska najważniejszych przedstawicieli Kościoła²¹⁴. Nieżyjący już biskup Tadeusz Pieronek, wieloletni Sekretarz Konferencji Episkopatu Polski, niewybrednie wypowiadał się wówczas o rozgłośni prowadzonej przez ojca Tadeusza Rydzyka. W 2018 roku mówił na przykład: „Nasze Radio Maryja kumuluje się z każdym, kto może osiągnąć władzę oraz osobami, które są u władzy. To nie jest chrześcijańskie”²¹⁵. W tym samym

²¹⁰ Strona internetowa Polskiej Agencji Prasowej, *Abp Jędraszewski: Módlmy się za tych wszystkich, którzy bronią ojczyzny*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1012470%2Cbp-jedraszewski-modlmy-sie-za-tych-wszystkich-ktorzy-bronia-ojczyzny.html> (dostęp: 25.01.2023).

²¹¹ Strona internetowa TVN24.pl, *Kryzys na granicy. Apel artystów i biskupa o pomoc uchodźcom. "Nikt nie zasługuje na śmierć w lesie"*, <https://tvn24.pl/polska/kryzys-na-granicy-z-bialorusia-apel-artystow-i-biskupa-o-pomoc-uchodzcom-5496401> (dostęp: 25.01.2023).

²¹² Patrz szerzej: *Komunikat Rady Konferencji Episkopatu Polski ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek ws. pomocy uchodźcom z Ukrainy*, Warszawa 2022; *Komunikat Rady Konferencji Episkopatu Polski ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek ws. uchodźców docierających do Polski*, Warszawa 2021; K. Zadarko, B. Strzelczyk, *Zamknięte drzwi Europy*, „Tygodnik Powszechny” 2015, nr 25.

²¹³ Patrz szerzej: D. Pięniężny, *Migracja do Polski zza wschodniej granicy w latach 2015-2023 w opinii społeczeństwa, władz państwowych i przedstawicieli Kościoła katolickiego*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2024, , nr 3 (43).

²¹⁴ Patrz szerzej: M. Delong, *Konferencja Episkopatu Polski... op. cit.*, s. 283-293.

²¹⁵ Strona internetowa Wp.pl, *Biskup Pieronek krytycznie o radiu Rydzyka. „To nie jest chrześcijańskie”*, <https://wiadomosci.wp.pl/bp-pieronek-krytycznie-o-radiu-rydzyka-to-nie-jest-chrzescijanske-6222468102440577a> (dostęp: 25.01.2023).

czasie na falach rozgłośni, a przede wszystkim na uroczystościach organizowanych przez jej założyciela, gościło wielu hierarchów Kościoła.

Biskup Pieronek słynął z bardziej liberalnego podejścia do różnych kontrowersyjnych inicjatyw niż wielu jego współpracowników z KEP. Był częstym gościem na festiwalu *Woodstock* organizowanym przez Jerzego Owsiaaka, pomimo sporej niechęci Kościoła do inicjatyw tworzonych przez założyciela Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Jednak nie tylko Tadeusz Pieronek odwiedzał te wydarzenia. Podobnie czyni np. biskup Edward Dajczak, który jest jednym ze współorganizatorów *Przystanku Jezus* obecnego na *Woodstock'u*, dziś znanym pod nazwą *Pol'and'Rock Festival*²¹⁶. Podobnie czynił również wielokrotnie ksiądz Jan Kaczkowski, odpowiadający na szereg pytań dotyczących wiary i etyki.

Istotnym problemem wśród polskiego duchowieństwa jest opinia przedstawicieli najwyższej hierarchii wobec problemu wykorzystywania seksualnego osób nieletnich. Niektórzy duchowni wyrażają pogląd o ochronie sprawców, powodując oburzenie dużej części opinii publicznej. Inni są zwolennikami całkowitego rozwiązania problemu i ukarania wszystkich winnych. W 2020 roku ukazał się reportaż zarzucający zaniedbania w tej kwestii kardynałowi Stanisławowi Dziwiszowi w czasie jego pracy w Watykanie²¹⁷. Do *Don Stanislao* odnieśli się dwaj hierarchowie Kościoła w czasie rekolekcji dla biskupów na Jasnej Górze. Odnieśli się, ale zgoła odmiennie. Metropolita częstochowski, gospodarz miejsca, arcybiskup Wacław Depo mówił wówczas, zwracając się w formie modlitwy: „Wyproś nam też znalezienie nie tylko szczepionki przeciw pandemii koronawirusa, ale też odkrycia takiej kardiologii, która pozwoli z pomocą Ducha Świętego uzdrowić serca i sumienia ludzi mediów wszelkiego formatu, którzy w polskim krajobrazie sumień zaśmiecają nas półprawdami i zastępczymi manipulacjami, które sami określają praniem mózgu (...). Modlimy się o zwycięstwo prawdy wobec wulgaryzacji języka polskiego, niszczenia, fałszowania polskiej historii, niszczenia autorytetów poprzez chaos lansowanych kłamstw”²¹⁸. W tej samej modlitwie głos zabrał arcybiskup Adrian Galbas. Mówił on zupełnie inaczej: „Mierzyć się również musimy z trudną prawdą o naszym grzechu, także o grzechu duchownych. Ilekroć tej prawdzie nie będziemy umieli spojrzeć w oczy, tylekroć nie okażemy się dobrymi pasterzami. Będziemy, jak mówi

²¹⁶ Strona internetowa Deon.pl, *Biskupi jadą na Woodstock i nie mają zamiaru potępiać*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/biskupi-jada-na-woodstock-i-nie-maja-zamiaru-potepiac,348795> (dostęp: 25.01.2023).

²¹⁷ M. Gutowski., *Don Stanislao. Druga twarz kardynała Dziwisza*, Kraków 2021.

²¹⁸ *Ibidem*.

Pan, złodziejami i rozbójnikami”²¹⁹. Inne, również zróżnicowane opinie hierarchów na temat problemu wykorzystywania nieletnich przez duchownych przedstawia Agata Płachecka²²⁰.

Wartym odnotowania jest jednak fakt, że negatywna ocena zaniedbań poczynionych przez niektórych biskupów bywa już piętnowana przez innych. Przykładem takiego zjawiska jest ocena działalności arcybiskupa Andrzeja Dzięgi, odwołanego przez Stolicę Apostolską z funkcji metropolity szczecińskiego w 2024 roku. Po tej decyzji, w obliczu próby zatajenia prawdziwych powodów odejścia przez hierarchę, trzech biskupów pomocniczych różnych diecezji: Artur Ważny, Adam Bab oraz Grzegorz Suchodolski wyraziło skrajnie negatywne opinie na temat zachowania arcybiskupa²²¹.

Zestawienie różnych opinii hierarchów było próbą wskazania faktu, że polscy biskupi posiadają często różne poglądy na te same sprawy. Na pytanie, które podejście jest bardziej akceptowalne dla opinii publicznej nie trzeba w tym miejscu odpowiadać. Zostało to ukazane w analizie dokonanej w kolejnym podrozdziale.

2.2. Problemy wizerunkowe Kościoła katolickiego w Polsce

Kościół katolicki jest ogromną instytucją o zasięgu globalnym. Podobnie działalność tej organizacji w Polsce skupia uwagę mediów²²². Za pomocą środków masowego przekazu transmitowane są uroczystości państwowe, w których biorą udział przedstawiciele związków wyznaniowych. Uwagę opinii publicznej skupiają jednak uroczystości i wydarzenia kościelne, z udziałem najwyższych władz państwowych. To zainteresowanie powoduje jednak, że Kościół katolicki, podobnie jak inne podmioty publiczne, musi zmagać się z kryzysami wizerunku.

Obecność mediów w niemal wszystkich aspektach życia publicznego oraz wyjątkowo trudny okres dla Kościoła katolickiego w Polsce od początku XXI wieku spowodowały, że kolejne kryzysy wizerunkowe dotyczące analizowaną instytucję, zaczęły nachodzić na siebie. Ten fakt, w połączeniu z brakiem pomysłu na ich realne rozwiązanie oraz przy niedostatecznej

²¹⁹ *Ibidem*.

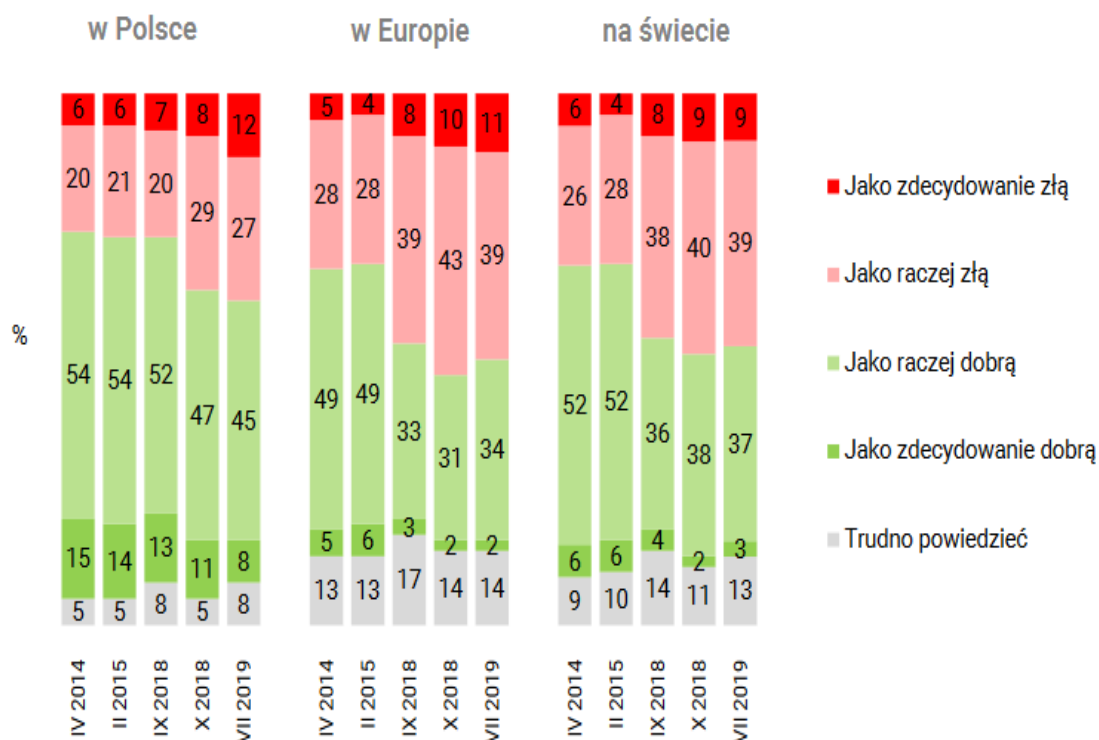
²²⁰ A. Płachecka, *Kościół katolicki w Polsce... op. cit.*, s. 89-104.

²²¹ Patrz szerzej: Strona internetowa TVN24.pl, *Rezygnacja i list arcybiskupa Andrzeja Dzięgi. Kolejni biskupi zabierają głos*, <https://tvn24.pl/polska/rezygnacja-arcybiskupa-andrzeja-dziegi-komentarze-innych-duchownych-wpis-biskupa-artura-waznego-st7791813> (dostęp: 03.03.2024).

²²² Patrz szerzej: J. Lindner, *12 469 dróg do absolutu. Polskie media o religii po 1989 roku*, Toruń 2017.

współpracy hierarchów z mediami, spowodował znaczne narastanie problemów wizerunkowych Kościoła, który dziś jest w Polsce oceniany bardzo źle.

Wykres 2. Ocena sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce, Europie i na świecie, przez Polaków w 2019 roku w ujęciu procentowym.

Źródło: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce*, nr 101/2019.

Potwierdzeniem takiego stanu rzeczy jest zaprezentowane badanie Centrum Badania Opinii Społecznej (wykres 2). Pytani Polacy w ostatnim czasie zdecydowanie negatywnie oceniali sytuację Kościoła katolickiego w Polsce, w Europie i na świecie, wskazując niejako na globalny kryzys tej instytucji.

Podobnie, ta sama grupa respondentów negatywnie oceniała działalność Kościoła katolickiego, przy czym negatywna ocena działalności instytucji religijnej była jednoznacznie zależna od oceny sytuacji samego Kościoła, co przedstawia tabela 2 (s. 55).

Dodatkowo, wyniki badania pracowni IBRIS dla serwisu Onet, przeprowadzonego w 2023 roku, pokazały, że tylko 6% pytanym uważało, iż w ostatnich latach jego zdanie na temat Kościoła katolickiego zmieniło się na lepsze. 40% ankietowanych stwierdziło, że pozostało bez zmian, a aż 50% uważało, że jego zdanie na temat Kościoła katolickiego zmieniło się w

ostatnich latach na gorsze²²³. Co istotne, aż 64% respondentów zgadzało się ze stwierdzeniem, że Kościół katolicki w Polsce jest w kryzysie, podczas gdy przeciwnego zdania było zaledwie 24% badanych²²⁴.

Tabela 2. Ocena działalności Kościoła katolickiego przez Polaków oceniających sytuację Kościoła katolickiego w 2019 roku w ujęciu procentowym.

Jak, ogólnie rzecz biorąc, ocenia Pan(i) aktualną sytuację Kościoła katolickiego:		Jak by Pan(i) ocenił(a) działalność Kościoła rzymskokatolickiego?		
		Dobrze	Źle	Trudno powiedzieć
		procent w kolumnach		
– na świecie	jako dobrą	57	23	28
	jako złą	35	66	40
	Trudno powiedzieć	9	11	32
– w Europie	jako dobrą	51	22	25
	jako złą	38	70	40
	Trudno powiedzieć	12	9	36
– w Polsce	jako dobrą	84	22	37
	jako złą	13	73	33
	Trudno powiedzieć	3	5	29

Źródło: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce...*, op. cit.

Zaprezentowane wyniki badań pokazują wyraźnie, że Kościół nie pokonuje na bieżąco zaistniałych kryzysów wizerunkowych, a te wraz z trwającym procesem laicyzacji społeczeństwa dają bardzo negatywny obraz kondycji, w jakiej znajduje się omawiana instytucja.

Analizę kryzysów wizerunkowych dotyczących Kościoła katolickiego we współczesnej Polsce, należało rozpocząć od roku 2002 i sprawy oskarżenia metropolity poznańskiego, arcybiskupa Juliusza Paetza o molestowanie i wykorzystywanie seksualne kleryków, z podległego mu poznańskiego seminarium. Sprawa opisana po raz pierwszy przez Jerzego Morawskiego, na łamach „Rzeczpospolitej” zainteresowała opinię publiczną w Polsce. Bardzo wstrząsliwie zareagował na nią jednak Kościół katolicki w kraju, w tym również ówczesny nuncjusz apostolski w Polsce – arcybiskup Józef Kowalczyk. Co więcej, list w obronie metropolity wystosowali biskupi pomocniczy archidiecezji poznańskiej oraz księża dziekani.

²²³ Strona internetowa Onet.pl, *Dlaczego Polacy masowo...* op. cit.

²²⁴ Strona internetowa Onet.pl, *Raport Kościół w kryzysie...* op. cit.

Osoby życia publicznego związane z Poznaniem również wystosowały list otwarty w obronie dobrego imienia hierarchy²²⁵.

Dość powiedzieć, że legendą obrosła historia o tym, iż Jan Paweł II o sytuacji dowiedział się dopiero od swej wieloletniej przyjaciółki – Wandy Półtawskiej, która oburzona zaniechaniami hierarchii w Polsce odbyła nieoficjalną wizytę w Rzymie²²⁶. Ojciec Święty poinformowany o sytuacji ze wspomnianych już niezależnych źródeł, przyjął rezygnację metropolity, a Stolica Apostolska nałożyła na niego zakaz prowadzenia uroczystości publicznych, zakaz udzielania sakramentów święceń i bierzmowania oraz zakaz głoszenia kazań²²⁷, uznając winę hierarchy. W obliczu faktu, że arcybiskup pojawiał się na uroczystościach publicznych, co było często i negatywnie komentowane w mediach, został dodatkowo ukarany zakazem uczestnictwa w tego typu wydarzeniach, który to zakaz wielokrotnie łamał, przyczyniając się jeszcze bardziej do pogłębienia kryzysu wizerunkowego i oburzenia społecznego związanego ze swoją osobą²²⁸.

Cztery lata po skandalu seksualnym z udziałem arcybiskupa Juliusza Paetza, opinia publiczna poznała szokujące informacje dotyczące arcybiskupa Stanisława Wielgusa. 20 grudnia 2006 roku, dokładnie 14 dni po nominacji duchownego na urząd metropolity warszawskiego, na łamach „Gazety Polskiej” ukazał się artykuł przedstawiający dwudziestoletnią współpracę hierarchy ze Służbą Bezpieczeństwa PRL. Materiał nie był jednak poparty solidnym materiałem dowodowym²²⁹. Solidarność z duchownym wyrazili tym razem najważniejsi wówczas hierarchowie polskiego Kościoła – kardynał Józef Glemp²³⁰ oraz kardynał Stanisław Dziwisz²³¹. Na wniosek oskarżanego hierarchy powołano nawet specjalną komisję złożoną z przedstawicieli Rzecznika Praw Obywatelskich. Sprawą zajęła się również Kościelna Komisja Historyczna²³². Oba gremia, na podstawie materiałów zgromadzonych w

²²⁵ A. Plachecka, *Kościół katolicki w Polsce... op. cit.*, s. 106.

²²⁶ Strona internetowa „Głosu Wielkopolskiego”, *Dziesięć lat po ustąpieniu abp. Juliusza Paetza*, <https://glaswielkopolski.pl/dziesiec-lat-po-ustapieniu-abp-juliusza-paetza/ar/54056> (dostęp: 25.01.2023).

²²⁷ Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Sytuacja abp. Paetza pozostaje bez zmian*, <https://archive.vn/ZSoRq> (dostęp: 25.01.2023).

²²⁸ Strona internetowa „Gazety Wyborczej”, *Oskarżony o molestowanie abp Paetz koncelebrował mszę, choć ma zakaz Watykanu. Zdjęcia zniknęły*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,24399943,oskarzony-o-molestowanie-abp-paetz-koncelebrowal-msze-choc.html> (dostęp: 25.01.2023).

²²⁹ Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Abp Stanisław Wielgus - od nominacji do rezygnacji (synteza)*, <https://archive.vn/GbeNI> (dostęp: 25.01.2023).

²³⁰ Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Prymas: zarzuty wobec abp. Wielgusa nie mogą być rzetelne*, <https://archive.vn/tmzAF> (dostęp: 25.01.2023).

²³¹ Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Kard. St. Dziwisz wyraża solidarność z abp. St. Wielgusem*, <https://archive.vn/wuyCK> (dostęp: 25.01.2023).

²³² Patrz szerzej: A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 279-280.

Instytucie Pamięci Narodowej ustaliły jednak, że oskarżenia o współpracę arcybiskupa Stanisława Wielgusa, ze służbami autorytarnego państwa były prawdziwe²³³.

W obliczu tych informacji Stanisław Wielgus złożył rezygnację z pełnionego urzędu, która została przyjęta przez Benedykta XVI²³⁴. Nie był to jednak pierwszy i jedyny przykład oskarżeń o współpracę ze Służbą Bezpieczeństwa PRL, wysuwanych publicznie wobec duchownych²³⁵. Był on jednak bardzo jaskrawy oraz trudny wizerunkowo dla Kościoła, nie tylko w Polsce. Nowo mianowany biskup stolicy kraju, tracący swój urząd niecały miesiąc po otrzymaniu nominacji, do tego w atmosferze skandalu, przy jednoczesnym potwierdzeniu oskarżeń przez komisję kościelną – to wszystko stawiało całą instytucję w bardzo negatywnym świetle.

Choć trudno mówić, by w Polsce, a także w polskim Kościele doszło do lustracji²³⁶, to jednak dokumenty znajdujące się w zbiorach Instytutu Pamięci Narodowej potwierdzają działalność wielu tajnych współpracowników SB w kręgach duchowieństwa. Fakty te wychodzą na jaw po wielu latach. W 2007 roku zbiór nazwisk duchownych zarejestrowanych jako TW ujawnił ksiądz Tadeusz Isakowicz-Zaleski. Na liście stworzonej dzięki dokumentom zgromadzonym w IPN znajdowały się nazwiska wielu kapłanów i zakonników związanych z archidiecezją krakowską²³⁷. Ksiądz Isakowicz-Zaleski uczynił to wbrew woli hierarchii, która uważała, że lustracja przyniesie tylko negatywne skutki dla Kościoła²³⁸.

Monografia będąca spisem nazwisk, wraz z przytoczonymi faktami potwierdzającymi antykościelną i antypaństwową działalność, wskazywała również takich hierarchów, jak arcybiskup Wiktor Skworec, którego nazwisko pojawiało się również przy wielu sprawach dotyczących tuszowania pedofilii wśród osób duchownych oraz biskup Kazimierz Górny, ówczesny ordynariusz rzeszowski²³⁹.

²³³ Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Rzecznik praw obywatelskich: abp Wielgus był świadomym tajnym współpracownikiem SB*, <https://archive.vn/vYpE2> (dostęp: 25.01.2023); Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *Komunikat Kościelnej Komisji Historycznej*, http://web.archive.org/web/20130127031257/http://www.episkopat.pl/?a=dokumentyKEP&doc=200715_1 (dostęp: 25.01.2023).

²³⁴ Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *Abp Wielgus – rezygnacja – komunikat Nuncjatury*, <https://archive.vn/upeBm> (dostęp: 25.01.2023).

²³⁵ S. Sowiński (red.), *Obecność Kościoła katolickiego w sferze publicznej demokratycznego państwa prawa. Przykład współczesnej Polski*, Warszawa 2013, s. 17-19.

²³⁶ P. Burgoński, S. Sowiński (red.), *Ile Kościoła w polityce... op. cit.*, s. 225-245; M. Delong, *Konferencja Episkopatu Polski... op. cit.*, s. 192-215.

²³⁷ T. Isakowicz – Zaleski, *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007.

²³⁸ Patrz szerzej: T. Wiścicki, *Problem lustracji w Kościele w Polsce. Wprowadzenie faktograficzne*, [w:] P. Burgoński, S. Sowiński (red.), *Ile Kościoła w polityce... op. cit.*, s. 225-245.

²³⁹ *Ibidem*, s. 177-185.

Kryzys wizerunkowy Kościoła w Polsce pogłębia się również w lokalnych wspólnotach parafialnych. Zdarzają się sytuacje, gdy księża żyją w nieformalnych związkach. Bardzo rzadko mówi się o tym w mediach, jednak w 2022 roku opinia publiczna poznała sprawę księdza z małej wioski w Wielkopolsce, który wysyłał swoje nagie zdjęcia parafiankom²⁴⁰. Gdy dodać do tego sprawę orgii homoseksualnej w jednej z parafii w diecezji sosnowieckiej, po której z urzędu zrezygnował nawet biskup Grzegorz Kaszak²⁴¹, tworzy się kolejny, znaczący kryzys wizerunkowy dla Kościoła w Polsce. Nie bez znaczenia są również próby politycznego agitowania, dokonywane przez duchownych z ambony, w czasie homilii²⁴².

W ostatnich latach negatywnie na wizerunku Kościoła katolickiego w Polsce odbiły się dwie sprawy związane z hierarchami reprezentującymi archidiecezję krakowską. Pierwsza z nich dotyczyła kontrowersyjnych wypowiedzi metropolity tego miasta, arcybiskupa Marka Jędraszewskiego. Bardzo mocno w przestrzeni publicznej zaakcentowana została homilia wygłoszona przez wskazanego duchownego z okazji 75. rocznicy wybuchu powstania warszawskiego. W jej treści znajdowały się słowa o ruchu i ideologii LGBT, jako o obecnej w Polsce „tęczowej zarazie”. Hierarcha odnosząc się do wiersza Józefa Szczepańskiego z okresu powstania, którego pierwsza zwrotka brzmi następująco: „Czekamy ciebie, czerwona zarazo, byś wybawiła nas od czarnej śmierci, byś nam kraj przedtem rozdarwszy na ćwierci, była zbawieniem witany z odrazą”²⁴³, pozwolił sobie na następującą wypowiedź: „Czerwona zaraza już po naszej ziemi całe szczęście nie chodzi, co wcale nie znaczy, że nie ma nowej, która chce opanować nasze dusze, serca i umysły. Nie marksistowska, bolszewicka, ale zrodzona z tego samego ducha, neomarksistowska. Nie czerwona, ale tęcza (...). W imię tak zwanych rządów prawa można krzywdzić. Największa tolerancja, a jednocześnie szczyt nietolerancji. Na ustach głoszących tolerancję pojawiają się przemoc, poniżanie, szyderstwo z najświętszych znaków: Matki Bożej Częstochowskiej, a w ostatnich dniach z symbolu Polski

²⁴⁰ Strona internetowa Interia.pl, *Nagie zdjęcia księdza Wiesława. Seksualny skandal w diecezji kaliskiej*, <https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-nagie-zdjecia-ksiedza-wieslawa-seksualny-skandal-w-diecezji-nId.6439267> (dostęp: 25.01.2023).

²⁴¹ Strona internetowa „Rzeczpospolitej”, *Orgia na plebanii. Ksiądz usłyszał zarzuty prokuratorskie*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art39683041-orgia-na-plebanii-ksiazd-uslyszal-zarzuty-prokuratorskie> (dostęp: 14.03.2024).

²⁴² A. Pyrzyńska, *Problem agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea” 2017, tom VII, s. 156-161.

²⁴³ Strona internetowa Wolnelektury.pl, Józef Szczepański „Ziutek”, *Czerwona zaraza*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/szczepanski-czerwona-zaraza.html> (dostęp: 25.01.2023).

Walczącej. Pamięć o mogiłach każe nam zdobywać się na sprzeciw i bronić autentycznej wolności”²⁴⁴.

Media opublikowały przywołaną wypowiedź i pomimo, że sąd nie dopatrywał się złamania prawa w tych słowach²⁴⁵, to przytoczone słowa stały się zarzewiem kolejnego kryzysu wizerunkowego Kościoła, który w tej wypowiedzi okazał się być homofobiczny. Całość kontrowersji związanych z arcybiskupem Markiem Jędraszewskim w czasie ośmiu lat rządów Prawa i Sprawiedliwości zebrała Monika Waluś, która w obszernym artykule przygotowanym dla serwisu Onet nazwała go nawet „kapelanem dobrej zmiany”, cytując wiele wypowiedzi oraz wskazując na zachowania hierarchy, które zdaniem autorki mają charakter wyłącznie polityczny²⁴⁶.

Druga sprawa związana z krakowskim hierarchą dotyczy emerytowanego już kardynała Stanisława Dziwisza, wobec którego w ostatnich latach wysunięto publicznie szereg oskarżeń. Choć został on uniewinniony przez Stolicę Apostolską od tych dotyczących ewentualnego tuszowania pedofilii wśród osób duchownych²⁴⁷, to jednak na wizerunku osobistego sekretarza papieża Jana Pawła II pojawiła się duża, medialna rysa, związana z jego watykańską działalnością. Marcin Gutowski, najpierw w swym reportażu wyemitowanym na antenie telewizji TVN *Don Stanisłao. Druga twarz kardynała Dziwisza*, a później w książce o tym samym tytule, zarzucił hierarsze szereg niewłaściwych działań²⁴⁸.

Według osób, z którymi rozmawiał przywołany dziennikarz, kardynał Dziwisz pracując u boku Jana Pawła II miał odpowiadać za ukrywanie przed papieżem dwóch skandali seksualnych, które wstrząsnęły Kościołem katolickim na świecie – amerykańskiego kardynała Theodore’a McCarricka, który miał wykorzystywać seksualnie seminarzystów, a w 2019 roku został nawet wyrzucony ze stanu duchownego oraz meksykańskiego zakonnika, założyciela zgromadzenia Legion Chrystusa – Marciała Maciela Degollado, który miał dopuszczać się

²⁴⁴ Strona internetowa TVN24.pl, *Arcybiskup Jędraszewski o „tęczowej zarazie”*, <https://tvn24.pl/polska/arcybiskup-marek-jedraszewski-teczowa-zaraza-zamiast-czerwonej-ra957818-2308295> (dostęp: 25.01.2023).

²⁴⁵ Strona internetowa Onet.pl, *Zapadł wyrok w sprawie słów abp. Jędraszewskiego o „tęczowej zarazie”*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/teczowa-zaraza-abp-jedraszewskiego-zapadl-wyrok/x22grmd> (dostęp: 25.01.2023).

²⁴⁶ Strona internetowa Onet.pl, *Kapelan „dobrej zmiany”. Jak abp Jędraszewski służył Bogu i PiS-owi*, <https://wiadomosci.onet.pl/krakow/sojusz-biskupa-i-prezesa-jak-metropolita-jedraszewski-sluzyl-bogu-i-pis-owi/69rfzj8> (dostęp: 23.12.2023).

²⁴⁷ Strona internetowa Wiek.pl, *Stolica Apostolska postanowiła „dalej nie procedować” w sprawie kard. Dziwisza*, <https://wiek.pl/2022/04/22/stolica-apostolska-postanowila-dalej-nie-procedowac-w-sprawie-kard-dziwisza/> (dostęp: 25.01.2023).

²⁴⁸ M. Gutowski, *Don... op. cit.*

wielokrotnie molestowania i wykorzystywania seksualnego nieletnich²⁴⁹. Jak zarzucał Gutowski, Marcial Maciel w zamian za ukrywanie swoich praktyk przed papieżem, miał finansować uroczystości organizowane przez kardynała Dziwisza²⁵⁰.

W sprawie amerykańskiego duchownego Stolica Apostolska opublikowała nawet specjalny raport z badań komisji zajmującej się zaniedbaniami Watykanu. Wynika z niego jasno, że w 2000 roku, w obliczu pierwszych informacji o wątpliwych skłonnościach seksualnych ówczesnego biskupa Newark, sam Stanisław Dziwisz, otrzymawszy osobisty list od nominata na urząd metropolity waszyngtońskiego, przekazał go Ojcu Świętemu. W liście tym McCarrick zapewniał o swej niewinności, w którą najwyraźniej uwierzył Jan Paweł II i jego najbliższe otoczenie²⁵¹.

Choć sprawa nie została ostatecznie wyjaśniona i trudno oczekiwać, by tak się stało, to niewątpliwie jest kolejnym kryzysem wizerunkowym Kościoła w Polsce. Ponieważ dotyczy Stanisława Dziwisza, to stała się zaczynem do dyskusji o potencjalnej wiedzy Jana Pawła II na temat niemoralnego zachowania hierarchów kościelnych. Jest to o tyle istotne, że kardynał Dziwisz był częścią najbliższego otoczenia papieża²⁵², który już wówczas obarczony problemami zdrowotnymi, musiał korzystać z pomocy zaufanych współpracowników²⁵³.

Poza analizowaną już archidiecezją krakowską, drugim miejscem na mapie Polski w którym wizerunek Kościoła katolickiego ucierpiał najmocniej było Pomorze, a zwłaszcza dwie sprawy związane z Gdańskiem. Pierwsza z nich, to oskarżenia płynące w kierunku uznanego przed laty kapelana „Solidarności”, księdza prałata Henryka Jankowskiego, który w książce Bożeny Aksamit i Piotra Głuchowskiego *Uzurpator. Podwójne życie prałata Jankowskiego*, został oskarżony o wykorzystywanie seksualne nieletnich oraz praktyki homoseksualne²⁵⁴. Choć publikacja zawierała szereg nieścisłości²⁵⁵, to jednak wyartykułowane oskarżenia trafiły do opinii publicznej tworząc kolejną rysę na medialnym wizerunku Kościoła i społecznym

²⁴⁹ *Ibidem*, s. 131-196.

²⁵⁰ *Ibidem*.

²⁵¹ *Report on the Holy Sees Institutional Knowledge and Decision-making Related to Former Cardinal Theodore Edgar McCarrick (1930 to 2017)*, s. 169-181.

²⁵² D. Wąsek, *Nowa wizja zarządzania Kościołem*, Kraków 2014, s. 98-110; 124-137.

²⁵³ F. Martel, *Sodoma. Hipokryzja i władza w Watykanie*, Warszawa 2019; A. Nowak, S. Obirek, *Gomora. Pieniądże, władza i strach w polskim Kościele*, Warszawa 2021; M. Gutowski, *Bielmo. Co wiedział Jan Paweł II*, Warszawa 2022.

²⁵⁴ B. Aksamit, P. Głuchowski, *Uzurpator. Podwójne życie prałata Jankowskiego*, Warszawa 2019, s. 29-39; 415-436, 621-631.

²⁵⁵ D. Pieniężny., *Recenzja książki Bożena Aksamit, Piotr Głuchowski, Uzurpator. Podwójne życie prałata Jankowskiego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2021, nr 30, s. 2-5.

odbiorze analizowanej instytucji. Oskarżenia te, w połączeniu z obaleniem pomnika księdza Jankowskiego ze skweru jego imienia przyniosły skutek. Kapłan nie jest już patronem ulicy w Gdańsku, a rzeźbiony pomnik nie wrócił już na swoje miejsce, choć postulowała to „Solidarność”²⁵⁶.

Druga pomorska, a w zasadzie również gdańska sprawa dotyczyła byłego metropolity tego miasta – arcybiskupa Sławoja Leszka Głódzia. W ostatnich latach w wielu doniesieniach medialnych pojawiały się oskarżenia kierowane w stosunku do tego duchownego o pijaństwo, czy przesadne gromadzenie majątku, a także o stosowanie mobbingu wobec współpracowników²⁵⁷. Na niekorzyść hierarchy działało potwierdzenie przez Stolicę Apostolską, że arcybiskup tuszował przypadki wykorzystywania seksualnego nieletnich przez podległych mu księży, przez co Sławoj Leszek Głódź nie może już brać udziału w publicznych wydarzeniach²⁵⁸.

Podobne konsekwencje spotkały emerytowanego metropolitę wrocławskiego, kardynała Henryka Gulbinowicza, który o karach nałożonych przez Stolicę Apostolską dowiedział się tuż przed śmiercią. W związku z dopuszczaniem się przez niego czynów pedofilskich, został m.in. pozbawiony możliwości pochówku we wrocławskiej katedrze²⁵⁹.

Niewątpliwie największym cieniem na instytucji Kościoła katolickiego we współczesnej Polsce kładzie się mnogość oskarżeń o wykorzystywanie seksualne małoletnich przez duchownych oraz drugie – o tuszowanie i ukrywanie tych praktyk przez ich zwierzchników. Do takiego stanu rzeczy przyczyniły się dwa filmy zrealizowane przez Tomasza i Marka Sekielskich. Pierwszy z nich, z 2019 roku, *Tylko nie mów nikomu* obejrzało 24 miliony osób w serwisie *Youtube*²⁶⁰. Drugi natomiast, z 2020 roku, zatytułowany *Zabawa w chowanego*, widziało ponad 8 milionów osób²⁶¹. W obliczu przytoczonej analizy trafna wydaje się teza

²⁵⁶ Strona internetowa TVN24.pl, *Przewrócili pomnik księdza pralata Henryka Jankowskiego, ale nie znieważyli. Prawomocny wyrok sądu*, <https://tvn24.pl/pomorze/gdansk-przewrocony-pomnik-pralata-jankowskiego-sad-prawomocnie-uniewinnil-trzech-mezczyzn-6205996> (dostęp: 25.01.2023).

²⁵⁷ Strona internetowa Wprost.pl, *Poważne zarzuty wobec abp. Głódzia. „Pił, wyzywał, poniżał”*, <https://www.wprost.pl/tylko-u-nas/392238/powazne-zarzuty-wobec-abp-glodzcia-pil-wyzywal-ponizal.html> (dostęp: 25.01.2023); Strona internetowa Wiek.pl, *16 gdańskich księży pisze do nuncjusza w sprawie swojego biskupa*, <https://wiek.pl/2019/10/29/16-gdanskich-ksiezy-pisze-do-nuncjusza-w-sprawie-swojego-biskupa/> (dostęp: 25.01.2023).

²⁵⁸ Komunikat Nuncjatury Apostolskiej w Polsce dotyczący abp. Sławoja Leszka Głódzia, nr 5733/21.

²⁵⁹ Strona internetowa Oko.press, *Za co Watykan skazał kard. Gulbinowicza? Molestowanie, czyny pedofilskie, współpraca z SB*, <https://oko.press/watykan-skazal-gulbinowicza> (dostęp: 08.10.2024).

²⁶⁰ T. Sekielski, M. Sekielski, *Tylko nie mów nikomu*, <https://www.youtube.com/watch?v=BrUvQ3W3nV4> (dostęp: 25.01.2023).

²⁶¹ T. Sekielski, M. Sekielski, *Zabawa w chowanego*, <https://www.youtube.com/watch?v=T0ym5kPf3Vc> (dostęp: 25.01.2023).

Agaty Płacheckiej: „W związku z powyższym wiek XXI wpisuje polski Kościół w wyjątkowo trudną rolę. Wizerunek strażnika moralności stoi bowiem w wyraźnej opozycji z rosnącą świadomością o bezpośrednim uczestnictwie duchownych w procederze nie tylko profanującym samą wiarę, lecz przede wszystkim odbierającym drugiemu człowiekowi jego niezbywalne, gwarantowane polską konstytucją, prawo do godności”²⁶². Jak pokazują badania, to właśnie problem pedofilii wśród duchownych był najlepiej zauważany przez Polaków, co ukazuje tabela 3.

Tabela 3. Opinia Polaków na temat problemów Kościoła katolickiego w Polsce w 2019 roku w ujęciu procentowym.

Z jakimi problemami, Pana(i) zdaniem, boryka się Kościół katolicki w Polsce?	VIII 2013	VII 2019
	w procentach	
Pedofilia osób duchownych/księży	43	60
Angażowanie się Kościoła w politykę	28	37
Odchodzenie wiernych z Kościoła, spadek religijności	26	29
Homoseksualizm osób duchownych/księży	29	20
Wyrażanie przez księży swoich sympatii politycznych w trakcie kazań	16	20
Za wysokie opłaty pobierane przy okazji sakramentów	22	19
Za wysoki poziom życia osób duchownych/księży	23	18
Nieprzestrzeganie celibatu przez osoby duchowne/księży	18	15
Alkoholizm osób duchownych/księży	19	7
Konflikty i podziały wśród duchowieństwa	10	7
Nieprzychylność większości mediów wobec Kościoła	6	6
Brak demokracji wewnątrz Kościoła	5	4
Niskie dochody niektórych parafii	5	3
Niedofinansowanie Kościoła	3	2
Niedostateczne angażowanie się osób świeckich w aktywności parafii	4	2
Żaden nie jest poważnym problemem	4	2
Trudno powiedzieć	5	4

Wyniki nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wybrać od jednej do trzech odpowiedzi

Źródło: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce... op. cit.*

²⁶² A. Płachecka, *Kościół katolicki w Polsce... op. cit.*, s. 6.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że skandal pedofilski w polskim Kościele zdobył tytuł „kryzysu wizerunkowego 2020 roku”, uzyskując aż 64% głosów ekspertów z branży *Public Relations*²⁶³. Badanie sondażowe przeprowadzone w 2023 roku pokazało, że wierni nie mieli poczucia skutecznego rozliczania własnych błędów przez Kościół. W raporcie *Kościół w kryzysie*, 70% badanych odpowiadało negatywnie na pytanie: „Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że Kościół robi wystarczająco wiele, żeby rozliczyć przestępstwa pedofilskie popełniane przez osoby duchowne?”. Przeciwnego zdania było 21% respondentów. Dodatkowo 80% pytanym Polaków uważało, że również finanse analizowanej instytucji religijnej powinny być w pełni transparentne²⁶⁴.

Ujawnienie skandalu pedofilskiego wewnątrz polskiego Kościoła oraz krytyczne stanowisko papieża Franciszka, wyrażone w dokumencie *Vos estis lux mundi*²⁶⁵ uruchomiło kary Stolicy Apostolskiej nakładane na polskich biskupów. Najważniejsze z nich dotyczyły wspomnianych już arcybiskupów: Głódzia i Skworca, ale również biskupa kaliskiego Edwarda Janiaka, który został pozbawiony urzędu. Podobnie istotne były postępowania zakończone ukaraniem emerytowanego metropolity wrocławskiego, kardynała Henryka Gulbinowicza, biskupa bydgoskiego Jana Tyrawy, biskupa seniora diecezji bielsko-żywieckiej Tadeusza Rakoczego, arcybiskupa seniora archidiecezji wrocławskiej Mariana Gołębiowskiego, czy emerytowanego biskupa radomskiego Henryka Tomasika. Stolica Apostolska upomniała również biskupa seniora zielonogórsko-gorzowskiego Stefana Regmunta i biskupa seniora diecezji kaliskiej Stanisława Napierałę²⁶⁶. W 2024 roku kary, włącznie ze zdjęciem z urzędu otrzymali również metropolita szczecińsko-kamieński arcybiskup Andrzej Dzięga oraz biskup łowicki Andrzej Dziuba²⁶⁷.

W drugiej i trzeciej dekadzie XXI wieku za wiele kryzysów wizerunkowych Kościoła w Polsce odpowiadał założyciel i kierownik Radia Maryja – ojciec Tadeusz Rydzik. Na przykład, w 2022 roku, na uroczystości 31. urodzin wskazanej rozgłośni religijnej, pozdrowił

²⁶³ Strona internetowa Wirtualnedia.pl, *Największe kryzysy wizerunkowe w 2020 roku*, <https://www.wirtualnedia.pl/artikul/kryzysy-wizerunkowe-w-2020-roku-ranking-veclaim-moliera2-mbank-apart-cd-projekt-kosciol-katolicki-joanna-przetakiewicz-anna-lewandowska-wpadki-roku/page:3> (dostęp: 25.01.2023).

²⁶⁴ Strona internetowa Onet.pl, Raport „Kościół w kryzysie”... *op. cit.*

²⁶⁵ Franciszek, *List Apostolski „Motu Proprio” Vos estis lux mundi*, Watykan 2019.

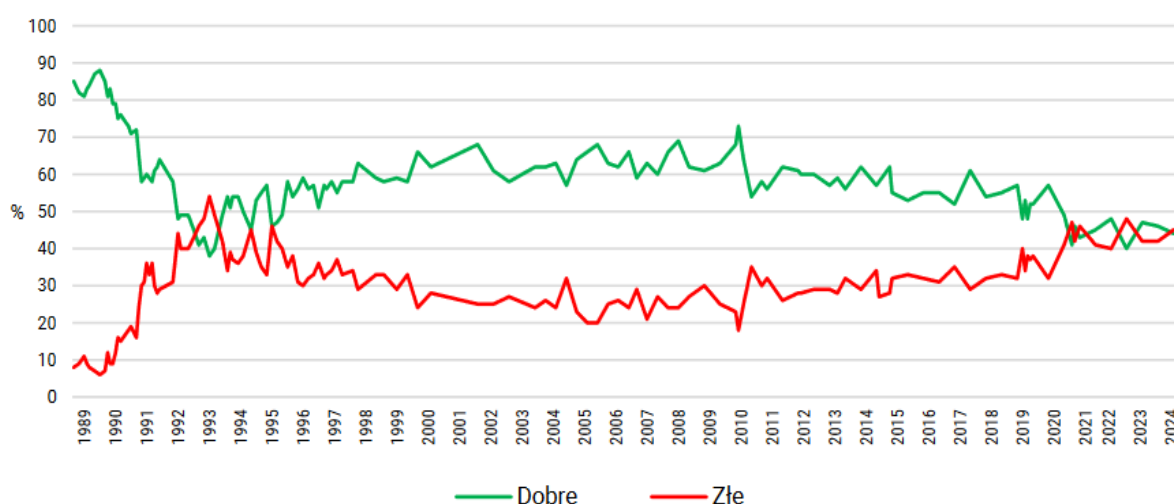
²⁶⁶ Strona internetowa Oko.press, *Polski episkopat liderem. Ponad połowa spraw o tuszowanie pedofilii dotyczy naszych biskupów*, <https://oko.press/episkopat-watykan-tuszowanie-pedofilii-lista-biskupow> (dostęp: 25.01.2023).

²⁶⁷ Strona internetowa Onet.pl, *Kolejni biskupi ukarani przez Watykan. „Lista wstydu” polskiego Kościoła wydłuża się*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/ci-duchowni-stracili-swoje-stanowiska-i-wplywy-w-kosciele-lista-wstydu/33nekbj> (dostęp: 25.01.2023).

nieobecnego z powodu zakazu Stolicy Apostolskiej biskupa Stanisława Napierałę słowami: „Na pewno ogląda nas ksiądz biskup Stanisław Napierała, ale, no, ma zakaz. Zakaz za niezamierzone zaniedbanie. Tak, no. Zostawiam to i błogosławię. Tak powstają święci. To jest pchanie na ołtarze, tak. Dla mnie to są współcześni męczennicy. Pewno mnie potępia niektórzy, ale co mi tam powie TVN czy »Gazeta Wyborcza«, to nie będę słuchał”²⁶⁸. Jest to tylko jeden z przykładów działalności redemptorysty, który choć uwielbiany przez swoich zwolenników jest powodem wielu problemów wizerunkowych Kościoła w Polsce.

Wszystkie analizowane w tym rozdziale kwestie sprawiły, że ocena Kościoła katolickiego dokonana przez Polaków jest współcześnie bardzo zła, co pokazują wykres 3.

Wykres 3. Ocena działalności Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1989 - 2024.

Źródło: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny działalności instytucji publicznych w marcu*, nr 36/2024, s. 24.

Z zaprezentowanego wykresu wynika, że obecna sytuacja Kościoła katolickiego w Polsce jest najgorsza od 1993 roku, gdy w atmosferze kontrowersji wprowadzano religię do szkół, podejmowano tzw. kompromis aborcyjny oraz podpisywano *Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*, przyznający szereg przywilejów przedstawicielom duchowieństwa. Do roku 2020, każdy większy, opisany kryzys wizerunkowy spotykał się tylko z drobnymi wahaniami. Sytuacja, w której większy odsetek badanych oceniał Kościół katolicki w Polsce negatywnie, niż pozytywnie, jak miało to miejsce w 2022 roku pokazuje wyraźnie, że instytucja ta znajduje się obecnie w dużym kryzysie wizerunku oraz zaufania.

²⁶⁸ Strona internetowa Oko.press, "Tak powstają święci". Rydzik o biskupie ukaranym przez Watykan za tuszowanie pedofilii, <https://oko.press/tadeusz-rydzik-radio-maryja-stanislaw-napierala-pedofilia> (dostęp: 25.01.2023).

Jak pokazuje powyższa analiza, Kościół katolicki mierzy się dziś w Polsce z szeregiem bardzo mocnych oskarżeń wysuwanych medialnie pod jego adresem. Niektóre z nich są nietrafione, a hierarchowie udowadniają swoją niewinność. Tak było w przypadku oskarżeń arcybiskupa Józefa Kowalczyka o współpracę z SB, czy z niesłusznym, medialnym oskarżeniem biskupa Marka Mendyka o molestowanie seksualne²⁶⁹. Często jednak trwa to bardzo długo i pozostawia niepewność, gdyż wiele spraw jest wyjaśnianych przez samą instytucję Kościoła, z którą oskarżeni są ściśle powiązani.

Wiele zarzutów znajduje jednak potwierdzenie w rzeczywistości, nie tylko osłabiając wizerunek Kościoła katolickiego w Polsce, ale również dając przestrzeń do wysuwania kolejnych oskarżeń. Choć Kościół katolicki w Polsce może legitymować się szeregiem bardzo pozytywnych działań i zasług, również historycznych, to jednak instytucja ta ma duży problem z kreowaniem przekazu medialnego oraz bieżącym rozwiązywaniem kryzysów. Te zaś narastają, przyczyniając do zmniejszania odsetka osób pozytywnie oceniających Kościół, czy praktykujących religijnie w Polsce.

2.3. Kościół jako narzędzie prowadzenia polityki? – utożsamienie Kościoła katolickiego w Polsce z jednym ugrupowaniem politycznym

Na drugim miejscu w badaniu CBOS z 2019 roku, dotyczącym opinii Polaków na temat problemów, z którymi boryka się Kościół katolicki w Polsce, znalazł się punkt „angażowanie się Kościoła w politykę”. Wskazało go 37% pytanym – najwięcej po stwierdzeniu „pedofilia osób duchownych/księży”. Niewątpliwie, Kościół katolicki w Polsce, a przynajmniej jego część starała i wciąż stara się utrzymywać znakomite relacje z politykami²⁷⁰.

Historycznie rzecz ujmując, to często sami politycy reprezentujący różne ugrupowania polityczne zabiegali o takie relacje. Przykładem takiego działania była choćby próba instrumentalnego wykorzystania Kościoła katolickiego do swoich celów politycznych, czego

²⁶⁹ Strona internetowa „Gościa Niedzielnego”, *Bp Marek Mendyk wygrał proces sądowy z "Newsweekiem". Gazeta musi przeprosić i zapłacić*, <https://www.gosc.pl/doc/8716478.Bp-Marek-Mendyk-wygral-proces-sadowy-z-Newsweekiem-Gazeta-musi> (dostęp: 21.03.2024).

²⁷⁰ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce... op. cit.*, s. 4.

egzemplifikacją były audyencje u Jana Pawła II klubów parlamentarnych Platformy Obywatelskiej i Prawa i Sprawiedliwości w 2004 roku²⁷¹. Innym przykładem potwierdzającym postawioną tezę były negocjacje koalicyjne między Jarosławem Kaczyńskim, a Donaldem Tuskiem w 2005 roku, odbywające się w rezydencji arcybiskupa Tadeusza Gocłowskiego, czy też późniejsze, między Prawem i Sprawiedliwością, a Ligą Polskich Rodzin i Samoobroną w tym samym roku, które miały miejsce w rezydencji arcybiskupa Sławoja Leszka Głódzia²⁷².

Inne badanie CBOS z tego samego roku, dotyczące agitacji politycznej w kościołach, nieznacznie zacierało to wrażenie. W tym badaniu mniej niż 1% respondentów wskazało, że wpływ na jego decyzję wyborczą miał ksiądz. Zaledwie 9% badanych, którzy w okresie przedwyborczym uczestniczyli w nabożeństwie choć raz, zadeklarowało, że ksiądz w jego trakcie sugerował wiernym, w jaki sposób powinni głosować. Co istotne, zarzut ten najczęściej stawiali wyborczy Sojusz Lewicy Demokratycznej. Czyniło to aż 27% z nich, choć różne badania pokazują, że elektorat tego ugrupowania nie odwiedza kościołów zbyt często, poddając rzetelność tego wskazania w wątpliwość²⁷³.

Co istotne, badanie to pokazało, że w Polsce istnieje bardzo duże przekonanie o politycznym zaangażowaniu Kościoła katolickiego w politykę. Nawet jeśli respondenci uważali, że to nie księża mieli wpływ na ich głos wyborczy, to równocześnie 38% pytanых uznało w 2019 roku, że Kościół angażował się w kampanię wyborczą, stając po stronie jakiejś partii politycznej. Jest to widoczne na wykresie 4.

Wykres 4. Ocena zaangażowania Kościoła katolickiego w kampanię wyborczą 2019.

Źródło: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kościół i wybory... op. cit.*

²⁷¹ Patrz szerzej: M. Dzidek, *Miejsce i rola... op. cit.*, s. 200.

²⁷² P. Burgoński, *Patronat... op. cit.*, s. 140.

²⁷³ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kościół i wybory*, nr 149/2019, s. 1-4.

Odpowiedź na pytanie: „Jaka to partia?” była w opinii Polaków zdecydowanie jednoznaczna. Aż 89% respondentów uważało, że Kościół katolicki wspierał Prawo i Sprawiedliwość podczas parlamentarnej kampanii wyborczej z 2019 roku. Ukazuje to tabela 4.

Tabela 4. Poparcie Kościoła katolickiego dla partii politycznych w 2019 roku w ocenie Polaków.

Jaka(ie) to partia(e)?	Odpowiedzi respondentów uważających, że przed ostatnimi wyborami parlamentarnymi Kościół katolicki w Polsce angażował się politycznie po stronie jakiejś (jakichś) partii politycznej(ych)	
	XI 2011 (N=329)	XI 2019 (N=361)
Prawo i Sprawiedliwość	89%	95%
Platforma Obywatelska/ Koalicja Obywatelska	3%	0%
Partie prawicowe – ogólnie	1%	1%
Inna partia/inna odpowiedź	1%	1%
Trudno powiedzieć	8%	3%

Odsetki nie sumują się do 100, ponieważ każdy respondent mógł podać więcej niż jedną partię

Źródło: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kościół i wybory...*, op. cit.

Sytuacja nie uległa zmianie w 2023 roku. W świetle raportu IBRIS i serwisu Onet *Kościół w kryzysie*, aż 71% respondentów stwierdziło, że analizowana instytucja religijna za bardzo miesza się w politykę²⁷⁴.

Swoich sympatii politycznych nie kryli często sami hierarchowie Kościoła. Znany z wieloletniego udziału w programie „Ziarno” emitowanego w Telewizji Polskiej biskup Antoni Długosz, w czasie audycji dla dzieci w telewizji TRWAM wyraził się następująco: „Cieszę się niezmiernie, że obecny nasz rząd bardzo troszczy się o rodzinę. A wyrazem zatroskania naszego rządu o rodzinę było pierwsze 500 plus dla każdego dziecka. Czy to nie piękne? (...). 300 złotych dostaniecie jako wyprawkę na początku roku szkolnego, prawda? Żeby rodzice wam kupili przybory szkolne. To jest bardzo ważne. A do tego państwo się troszczy i daje dotacje na szkoły, na szpitale dla dzieci, kliniki dla dzieci, bo dziecko jest najpiękniejszym skarbem”²⁷⁵.

Ten sam duchowny, w 2020 roku, w czasie Apelu Jasnogórskiego przesunął kolejną granicę, porównując Mateusza Morawieckiego i ówczesnego ministra zdrowia Łukasza Szumowskiego do Ewangelistów. Mówił wówczas: „Obecnie dwaj przedstawiciele naszej

²⁷⁴ Strona internetowa Onet.pl, Raport „*Kościół w kryzysie*”... op. cit.

²⁷⁵ Strona internetowa Onet.pl, *Bp Długosz do dzieci o działaniach rządu PiS: czy to nie piękne?*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/bp-dlugosz-do-dzieci-o-dzialaniach-rzadu-pis-czy-to-nie-piekne/mtww2yw> (dostęp: 25.01.2023).

władzy, wybranej przez większość Polaków, uosabiają charyzmat dwóch ewangelistów. Ewangelista Mateusz premier Morawiecki pochyla się nad egzystencją naszego narodu, by żyło się lepiej. Z kolei ewangelista Łukasz prof. Szumowski jest przedłużeniem czynów Jezusa, troszcząc się o nasze życie i zdrowie. Dziękujemy, Boża Matko, za ich posługę”²⁷⁶. Choć ostatecznie przeprosił publicznie za swoją wypowiedź, to jednak spowodowała ona niesmak, który pozostał nawet w środowiskach uznawanych za silnie religijne.

W tym miejscu analizy nie można było pominąć kościelnego organu najsilniej zaangażowanego w działalność polityczną. Chodzi o Radio Maryja i jego założyciela oraz dyrektora - ojca Tadeusza Rydzyka. Na łamach tej rozgłośni obecne były i wciąż są audycje polityczne, takie jak „Rozmowy Niedokończone”, w których często gościli prominentni politycy Prawa i Sprawiedliwości. Sztandary Rodziny Radia Maryja widoczne były co miesiąc na uroczystościach upamiętniających katastrofę smoleńską na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie oraz na innych marszach i manifestacjach politycznych związanych z największą partią konserwatywną światopoglądowo w Polsce²⁷⁷.

Bardzo ważne w tym kontekście były kolejne rocznice urodzin rozgłośni, na których poza hierarchami kościelnymi, należącymi do konserwatywnej części Konferencji Episkopatu Polski, pojawiali się najważniejsi politycy w państwie, w czasie rządów Prawa i Sprawiedliwości. Dyrektor rozgłośni zwykł ich serdecznie witać, przy akompaniamencie braw zgromadzonych słuchaczy. Uroczystości takie uświetniali często Prezydent Andrzej Duda, Premier Mateusz Morawiecki, Minister Obrony Narodowej Mariusz Błaszczak, Minister Sprawiedliwości Zbigniew Ziobro, prezes PiS Jarosław Kaczyński, czy blisko związany z toruńskim radiem Antoni Macierewicz²⁷⁸.

Warto zaznaczyć, że takie sytuacje irytują wielu hierarchów Kościoła młodsze pokolenia. Wyraz temu dał biskup Piotr Jarecki, który zapytany o podziękowania Jarosława Kaczyńskiego za sukces wyborczy w czasie jednych z urodzin Radia Maryja, powiedział: „Gdybym ja tam był, zabrałbym głos po tym wystąpieniu i przypomniał nauczanie Kościoła na

²⁷⁶ Strona internetowa Natemat.pl, *To już się nie mieści w głowie. Biskup porównał Morawieckiego i Szumowskiego do świętych*, <https://natemat.pl/311611,bp-dlugosz-porownal-morawieckiego-i-szumowskiego-do-swietych-wideo> (dostęp: 25.01.2023).

²⁷⁷ A. Nowak, S. Obirek, *Gomora...* op. cit., s. 212-213.

²⁷⁸ Strona internetowa Polsat News, *Politycy PiS na urodzinach Radia Maryja. Modlili się i śpiewali „Abba Ojciec”*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2018-12-02/politycy-pis-na-urodzinach-radia-maryja-modlili-sie-i-spiewali-abba-ojciec/> (dostęp: 25.01.2023).

temat zaangażowania politycznego hierarchii”²⁷⁹. Biskup Piotr Jarecki miał zapewne na myśli posoborowe nauczanie zgodne z Katolicką Nauką Społeczną²⁸⁰. Tuż przed wyborami w 2023 roku odbyła się coroczna pielgrzymka Rodziny Radia Maryja na Jasną Górę, w czasie której nie brakowało politycznych wystąpień polityków oraz duchownych, pozostających bez reakcji biskupów, którzy sami dwa miesiące wcześniej zwrócili się do polityków z prośbą, by nie wciągać Kościoła w kampanię wyborczą. Brak reakcji ze strony duchownych obecnych na uroczystościach potępił publicznie ówczesny kardynał-nominat Grzegorz Ryś, jednak całe wydarzenie zdobyło już medialną sławę²⁸¹.

Kościół katolicki we współczesnej Polsce nie tylko mierzy się z niespotykaną dotąd nad Wisłą skalą krytyki, ale również z kryzysami, których przezwyciężenie będzie niezwykle trudne. Dodatkowym aspektem wpływającym na negatywną ocenę instytucji, jest próba zbliżenia z politykami, do których siłą rzeczy ideologicznie jest Kościołowi najbliżej. Wielu biskupów, zwłaszcza starszych, już emerytowanych, zdaje się ignorować ten problem.

Już przykład polski lat 90. XX wieku, w której hierarchowie tacy, jak Józef Michalik czy Sławoj Leszek Głódź nawoływali z ambony do głosowania na Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, przyniósł efekt odwrotny do zamierzonego, w postaci wyborczego sukcesu partii postkomunistycznej²⁸². Sytuacja ta przyniosła nawet krytykę zachowania niektórych hierarchów z wewnątrz Kościoła²⁸³. Podobnie było w 2007 roku, w obliczu otwartego poparcia Platformy Obywatelskiej przez kardynała Stanisława Dziwisza, który tuż przed wyborami spotkał się z Donaldem Tuskiem²⁸⁴ i podobnie było przed wyborami parlamentarnymi w 2023 roku, kiedy to Rada ds. Społecznych KEP opublikowała *Vademecum wyborcze katolika*²⁸⁵.

Rada w dokumencie tym nie tylko wskazywała, że udział w wyborach to „obowiązek sumienia katolika”, ale również, że istnieje „zbiór zasad, które powinny być uwzględnione podczas podejmowania decyzji wyborczych”. Te zasady, to bezwarunkowa obrona prawa do życia od poczęcia, aż do naturalnej śmierci, ochrona praw rodziny, opartej na monogamicznym małżeństwie osób przeciwnej płci, zagwarantowanie prawa rodziców do wychowania swoich

²⁷⁹ P. Jarecki, T. Krzyżak, *Obudzić proroków. Rozmowy o Kościele, polityce i życiu w prawdzie*, Kraków 2020, s. 82-83.

²⁸⁰ P. Sobczyk, *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa 2005, s. 21-76.

²⁸¹ Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Kard. Grzegorz Ryś: Chodzi mi o Kościół, który istnieje dla ewangelizacji i jest znakiem i instrumentem budowania jedności* (wywiad), <https://kair.ekai.pl/depesza/637113/show> (dostęp: 25.01.2023).

²⁸² R. Graczyk, *Polski Kościół. Polska demokracja*, Kraków 1999, s. 169-171.

²⁸³ J. Tischner, *Nieszczęsny dar wolności*, Kraków 1997, s. 161-163.

²⁸⁴ T. Terlikowski, *Kościół po wyborach... op. cit.*, s. 169-170.

²⁸⁵ Rada ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski, *Vademecum wyborcze katolika*, Warszawa 2023.

dzieci, obrona wolności sumienia i wolności religijnej, sprzeciw wobec prób budowy świata „tak jakby Boga nie było”, zaangażowanie na rzecz pokoju oraz sprzeciwienie się „ekonomii, która zabija”, wyrażając troskę o etyczny kształt procesów gospodarczych²⁸⁶.

Z jednej strony Kościół zabiega o rzeczywistość zgodną ze swoim światopoglądem i głoszoną nauką, czyniąc to przed każdą elekcją parlamentarną od 1991 roku²⁸⁷. Z drugiej jednak religia i Kościół funkcjonują w świecie politycznym²⁸⁸. Czym innym jest jednak naturalne rezonowanie na politykę, w czasie wykonywania obowiązków duszpasterskich, a czym innym próba wpływania na większość aspektów życia społecznego i politycznego. Dzięki przedstawionej analizie widać jednak, że nowe pokolenie biskupów zdaje się już dostrzegać to zjawisko i szukać sposobów jego rozwiązania, zachowując wstrzeźliwość i dystans od polityki, a także przyznając się do grzechów i zaniedbań polskiego Kościoła. Pytaniem otwartym, na które odpowiedzą dopiero kolejne lata jest to, czy zdążą oni zmienić kurs obrany przez swoich poprzedników, zanim większość wiernych odejdzie na stałe od Kościoła.

W związku z całością analizy przeprowadzonej w niniejszym rozdziale należy stwierdzić, że historia Kościoła katolickiego w Polsce skłania do refleksji świadczącej o dużym znaczeniu politycznym analizowanej instytucji, a także o olbrzymim potencjale podziału społeczeństwa w związku z oceną działalności Kościoła katolickiego w Polsce. To właśnie Kościół katolicki może być jedną ze współczesnych osi podziału społeczno-politycznego widocznych w coraz bardziej polaryzującej się Polsce.

²⁸⁶ *Ibidem*.

²⁸⁷ M. Delong, *Konferencja Episkopatu Polski... op. cit.*, s. 129-157.

²⁸⁸ P. Moskal, *Czy religia może być apolityczna?*, [w:] P. Jaroszyński et al., *Polityka a religia*, Lublin 2007, s. 77-86; A. Czaja, *Kościół a polityka*, [w:] W. Przyczyna, L. Szewczyk (red.), *Polityka na ambonie?*, Kraków 2015, s. 9-25; R. Łętocha, *Religia i polityka. Uwagi na temat wzajemnych relacji*, [w:] B. Grott, O. Grott (red.), *Wiedza religioznawcza w badaniach politologicznych*, Radzymin 2015, s. 35-52; J. Mazur, *Religia i polityka. Dylematy współobecności*, Warszawa 2020, s. 38-64.

Rozdział II.

Wybory w Polsce – analiza istniejącego stanu wiedzy w kontekście teorii podziałów społecznych

Podejmując kwestię wyborów parlamentarnych w Polsce, a zwłaszcza socjologiczne, geograficzne czy ekonomiczne uwarunkowania elektoratów poszczególnych partii politycznych, trudno nie zauważyć wielu zasadniczych różnic. Polityka potrafi silnie spolaryzować społeczeństwo, powodując trwałe przyporządkowywanie różnych grup społecznych jako wyborców określonego ugrupowania, bądź tych cechujących się pewnymi przewidywalnymi zachowaniami. Wskazanie współczesnych osi podziałów socjopolitycznych jest więc bardzo istotne dla zrozumienia różnic w preferencjach wyborczych Polaków.

Wobec przywołanego rozumienia zachowań wyborczych jako wyrazu obowiązującego trwale podziału społecznego, w związku z faktem, że jak wskazano w poprzednim rozdziale, historia Kościoła katolickiego w Polsce, a zwłaszcza współczesne wydarzenia wskazują na duży potencjał generowania podziałów socjopolitycznych wokół tej instytucji, autor postanowił odwołać się do teorii podziałów społecznych (*social cleavages*), zaproponowanej przez Steina Rokkana i Seymoura Lipseta²⁸⁹. Koncepcja ta, zestawiona z analizą zachowań wyborczych Polaków w czasie parlamentarnych elekcji w XXI wieku względem wieku, płci, wykształcenia, miejsca zamieszkania, czy deklarowanej przynależności religijnej, pozwoliła na wyjaśnienie istniejących różnic w preferencjach wyborczych określonych grup społecznych przez pryzmat podziałów trwale zakorzenionych w społeczeństwie.

1. Teoria podziałów społecznych (*social cleavages*)

Teoria podziałów społecznych, czy też podziałów społeczno-politycznych (*social cleavages*) została zaproponowana przez Seymoura Lipseta i Steina Rokkana jeszcze w latach 60. XX wieku. W swej fundamentalnej pracy z 1967 roku, *Cleavage Structures, Party Systems*

²⁸⁹ S. M. Lipset, S. Rokkan, *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction*, [w:] S. M. Lipset, S. Rokkan (red.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York 1967.

*and Voter Alignments*²⁹⁰, autorzy skupili się na perspektywie historycznej w badaniu współczesnych im podziałów społecznych i politycznych. Dzięki temu wskazali, że to właśnie historia, a zwłaszcza zakorzenione w niej konflikty są determinantą owych podziałów. Stein Rokkan zauważył, że istnieją pewne ramy, w ramach których głosujący podejmują swoje decyzje²⁹¹. Jego tezę trafnie scharakteryzował Jakub Potulski: „Istnieją zjawiska zachodzące na poziomie makro, które w największym stopniu wpływają na strukturę społeczną i podziały socjoekonomiczne. Kształtujące się podziały socjoekonomiczne znajdują swoje odbicie w strukturze podziałów politycznych, a przede wszystkim w ramach systemów partyjnych”²⁹².

Rozwinięta przez Steina Rokkana, wraz z Seymourem Lipsetem teoria *social cleavages* zawiera trzy podstawowe założenia: (1) Społeczeństwa różnicują się na grupy według demograficznych lub socjoekonomicznych linii podziału. (2) Wewnątrz tych grup istnieje wspólnie podzielana kolektywna tożsamość oraz wspólne wartości i postawy. (3) Istnieją także pewne organizacyjne formy wyrażania kolektywnej tożsamości, dzięki czemu możliwe jest podejmowanie działań zbiorowych²⁹³. Według J. Potulskiego, „Lipset i Rokkan podjęli próbę konceptualizacji związku pomiędzy wielkimi procesami historycznymi, podziałami w społeczeństwie a instytucjonalizacją systemu partyjnego i analizowali w perspektywie historycznej procesy demokratyzacji i kształtowania się systemów partyjnych, zachodzące w państwach Europy Zachodniej. Badacze argumentowali, że nowoczesne systemy partyjne w Europie Zachodniej zostały ukształtowane przez serię historycznych konfliktów związanych z budową państw narodowych, przemianami religijnymi i kształtowaniem się nowej struktury społecznej, które zachodziły w okresie pomiędzy Reformacją a rewolucją przemysłową. Zachodzące zmiany społeczne wywołały określone konsekwencje na płaszczyźnie politycznej”²⁹⁴.

Rokkan i Lipset, uznali więc, że istnieją cztery główne kategorie podziałów społeczno-politycznych we współczesnych państwach Europy Zachodniej, które nie zmieniły się od lat 20. XX wieku. W ten sposób uległy zjawisku, które można porównać do zamrożenia podziałów partyjnych nawet po ustaniu wskazanych konfliktów społecznych. Co istotne, to właśnie te

²⁹⁰ *Ibidem*.

²⁹¹ S. Rokkan, *Approaches to Study of Political Participation*, Bergen 1962.

²⁹² J. Potulski, *Współczesne przemiany zachowań wyborczych jako efekt kształtowania się nowych podziałów socjo-politycznych*, „Athenaeum” 2019, vol. 61 (1), s. 118.

²⁹³ S. Bartolini, P. Mair, *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilization of European electorates 1885–1995*, Cambridge 1990.

²⁹⁴ J. Potulski, *Współczesne przemiany...*, *op. cit.*, s. 119.

podziały odpowiadały za tożsamość wyborców i organizację sceny politycznej w krajach badanych przez autorów teorii. Są to:

- a) Podział centrum vs. peryferie – podział ten skupiony jest wokół kwestii kulturowych, językowych, czy też problemów asymilacyjnych i próby narzucania przez centrum określonego wzorca postępowania i stylu życia.
- b) Podział Kościół vs. państwo – podział na płaszczyźnie ideowej, w którym interesy Kościoła dążącego do określonych wzorców moralnych zestawiane są z dążeniem państwa do kontroli wszystkich dziedzin życia. Konflikt ten przejawia się również w kwestiach ekonomicznych.
- c) Podział rolnictwo vs. przemysł – konflikt pomiędzy pierwotnym i wtórnym sposobem prowadzenia gospodarki. Można go również utożsamić z konfliktem na linii wieś-miasto, głównie o źródła statusu społecznego między tradycyjnym statusem związanym z rodzinną przynależnością, a liberalnym, związanym z uzależnieniem od zasług i statusu społecznego czy materialnego.
- d) Podział właściciele vs. robotnicy – podział ten jest związany ze statusem pracy oraz pojęciem klasowości i rywalizacji między owymi klasami. Konflikt ten przyczynił się do powstania partii socjalistycznych i robotniczych²⁹⁵.

Autorzy analizowanej teorii uznali, że podziały te przechodzą po wskazanym uformowaniu z pokolenia na pokolenie, a więc są niezmiennie, co potwierdzały badania empiryczne²⁹⁶. Swoją teorię o tak dużej głębokości tych podziałów oparli na analizie konsekwencji dwóch głównych rewolucji XIX wieku: przemysłowej i narodowej, które ustabilizowały zachowania wyborcze, redukując jednocześnie niestabilność wyborczą. Jak zauważył J. Potulski: „Transformacja związana z kształtowaniem się społeczeństwa informacyjnego oznacza przemiany struktury społecznej i tym samym pojawienie się nowych linii podziałów społecznych oraz związanych z nią konfliktów. Konflikty związane z kształtowaniem się społeczeństwa informacyjnego mogą ulec polityzacji, wpływając na charakter rywalizacji politycznej”²⁹⁷. Podobna opinia, skupiająca się na krytyce teorii Rokkana i Lipseta, w związku z pojawiającymi się kolejnymi zmianami społecznymi i politycznymi jest obecna w nauce od lat²⁹⁸.

²⁹⁵ S. M. Lipset, S. Rokkan, *Cleavage Structures...* op. cit.

²⁹⁶ Patrz na przykład: R. Rose, D. Urwin, *Social Cohesion, Political Parties, and Strains in Regimes*, „Comparative Political Studies” 1970, nr 18.

²⁹⁷ J. Potulski, *Współczesne przemiany...*, op. cit., s. 117.

²⁹⁸ Patrz na przykład: R. J. Dalton, S. C. Flanagan, P. A. Beck (red.), *Electoral change in advanced industrial democracies. Realignment or dealignment?*, Princeton 1984; T. N. Clark, S. M. Lipset, *Are social classes dying?*,

Choć teoria ta powstała wiele lat temu, będąc dość mocno i zasadnie krytykowaną w późniejszym okresie, to jednak posiada na tyle ugruntowaną pozycję w naukach społecznych oraz historycznie trwałą podstawę i charakter, że może być stale reinterpretowana i dostosowywana do konkretnych, zmieniających się systemów społecznych i politycznych. Właśnie ta cecha jest jej najsilniejszą stroną. Upływ czasu i zmiany polityczne obecne na świecie, określane przez Potulskiego za Inglehartem jako „coraz łatwiejsze i szybsze przenoszenie swoich głosów przez wyborców pomiędzy partiami, znaczny wzrost liczby wyborców nie do końca zdecydowanych i podejmujących decyzję w ostatniej chwili, pojawienie się tzw. partii protestu oraz powstanie i rozwój ugrupowań reprezentujących nowy typ konfliktu politycznego związanego z rozprzestrzenianiem się tzw. wartości postmaterialistycznych”²⁹⁹, nie powodują odrzucenia tej teorii, która wciąż może być istotnym punktem odniesienia dla badania nad przyczynami kształtowania się określonych zachowań wyborczych. Choć poprzez istnienie współcześnie nowych podziałów, czy globalizację, systemy polityczne państw europejskich ewoluują w nieznanym dotąd kierunku³⁰⁰, to trudno jest się zgodzić z powstawaniem ery postpolitycznej, o której mówił Anthony Giddens³⁰¹.

To nie zanikanie osi lewica-prawica stało się powodem krytyki teorii Rokkana i Lipseta, a właśnie pojawianie się nowych osi podziałów, które widoczne są również w Polsce, o czym również traktuje niniejsza praca. Zdawać by się mogło, że w obliczu szybkiego rozwoju świata musiało i wciąż musi dochodzić do wielkich zmian społecznych i rewizji kluczowych problemów socjopolitycznych. Wydaje się więc, że w Polsce to właśnie partie polityczne kształtują konflikty lub przynajmniej są w nich graczami aktywnymi, w przypadku określania znaczenia tych konfliktów i ich granic. Jak wskazuje Hubert Tworzecki, w kraju nad Wisłą polaryzacja przyjęła charakter odgórny (*top-down polarization*) i była, a nawet wciąż jeszcze jest napędzana przez duży segment klasy politycznej³⁰². Kluczem do wyborczego zwycięstwa będzie więc umiejętność wczuwania się partii politycznych i ich liderów w kluczowe podziały

„International Sociology” 1991, nr 6(4); M. M. Franklin, T. T. Mackie, H. Valen, *Electoral change: responses to evolving social and attitudinal structures in Western Countries*, Cambridge 1992; P. Nieuwbeerta, W. Ultee, *Class voting in western industrialized countries 1945-1990: systematizing and testing explanations*, „European Journal of Political Research” 1999, nr 35(1); O. Knutsen, *Class voting in Western Europe: a comparative longitudinal study*, Lanham 2006.

²⁹⁹ J. Potulski, *Kształtowanie się nowych podziałów społeczno-politycznych na przykładzie francuskiego systemu partyjnego*, „Athenaeum” 2020, vol. 65 (1), s. 3; R. Inglehart, *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*, Princeton 1977.

³⁰⁰ H. Kiresi et al., *Political conflict in Western Europe*, Cambridge 2012.

³⁰¹ A. Giddens, *Living in a Post-Traditional Society*, [w:] U. Beck, A. Giddens, S. Lash (red.), *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge 1994.

³⁰² H. Tworzecki, *Poland: A case of top-down polarization*, „The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science” 2019, nr 1 (681).

społeczne, na których zresztą partie polityczne bazują do dziś. Cenną obserwację z punktu widzenia niniejszej pracy poczynili Wojciech Łukowski i Ireneusz Sadowski, którzy zauważyli, że instytucje, takie jak związki zawodowe czy kościoły są często nośnikami układów opozycyjnych wobec siebie. Jak wskazują: „Niekiedy odgrywają one wręcz kluczową rolę – zwłaszcza wówczas, gdy potrafią skutecznie tworzyć względnie trwałe tożsamości”³⁰³.

Istnienie takich nowych podziałów powoduje paradoksalnie wzmocnienie teorii *social cleavages* (z wyłączeniem tezy o „zamrożeniu” systemów politycznych i partyjnych), gdyż występowanie tych podziałów jest tylko reinterpretacją teorii zaproponowanej przez Rokkana i Lipseta. Zakorzenione w społeczeństwie podziały socjopolityczne są dalej osią, wokół której koncentruje się rywalizacja partyjna, jednak sama typologia tych podziałów, to nie „koniec historii”, a ewoluująca zmienna, zależna od charakteru problemów i zjawisk istotnych społecznie w określonym miejscu i czasie.

Weryfikacja tej teorii przez pryzmat nowych podziałów społeczno-politycznych w Polsce³⁰⁴, koncentrując się na samym akcie wyborczym, wskazuje na przyczynę kształtowania się oraz przenoszenia poparcia politycznego wyrażonego aktem wyborczym, w obliczu mieszania się „starych” i „nowych” podziałów socjopolitycznych we współczesnym polskim społeczeństwie. Pojawianie się nowych problemów, czy też raczej nowych kwestii politycznych, przy jednoczesnym zwiększeniu znaczenia wartości kulturalnych, w tym również religijnych, kosztem wartości ekonomicznych³⁰⁵, zmienia charakter konfliktów politycznych. Nie jest to już walka o poprawę jakości bytu w rozumieniu materialnym, a walka o wartości, co potwierdzają badania prowadzone w Polsce³⁰⁶.

Choć od pojawienia się teorii Rokkana i Lipseta minęło wiele lat, to nie zmienił się fakt istnienia podziałów społecznych i politycznych wokół doniosłych problemów. Doniosłość ta jest jednak współcześnie rozumiana inaczej, a problemy uznawane niegdyś za błahe, takie jak na przykład obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej, urastają do rangi kluczowych dla społeczeństw. Te podziały odgrywają jednak tożsamą politycznie rolę, jak w

³⁰³ W. Łukowski, I. Sadowski, *Podział społeczno-polityczny w Polsce. Kilka uwag teoretycznych*, „Studia Politolologiczne” 2013, vol. 29, s. 13-14.

³⁰⁴ Koncepcja ta była już wykorzystywana dla podejmowania prób wyjaśniania źródeł podziałów socjopolitycznych w Polsce. Patrz na przykład: W. Łukowski, I. Sadowski, *Podział społeczno-polityczny... op. cit.*; T. Zarycki, *W poszukiwaniu peryferii. Teoria podziałów politycznych Lipseta-Rokkana w kontekście polskim*, [w:] M. Dajnowicz (red.), *Oblicze polityczne regionów Polski*, Białystok 2007.

³⁰⁵ L. Hooghe, G. Marks, *Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage*, „Journal of European Public Policy” 2018, nr 25(1).

³⁰⁶ K. Jasiewicz, *Na ulicy i przy urnie. Studia o zachowaniach politycznych Polaków 1980-2020*, Warszawa 2022.

czasie powstawania teorii podziałów społecznych, pozwalając nie na jej odrzucenie, a bardziej wskazaną reinterpretację dostosowującą teorię do współczesnej rzeczywistości społecznej i politycznej. Z perspektywy tej pracy bardzo istotne jest również, że Rokkan i Lipset skupiali się na relacjach państwa i Kościoła jako konflikcie społecznym nadającym oblicze rywalizacji politycznej we współczesnym świecie. Relacja ta ma szczególny wyraz w Polsce, o czym szerzej traktować będą kolejne rozdziały niniejszej pracy.

Siła koncepcji Rokkana i Lipseta polegająca na łączeniu indywidualnych zachowań wyborczych, z czymś rozumianym jako „pamięć historyczna”, czy też z odnoszeniem ich do wielkich, oddziałujących społecznie procesów historycznych jest niezaprzeczalna. Teoria ta ma charakter uniwersalny i nie uległa dezaktualizacji, przez co jest przydatna w wyjaśnianiu preferencji wyborczych Polaków. Zwraca ona uwagę na jeden z kluczowych podziałów na osi „laickie państwo” – „religijne państwo”, a wymiar ten ma dodatkową wagę ze względu na przedstawioną w poprzednim rozdziale historyczną spuściznę Polski oraz rolę Kościoła katolickiego w tej historii.

2. Analiza historycznych i współczesnych zależności w preferencjach wyborczych Polaków

Cechą każdego społeczeństwa jest różnorodność w poglądach i opiniach, które prezentują jego przedstawiciele. Dotyczy to również preferencji wyborczych oraz przekazywania poparcia dla określonego ugrupowania biorącego udział w demokratycznej rywalizacji. Nie inaczej jest w Polsce, w której istnieją silne podziały społeczne oraz duża polaryzacja polityczna³⁰⁷. Widoczne są jednak również pewne zależności między wiekiem, płcią, wykształceniem, miejscem zamieszkania, czy wreszcie deklarowaną przez wyborców przynależnością religijną, a prezentowanymi przez nich poglądami politycznymi. Przekłada się to na zróżnicowane preferencje wyborcze obywateli, którzy wykazują się tymi właśnie określonymi cechami, bądź ich brakiem. Celem niniejszej analizy było wykazanie zależności występujących między wymienionymi wyżej zmiennymi, a preferencjami wyborczymi określonej grupy głosujących. W wielu miejscach niezbędne było również sięgnięcie do historii najnowszej, po 1989 roku, a

³⁰⁷ Patrz na przykład: P. Obacz, *Podział „Polska solidarna – Polska liberalna” w świetle wybranych koncepcji pluralizmu politycznego*, Kraków 2018.

w zasadzie do pierwszych całkowicie wolnych wyborach w roku 1991. Pozwoliło to autorowi na odniesienie się do historycznych uwarunkowań demokratycznych wyborów parlamentarnych w Rzeczypospolitej Polskiej, w obecnym jej kształcie. Dzięki temu możliwe było dokładnie prześledzenie tych zależności i wykazanie przyczyn istniejącego stanu rzeczy.

Tworząc wskazaną analizę korzystano z danych Państwowej Komisji Wyborczej, opracowań naukowych oraz danych z sondaży *exit poll*, dostępnych w sieci Internet. Autor zdaje sobie sprawę, że metodologia tych badań nie jest dokładnie znana, a samo badanie *exit poll* skupia się na przewidzeniu wyniku wyborczego, powodując zaburzoną reprezentatywność niektórych grup wiekowych, czy przedstawicieli określonej grupy wykształcenia oraz płci. Pomimo tego, sondaże *exit poll* są realizowane na największych grupach respondentów, a przy tym są najlepszym źródłem wiedzy na temat zaprezentowanych zmiennych, obok badań realizowanych przez Polskie Generalne Studium Wyborcze, które jednak ankietuje dużo mniejszą grupę respondentów, prezentując swoje dane ze znacznym opóźnieniem. Z tego względu wykorzystanie badań *exit poll*, mimo wszystkich zastrzeżeń wysuwanych wobec nich, było w tej pracy konieczne.

W niniejszym rozdziale, podobnie jak w całości pracy, autor postanowił przyporządkować ugrupowania istniejące w Polsce do dwóch typologii podziałów partii politycznych – na partie liberalne i konserwatywne oraz na ugrupowania prawicowe i lewicowe. Jak zauważył Waldemar Wojtasik, od początku XIX wieku ugrupowania lewicowe zaczęto utożsamiać z tymi liberalnymi, a prawicowe z tymi konserwatywnymi. Ponieważ podział ten nie skupiał się wyłącznie na aksjologii i z czasem dotyczył również sfery socjoekonomicznej³⁰⁸, to opisując specyfikę polskiego rynku politycznego do każdej ideologii należałoby dodać przyrostek „światopoglądowo”, bądź „ekonomicznie”. Z tego względu autor w swoich analizach porusza się wyłącznie na płaszczyźnie światopoglądowej.

Przykładem zastosowania hybrydy łączącej w sobie komponenty właściwe dla różnych grup partii politycznych na polskim rynku wyborczym jest Prawo i Sprawiedliwość. Ugrupowanie to cechuje bliska zażyłość z Kościołem katolickim oraz niechęć do migrantów, mniejszości seksualnych czy aborcji – spełnia przesłanki bycia uznanym za ugrupowanie konserwatywne³⁰⁹. W ten sposób wyczerpuje światopoglądowe przesłanki definicji tego nurtu, rozumianego jako „nurt myśli społeczno-politycznej głoszący potrzebę obrony tradycyjnego

³⁰⁸ W. Wojtasik, *Lewica i prawica w Polsce. Aspekty psychologiczno-społeczne*, Sosnowiec 2011, s. 4-13.

³⁰⁹ A. Siewierska-Chmaj, *Religia a polityka. Chrześcijaństwo*, Warszawa 2013, s. 42-45.

ładu społeczno-gospodarczego i politycznego oraz wartości utrwalonych w danym społeczeństwie (...). Konserwatyzm to także postawa, którą charakteryzuje przywiązanie do istniejącego stanu rzeczy (wartości, obyczajów, praw, ustroju politycznego itp.) oraz niechętny stosunek do gwałtownych zmian i nowości³¹⁰, czy inaczej: „Postawa społeczno-polityczna charakteryzująca się przywiązaniem do tradycji, do istniejących instytucji i systemu wartości, niechętny lub wrogi stosunek do poważniejszych zmian społecznych”³¹¹. Jeśli chodzi o politykę gospodarczą, w tym zwłaszcza sztandarowe dla tego ugrupowania programy 500+ i 800+, to jest to typowy przejaw kojarzonego z lewicą socjalizmu. Podobnie za konserwatywne nie można uznać zmian w sądownictwie proponowanych przez Zjednoczoną Prawicę po 2015 roku, które były zerwaniem z istniejącym przez lata porządkiem. W obliczu tej analizy, ugrupowanie to zostało określone w niniejszej pracy jako konserwatywne, rzadziej prawicowe, wyłącznie z uwagi na jego ideologiczny charakter.

Przyjęta w tej pracy definicja liberalizmu jest następująca: „Postawa społeczno-polityczna cechująca się wyrozumiałością, otwartością i tolerancyjnym stosunkiem wobec postaw, poglądów lub czynów innych ludzi, odrzucająca dogmatyzm w myśleniu i autorytarny styl działania”³¹². W związku z tym podejściem i kolejnymi komplikacjami natury definicyjnej, ugrupowania takie jak Platforma Obywatelska, Nowoczesna, czy też złożona m.in. z tych ugrupowań Koalicja Obywatelska, zostały określone mianem liberalnych, rzadziej lewicowych, również z uwagi na ich ideologiczny charakter. To właśnie ten komponent światopoglądowy pozwala najpełniej przedstawić jednoznaczne różnice między kluczowymi graczami politycznymi w Polsce, stąd jego zastosowanie było niejako naturalne, a w obliczu specyfiki polskiego systemu partyjnego, również konieczne.

2.1. Czynniki geograficzny a preferencje wyborcze Polaków

Punktem wyjścia w analizie miejsca zamieszkania jako determinanty preferencji politycznych Polaków, była elekcja parlamentarna z roku 2001. Wybory do Sejmu RP, z poparciem 41,04% wygrała wówczas koalicja Sojusz Lewicy Demokratycznej oraz Unii

³¹⁰ K. Dziubka et al., *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Warszawa 2008, s. 120.

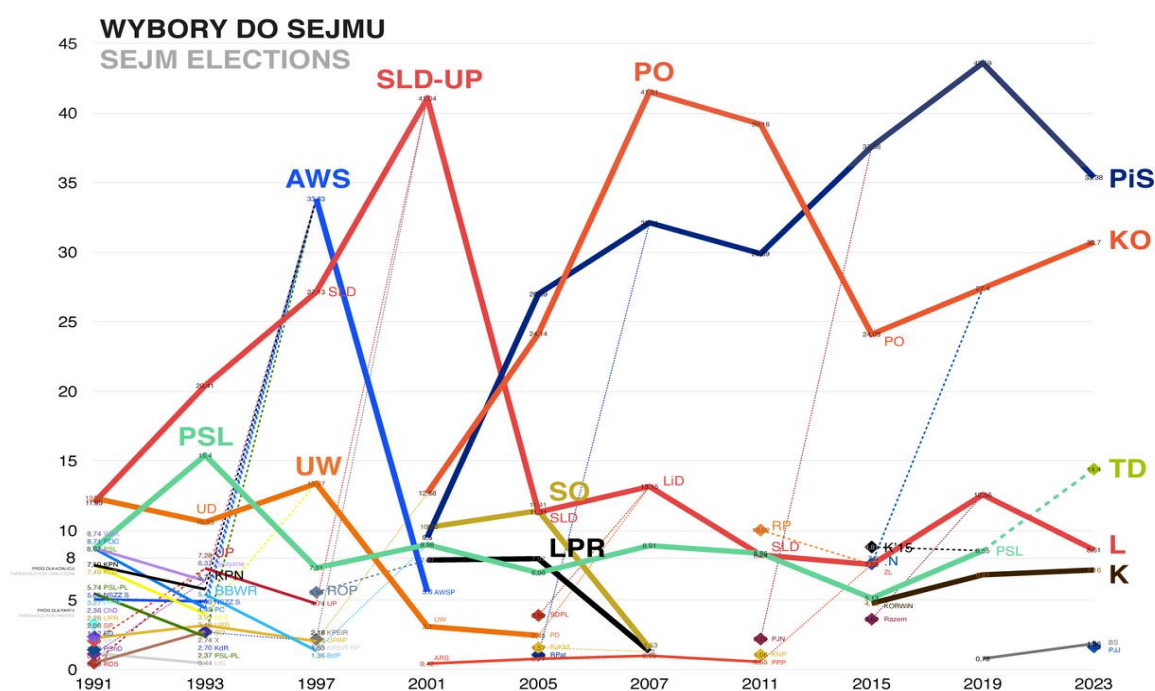
³¹¹ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2004, s. 178-179.

³¹² *Ibidem*, s. 206.

Pracy³¹³. Była to pierwsza elekcja, w której udział brały komitety, które są dziś ugrupowaniami rywalizującymi ze sobą o władzę w Polsce, a więc Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska. Obie te partie zgromadziły odpowiednio: 9,50% oraz 12,68% głosów, uzyskując po raz pierwszy swoją reprezentację w Sejmie RP³¹⁴.

Wcześniejszy okres, czyli elekcje z lat 1991, 1993 i 1997 były polem rywalizacji ugrupowań nieistniejących już w polskiej przestrzeni publicznej, na zupełnie innych zasadach kształtowanych przez ówczesne systemy wyborcze. Elekcje te, zarówno w swym wyniku, jak i w liczbie startujących komitetów wyborczych powodowały duże rozdrobnienie parlamentarne, generujące problem z określeniem linii programowej i politycznej ugrupowań, a często również znaczących różnic między nimi. Rozdrobnienie to najlepiej widać na wykresie 5, przedstawiającym wyniki wyborcze uzyskane przez poszczególne komitety, w wyborach do Sejmu z lat 1991-2023.

Wykres 5. Wyniki wyborów do Sejmu w latach 1991-2023.

Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*:

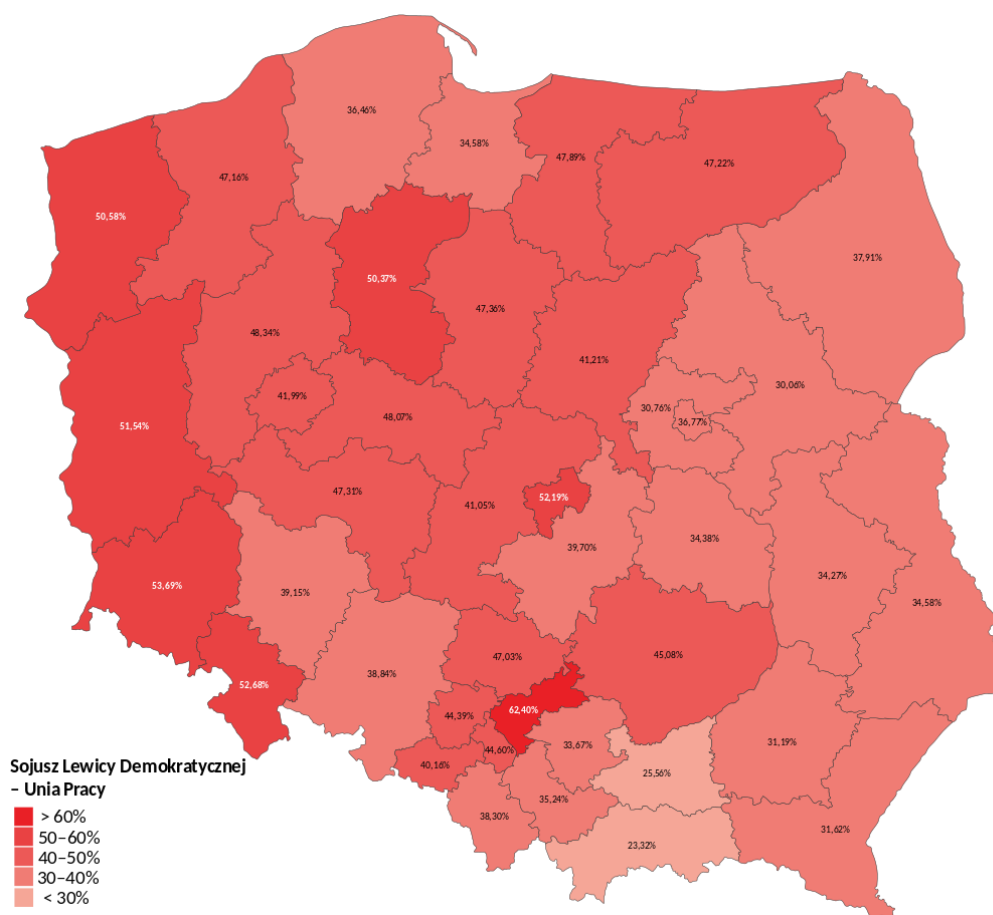
https://pl.wikipedia.org/wiki/Wybory_parlamentarne_w_Polsce_w_1991_roku#/media/Plik:Procentowe_wyniki_wybor%C3%B3w_do_Sejmu.png (Dostęp: 08.10.2024).

³¹³ Strona internetowa Państwowej Komisji Wyborczej: <https://pkw.gov.pl/> (dostęp: 24.01.2023).

³¹⁴ *Ibidem*.

Wybory w 2001 roku były również pierwszymi, w których zauważyć można bardzo ważną zależność. W swej analizie autor posłużył się mapami stworzonymi wedle zwycięstwa określonego komitetu wyborczego w każdym okręgu wyborczym, gdyż właśnie od tej elekcji, w wyborach do Sejmu RP rywalizacja toczy się w 41 wielomandatowych okręgach wyborczych. Wyniki elekcji z 2001 roku ukazuje mapa 1.

Mapa 1. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2001 roku.

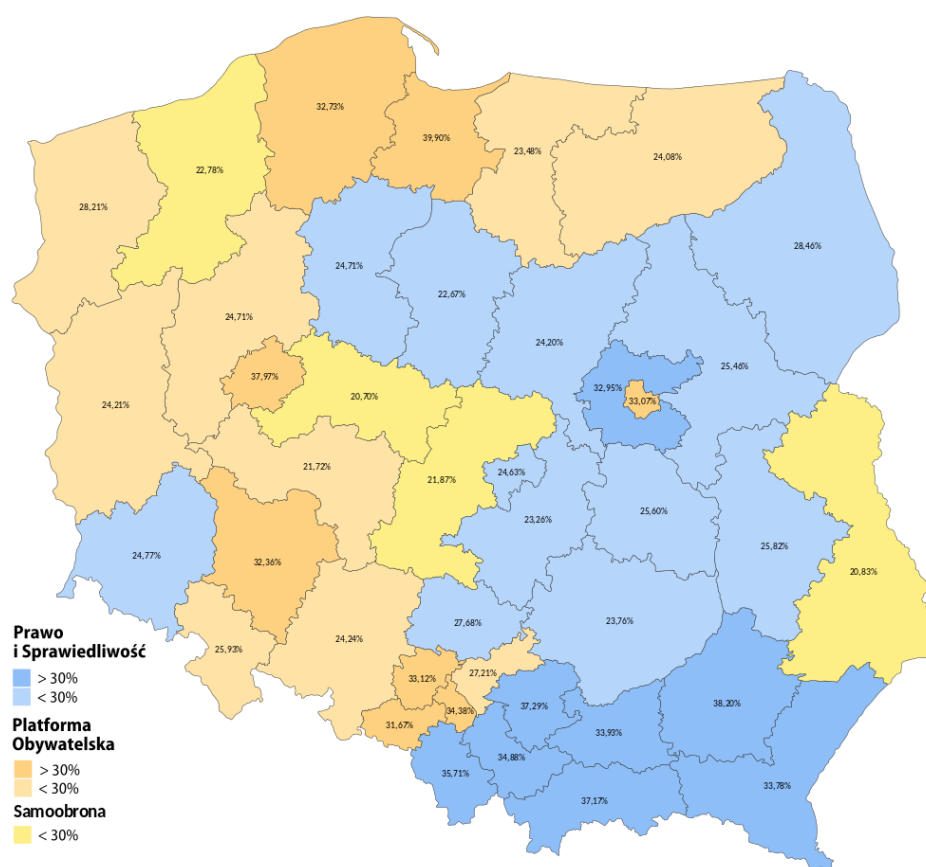

Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=48586941> (dostęp: 08.10.2024).

Z zaprezentowanej mapy wynika, że koalicja SLD-UP wygrała we wszystkich okręgach wyborczych, jednak z różnym poparciem. Wyłączając z analizy Górny Śląsk, można podzielić Polskę na dwie połowy. W północno-zachodniej wynik wyborczy tryumfującego komitetu był o wiele większy (miejscami nawet o 20 punktów procentowych), niż w południowo-wschodniej części kraju. Jest to czynnik wart zapamiętania, bowiem zdaje się on wskazywać zależności geograficzne mające duży wpływ na preferencje wyborcze Polaków.

Kolejna elekcja parlamentarna odbyła się w 2005 roku. Były to wybory w pewien sposób przełomowe, bowiem od tego roku władzę w Polsce dzielą między siebie nieprzerwalnie dwa komitety wyborcze: Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska (lub Koalicja Obywatelska), jednak często stały one wobec konieczności dobierania koalicjantów, by w ten sposób uzyskać większość parlamentarną, niezbędną do powołania Rady Ministrów i prawidłowego funkcjonowania tak powstałego rządu. Pierwsza bezpośrednia rywalizacja o władzę między wskazanymi ugrupowaniami odbyła się właśnie w 2005 roku. Wynik wyborczy obu analizowanych komitetów był bardzo podobny, jednak to PiS odniósł zwycięstwo z wynikiem 26,99% i wraz z Samoobroną RP oraz Ligą Polskich Rodzin stworzył koalicyjny gabinet. Poparcie dla Platformy Obywatelskiej wyniosło 24,14%³¹⁵. Przyglądając się mapie 2, a więc zwycięskich komitetów z podziałem na okręgi wyborcze, zauważalna jest wskazana już zależność dotycząca podziału Polski względem poparcia dla komitetów wyborczych.

Mapa 2. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2005 roku.

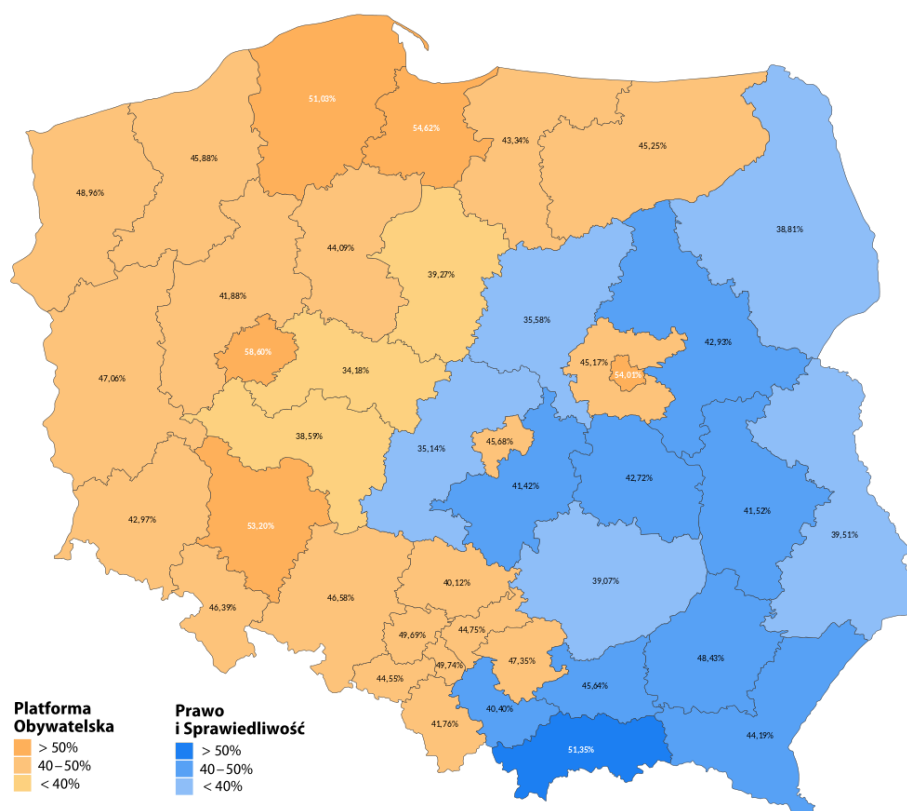
Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=48586141> (dostęp: 08.10.2024).

³¹⁵ Strona internetowa Państwowej Komisji Wyborczej... *op. cit.*

Choć granica dzieląca Polskę na dwie połowy: północno-zachodnią oraz południowo-wschodnią nie jest tak ewidentna, jak w procentowym poparciu dla SLD-UP w poprzedniej elekcji, to jednak występuje nadal. W czterech okręgach wyborczych zwyciężyła Samoobrona RP, która jednak była ugrupowaniem światopoglądowo konserwatywnym, stąd można wysunąć tezę mówiącą, że poza województwem kujawsko-pomorskim oraz częściami województw dolnośląskiego i zachodniopomorskiego, w których nieznacznie zwyciężyło Prawo i Sprawiedliwość, ponownie mieszkańcy południowo-wschodniej część kraju wybrali ugrupowania bardziej konserwatywne, niż mieszkańcy Polski północno-zachodniej.

Wskazane zależności geograficzne nie zmieniły się również w przedterminowych wyborach z 2007 roku, mimo wystąpienia alternacji władzy. Elekcja ta przyniosła niemal dokładny podział kraju według zauważalnych już wcześniej kryteriów, na dwie połowy (mapa 3). W wyborach, z wynikiem 41,51% zwyciężyła Platforma Obywatelska, w pokonanym polu zostawiając przechodzące do opozycji Prawo i Sprawiedliwość (32,11%), tworząc koalicyjny rząd wraz z Polskim Stronnictwem Ludowym³¹⁶.

Mapa 3. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2007 roku.

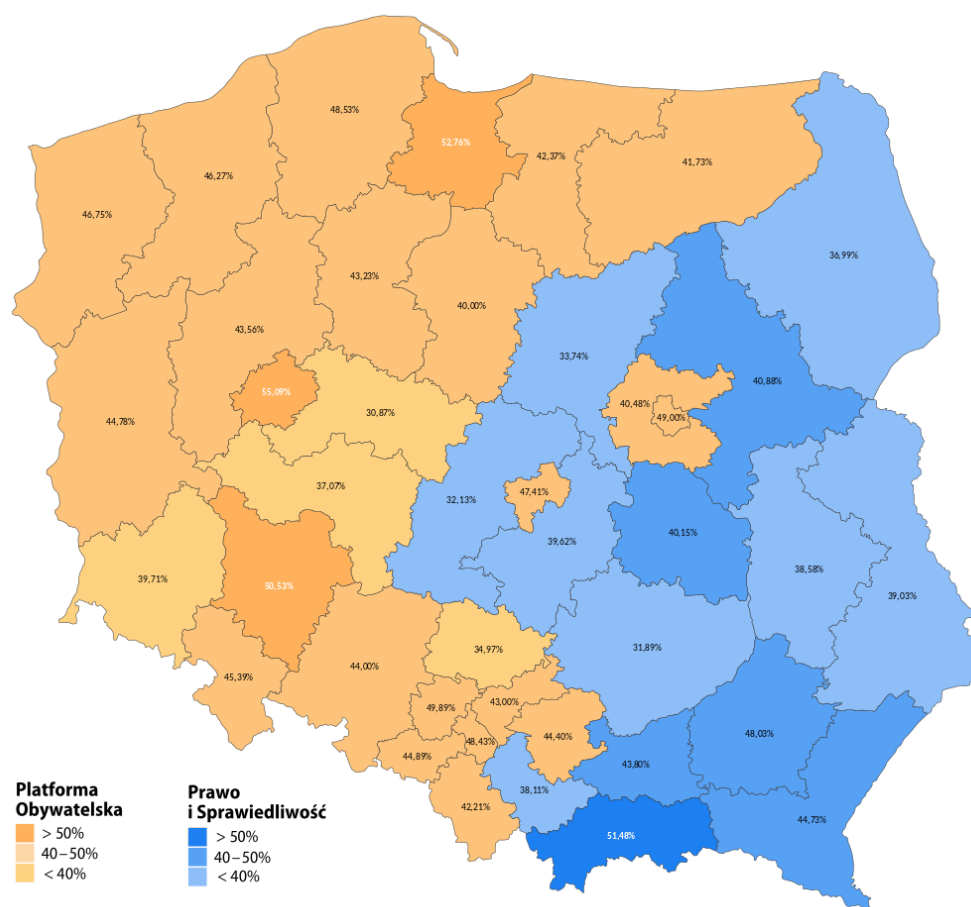
Źródło: Strona internetowa Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=48584490> (dostęp: 08.10.2024).

³¹⁶ *Ibidem*.

W tym miejscu należy jednak wskazać, że wysoki wynik wyborczy Platformy Obywatelskiej przesuwają granicę podziału dalej na południowy Wschód.

Wybory parlamentarne w roku 2011 pozwoliły na zachowanie w badanej kwestii *status quo*. Nie zmienił się rząd, zmienił się tylko nieznacznie wynik wyborczy osiągnięty przez dwa główne komitety rywalizujące o władzę. Na PO zagłosowało 39,18% wyborców, a na PiS 29,89%³¹⁷. W porównaniu z 2011 rokiem oba ugrupowania straciły nieco ponad 2 punkty procentowe. Również na mapie poparcia ze względu na przynależność do określonego okręgu wyborczego nie zaszły wyraźne zmiany (mapa 4).

Mapa 4. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2011 roku.

Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=48583874> (dostęp: 08.10.2024).

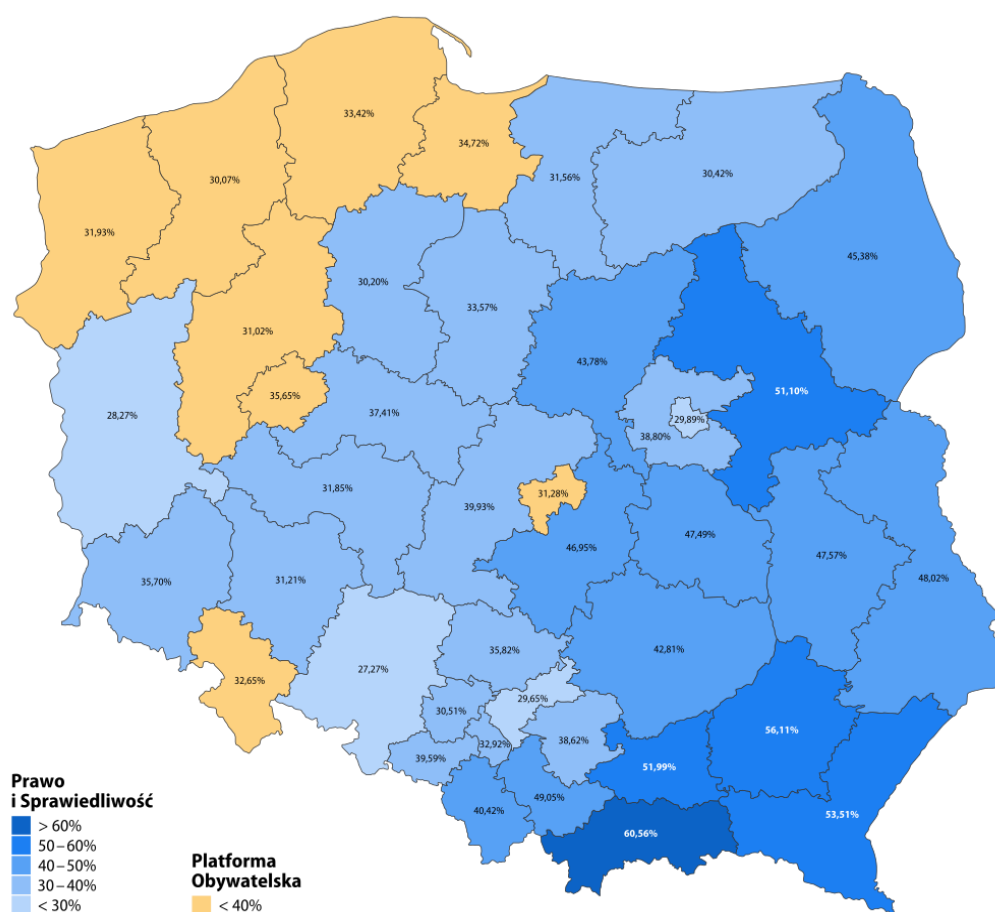
Powyższa mapa potwierdziła widoczną od 2001 roku zależność istniejącą na polskim rynku wyborczym, co w obliczu niewielkich zmian poparcia nie jest czynnikiem zaskakującym.

Zauważalne zmiany miały miejsce jednak w 2015 roku. Po wyborach parlamentarnych doszło do alternacji władzy, a rządy w kraju objęło Prawo i Sprawiedliwość, które uzyskało

³¹⁷ *Ibidem*.

37,58% głosów, przy 24,09% poparcia dla Platformy Obywatelskiej³¹⁸. Korzystny dla zwycięskiego komitetu rozkład głosów powodujący, że Zjednoczona Lewica nie przekroczyła 8% ustawowego progu wyborczego obowiązującego dla koalicji, uzyskując 7,55% poparcia, a także znalezienie się poniżej klauzuli zaporowej takich ugrupowań jak KORWiN (4,76%), czy Partia Razem (3,62%) spowodował, że zwycięzcy wyborów posiadali samodzielną większość parlamentarną. Zmiana preferencji wyborczych przez dużą część obywateli ukazana została również na mapie zwycięzców poszczególnych okręgów wyborczych (mapa 5).

Mapa 5. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2015 roku.

Źródło: Strona internetowa Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=44598718> (dostęp: 08.10.2024).

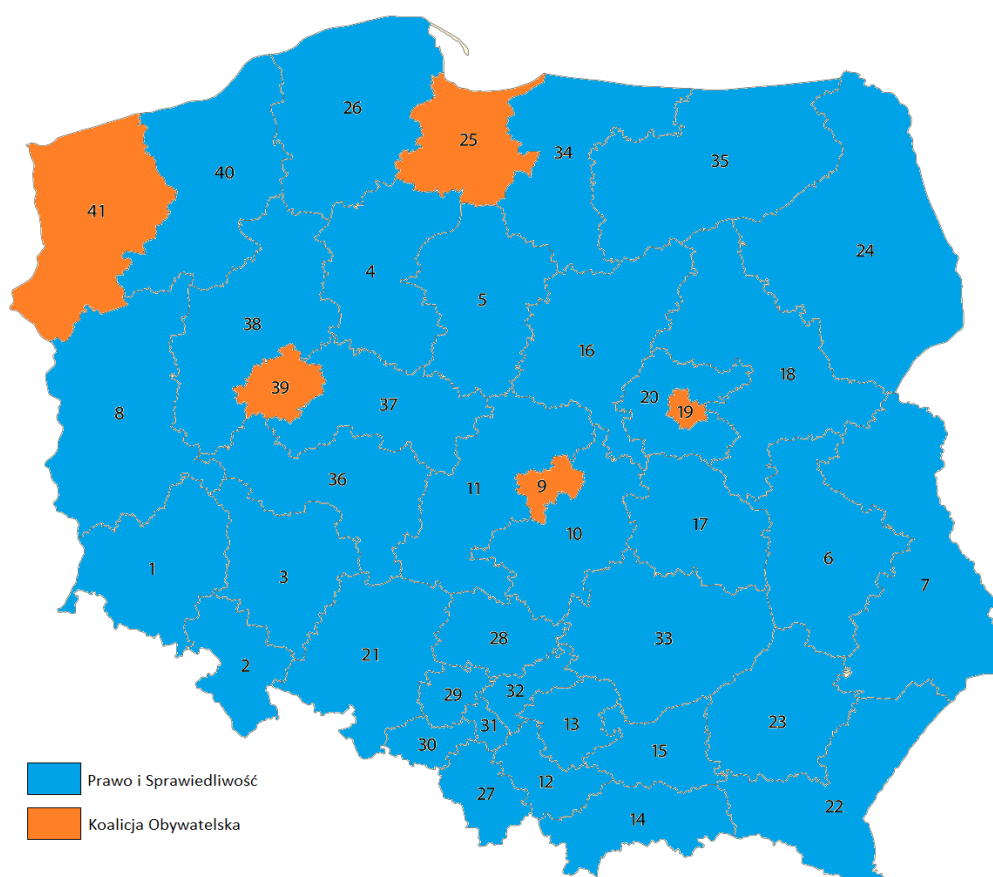
Te wybory przesunęły omawianą już granicę „północny Zachód – południowy Wschód” zdecydowanie najdalej. Pomimo tego była ona wciąż dobrze widoczna, gdy przyjrzeć się procentowemu poparciu wyrażanemu przez wyborców wobec analizowanych komitetów. Prawo i Sprawiedliwość na terenach, na których wcześniej wygrywała Platforma Obywatelska,

³¹⁸ *Ibidem*.

miało dużo niższe poparcie niż na terenach, na których samo wygrywało nieprzerwalnie od 2005 roku.

Rok 2019 przyniósł jeszcze większe zachwianie niż miało to miejsce 4 lata wcześniej. Choć również w tej elekcji tryumfowało Prawo i Sprawiedliwość, które uzyskało dużo wyższy wynik wyborczy – 43,59%, czyli aż o 6 punktów procentowych więcej niż w 2015 roku, to jednak naprzeciwko do walki wyborczej stanęła nie pojedyncza partia, a Koalicja Obywatelska, której trzonem była PO wspomagana przez mniejsze ugrupowania – Nowoczesną i Partię Zielonych. Mimo tego faktu wynik koalicji wyniósł 27,40%³¹⁹, co ponownie dało pełnię władzy w Sejmie RP partii Jarosława Kaczyńskiego. Mapa zwycięzców w poszczególnych okręgach wyborczych została zdominowana przez Prawo i Sprawiedliwość, które wygrało w 36 z 41 okręgów wyborczych, pozostawiając swoim przeciwnikom wyłącznie regiony, w których wyniki PO zawsze były najlepsze oraz największe miasta (mapa 6).

Mapa 6. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2019 roku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

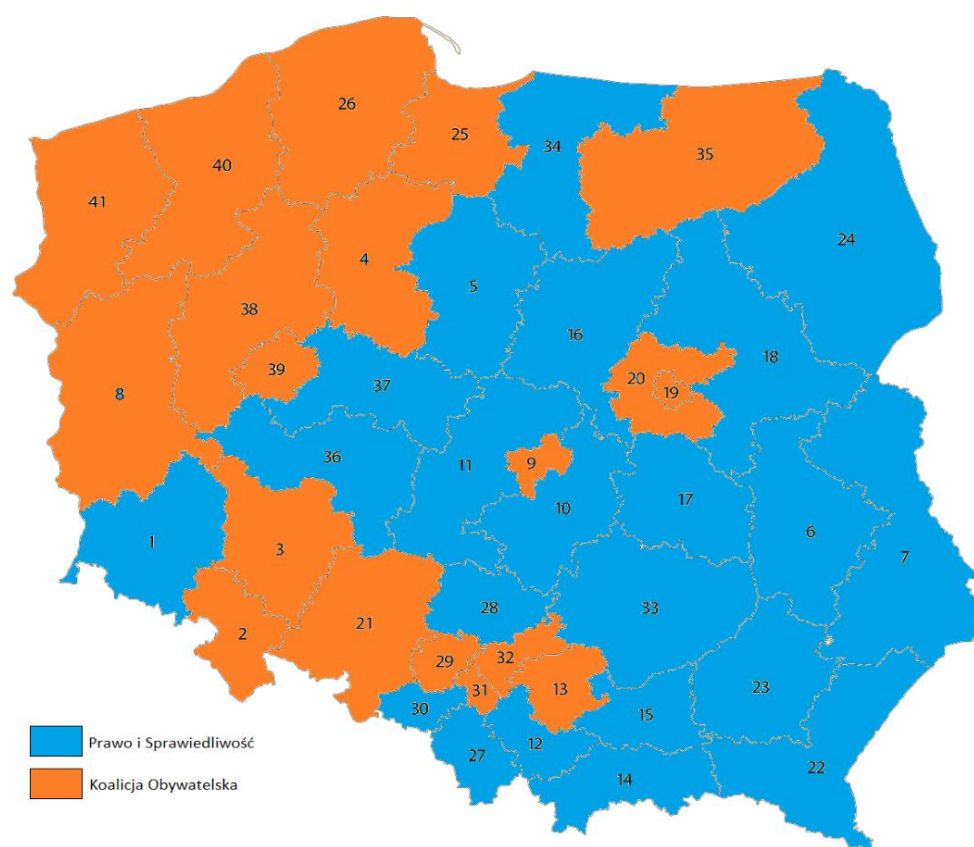
W 2023 roku sytuacja zmieniła się znacząco, głównie poprzez dużą zmianę procentowego poparcia dla poszczególnych komitetów wyborczych. O ile Prawo i Sprawiedliwość okazało

³¹⁹ *Ibidem*.

się zwycięzcą wyborów, o tyle nie posiadało już większości zdolnej do kontynuacji samodzielnych rządów, przechodząc do opozycji. Ugrupowanie to zgromadziło 35,38% głosów. Na drugim miejscu znalazła się Koalicja Obywatelska, z wynikiem 30,7% głosów. Kolejne miejsca zajęły: Trzecia Droga – PSL i Polska 2050 Szymona Hołowni (14,4%), Nowa Lewica (8,61%) oraz Konfederacja (7,16%). Inne ugrupowania nie przekroczyły ustawowego progu wyborczego³²⁰.

Te wyniki spowodowały, że Koalicja Obywatelska potrafiła wygrać w zdecydowanie większej liczbie okręgów wyborczych, niż miało to miejsce w 2019 roku. Dzięki temu ponownie zauważalny stał się podział Polski na północno-zachodnią, w której zwyciężała Koalicja Obywatelska i południowo-wschodnią, gdzie największy wynik wyborczy osiągało Prawo i Sprawiedliwość. Granica ta została jednak dość wyraźnie zachwiana i przesunięta. Potwierdzeniem tej analizy jest mapa 7.

Mapa 7. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2023 roku.

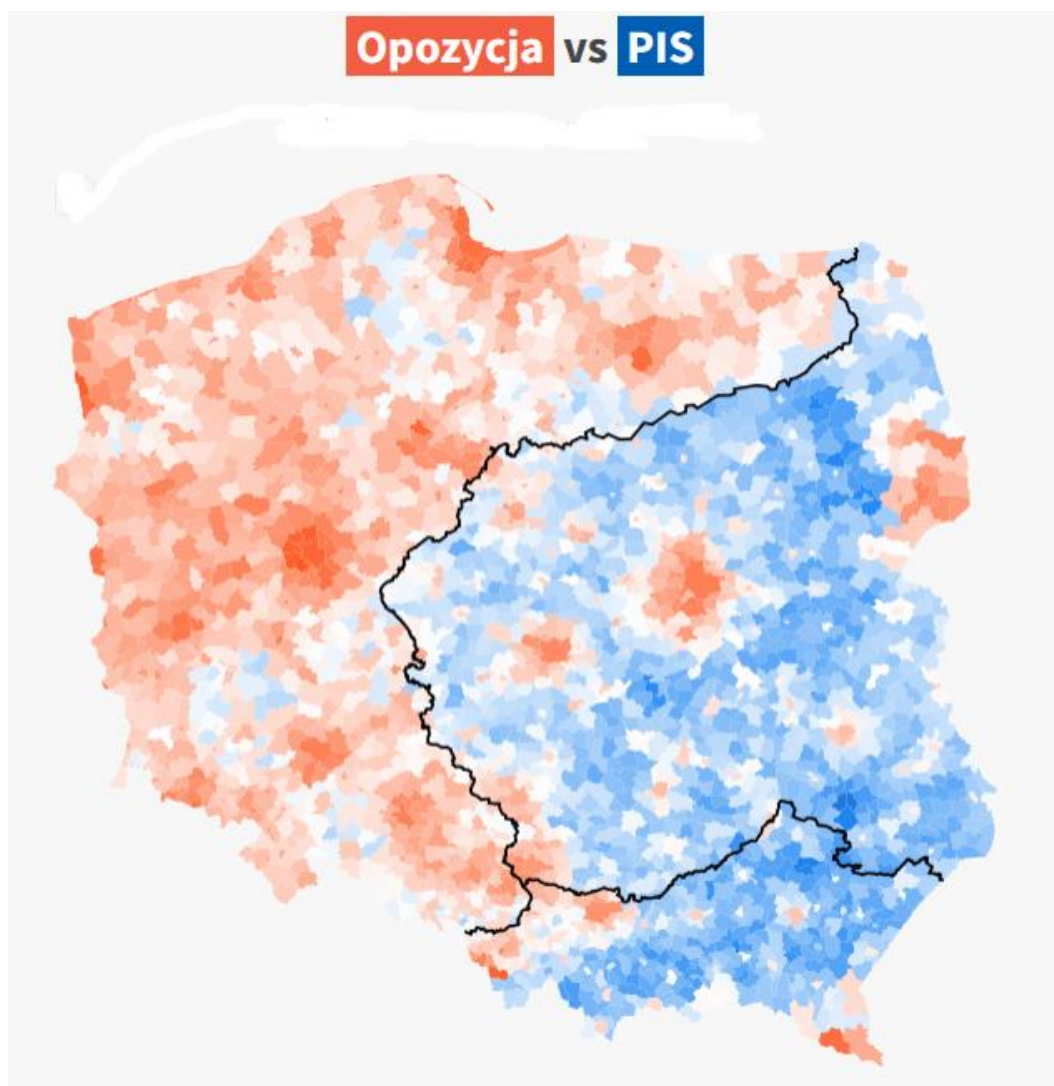

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

³²⁰ *Ibidem*.

Mapę 7 warto było zestawzić z inną – zwycięzców wyborów do Sejmu RP we wszystkich gminach w Polsce, jednak z nałożonymi granicami zaborów z lat 1795-1918. Taki stan ukazuje mapa 8.

Mapa 8. Zwycięzcy wyborów do Sejmu RP w 2023 roku w gminach w Polsce, w granicach zaborów z lat 1795-1918.

Źródło: J. Kapiszewski, M. Rogalski, *Na mapie wyborczej wciąż widać zabory. Kiedy znikną? „Kwestia pokoleń”*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/na-mapie-wyborczej-wciaz-widac-zabory-kiedy-znikna-kwestia-pokolen/221g73e> (dostęp: 20.10.2023).

Powyższa mapa ilustruje bardzo istotną zależność, która wskazuje na duże znaczenie zaszczości historycznych istniejących w społeczeństwie. Tereny dawnego zaboru pruskiego, to część Polski, w której zdecydowanie wygrały ugrupowania liberalne. W dwóch pozostałych zaborach – rosyjskim i austriackim – dominowali wyborcy konserwatywni. Wydawać by się mogło, że po 105 latach od odzyskania przez Polskę niepodległości, różnice te nie będą miały

znaczenia, a jednak – wciąż są jednym z kluczowych czynników determinujących decyzje wyborcze Polaków, ale nie tylko je. Badania prowadzone przez zespół pod kierownictwem Przemysława Śleszyńskiego potwierdziły, że zakorzenienia historyczne mają również kluczowe znaczenie w kształtowaniu praktyk religijnych w parafiach w Polsce, a więc czynnik ten ma wciąż bardzo duże znaczenie dla zagadnienia badanego w niniejszej pracy³²¹.

Ze wszystkich przedstawionych map wynika jedna, ale za to bardzo znacząca zależność dla kształtu preferencji wyborczych występujących w polskim społeczeństwie. Południowo-wschodnia część kraju zdecydowanie chętniej wybiera ugrupowania o charakterze konserwatywnym oraz te, które można określić mianem prawicy światopoglądowej, których najsilniejszym reprezentantem w Polsce jest Prawo i Sprawiedliwość. Północno-zachodnia część kraju, w każdej elekcji od 2001 roku, w większości opowiada się za ugrupowaniami liberalnymi, lewicowymi bądź łączącymi w sobie te dwie cechy, o czym świadczy największe poparcie dla koalicji SLD-UP w 2001 roku oraz późniejsze zwycięstwa wyborcze Platformy Obywatelskiej, z wyjątkiem dominacji Prawa i Sprawiedliwości w 2019 roku. Nawet pomimo przesuwania się, czy też pewnej ewolucji tej granicy na przestrzeni lat oraz wygranej Prawa i Sprawiedliwości w 2015 oraz 2019 roku również w niektórych okręgach, w których w poprzednich elekcjach największy wynik wyborczy zdobywały ugrupowania lewicowo-liberalne, poparcie dla PiS w okręgach znajdujących się w północno-zachodniej części kraju jest dużo niższe, niż w południowo-wschodniej Polsce.

Zauważyć można również istnienie na przestrzeni lat zjawiska znanego z rynku wyborczego w Stanach Zjednoczonych. Mowa o tzw. *swing-states*, czy też jak wskazano w polskiej literaturze „okręgach labilnych”³²². W odniesieniu do okręgów wyborczych w Polsce, za takie uznać można jednostki wyborcze, w których poparcie zmienia się dość często i na ogół to od poparcia w tych miejscach zależy sukces elekcyjny, bądź jego brak³²³. W tym miejscu należy wyróżnić zwłaszcza sześć okręgów wyborczych, które cechują się największą średnią indeksu przesunięcia poparcia wyborczego³²⁴, liczoną od wyborów parlamentarnych w 2007 roku. Są to okręgi nr 21 (Opole), 28 (Częstochowa), 29 (Gliwice), 30 (Rybnik), 32 (Sosnowiec)

³²¹ P. Śleszyński et al., *Rola terytorialnego zakorzenienia historycznego w kształtowaniu praktyk religijnych w parafiach katolickich w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 2023, nr 4 (95).

³²² B. Kulas, J. A. Wendt, *Wybory samorządowe do sejmików wojewódzkich w Polsce. Analiza wyników i preferencje elektoratu, regiony stabilne i labilne w latach 2002-2014*, Pelplin 2018.

³²³ Nie należy mylić jednak tego zjawiska z innym prezentowanym w naukach o polityce w Polsce, mówiącym o okręgach wyborczych cechujących się istnieniem tzw. „premier wyborczej”. Patrz szerzej: B. Michalak, *Instytucja premii wyborczej jako narzędzie inżynierii wyborczej*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 4.

³²⁴ Indeks ten znany jest również jako indeks *volatility* lub indeks Pedersen. Patrz szerzej: M. Pedersen, *The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility*, „European Journal of Political Research” 1979, vol. 7(1).

i 33 (Kielce). W każdym z nich, średnia indeksu przesunięcia poparcia wyborczego była wyższa niż 9.0, a w okręgach numer 30 i 33, wyższa niż 10.0.

Zależność wynikająca z przeprowadzonej analizy jest następująca – im dalej na północny Zachód, tym większe poparcie dla ugrupowań będących światopoglądowo uznawanymi za lewicowo-liberalne, a im dalej na południowy Wschód, tym większe poparcie dla komitetów konserwatywno-prawicowych. Co jednak bardzo istotne, mieszkańcy okręgów wyborczych znajdujących się na granicy analizowanej w tej części pracy potrafią znacząco zmienić swoje preferencje nawet na przestrzeni jednej bądź dwóch elekcji.

Choć zależności te są silne i jasno widoczne, to jednak wyjątki, takie jak w 2015, a zwłaszcza 2019 roku pokazały, że przyczyny określonych preferencji wyborczych, a zwłaszcza ich przenoszenia, należy upatrywać nie tylko na płaszczyźnie zróżnicowania terytorialnego.

2.2. Płeć jako wyróżnik preferencji wyborczych

Próba znalezienia zależności w rozkładzie głosów wyborczych ze względu na płeć doczekała się naukowej analizy już w 2005 roku i dotyczyła elekcji samorządowej, która odbyła się trzy lata wcześniej. Autorzy publikacji *Płeć, wybory, władza*, nie wykryli jednak żadnych znaczących zależności, skupiając się bardziej na aspekcie korzystania przez kobiety z biernego niż czynnego prawa wyborczego. Jak piszą: „Częstość głosowania przez kobiety i mężczyzn na poszczególne partie była prawie identyczna. Różnice bowiem nie przekraczały 2%, co mieściło się w granicach błędu statystycznego (3,2%). O 2% więcej mężczyzn niż kobiet głosowało na Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unię Pracy (SLD-UP), Samoobronę, Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), o 1% więcej na Prawo i Sprawiedliwość (PiS) i Platformę Obywatelską (PO). Natomiast o 1% kobiet więcej niż mężczyzn oddało głosy na Ligę Polskich Rodzin (LPR)”³²⁵.

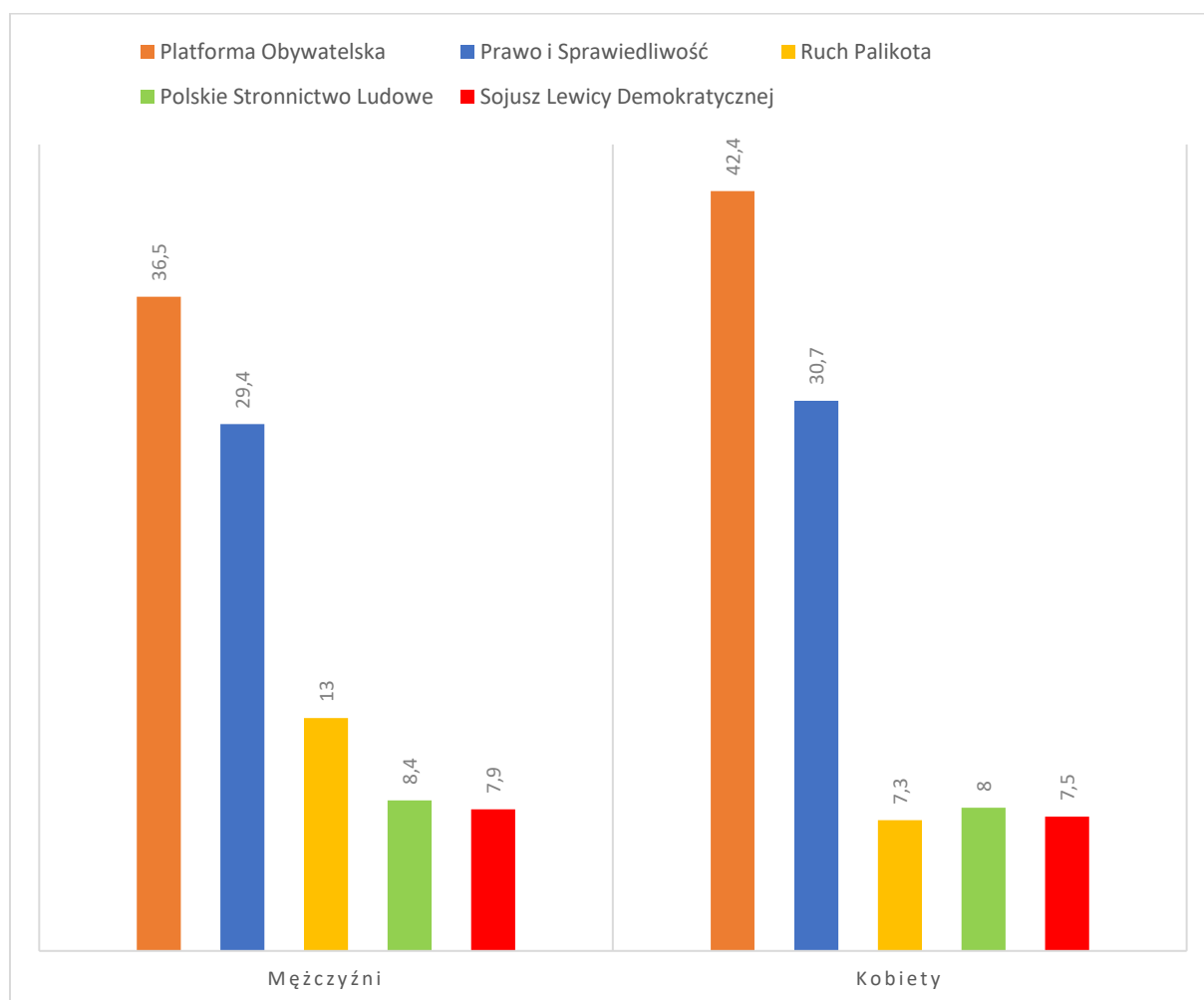
Prowadząc więc analizę, trudno było o uzasadnione hipotezy, mogące być w prosty sposób zweryfikowane. By takie otrzymać, należało poddać weryfikacji rozkład głosów ze względu na płeć w czterech kolejnych elekcjach parlamentarnych – w 2011 roku, w której zdecydowanie po raz drugi z rzędu wygrała Platforma Obywatelska, a także w 2015 roku, gdy do władzy w Polsce doszło posiadające samodzielną większość parlamentarną Prawo i Sprawiedliwość, kolejno w 2019 roku, kiedy władza tego ugrupowania umocniła się jeszcze bardziej oraz w

³²⁵ R. Siemieńska (red.), *Płeć – wybory – władza*, Warszawa 2005, s. 80.

2023 roku, gdy ponownie doszło do alternacji władzy, jednak w sytuacji nieznanej dotąd w Polsce, gdy rządzące ugrupowanie nie przegrało wyborów tracąc jednocześnie zdolność koalicyjną i przechodząc do opozycji.

W wyborach parlamentarnych w 2011 roku, w których zwycięski komitet Platformy Obywatelskiej uzyskał nieco ponad 39% głosów, o 10 punktów procentowych pokonując Prawo i Sprawiedliwość, preferencje wyborcze z podziałem na płeć w badaniu *exit poll* przeprowadzonym przez TNS OBOP zostały ukazane na wykresie 6.

Wykres 6. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2011 według płci w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych *exit poll* TNS/OBOP dostępnych w sieci Internet.

Z zaprezentowanego wykresu wynika, że zwycięskie ugrupowanie okazało się również najbardziej popularne zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn. Różnica w poparciu była jednak duża. Na PO głosowało 42,4% kobiet, co jest wynikiem wyższym niż ogólne poparcie dla tej partii i 36,5% mężczyzn, co jest wynikiem gorszym od ogólnego wyniku ugrupowania. Poparcie dla Prawa i Sprawiedliwości wśród reprezentantów i reprezentantek obu płci było jednak dużo bardziej zbliżone. Interesujący jest również fakt rozkładu głosów na Ruch Palikota.

Wśród mężczyzn ugrupowanie to zajęło trzecie miejsce, z poparciem 13%, a wśród kobiet znalazło się dopiero na piątej pozycji, z dużo niższym poparciem 7,3%. Głosy oddane na pozostałe komitety rozkładały się niemal po równo między przedstawicieli i przedstawicielki obu płci.

Wybory parlamentarne z roku 2015 zdawały się potwierdzać wszystkie zależności wskazane w poprzedniej elekcji. Również tutaj komitet, który wygrał, zwyciężył wśród reprezentantów i reprezentantek każdej z płci, wedle raportu pracowni sondażowej IPSOS, przygotowującej badanie *exit poll*. Prawo i Sprawiedliwość zdobyło 39,7% głosów kobiet oraz 38,5% głosów mężczyzn, a więc podobnie jak w roku 2011 rozkład nie był znacząco różny. Wśród wyborców Platformy Obywatelskiej ponownie istniała spora dysproporcja. Na to ugrupowanie zagłosowało 26,4% kobiet i tylko 20,3% mężczyzn, a więc różnica była niezwykle podobna do tej, która wystąpiła cztery lata wcześniej. Wszystkie pozostałe komitety zdobyły podobne poparcie wśród reprezentantów i reprezentantek obu płci, z wyjątkiem dwóch uznawanych za antysystemowe, podobnie jak Ruch Palikota w 2011 roku. Ruch Kukiz'15 mógł liczyć na poparcie 10,6% mężczyzn i 7,5% kobiet, a partia KORWiN zdobyła 7,1% wszystkich głosów mężczyzn i zaledwie 2,8% poparcia głosujących kobiet³²⁶.

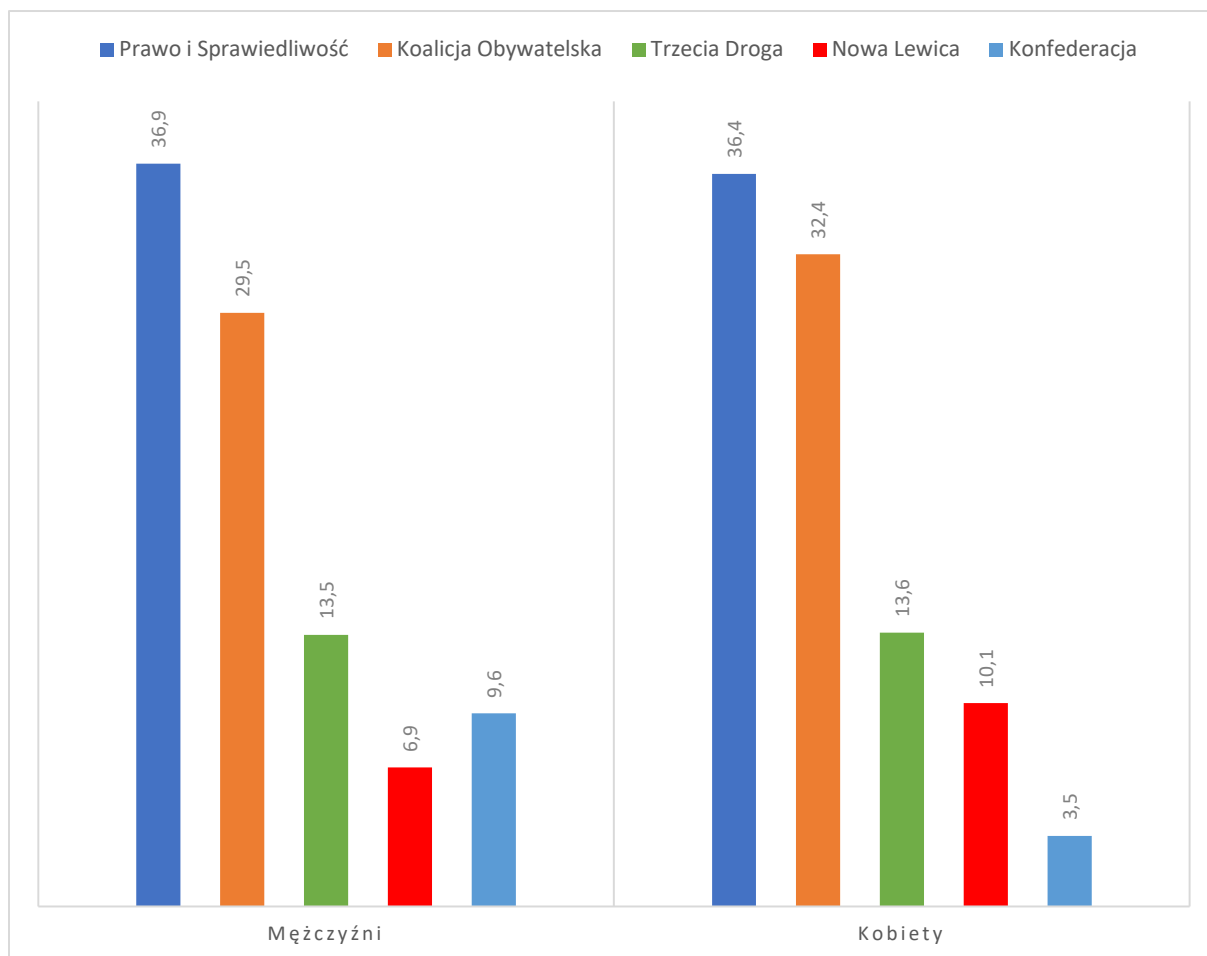
Analogiczną analizę można poczynić w kontekście wyborów parlamentarnych, które odbyły się cztery lata później. Elekcję w 2019 roku wygrało drugi raz z rzędu Prawo i Sprawiedliwość, ponownie tryumfując wśród reprezentantów obu płci w badaniu *exit poll*, podobnie osiągając bardzo zbliżony wynik w obu grupach – 44,1% poparcia wśród mężczyzn i 43% wśród kobiet. Ważną obserwację poczyniono w przypadku poparcia dla Koalicji Obywatelskiej, w której główną siłą było PO. W jej przypadku odnotowano niemal identyczne rozbieżności, jak miało to miejsce w dwóch poprzednich elekcjach. Na partię tą zagłosowało więcej kobiet niż mężczyzn, a stosunek ten wynosił odpowiednio 29,9% do 24,7% głosów. Ponownie w tej elekcji wszystkie pozostałe komitety uzyskały zbliżone wyniki wśród reprezentantów i reprezentantek obu płci, jednak i tym razem znalazł się antysystemowy wyjątek w postaci Konfederacji, którą poparło 9% mężczyzn i tylko 4,1% kobiet³²⁷.

W 2023 roku ugrupowanie, które wygrało całe wybory, tryumfowało również wśród przedstawicieli i przedstawicielek obu płci. Rozkład poparcia ukazuje wykres 7 (s. 92).

³²⁶ Strona internetowa TVN24.pl, *Młodzi na Palikota, PiS przegrał wśród najstarszych z PO*: <https://tvn24.pl/polska/mlodzi-na-palikota-pis-przegral-wsrod-najstarszych-z-po-ra186937-3535363> (dostęp: 24.01.2023).

³²⁷ Strona internetowa businessinsider.pl, *Wybory 2019. Jak głosowali Polacy. PiS wygrał w każdej grupie wiekowej*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/wyniki-wyborow-2019-jak-glosowali-polacy-pis-wygrywa-w-kazdej-grupie-wiekowej/tflk7p0> (dostęp: 24.01.2023).

Wykres 7. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2023 według płci w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych *exit poll* IPSOS dostępnych w sieci Internet.

Powyższa analiza wskazuje, że o ile wynik PiS i Trzeciej Drogi wśród przedstawicieli i przedstawicielek obu płci był podobny, to wyniki uzyskane przez pozostałe ugrupowania były już bardziej zróżnicowane, nie mając jednocześnie znamion zaskakujących. Koalicja Obywatelska oraz Nowa Lewica to ugrupowania, które w kampanii wyborczej bardzo mocno podnosiły postulaty walki o prawa kobiet, stąd ich wynik wśród przedstawicielek tej płci był wyższy, niż wśród mężczyzn. Na drugim biegunie znajduje się Konfederacja, której postulaty zdecydowanie bardziej odnosiły się do męskiej części elektoratu, marginalizując często rolę kobiet w przestrzeni publicznej.

Z przeprowadzonej analizy można wyciągnąć dwa ważne wnioski, mające znaczenie dla funkcjonowania rynku wyborczego w Polsce. Pierwszym jest fakt, że ugrupowania, które wygrywają w wyborach, wygrywają również wśród reprezentantów i reprezentantek obu płci. Druga zależność widoczna w niniejszej analizie dotyczy rozkładu głosów. Wszystkie ugrupowania, poza Platformą Obywatelską i stworzoną przez nią, wraz z koalicjantami w 2019 roku Koalicją Obywatelską oraz partiami skrajnymi otrzymują zbliżone poparcie zarówno

wśród kobiet, jak i mężczyzn. Różnica między nimi jest jednak taka, że w przypadku PO/KO, to ugrupowanie zdobywa kilka punktów procentowych więcej wśród kobiet, niż mężczyzn. W opisanych przypadkach Ruchu Palikota, Kukiz'15, KORWiN, czy Konfederacji, to odsetek mężczyzn udzielających poparcia wskazanym komitetom jest zdecydowanie wyższy, niż czyniących to kobiet. W 2023 roku nastąpiła jedna anomalia – poza zwiększonym odsetkiem głosów kobiet na Koalicję Obywatelską, zauważono takowy również wśród wyborców Nowej Lewicy. Fakt ten można tłumaczyć poprzez reprezentowanie przez oba te ugrupowania „pro-kobiecych” postulatów, w tym zwłaszcza dotyczących kwestii liberalizacji prawa dotyczącego możliwości legalnego przerywania ciąży.

2.3. Wiek w analizach postaw wyborców w Polsce

Ukazane we wcześniejszych fragmentach pracy zależności występujące od wyborów parlamentarnych 2001 nakazywały przypuszczać, że podobne wnioski przyniesie analiza różnic w preferencjach wyborczych Polaków ze względu na wiek. Multiplikacja analizy kolejnych elekcji przyniosła podobne zależności, stąd zdaniem autora za wystarczającą należy uznać analizę wyborów od 2011 roku, w których drugi raz z rzędu zwyciężyła Platforma Obywatelska, a później wyborów z roku 2015, czyli tych, w których doszło do alternacji władzy, a odchylenie od zależności geograficznych było największe oraz elekcji w 2019 roku, gdzie zależności geograficzne pogłębiły się jeszcze bardziej, a także wyborów parlamentarnych w 2023 roku, które z wielu wskazywanych już względów były przełomowe.

Intuicyjnie założyć można było, że Prawo i Sprawiedliwość, jako partia najbardziej konserwatywna światopoglądowo, o jednoznacznie przychylnym stosunku do Kościoła katolickiego, zwyciężać powinno wśród najstarszych wyborców, a im młodsza była grupa wyborców, tym wynik ugrupowania powinien ulegać zmniejszeniu³²⁸. Odwrotnie być powinno

³²⁸ Podstawą tego założenia jest fakt, że młodzi ludzie coraz częściej porzucają religijność, co pokazują badania Janusza Mariańskiego, czynione cyklicznie od 1994 roku na grupie maturzystów z Puław. W 2009 roku aż 90% z nich deklarowało przynależność do Kościoła katolickiego, natomiast w 2021 roku odsetek ten wynosił już tylko 54,4%. Ponieważ więc Prawo i Sprawiedliwość prezentuje przychylny stosunek wobec Kościoła katolickiego, to zasadne jest stwierdzenie, że młodzi wyborcy nie będą głosować na tą partię. Patrz szerzej: J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich (raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994–2021)*, Lublin 2022. Dodatkowo, badania przeprowadzone na warszawskich licealistach potwierdzają, że poglądy konserwatywne, reprezentowane przez PiS są bardzo rzadko prezentowane przez młodych wyborców. W badaniu z 2020 roku tylko 4,5% respondentów wskazało posiadanie takiego właśnie światopoglądu. Aż 51% licealistów zadeklarowało posiadanie poglądów liberalnych, a 44,5% centrowych. Patrz szerzej: S. Halicki et. al., *Poglądy i*

w przypadku Platformy Obywatelskiej, a także innych ugrupowań liberalnych oraz partii lewicowych. Zwycięstwo wyborcze wśród najstarszej grupy respondentów powinno być dla tych komitetów niemal nieosiągalne. Wśród młodych wyborców dominować natomiast powinny trudności z określeniem autoidentyfikacji ideologicznej oraz postawy skrajne, w tym wybór ugrupowań antysystemowych³²⁹, które postulują zmianę sposobu prowadzenia krajowej polityki, często bardzo drastyczną i radykalną, popularną wśród nonkonformistycznej młodzieży³³⁰. Kluczowym czynnikiem wpływającym na zwycięstwo komitetu wyborczego w danej kategorii wiekowej, jak zakładał autor, był jego tryumf w całych wyborach. Założenia te były o tyle uprawnione, że potwierdzone we wcześniejszych badaniach³³¹.

Już na początku drugiej połowy XX wieku pojawiły się hipotezy badawcze mówiące o ewolucji poglądów wyborców w kierunku konserwatywnym, wraz z zaawansowaniem ich wieku (teorie cyklu życiowego)³³², przy czym kluczowe zdaje się rozróżnienie przyczyn tego zjawiska na dwie możliwości. Może to być efekt starzenia się społeczeństw, który doprowadzić powinien do trwałej zmiany dominującej preferencji w całym tak starzejącym się społeczeństwie, wraz ze wzrostem odsetka osób starszych, a może to być tak zwany „efekt kohorty”, czyli wytworzenie się pokolenia dysponującego określonymi preferencjami. Na przykład w Polsce może to być niechęć starszej części elektoratu do politycznych i programowych spadkobierców Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej po latach funkcjonowania w PRL³³³.

Jak wynika jednak z badań Mikołaja Cześnika i Piotra Zagórskiego dotyczących powiązania wieku wyborców z uczestnictwem w elekcji, w Polsce większe znaczenie dla uczestnictwa wyborczego ma cykl życia, który góruje nad doświadczeniami pokoleniowymi, generacyjnymi czy kohortowymi. Badania przeprowadzone przez wskazanych autorów potwierdzają, że mobilizacja elekcyjna rośnie wraz z zaawansowaniem wiekowym

postawy polityczne młodych, „Working Papers Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego” 2021, nr 4, s. 10.

³²⁹ R. Marzęcki, Ł. Stach, *Dlaczego Palikot? Młodzi wyborcy Ruchu Palikota: przypadkowy czy „twardy” elektorat nowej siły na polskiej scenie politycznej*, Warszawa 2013.

³³⁰ R. Marzęcki, *Orientacje ideologiczne polskich studentów–zgodność autoidentyfikacji na skali lewica–prawica z przekonaniami, poglądami i wartościami*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2023, tom 78, s. 24-25.

³³¹ D. Pieniężny, *Kim są debiutujący wyborcy? Poparcie udzielane przez młodych wyborców w elekcjach parlamentarnych w Polsce w latach 2011-2023*, „Dyskurs i Dialog” 2024, nr 13 (1).

³³² J. Crittenden, *Aging and party affiliation*, „Public Opinion Quarterly” 1962, nr 26 (651); N. Glenn, *Aging and conservatism*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science” 1974, nr 415.

³³³ A. Goerres, *The grey vote: Determinants of older voters’ party choice in Britain and West Germany*, „Electoral Studies” 2008, nr 27 (2), s. 2-3.

elektoratów³³⁴, a przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w obowiązkach wynikających z wieku. Przed ludźmi dopiero wchodzącymi w dorosłe życie stoją inne, ważne zadania, takie jak poszukiwania pracy, zakładanie rodziny, chęć ukończenia studiów wyższych i tym podobne. Takich obowiązków nie mają już najstarsi wyborcy, w zdecydowanej większości korzystający ze świadczenia emerytalnego, którzy dysponują większymi zasobami wolnego czasu, by wziąć udział w elekcji³³⁵. Te badania dały podstawę twierdzeniu, że zjawisko zmian poglądów politycznych wraz z zaawansowaniem wieku zachodzi nie tylko w samej mobilizacji do uczestnictwa w elekcjach, ale również w wyrażanych preferencjach wyborczych i ich związku z ewolucją poglądów w kierunku ideologicznego konserwatyzmu oraz niechęci do znaczących zmian politycznych i społecznych w końcowej fazie życia³³⁶.

Analizując wyniki uzyskane przez komitety wyborcze w wyborach parlamentarnych w 2011 roku w poszczególnych kategoriach wiekowych, zauważyć można było potwierdzenie założonej zależności. Wyniki badania *exit poll*, które było źródłem takiej wiedzy, obarczonym wedle analiz socjologicznych najmniejszym błędem statystycznym, wynoszącym około 2%³³⁷ wskazały, że zwycięska wówczas Platforma Obywatelska wygrała we wszystkich zaproponowanych przez TNS OBOP kategoriach wiekowych, jednak w różnym stopniu. W grupie respondentów powyżej 60. roku życia, partia ta osiągnęła wynik 39,5%, pokonując o 1,5 punktu procentowego Prawo i Sprawiedliwość, które właśnie w tej grupie osiągnęło swój najlepszy wynik. Na drugim biegunie, wśród najmłodszych wyborców w wieku 18-25 lat, PO zdobyła 32,7% głosów, pokonując Ruch Palikota, który zgromadził 23,3%. Zdecydowanie największe poparcie partii, która zwyciężyła w wyborach przypadło w grupie wyborców w wieku produkcyjnym. W przedziale wiekowym 26-39 lat było to 43,5% głosów (przy 23,9% dla PiS), a w grupie 40-59 lat PO wybrało 39,4%, natomiast jej głównego konkurenta 31,7%³³⁸.

Wybory parlamentarne z roku 2015 prezentowały podobną zależność. Ponownie zwycięska partia - tym razem było to Prawo i Sprawiedliwość, wygrywała we wszystkich kategoriach

³³⁴ M. Cześnik, P. Zagórski, *Wiek a uczestnictwo wyborcze w Polsce: cykl życia, okres, kohorta*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 4 (247), s. 59-61.

³³⁵ M. Żerkowska-Balas, M. Zaremba, *Raport Fundacji im. Stefana Batorego „Masz głos. Masz wybór”*, https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Masz%20Glos/partycypacja_nowych_wyborco_w.pdf (dostęp: 22.12.2023).

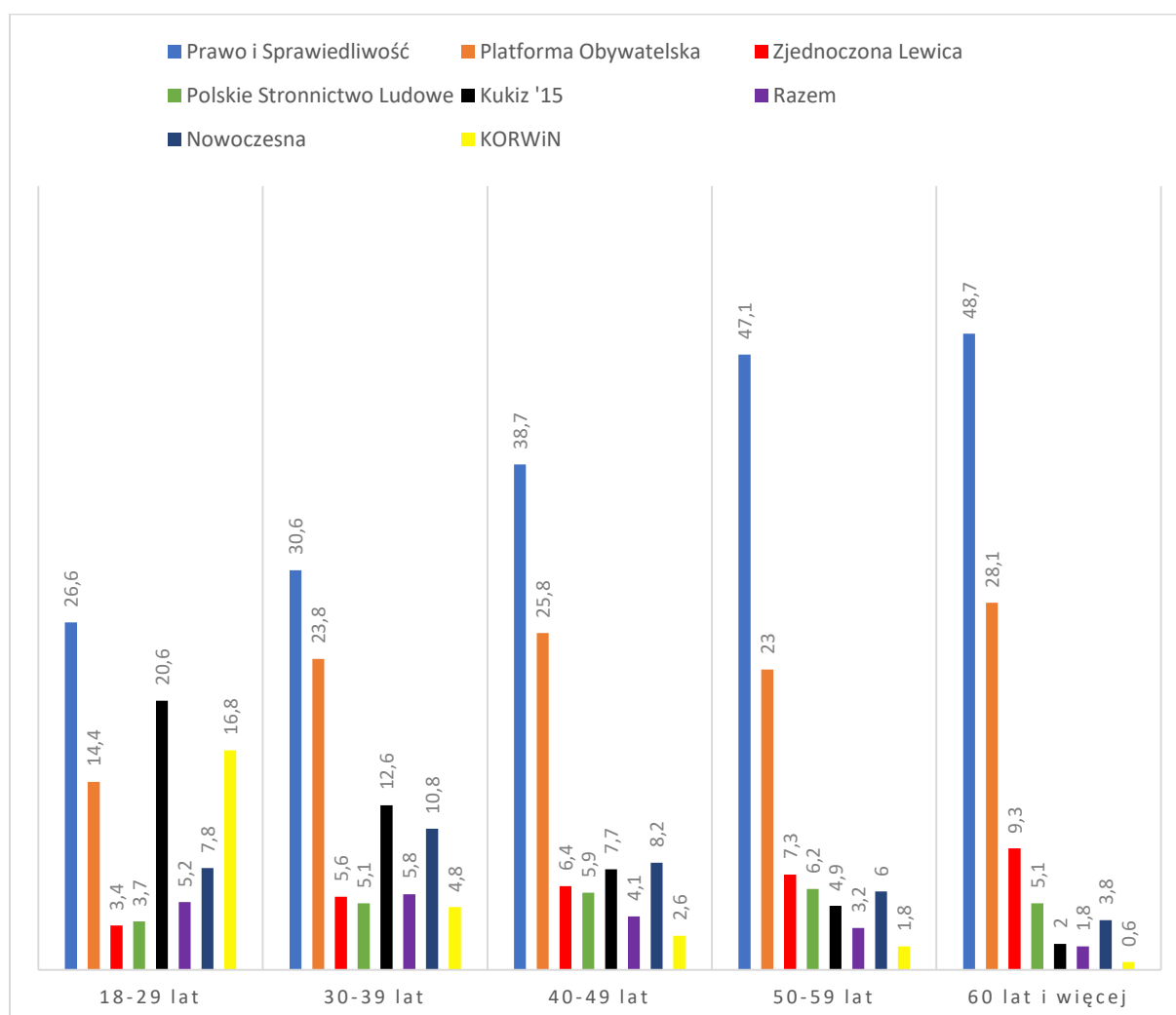
³³⁶ Patrz szerzej: D. Pieniężny, *Pół wieku doświadczenia. Preferencje polityczne Polaków powyżej 50. roku życia*, „Studia Wyborcze” 2023, tom 35.

³³⁷ Ł. Kubisz-Muła, *Badanie exit poll – historia, funkcje i specyfika*, „Studia Socjologiczne” 2013, nr 4 (211), s. 131.

³³⁸ *Młodzi na Palikota... op. cit.*

wiekowych zaproponowanych przez realizujących sondaże *exit poll*. Sytuacja ta została ukazana na wykresie 8.

Wykres 8. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2015 według wieku w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników *exit poll* IPSOS dostępnych w sieci Internet.

W przypadku najmłodszej kategorii wiekowej wyborców (w tym badaniu 18-29 lat), ponownie zwycięzcy całej elekcji wyprzedzili partię antysystemową. Tym razem drugie miejsce zajął ruch Kukiz'15, z ponad 20% poparciem (analogicznie jak 4 lata wcześniej Ruch Palikota). W pozostałych kategoriach wiekowych, podobnie jak w poprzedniej elekcji, dwa pierwsze miejsca zajęły PiS i PO, przy czym najlepszy wynik uzyskał wygrany całej elekcji. Zaskoczeniem może być fakt, że PO najlepszy wynik uzyskało w elektoracie powyżej 60. roku życia, podczas gdy do tej pory była najsilniej reprezentowana wśród obu kategorii wyborców w wieku produkcyjnym. Wyjaśnieniem takiego stanu rzeczy może być silna pozycja nowej wówczas na polskiej scenie politycznej partii - Nowoczesnej Ryszarda Petru, bardzo bliskiej programowo, światopoglądowo oraz ekonomicznie Platformie Obywatelskiej. Gdyby

zsumować wyniki obu ugrupowań, teza o silnym poparciu dla ugrupowań liberalnych w grupie wiekowej 30-49 zostałaby podtrzymana.

Wskazywaną w tej analizie zależność potwierdzał również wynik sondażu *exit poll* z wyborów parlamentarnych, które odbyły się w roku 2019. W całym kraju zwyciężyło w nich Prawo i Sprawiedliwość, które tryumfowało również w każdej z zaproponowanych kategorii wiekowych. Tradycyjnie już największy odsetek głosów partia ta zdobyła wśród osób powyżej 60. roku życia (55,6%), pokonując Koalicję Obywatelską, która w tej grupie zdobyła 25,3%. Największa grupa głosujących na KO, to osoby w wieku produkcyjnym. O ile w przedziale wiekowym 50-59 dysproporcja z PiS-em była jeszcze bardzo duża (51% dla PiS, przy 26,3% dla KO), o tyle analizując preferencje młodszych wyborców różnica ta malała. W grupie 40-49 PiS zdobył 40,7% głosów, a KO 31,7%, natomiast w grupie młodszej (30-39 lat) było to odpowiednio 36,9% dla PiS i 29,8% dla KO. Jedynym wyjątkiem od zauważalnej w poprzednich elekcjach reguły była najmłodsza kategoria – 18-29 lat. Co nie jest zaskakujące w świetle tej analizy, w tym elektoracie tryumfowało ugrupowanie, które wygrało całe wybory (zdobywając 26,2%), natomiast na drugim miejscu nie znalazło się już ugrupowanie antysystemowe, tylko Koalicja Obywatelska, z poparciem na poziomie 24%. Nie jest to jednak całkowite odejście od zauważalnej zależności, bowiem trzecie miejsce, z poparciem 20,2% najmłodszych wyborców zajęła Konfederacja³³⁹.

Zależności te potwierdziło również badanie ilościowe przeprowadzone przez autora w 2019 i 2020 roku, które dotyczyło wyłącznie osób powyżej 50. roku życia. Badanie zostało zrealizowane na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie Polaków w wieku powyżej 50 lat, dobranej w sposób kwotowo-warstwowy (N=1084). Badana populacja została podzielona w sposób kompletny i rozłączny na warstwy, które stanowiły województwa. Procedurą doboru kwotowego objęto następujące zmienne: płeć, wiek oraz miejsce zamieszkania (wieś-miasto). Odsetek każdej z tych zmiennych w próbie badawczej, odpowiadał odsetkowi każdej grupy w całej populacji, wyrażonemu w corocznych publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego. W tym badaniu autor korzystał z najnowszych dostępnych wówczas danych, czyli za rok 2018. Badania przeprowadzono metodą bezpośrednich wywiadów kwestionariuszowych. Warto przytoczyć również ich wynik, który jest potwierdzeniem zależności mówiącej, że najstarszy segment elektoratu wybiera w większości Prawo i Sprawiedliwość. Przedstawia go tabela 5.

³³⁹ Strona internetowa RMF24.pl, *Wyniki wyborów: Jak głosy rozkładały się według wieku, płci, wykształcenia wyborców?*, https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne-2019-fakty/najnowsze/news-wyniki-wyborow-jak-glosy-rozkladaly-sie-wedlug-wieku-plci-wy,nId,3276136#crp_state=1 (dostęp: 24.01.2023).

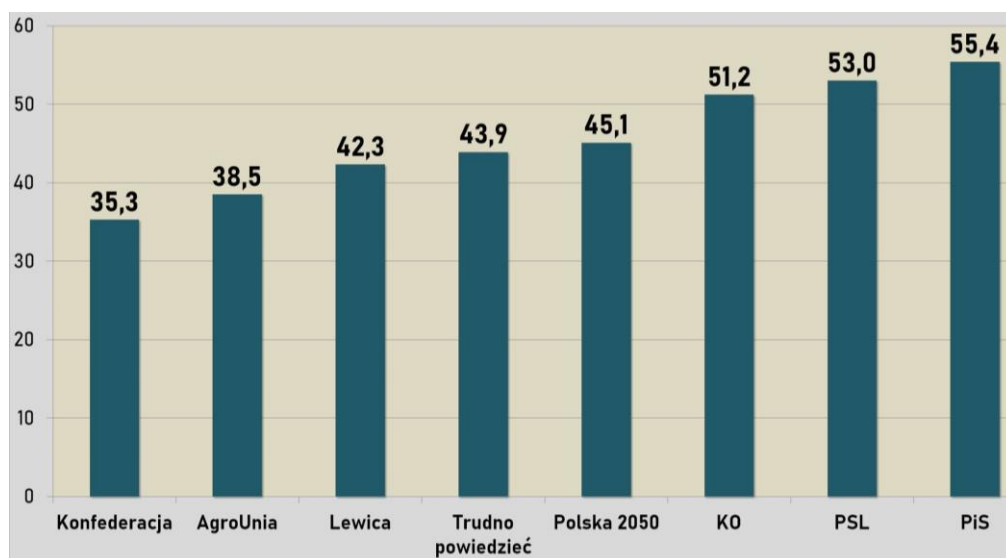
Tabela 5. Częstotliwość odpowiedzi na pytanie „W wyborach parlamentarnych 2019 głosowałem/am na:” wśród wyborców powyżej 50. roku życia w 2020 roku.

Komitet wyborczy	Liczba wskazań	Procent wskazań
Brak odpowiedzi	2	0,2%
Prawo i Sprawiedliwość	447	41,2%
Koalicja Obywatelska	142	13,1%
Koalicja Polska	141	13,0%
Zjednoczona Lewica	87	8,0%
Konfederacja	40	3,7%
Inna	3	0,3%
Nie pamiętam	27	2,5%
Nie głosowałem/am	195	18,0%
Ogółem	1084	100,0%

Źródło: Opracowanie własne.

W tym kontekście ważna wydaje się być analiza poczyniona przez autorów raportu dotyczącego liberalnej i libertariańskiej autoidentyfikacji Polaków przed wyborami parlamentarnymi w 2023 roku. Na podstawie własnych badań ilościowych stworzyli oni spis średniej wieku elektoratów polskich partii politycznych, który zaprezentowano na wykresie 9.

Wykres 9. Średnia wieku elektoratów partii politycznych w Polsce.

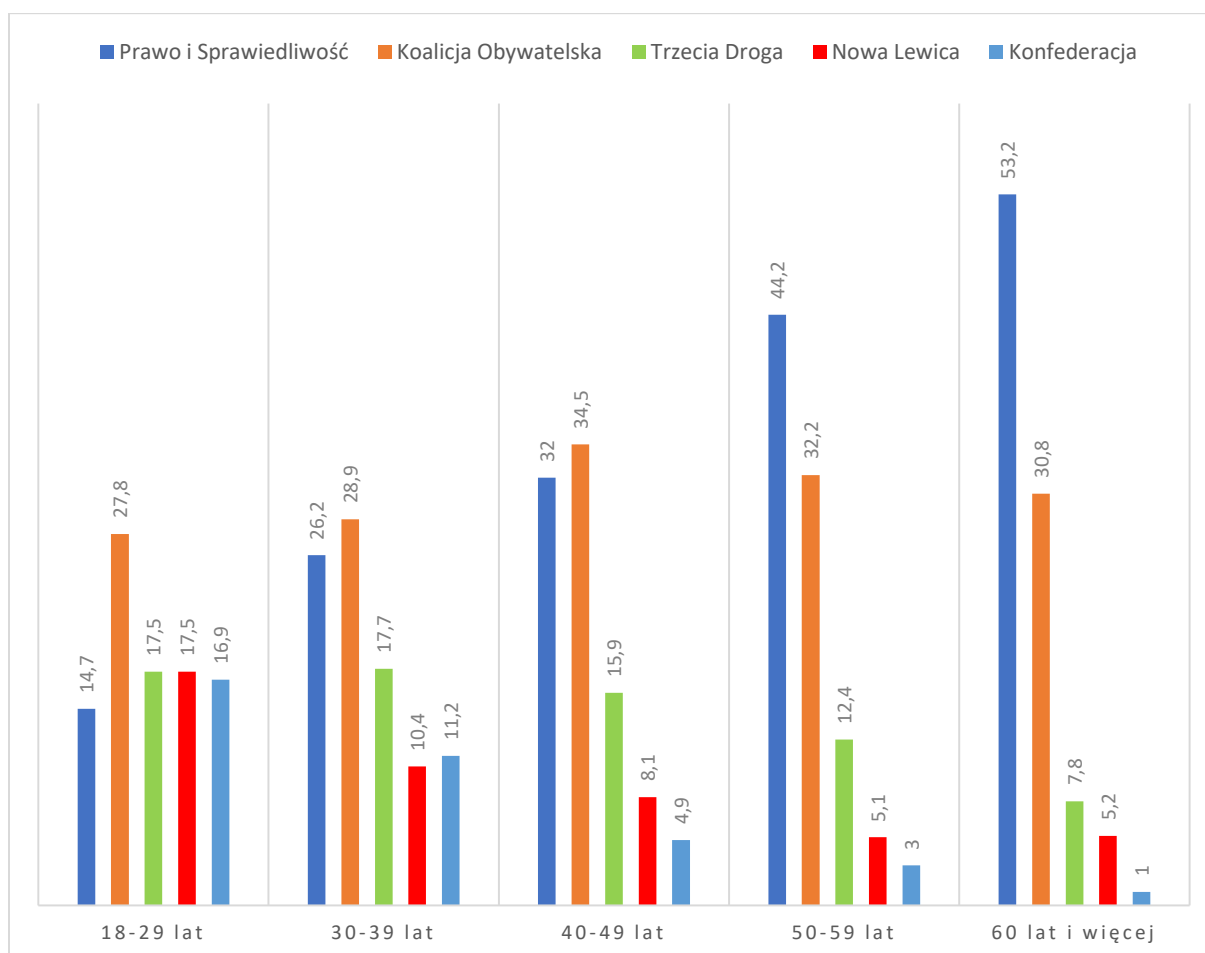
Źródło: R. Marzęcki, M. Chmielewski, K. Kaleta, *Mój jest ten kawałek podłogi. Liberalna i libertariańska autoidentyfikacja Polaków*, Wrocław 2023.

Powyższy wykres ukazuje zauważoną już zależność – najstarszy jest elektorat Prawa i Sprawiedliwości, z uwagi na swoje konserwatywne światopoglądowo postulaty. Najmłodszym elektoratem może poszczycić się Konfederacja, gdyż wśród wyborców, zwłaszcza nowych,

dominuje poparcie dla ugrupowań silnie postulujących negację wobec dominujących elit politycznych, w czasie danej kampanii wyborczej. Opinię tę potwierdził również raport z czerwca 2023 roku, dotyczący debutantów, czyli młodych wyborców, którzy w październikowej elekcji w tym samym roku zagłosowali po raz pierwszy. Wśród tak definiowanych „debiutantów” 31% deklaroowało poparcie dla Konfederacji, 15% dla Koalicji Obywatelskiej, 13% dla Lewicy, 6% dla Trzeciej Drogi, a tylko 5% dla Prawa i Sprawiedliwości. 29% respondentów w pytaniu o preferencje polityczne udzieliło odpowiedzi „trudno powiedzieć”³⁴⁰.

Sytuacja nie zmieniła się znacząco przy okazji badania *exit poll* z wyborów parlamentarnych w 2023 roku, co widać na wykresie 10.

Wykres 10. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2023 według wieku w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników *exit poll* IPSOS dostępnych w sieci Internet.

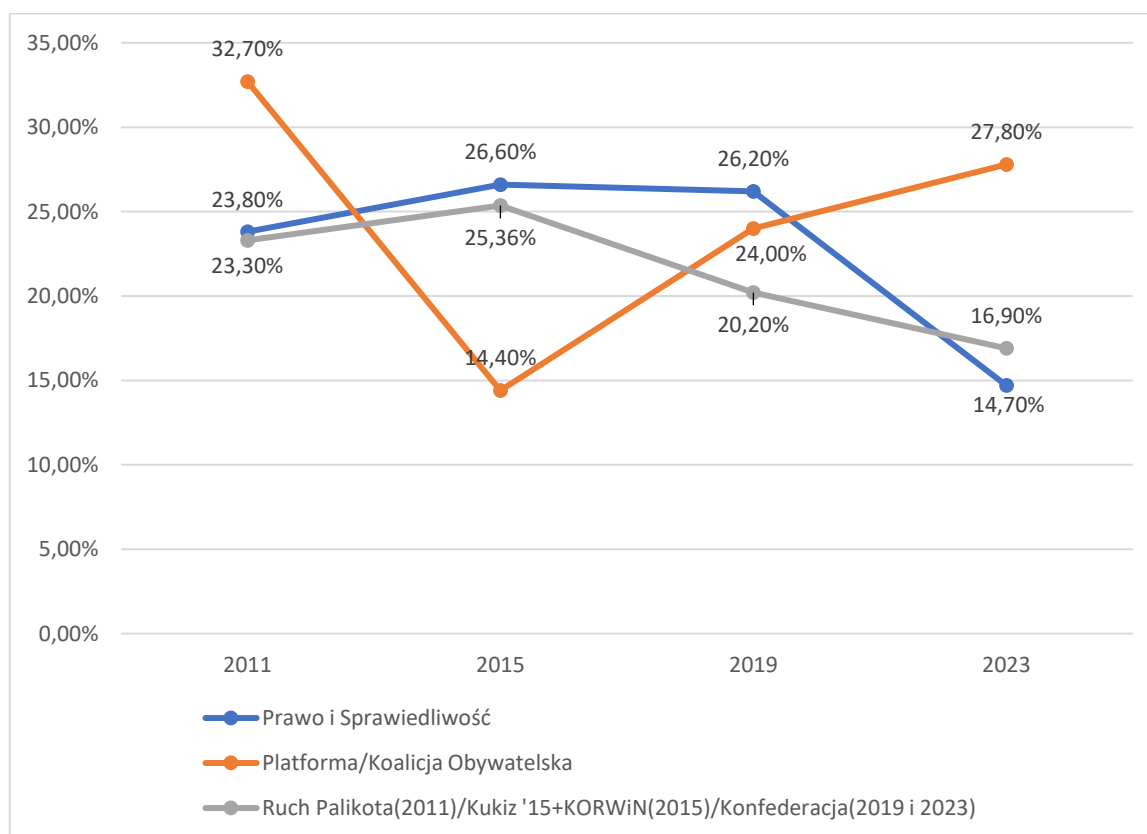
Jak wynika z danych przedstawionych na wykresie 6, najstarsi głosowali w większości na PiS, a im młodszy był elektorat, tym poparcie dla tej partii spadało. Warto zaznaczyć, że w

³⁴⁰ M. Marczuk, M. Galica, Raport agencji „Lata Dwudzieste” *Debiutanci '23. Portret Polek i Polaków, którzy jesienią 2023 r. będą mogli po raz pierwszy wziąć udział w wyborach*, 2023, s. 21.

analizowanej elekcji zakłócone zostało założenie, że ugrupowanie, które wygrało wybory, odniosło zwycięstwo wśród przedstawicieli każdej grupy wiekowej. Mało tego, wśród najmłodszych wyborców PiS zajął dopiero piąte miejsce, a wygrał tylko wśród osób w wieku 50-59 lat oraz w wieku 60 lat i więcej.

Niezwykle istotne dla wyników wyborów do Sejmu RP w 2023 roku było zaangażowanie najmłodszych wyborców. Frekwencja w tej grupie zwiększyła się o niemal 22 punkty procentowe, w porównaniu zarówno z 2019, jak i 2015 rokiem. To właśnie ten elektorat był i wciąż jest najbardziej nieprzewidywalny w swoich wyborach, co potwierdza analiza preferencji wyborczych wyborców w wieku 18-29 lat, w elekcjach parlamentarnych od 2015 roku. Ukazuje to wykres 11.

Wykres 11. Poparcie najmłodszej grupy respondentów dla partii politycznych w latach 2011-2023 w ujęciu procentowym.

Źródło: D. Pieniężny, *Kim są debiutujący wyborcy? Poparcie udzielane przez młodych wyborców w elekcjach parlamentarnych w Polsce w latach 2011-2023*, „Dyskurs i Dialog” 2024, nr 13 (1).

W analizie wyników wyborów parlamentarnych od 2011 roku zauważono zależności preferencji wyborców, w powiązaniu z ich wiekiem. Zaprezentowane dane wskazały jednoznacznie, że z wyjątkiem elekcji w 2023 roku, ugrupowanie, które wygrywało wybory, zdobywało największy odsetek głosów wśród reprezentantów każdej kategorii wiekowej. W

zachowaniach wyborczych Polaków istnieją pewne zależności wiążące wiek wyborcy z jego preferencjami wyborczymi. Prawo i Sprawiedliwość, czyli partia ideologicznie konserwatywna osiąga najlepszy wynik wyborczy w najstarszym elektoracie. Wytworzył się również inny związek przyczynowo-skutkowy – im młodsza grupa głosujących, tym poparcie dla PiS spada. Kolejna zauważalna zależność dotyczy ugrupowań ideologicznie liberalnych, z którymi utożsamić należy Platformę Obywatelską oraz Nowoczesną i ich wspólny twór przed wyborami parlamentarnymi w 2019 i 2023 roku – Koalicję Obywatelską. Największy elektorat tych partii stanowią osoby w wieku produkcyjnym. Zauważalna jest również zależność, że wśród najmłodszych wyborców, zwłaszcza tych przed 30. rokiem życia, odsetek głosów oscylujący w okolicach 15-20% zdobywa zawsze ugrupowanie nowe lub posiadające niewielki staż na scenie politycznej, będące partią skrajną lub antysystemową, jak miało to miejsce w przypadku Ruchu Palikota, Kukiz'15, czy Konfederacji.

Nie są to jednak zależności determinujące cały wynik wyborów, choć jak pokazało zaangażowanie najmłodszych wyborców w 2023 roku – wszelkie odstępstwo od zaprezentowanej normy spowodować może zaskakujące rezultaty. Drastyczna zmiana tylko jednego czynnika – frekwencyjnego, przyniosła duże konsekwencje dla wyniku wyborów.

2.4. Wpływ wykształcenia na określone zachowania wyborcze

Podjmując analizę wpływu wykształcenia na zachowania wyborcze Polaków, autor przyjął podobne założenia, które przyniosły skutek w analizie znaczenia wieku oraz płci wyborcy dla jego preferencji i decyzji wyborczych. Analizę rozpoczęto od elekcji parlamentarnej z 2011 roku, czyli wyborów wygranych przez Platformę Obywatelską, poprzez elekcję z 2015 roku, w której doszło do zmiany partii rządzącej i wybory w 2019 roku, które przyniosły kolejny sukces wyborczy Prawu i Sprawiedliwości, aż do elekcji z 2023 roku, która mimo wygrania wyborów przez PiS nie dała temu ugrupowaniu prawa rządzenia krajem przez trzecią kolejną kadencję.

Założenie, które należało w tym miejscu zweryfikować dotyczyło już samego poziomu wykształcenia największych grup elektoratów – im gorzej wykształcona grupa wyborców, tym w wyższym odsetku oddaje swój głos na ugrupowania konserwatywne i prawicowe (przynajmniej światopoglądowo), natomiast im lepiej wykształceni respondenci, tym wyższy jest odsetek ich głosów na komitety lewicowe i liberalne, uchodzące za bardziej postępowe.

Elekcja parlamentarna z 2011 roku i przeprowadzony w czasie jej trwania przez TNS OBOP sondaż *exit poll*, zdawały się potwierdzać obie te zależności. Wśród wyborców z najniższym wykształceniem (podstawowym i gimnazjalnym) zdecydowanie triumfowało Prawo i Sprawiedliwość, mimo znaczącej porażki w całych wyborach. W grupie tej partia Jarosława Kaczyńskiego otrzymała 47% głosów przy 23% zgromadzonych przez komitet, któremu przewodził wówczas Donald Tusk. Im wyższy był jednak poziom wykształcenia badanych, tym szala zwycięstwa przechylała się coraz bardziej w stronę PO. Wśród wyborców z wykształceniem zasadniczym zawodowym, 39% zadeklarowało wówczas oddanie swojego głosu Prawu i Sprawiedliwości, natomiast 30% oddało go na listę PO. Wśród wyborców z wykształceniem średnim i pomaturalnym Platforma Obywatelska była już zdecydowanym wygranym. Swoją głos na tę partię zadeklarowało 39,5% głosujących, a na PiS już tylko 29,5%. W grupie najlepiej wykształconych wyborców różnica była jeszcze większa, PO wybrało aż 48% osób z wykształceniem wyższym, a PiS tylko 23%³⁴¹. Jak wynika z analizy poczynionej na podstawie wyników wyborów parlamentarnych z 2011 roku, wykształcenie zdawało się być nie tylko zależnością, ale wręcz pewnym namaszczeniem, niejako determinantą decyzji wyborczej, wymagającą jednak potwierdzenia w analizie kolejnych trzech elekcji.

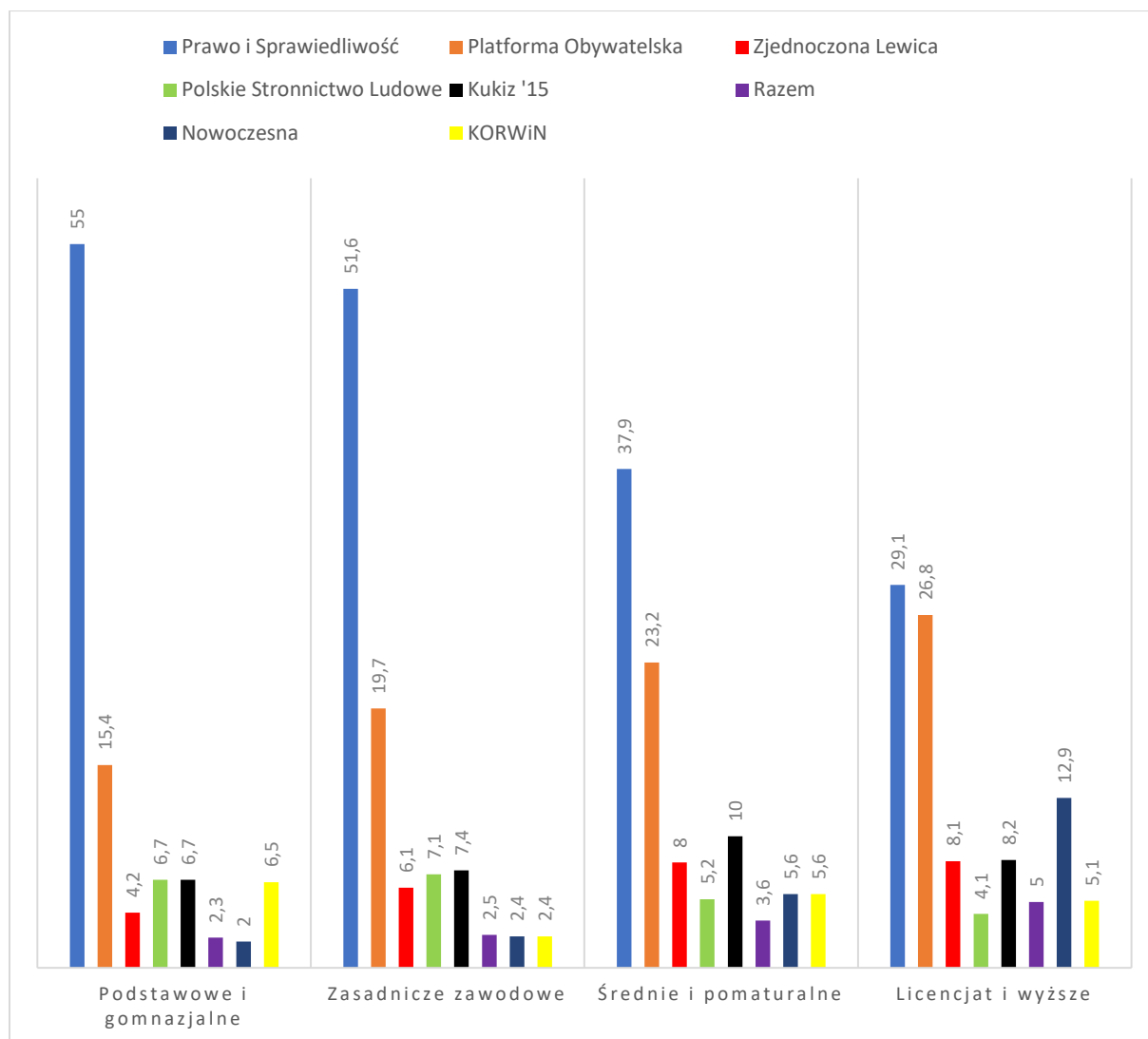
Wybory parlamentarne z 2015 roku po których Prawo i Sprawiedliwość zdobyło samodzielną władzę w Polsce, przyniosły nieco inne rozstrzygnięcie badanej kwestii, które zostało zaprezentowane na wykresie 12 (s. 103).

Dane wskazane na wykresie ukazują, że Prawo i Sprawiedliwość zwyciężyło w każdej grupie respondentów z podziałem na zróżnicowane wykształcenie wyborców. Kluczowym punktem w analizie tej elekcji jest jednak fakt pojawienia się nowej partii na polskiej scenie politycznej – Nowoczesnej Ryszarda Petru, będącej światopoglądowo i ekonomicznie na niemal tej samej płaszczyźnie, co Platforma Obywatelska. W związku z tym faktem, mimo różnic występujących w programach obu ugrupowań, można przyjąć, że wynik obu komitetów wyborczych należy traktować łącznie na potrzeby niniejszej analizy. W takiej sytuacji, wśród osób z wykształceniem wyższym 39,7% wyborców to osoby preferujące wówczas ugrupowania liberalne, natomiast 29,1% wskazanego elektoratu wybrało komitet konserwatywny. Nieco inaczej było wśród wyborców legitymujących się wykształceniem średnim i pomaturalnym. Nawet, jeśli wyniki komitetów wyborczych PO i Nowoczesnej zostały zagregowane, to poparcie na poziomie 28,8% było znacząco niższe niż wynik uzyskany przez Prawo i

³⁴¹ Strona internetowa wprost.pl, *Wybory 2011: Platforma!*, <https://www.wprost.pl/tylko-u-nas/265044/wybory-2011-platforma.html> (dostęp: 24.01.2023).

Sprawiedliwość (37,9%). W przypadku wyborców cechujących się najniższym wykształceniem, zwycięstwo PiS było zdecydowane i niepodważalne. Wśród respondentów z wykształceniem zasadniczym zawodowym stosunek głosów na tą partię, w odniesieniu do głosów oddanych na PO wyniósł 51,6% do 19,7%, natomiast wśród wyborców z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym było to 55% do 15,4%.

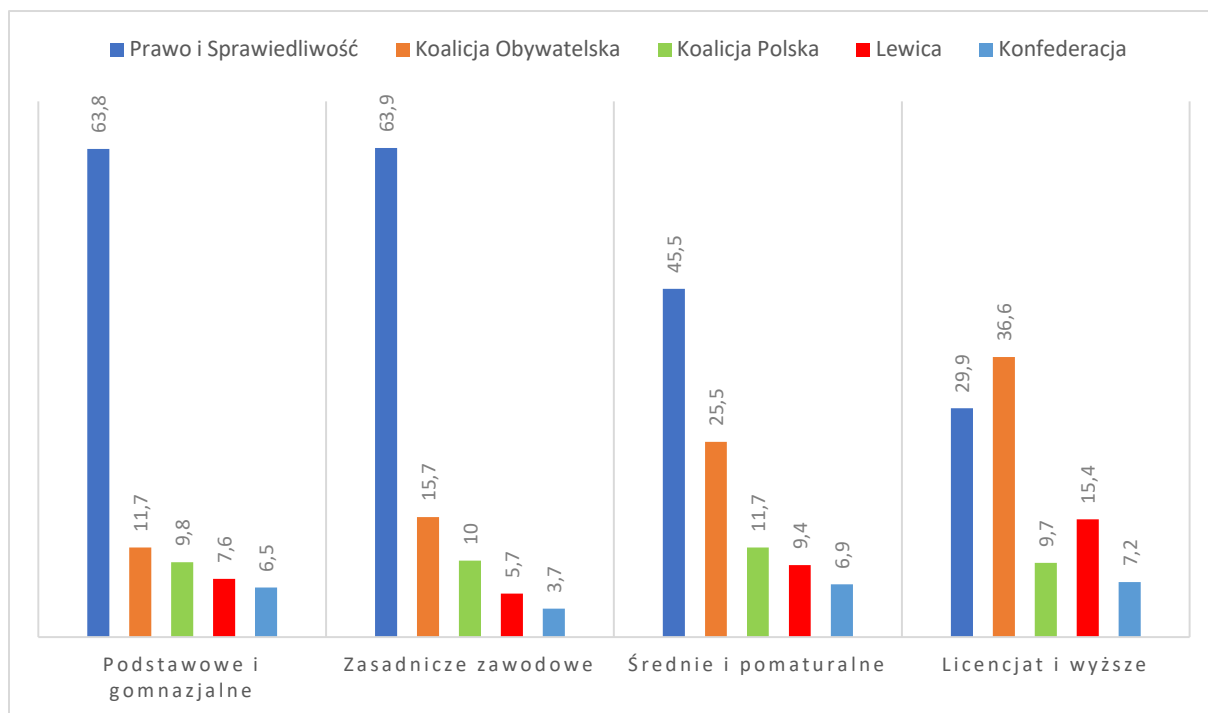
Wykres 12. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2015 według stopnia wykształcenia w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników *exit poll* IPSOS dostępnych w sieci Internet.

Wybory w 2019 roku, to kolejny punkt analizy. *Exit poll* zrealizowany przez IPSOS daje kolejne rozstrzygnięcia ważne z perspektywy tej analizy. Zasadnicze założenie o największym odsetku głosujących na Prawo i Sprawiedliwość wśród osób z najniższym wykształceniem i przesuwaniem się poparcia na komitety lewicowo-liberalne wraz z jego wzrostem potwierdziło się przy okazji weryfikacji wyników tej elekcji, jednak jego skala była jeszcze większa, niż w poprzednich latach, co potwierdza wykres 13.

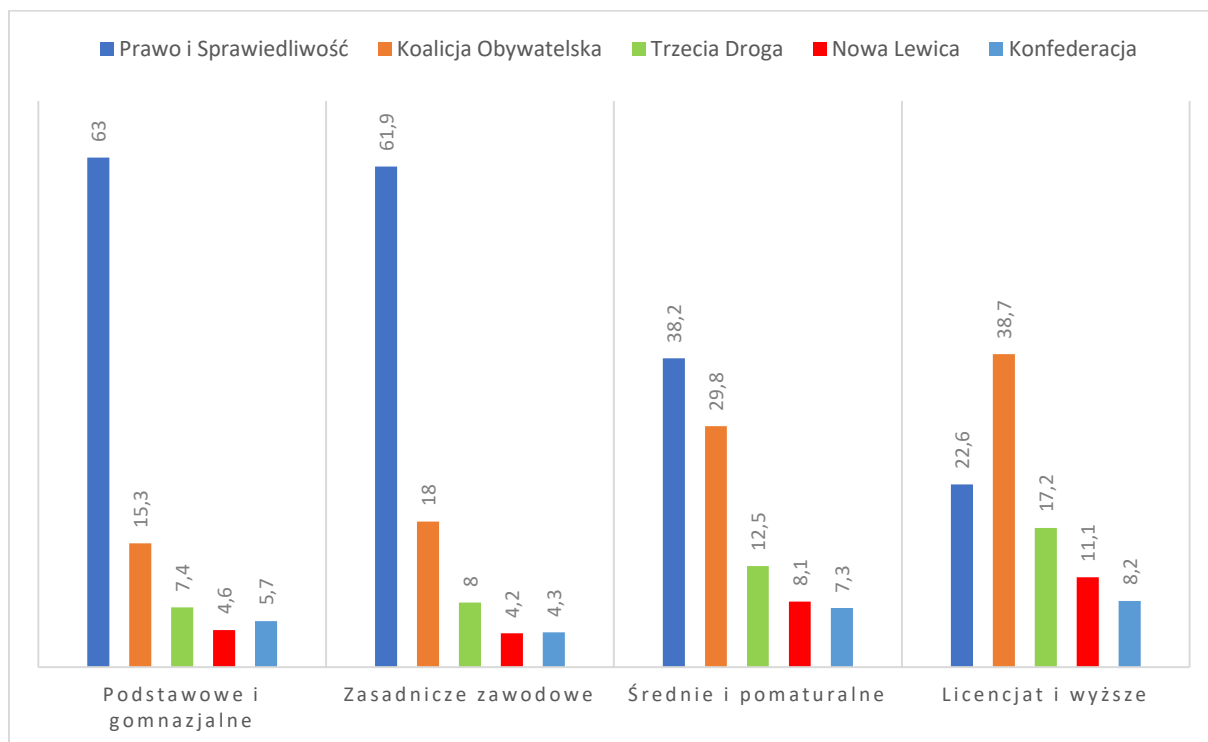
Wykres 13. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2019 według stopnia wykształcenia w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników *exit poll* IPSOS dostępnych w sieci Internet.

Sytuacja nie zmieniła się znacząco w 2023 roku, co dobrze oddaje wykres 14.

Wykres 14. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2023 według stopnia wykształcenia w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników *exit poll* IPSOS dostępnych w sieci Internet.

Również w ostatniej badanej elekcji parlamentarnej Prawo i Sprawiedliwość zawdzięczało największe poparcie osobom najgorzej wykształconym, przegrywając dopiero wśród osób z wykształceniem wyższym, wśród których odsetek głosów na Koalicję Obywatelską był wyższy o 16 punktów procentowych, niż odsetek głosów oddanych na PiS.

Jak pokazuje cała przedstawiona analiza, wykształcenie jest zmienną wpływającą znacząco na wynik wyborczy, jednak nie jest to kwestia całkowicie ten wynik determinująca. W wyborach parlamentarnych w Polsce na tej płaszczyźnie widoczne są dwie możliwe tendencje. Pierwsza jest taka, że Prawo i Sprawiedliwość zwycięża wśród osób z najniższym wykształceniem, nawet jeśli nie wygrywa całej elekcji. Druga natomiast dotyczy ugrupowań liberalnych, które niezależnie od rozstrzygnięć całych wyborów, jak również stopnia zwycięstwa czy porażki, mogą liczyć na największe poparcie wśród najlepiej wykształconych wyborców.

2.5. Preferencje wyborcze Polaków a deklarowana przynależność religijna

Przechodząc przez kolejne zmienne wpływające w pewnym stopniu na decyzje wyborcze, takie jak wiek, płeć, wykształcenie czy miejsce zamieszkania, analizie należało poddać również religijność Polaków.

O ile jeszcze na początku XXI stulecia Krzysztof Jasiewicz mógł postawić przytoczoną już w tej pracy tezę: „W Polsce początku XXI wieku, jeśli chcemy zgadnąć, jak ktoś głosował w ostatnich wyborach lub jak zagłosuje w następnych, powinniśmy zapytać go nie o zawód, wykształcenie czy grubość portfela, lecz o to, jak często odmawia różaniec”³⁴², o tyle w badanym okresie próżno było nawet podjąć się intuicyjnego zakładania, jak ta rzeczywistość mogła wyglądać, za wyjątkiem jednego – zdecydowanie większego poparcia dla partii konserwatywnych i światopoglądowo prawicowych wśród wyborców cechujących się silną religijnością, niż dla ugrupowań liberalnych, a już zwłaszcza światopoglądowo lewicowych, które powinny być podstawowym wyborem osób niewierzących.

W ostatnich latach było to z dużym prawdopodobieństwem związane z podejściem określonych partii do tematów wrażliwych społecznie: aborcji, eutanazji czy obecności kościołów i związków wyznaniowych w przestrzeni publicznej oraz ich roli w państwie. Jak

³⁴² K. Jasiewicz, *Portfel czy różaniec?...op. cit.*, s. 236.

dowiół Kamil Błaszczyński, religijność Polaków nie ma znaczenia dla działań politycznych, gdy jest definiowana przez aksjomaty religijne, wierzenia, rytuały czy modlitwę. Zachowania polityczne, analizowane pod kątem religijności są współcześnie podyktowane stosunkiem do wskazanych, kontrowersyjnych kwestii aksjologicznych – aborcji, eutanazji, homoseksualizmu czy podejścia do kwestii rozwiązywania małżeństw³⁴³.

Spółeczeństwo polskie jest w zdecydowanej większości religijne. Co prawda odsetek ten maleje, jednak wciąż utrzymuje się na bardzo wysokim poziomie. Jak w 2020 roku w swoim raporcie wskazywało Centrum Badania Opinii Społecznej: „Podstawowe pytanie o religijność dotyczy autodeklaracji wiary. Korzystając ze skali od »głęboko wierzący« do »całkowicie niewierzący« zdecydowana większość Polaków deklaruje się jako wierzący. Udział osób identyfikujących się jako wierzące (w tym głęboko wierzące) przekraczał 90% niezmiennie od końca lat dziewięćdziesiątych, aż do końca drugiej dekady XXI wieku. Do roku 2005 utrzymywał się on na poziomie 96%, a od dziesięciu lat bardzo powoli, ale systematycznie spada. W roku 2020 jest najniższy, odkąd monitorujemy tę kwestię (91%)»³⁴⁴. W kolejnym badaniu, w 2022, odsetek ten spadł aż o 7 punktów procentowych³⁴⁵.

Bardzo istotne w tym kontekście są również dane zaprezentowane przez Główny Urząd Statystyczny, dzięki przeprowadzonemu w 2021 roku Narodowemu Spisowi Powszechnemu. Zgodnie z raportem z tego badania, 71,30% respondentów deklaroowało swoją przynależność do Kościoła katolickiego. Bardzo istotne jest jednak, że aż 20,57% pytaných, nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o przynależność do określonego wyznania, bądź określenie samego siebie mianem osoby niewierzącej³⁴⁶. Po odrzuceniu tych ankietowanych, analizując tylko w pełni wypełnione kwestionariusze, za katolików uważa się 89,77% respondentów, a więc we wskazanym badaniu ponad 27 milionów Polaków, chociaż *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2023* podaje liczbę katolików w Polsce na poziomie nieco ponad 32 milionów, zaznaczając przy tym, że jest to liczba Polaków ochrzczonych i wpisanych do rejestru Kościoła katolickiego. Nowe statystyki prezentowane przez GUS w 2023 roku wskazywały, że 84,8% populacji Polski, to osoby ochrzczone w religii katolickiej. Pomimo różnych wątpliwości metodologicznych i ograniczeń każdego zaprezentowanego w tym miejscu badania, nie można mieć wątpliwości, że osoby religijne to największa grupa wyborców w Polsce, z zastrzeżeniem

³⁴³ Patrz szerzej: K. Błaszczyński, *Impact of multi-dimensional religiosity on party support in Poland*, „Social Compass” 2024.

³⁴⁴ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, nr 63/2020, s. 3.

³⁴⁵ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Dlaczego Polacy odchodzą od Kościoła?... op. cit.*, s. 1.

³⁴⁶ Przyczyny odmowy odpowiedzi na wskazane pytanie opisano szerzej w rozdziale V.

stale rosnącej po 2005 roku laicyzacji społeczeństwa. Potwierdził to raport *Kościół w Polsce 2023*, według którego największym problemem dla Kościoła nad Wisłą staje się kontestowanie kwestii, które przez całe wieki były pozadyskusyjne, jak na przykład chrzczenie dzieci³⁴⁷. Przywołane dane są istotne z punktu widzenia niniejszych badań – katolicy, a więc grupa należąca do szerszej – osób religijnych, są największą grupą społeczną w Polsce.

Warto było więc poddać analizie preferencje wyborcze osób przynajmniej formalnie należących do Kościoła katolickiego w Polsce. Jak pokazują badania Mikołaja Cześnika, osoby religijne, a zwłaszcza praktykujące, częściej biorą udział w akcie wyborczym niż osoby niewierzące oraz niepraktykujące. Autor ten podaje dwa możliwe wyjaśnienia takiego stanu rzeczy: poddawanie mobilizacji ze strony duchownych oraz poczucie obywatelskiej kolegialności poprzez struktury parafialne³⁴⁸.

Interesującą analizę w kontekście wyborów parlamentarnych z 2015 roku zaproponował w tej kwestii Bartłomiej Secler. Potwierdził on poczynione na wstępie założenie. Osoby najbardziej związane z wyznawaną religią stanowiły wówczas 75% elektoratu PiS. Elektorat Nowoczesnej Ryszarda Petru oraz Sojuszu Lewicy Demokratycznej stanowiło w 2015 roku odpowiednio 31% i 26% osób niewierzących, co przy tak niskim odsetku tej populacji w Polsce było wynikiem bardzo znaczącym. 44% wyborców Platformy Obywatelskiej stanowiły osoby uczestniczące w praktykach religijnych przynajmniej raz w tygodniu, z kolei wśród wyborców Kukiz'15 ta grupa stanowiła 35%. Interesujący jest natomiast fakt, że 22% elektoratu SLD stanowiły osoby przynajmniej raz w tygodniu uczestniczące wówczas w praktykach religijnych, a w grupie wyborców Nowoczesnej odsetek ten wynosił 39%³⁴⁹.

Badanie to zostało potwierdzone również w 2023 roku, za sprawą raportu Centrum Badania Opinii Społecznej. Na jego podstawie można wskazać, że o ile 65% wyborców PiS uczestniczyło w praktykach religijnych przynajmniej raz w tygodniu, to czyniło to również 23% wyborców KO i 13% wyborców Nowej Lewicy³⁵⁰. O ile fakt, że osoby religijne głosowały na Prawo i Sprawiedliwość, względnie bliskie świątopoglądowo nauce Kościoła katolickiego nie może dziwić, o tyle poparcie dla dwóch kolejno wskazanych partii już dziwić powinno, z uwagi na ich stosunek do obecności religii w przestrzeni publicznej oraz do nauki Kościoła katolickiego.

³⁴⁷ J. Operacz (red.), *Kościół...op. cit.*, Warszawa 2023, s. 19-20.

³⁴⁸ M. Cześnik, *Partycypacja wyborcza Polaków*, Warszawa 2009, s. 25.

³⁴⁹ B. Secler, *Religia i religijność a poziom frekwencji wyborczej*, [w:] R. Michalak (red.), *Implementacja zasad religijnych w sferze politycznej*, Zielona Góra 2016, s. 109.

³⁵⁰ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy partii politycznych w Polsce?*, nr 98/2023.

Wskazywane odsetki wyborców powodują trudność w uzyskaniu jakiegokolwiek głębszej i stałej zależności, czy raczej logiki zauważalnej w wyborach dokonywanych przez osoby religijne w Polsce. Przeprowadzona analiza pokazała wyraźnie, że osoby religijne to grupa wyborców, która jest bardzo niejednorodna, a co za tym idzie – skuteczne badanie czynników, które są determinującymi przy podejmowaniu przez nie określonej decyzji wyborczej jest możliwe do przeprowadzenia wyłącznie wraz z podziałem tej grupy na mniejsze, cechujące się różnymi zmiennymi, co w niniejszej pracy zostało uczynione.

3. Opis i analiza istniejącego stanu badań nad znaczeniem religijności i Kościoła katolickiego dla preferencji wyborczych Polaków

W kontekście teoretycznym warto również wskazać, że politologia religii, której obszaru dotyka niniejsza praca, to jedna z najmłodszych dyscyplin nauk politycznych. Dzieje się tak z różnych względów, jednak najprostszym wytłumaczeniem wskazanego stanu rzeczy jest jej problematyczność związana z multidyscyplinarnością, czy nawet ze znalezieniem się na granicy i w obrębie innych dyscyplin naukowych. Wskazany obszar nauki czerpie zarówno z samej politologii, jak również z teologii, historii, religioznawstwa, socjologii i antropologii³⁵¹. Przez to podejście, publikacje związane z politologią religii, a zwłaszcza badania nad znaczeniem Kościoła katolickiego jako instytucji oraz jako wspólnoty religijnej, dla preferencji wyborczych osób religijnych, a także dla niewierzących ludzi w Polsce, są bardzo sporadyczne. Dzieje się tak, choć w przestrzeni publicznej, ale i w zaciszu domowym, poświęca się tej kwestii bardzo wiele czasu, tworząc powszechnie panujące przekonania, które nie doczekały się jak dotąd naukowej weryfikacji.

Ryszard Michalak postuluje jednak, by uznać politologię religii „za rzeczywistą i formalnie określoną subdyscyplinę politologii, na tych samych prawach jak została ona uznana za subdyscyplinę religioznawstwa”³⁵². Mało tego, w obliczu wielu lat badań nad znaczeniem religii dla zachowań wyborczych, które przeprowadził Krzysztof Jasiewicz³⁵³, rozpoczętych jeszcze w latach 90. XX wieku dość przewrotnym pytaniem o wzory zachowań wyborczych Polaków – „portfel czy różaniec?”³⁵⁴, autor ten w 2022 roku odpowiedział, wybierając

³⁵¹ M. Marczevska-Rytka, D. Maj (red.), *Politologia... op. cit.*, s. 17-34; R. Michalak (red.), *Religijne determinanty polityki*, Zielona Góra 2014, s. 5-14.

³⁵² R. Michalak, *Religijne determinanty... op. cit.*, s. 5.

³⁵³ K. Jasiewicz, *Na ulicy i przy urnie... op. cit.*

³⁵⁴ K. Jasiewicz, *Portfel czy różaniec?... op. cit.*, s. 236.

„różaniec” właśnie. Jasiewicz wskazuje, że zachowania polityczne Polaków są motywowane bardziej czynnikami ideologicznymi i kulturowymi, niż czynnikami ekonomicznymi. Nie należy przy tym redukować religii do poziomu ideologii, a kościołów i związków wyznaniowych do roli grup interesu³⁵⁵.

Potwierdzeniem takiego stanu rzeczy są również wcześniejsze prace: Waldemara Wojtasika³⁵⁶ oraz tego autora wraz z Maciejem Marmolą³⁵⁷, które wskazują na niewielkie znaczenie kwestii ekonomicznych przy podejmowaniu decyzji politycznych przez Polaków. Ponieważ jednak większość wyborców podejmuje decyzje o poparciu konkretnego ugrupowania politycznego z dużym wyprzedzeniem³⁵⁸, to w połączeniu ze wskazanymi wyżej badaniami uznać można, że decyzje te są spowodowane czynnikami istotnymi dla głosujących, nie zaś impulsem chwili.

By jednak racjonalnie określić całościowy stan badań nad znaczeniem religijności oraz instytucji Kościoła dla wyników wyborów parlamentarnych w Polsce, a także samo zjawisko tworzenia map wyborczych z wykorzystaniem różnych podziałów administracyjnych, należy przedstawić podejścia z różnych dyscyplin naukowych: politologii, geografii politycznej, historii, socjologii czy religioznawstwa.

Zjawisko tworzenia map wyborczych oraz przestrzennej weryfikacji wyników demokratycznych wyborów, w odniesieniu do gmin, powiatów czy województw, to jedno z głównych podejść politologów, zajmujących się badaniem systemów politycznych oraz systemów wyborczych. Znakomitym przykładem ukazującym takie naukowe podejście, jest stworzona przez Tomasza Koziello oraz Dominika Szczepańskiego i wydana w 2018 roku publikacja pod tytułem *Geografia wyborcza Polski. Interpretacje postaw i zachowań obywateli*³⁵⁹. Analiza ta jest przekrojowym spojrzeniem, a wręcz pewnego rodzaju podręcznikiem wskazującym, w jaki sposób tworzyć, badać, analizować i porównywać mapy wyborcze. Jest to kompendium wiedzy na temat geograficznych uwarunkowań postaw i zachowań obywateli, które daje mocny punkt wyjścia do bardziej szczegółowej analizy i

³⁵⁵ M. Gierycz, *Przewyciężając redukcjonizm. O głębokiej analizie systemowej w politologii religii*, „Chrześcijaństwo-Swiat-Polityka” 2019, nr 23, s. 41.

³⁵⁶ Patrz szerzej: W. Wojtasik, *Kwestie ekonomiczne jako czynnik dyskrepancyjny identyfikacji politycznych*, „Preferencje Polityczne” 2010, nr 1; W. Wojtasik, *Głosowanie ekonomiczne w Polsce: koniec modelu tranzycyjnego*, „Political Preferences” 2013, nr 6.

³⁵⁷ M. Marmola, W. Wojtasik, *Gospodarka głupcze? Dlaczego kwestie ekonomiczne mają marginalne znaczenie w polskiej polityce*, [w:] Ł. Tomczak (red.) *Partie polityczne. Struktury, kampanie, programy*, Wrocław 2014.

³⁵⁸ R. Alberski, *Dylematy wyborcy. Czynniki wpływające na zachowania w kampanii prezydenckiej i samorządowej w 2010 roku*, „Political Preferences” 2011, nr 2; R. Alberski, *Wybrane czynniki wpływające na decyzje wyborców w elekcji parlamentarnej w 2011*, „Political Preferences” 2012, nr 3.

³⁵⁹ T. Koziello, D. Szczepański, *Geografia wyborcza Polski. Interpretacja postaw i zachowań obywateli*, Rzeszów 2018.

dalszych badań.

Analizy takie są również domeną samych geografów politycznych, zajmujących się geografą wyborczą oraz przestrzennym rozmieszczeniem elektoratu. Przykładem takich badań jest działalność Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, który, za sprawą Mariusza Kowalskiego i Przemysława Śleszyńskiego, wydaje cyklicznie *Atlas Wyborczy Polski*³⁶⁰. Jest to zbiór map wyborczych, z podziałem na gminy, powiaty i województwa, w którym znaleźć można wiele interesujących kartografik dotyczących zachowań i preferencji wyborczych z podziałem na różne, czasami dość „egzotyczne” zmienne.

Bardzo zaangażowany w badania nad geografą wyborczą w Polsce jest również Roman Matykowski, który od lat prowadzi badania i przedstawia publikacje na ten temat. Praca napisana we współpracy z Elżbietą Bilską-Wodecką *Influence of social and religious factors in Polish Sejm elections, 2001-2007* jest tego dobrym przykładem³⁶¹. Podobnie artykuł *Koncepcje i metody w polskich badaniach przestrzenno-elektoralnych*, jest swoistym przeglądem światowych oraz krajowych badań nad geografą polityczną³⁶². Autor stwierdza w nim jednak, że badania nad geografą wyborczą we współczesności coraz bardziej zanikają, głównie przez pryzmat znajdowania się tej nauki na granicy geografii i politologii³⁶³.

Podobnymi badaniami zajmuje się również Marek Sobczyński, który w roku 2014, przedstawił wiele publikacji na temat geografii wyborczej, takich jak: *Krajobraz kulturowy, administracyjny i polityczny a region polityczny. Kilka uwag o istocie zjawisk*³⁶⁴, czy *Wybrane problemy badawcze geografii politycznej*³⁶⁵.

Badaniem analizowanych zjawisk nie zajmują się jednak wyłącznie naukowcy, ale i publicyści, którzy najczęściej korzystają z zastanych danych publikowanych cyklicznie – po każdej elekcji przez Państwową Komisję Wyborczą³⁶⁶.

Z tego faktu wynika również utarte podejście naukowe popularne od przemian ustrojowych w Polsce w roku 1989 – mapowania wyborczego oraz analizy tychże uwarunkowań, z

³⁶⁰ M. Kowalski, P. Śleszyński (red.), *Atlas Wyborczy Polski*, Warszawa 2023.

³⁶¹ E. Bilską-Wodecką, R. Matykowskiego, *Influence of social and religious factors in Polish Sejm elections, 2001-2007*, „Bulletin of Geography. Socio-economic Series” 2015, nr 30.

³⁶² R. Matykowski, *Koncepcje i metody w polskich badaniach przestrzenno-elektoralnych*, „Studia KPZK” 2018, tom 183.

³⁶³ *Ibidem*.

³⁶⁴ M. Sobczyński, *Krajobraz kulturowy, administracyjny i polityczny a region polityczny. Kilka uwag o istocie zjawisk*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” 2014, nr 3.

³⁶⁵ M. Sobczyński, *Wybrane problemy badawcze geografii politycznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2014, nr 17.

³⁶⁶ Strona internetowa Państwowej Komisji Wyborczej... *op. cit.*

podziałem wyłącznie na jednostki samorządu terytorialnego. Z analizy dostępnych źródeł wynika, że nikt wcześniej - ani naukowcy, ani powołany do celów statystycznych Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, nie planował zająć się mapowaniem wyborczym, z uwzględnieniem innego istniejącego w Polsce podziału terytorialnego – na archidiecezje oraz diecezje, będące jednostkami podziału Kościoła katolickiego w Polsce. W ostatnich latach, poza badaniem zachowań w perspektywie podziału administracyjnego kraju na gminy, powiaty czy województwa, zajmowano się jedynie wpływem urbanizacji na wyniki wyborów prezydenckich³⁶⁷ i innymi podobnymi zjawiskami, pozostawiając na boku kwestię związania mapowania wyborczego z religijnością i Kościołem katolickim.

Pomimo aktualnego w polskiej nauce zainteresowania zagadnieniem mapowania wyborczego z wykorzystaniem różnych zmiennych, próżno szukać publikacji dzielących Polskę na tak specyficzne regiony, jakimi są jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego, a w kraju z tak głęboko zakorzenioną tożsamością religijną, może okazać się to podejściem bardzo wartościowym, a przy tym innowacyjnym eksploracyjnie. Instytucja Kościoła musi radzić sobie z wieloma problemami, a wręcz kryzysami wizerunkowymi, jednak sam fakt znajdowania się Kościoła w kryzysie, nie zmienia innego faktu - w dalszym ciągu odsetek Polaków uważających się za osoby związane z religią, a przy tym uczęszczających, chociaż sporadycznie na nabożeństwa i msze, gdzie może zapoznać się z opinią duchownych na różne tematy, nierzadko polityczne, jest zdecydowanie dominujący.

W ostatnich latach zagadnieniem powiązania religii z aktywnością polityczną obywateli na gruncie politologii zajęła się Agnieszka Turska-Kawa, która jednak odnosi się do tej kwestii bardziej praktycznie, niż teoretycznie, badając na przykład motywacyjne znaczenie religii dla podejmowania przez obywateli aktywności obywatelskiej³⁶⁸, czy wraz z Waldemarem Wojtasikiem, wpływ religijności obywateli na rozwój ugrupowań populistycznych w Polsce³⁶⁹. Są to badania bardzo wartościowe, zajmujące się konkretnymi sferami polityki, nie zaś próbą zbadania wpływu religii na preferencje wyborcze obywateli, z uwzględnieniem niejednorodności wielkiej grupy, jaką są w Polsce osoby religijne. Wskazaniem tego problemu był jednak artykuł wspomnianych badaczy z 2017 roku. Zauważyli oni w nim konieczność podziału katolików, jako zdecydowanie największej grupy osób religijnych w Polsce, na 3

³⁶⁷ R. Matykowski, K. Kulczyńska, *Wybory Prezydenta RP w 2010 roku: studium znaczenia elektoratu dużych i średnich miast*, „Przegląd Geograficzny” 2010, nr 4 (82).

³⁶⁸ A. Turska-Kawa, *Demotywacyjne aspekty religijności w Polsce: rozważania w kontekście aktywności społeczno-politycznej obywateli*, [w:] A. Czyż, S. Kubas (red.), *Na drodze do wyjaśnienia problemów politycznych: księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Markowi Barańskiemu*, Katowice 2018.

³⁶⁹ A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *The Importance... op. cit.*

podgrupy, ze względu na sposób praktykowania i wyznawania przez nich religii katolickiej³⁷⁰.

Podobnie ważne zdają się być badania dotyczące zachowań wyborczych ogółu Polaków. Publikacje Roberta Alberskiego³⁷¹, Mikołaja Cześnika³⁷², Agnieszki Kwiatkowskiej³⁷³, Rafała Matyi³⁷⁴, Wojciecha Peszyńskiego³⁷⁵, Jacka Raciborskiego³⁷⁶, Dominika Szczepańskiego³⁷⁷, Łukasza Tomczaka³⁷⁸, Agnieszki Turskiej-Kawy³⁷⁹, czy Marka Tyrały³⁸⁰ wskazują na zróżnicowane uwarunkowania kształtowania się preferencji wyborczych polskich wyborców, pozwalając dalej i głębiej eksplorować tą kwestię w kontekście zróżnicowanych zmiennych.

Bardzo ważna w perspektywie niniejszej dysertacji jest także publikacja Marii Marczewskiej-Rytka z 2016 roku, pt. *Czynnik religijny w polityce wewnętrznej i międzynarodowej na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia*, jednak dając duży wkład w rozwój politologii religii, skupia się ona tylko na przełomie XX i XXI wieku, w związku z czym badania te warto kontynuować, zwłaszcza w tak dynamicznie zmieniającym się społeczeństwie, jakie występuje we współczesnej Polsce³⁸¹.

Podobnie jest z pracami stworzonymi na gruncie religioznawstwa. Wiele z nich prezentuje niezwykle cenny badawczo materiał, koncentrując się jednak nie na zachowaniach obywateli, ale na roli Kościoła w życiu publicznym i społecznym lub na teoretycznych ramach badania

³⁷⁰ A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *Diversity of Roman Catholics in Poland and Their Socio-Institutional Preferences*, „Religio” 2017, vol. 25(1), s. 58-59. Szersza analiza wskazanego tekstu znajduje się w rozdziale V.

³⁷¹ R. Alberski, *Mała stabilizacja? Zachowania wyborcze polskiego elektoratu w elekcji sejmowej w 2011 roku*, [w:] A. Turska-Kawa, W. Wojtasik (red.), *Wybory parlamentarne 2011*, Katowice 2012.

³⁷² M. Cześnik, *Partycypacja... op. cit.*

³⁷³ A. Kwiatkowska, *Poglądy – sympatie partyjne – wiedza polityczna. Przewidywanie zachowań wyborczych w wyborach parlamentarnych w 2015 roku*, „Przegląd Socjologiczny” 2018, nr 4 (67).

³⁷⁴ R. Matyja, *Zróżnicowanie przestrzenne zachowań wyborczych w miastach prezydenckich. Wybory sejmowe 2015*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 36.

³⁷⁵ W. Peszyński, *Kandydat czy partia? W poszukiwaniu determinant zachowań wyborczych elektoratu*, „Political Preferences” 2011, nr 2; W. Peszyński, *Prezydencjalizacja kampanii wyborczych. Przypadek polskich elekcji parlamentarnych w latach 2005-2019*, Toruń 2023; W. Peszyński, *Prezydencjalizacja zachowań wyborczych w elekcji parlamentarnej w 2015 roku*, „Political Preferences” 2016, nr 12.

³⁷⁶ J. Raciborski, *Zachowania wyborcze młodych Polaków: wielka zmiana*, [w:] K. Skarżyńska (red.), *Młodzi dorośli... op. cit.*

³⁷⁷ D. Szczepański, *Upartyjnienie versus personalizacja jako czynniki determinujące zachowania wyborcze w krajowych elekcjach w 2015 roku*, „Political Preferences” 2016, nr 12.

³⁷⁸ Ł. Tomczak, *Wyborcy polskich partii politycznych wobec problemu rozwarstwienia społecznego*, „Political Preferences” 2015, nr 10.

³⁷⁹ A. Turska-Kawa, *Czynnik gospodarczy jako predyktor zachowań wyborczych*, „Political Preferences” 2015, nr 10; A. Turska-Kawa, *Determinanty chwiejności wyborczej*, Katowice 2015; A. Turska-Kawa, *Osobowościowe predyktory zachowań wyborczych. Rozważania w kontekście modelu „Wielkiej Piątki”*, „Political Preferences” 2011, nr 2; A. Turska-Kawa, *Poczucie alienacji jako zmienna różnicująca zachowania wyborcze obywateli w wyborach do sejmu 2011 roku*, „Political Preferences” 2012, nr 3; A. Turska-Kawa, *Preferowane wartości podstawowe a zachowania wyborcze w elekcji parlamentarnej 2015 roku*, „Political Preferences” 2016, nr 12; A. Turska-Kawa, *Psychologiczne uwarunkowania zachowań wyborczych*, [w:] A. Turska-Kawa, W. Wojtasik (red.), *Preferencje Polityczne 2009. Postawy – identyfikacje – zachowania*, Katowice 2010.

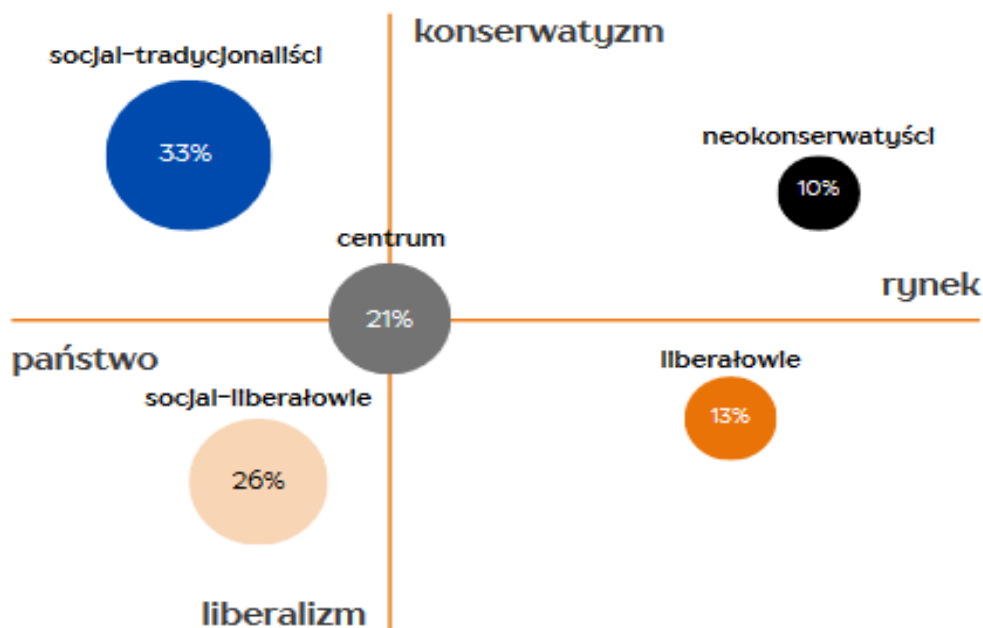
³⁸⁰ M. Tyrała, *Zmiany pokoleniowe a zachowania wyborcze. Na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w 2019 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2022, nr 1.

³⁸¹ M. Marczeńska-Rytka (red.), *Czynnik religijny... op. cit.*

religii na gruncie politologii³⁸².

Duży wkład w badania nad rozkładem głosów ze względu na płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, czy wyznawaną religię, mają również socjologowie, w tym cykliczne raporty Centrum Badania Opinii Społecznej³⁸³, które jednak wskazują wyłącznie fakty płynące z badań – np. to, że w elekcji z 2015 roku, wśród wyborców PiS 75%, stanowiły osoby często chodzące do Kościoła, a wśród wyborców PO – 46%. Równie interesujący raport zaprezentował tuż przed wyborami w 2023 roku IBRIS³⁸⁴. Z publikacji tej instytucji wynika, że aż 42% wyborców deklarowało wówczas swoją nienawiść do Prawa i Sprawiedliwości. Choć był to zdecydowanie najwyższy wynik w tym aspekcie³⁸⁵, to ugrupowanie Jarosława Kaczyńskiego i tak wygrało wybory parlamentarne w 2023 roku, choć jednak utraciło władzę. Niezwykle interesujący wykres, z punktu widzenia socjodemograficznych cech elektoratów, przygotował w owym badaniu Przemysław Sadura (wykres 15).

Wykres 15. Pięć segmentów polskiego społeczeństwa.

Źródło: M. Duma (red.), *Wyborczy portret... op. cit.* s. 54.

³⁸² Patrz szerzej: P. Burgoński, S. Sowiński (red.), *Ile Kościoła w polityce, ile polityki w Kościele*, Katowice 2009; B. Grott, O. Grott (red.), *Wiedza religioznawcza w badaniach politologicznych*, Radzymin 2015; J. Mazur, *Religia i polityka... op. cit.*; P. Sobczyk, *Kościół... op. cit.*

³⁸³ Patrz szerzej: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Dlaczego Polacy odchodzą od Kościoła?... op. cit.*; Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy, czyli społeczno-demograficzne portrety największych potencjalnych elektoratów*, nr 141/2015; Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kościół i wybory*, nr 149/2019; Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny działalności parlamentu, prezydenta, Trybunału Konstytucyjnego, policji i Kościoła*, nr 159/2020; Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce... op. cit.*; Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach... op. cit.*

³⁸⁴ M. Duma (red.), *Wyborczy portret Polaków 2023. Potrzeby, poglądy, wartości*, „Forum Idei IBRIS” 2023, nr 03 (1).

³⁸⁵ *Ibidem*, s. 13.

Z wykresu, ale również z całego raportu wynika wyraźnie, że polskie społeczeństwo cechuje bardzo duże zróżnicowanie w kwestiach poglądów, za którym idą wybory polityczne³⁸⁶.

Inne prace socjologiczne skupiają się na kolejnych aspektach – potwierdzenia faktu, że osoby religijne są najbardziej zmobilizowaną grupą społeczną, jeśli chodzi o frekwencję wyborczą³⁸⁷ oraz przestrzennego rozkładu głosów wyborczych, z podziałem na jednostki samorządu terytorialnego³⁸⁸. Niezwykle istotne dla tej pracy są jednak badania prowadzone przez Irenę Borowik. Rozważania prowadzone przez autorkę na gruncie socjologii religii pozwalają wskazać na specyficzne zmiany występujące w religijności Polaków na przestrzeni lat, a więc postępującą laicyzację, atomizację i spadający poziom zinstytucjonalizowania z nauką i hierarchią Kościoła³⁸⁹. Oczywiście jest to wiedza cenna, jednak nie odpowiada ona na fundamentalne pytanie postawione w niniejszej rozprawie: dlaczego jest tak, że niektóre osoby religijne głosują na partię X, a inne na partię Y, podczas gdy obie z nich znajdują się na różnych płaszczyznach światopoglądowych. Skoro osoby religijne to grupa tak bardzo niejednorodna, należy pochylić się nad wyjaśnieniem przyczyn takiego stanu rzeczy.

Właśnie tutaj istnieje największa luka badawcza, którą autor na łamach niniejszej pracy starał się wypełnić, zestawiając ze sobą wskazane czynniki wyborcze, z czynnikami religijnymi, starając się zweryfikować znaczenie tych ostatnich dla podejmowania ostatecznej decyzji przez wyborców.

³⁸⁶ Patrz szerzej: *Ibidem*, s. 52-124.

³⁸⁷ B. Secler, *Religia i religijność... op. cit.*

³⁸⁸ T. Zarycki, *Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski. Seria: Studia regionalne i lokalne, nr 56*, Warszawa 1997.

³⁸⁹ Patrz na przykład: I. Borowik, *Od sekularyzacji do powrotu religii na scenę publiczną: trendy rozwojowe światowej socjologii religii z uwzględnieniem dorobku lubelskiej szkoły socjologii religii w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2019, nr 4 (47); I. Borowik, *Religijność w Polsce okresu transformacji: na tropach zmian*, Warszawa 2012; I. Borowik, *The changing meanings of religion. Sociological theories of religion in the perspective of the last 100 years*, „International Review of Sociology” 2011, nr 1 (21).

Rozdział III.

Historia organizacyjna Kościoła katolickiego w Polsce na tle okręgów wyborczych w elekcjach do Sejmu RP

Połączenie uwarunkowań wyborczych, wraz z czynnikami związanymi z Kościołem katolickim nakazuje wskazać istotną zależność łączącą ze sobą obie analizowane kwestie. Obecnie obowiązujący podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce zakłada istnienie 41 archidiecezji i diecezji posiadających swoje terytoria. Co bardzo istotne, w Polsce istnieje również 41 okręgów wyborczych w elekcjach do Sejmu RP, a podział ten jest zgoła odmienny geograficznie. W związku z tym faktem, autor w niniejszym rozdziale zestawiał ze sobą oba podziały, przeprowadzając nie tylko ich analizę porównawczą pod względem geograficznym, ale również pod względem preferencji wyborczych ich mieszkańców.

1. Współczesna organizacja Kościoła katolickiego w Polsce

Kluczowym momentem dla Kościoła katolickiego w Polsce był niewątpliwie rok 1978, a konkretnie dzień 16 października, kiedy to metropolita krakowski, kardynał Karol Wojtyła został wybrany na 264. papieża w historii Kościoła katolickiego³⁹⁰. To ten dzień zapoczątkował przemiany nie tylko historyczne, społeczne, polityczne czy duchowe, ale również organizacyjne, mające się dokonać w Polsce³⁹¹. Jan Paweł II doskonale zdawał sobie sprawę z problemów strukturalnych Kościoła, zwłaszcza w kraju pochodzenia. Nie dziwi więc fakt, że zaproponowana przez niego reforma administracyjna Kościoła nad Wisłą była bardzo rozległa – poczynając od rozdzielenia funkcji metropolity gnieźnieńskiego, Prymasa Polski z funkcją metropolity warszawskiego, a kończąc na ustanowieniu nowych diecezji i ich biskupów.

Co ciekawe, zmiana ta zapowiedziana została publicznie dopiero w czasie pielgrzymki Ojca Świętego do ojczyzny w 1991 roku³⁹², choć już od 1990 roku działała specjalna komisja

³⁹⁰ P. Sękowski, *Prasa francuska... op. cit.*

³⁹¹ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 155-161.

³⁹² Główny Urząd Statystyczny, *Struktura administracyjna Kościoła katolickiego w Polsce i podstawowe statystyki*, Warszawa 2017, s. 3.

Konferencji Episkopatu Polski do spraw nowego podziału administracyjnego Kościoła w Polsce, na której czele stał następca Karola Wojtyły na metropolii krakowskiej – kardynał Franciszek Macharski³⁹³. Co istotne, działo się to już po przemianach ustrojowych w kraju, niedługo przed pierwszymi, w pełni wolnymi wyborami parlamentarnymi.

1.1. Bulla *Totus Tuus Poloniae Populus* reformą Kościoła w Polsce

Bulla *Totus Tuus Poloniae Populus*, wydana 1992 roku, ustanawiała nowy porządek organizacji Kościoła katolickiego w Polsce zarówno pod względem administracyjnym, jak i personalnym. Przed przedstawieniem jej założeń warto sięgnąć do przeszłości.

Historia organizacji Kościoła w Polsce sięga X wieku i przyjęcia chrztu przez księcia Mieszka I z rąk czeskiego duchowieństwa. Po zaliczeniu Polski w poczet państw chrześcijańskich, rozpoczęto tworzenie struktur Kościoła nad Wisłą. Jako pierwsze powstało biskupstwo misyjne w Poznaniu. W 968 roku powołano je w celu krzewienia chrześcijaństwa na ziemiach polskich³⁹⁴. Sytuacja uległa zmianie dzięki zjazdowi w Gnieźnie w roku 1000. To po tym wydarzeniu utworzono w Polsce archidiecezję gnieźnieńską oraz trzy nowe diecezje – krakowską, wrocławską i kołobrzeską. Diecezja poznańska podlegała wówczas bezpośrednio Stolicy Apostolskiej³⁹⁵. Na początku XI wieku, w obliczu najazdu Brzetysława I oraz powrotu części ludności do słowiańskich wierzeń, upadły wszystkie diecezje poza krakowską, która była ośrodkiem władzy kościelnej. Rok 1031 przyniósł powstanie nowej diecezji, z siedzibą w Kruszwicy³⁹⁶. Druga połowa XI stulecia przyniosła restytucję diecezji wrocławskiej (znanej wtedy jako śląska), a także archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji poznańskiej oraz utworzenie nowej diecezji z siedzibą w Płocku³⁹⁷.

Do końca XII wieku Kościół katolicki w Polsce stopniowo się rozrastał. W XIII stuleciu dzielił się administracyjnie w sposób widoczny na mapie 9.

³⁹³ T. Walachowicz, *Nowa organizacja Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce 1992 roku*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, rok LIV, zeszyt 2, s. 51-53.

³⁹⁴ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 5-8.

³⁹⁵ *Ibidem*, s. 14.

³⁹⁶ E. Klima, *Struktury Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socjo-oeconomica” 2011, nr 11, s. 47.

³⁹⁷ *Ibidem*.

Mapa 9. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w XII i XIII wieku.

Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0f/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_w_Polsce_%28XII_%E2%80%93_XIII_w.%29.png (dostęp: 08.10.2024).

Wiek XIV, to dalszy rozwój struktur instytucjonalnych i administracyjnych Kościoła w Polsce. Do czasu rządów Władysława Jagiełły Polska liczyła jedną metropolię oraz 15 diecezji. Wiek ten to okres rozrastania się struktur kościelnych na Wschód, zwieńczony utworzeniem drugiej w granicach państwa metropolii – we Lwowie, w 1375 roku. W XV stuleciu Rzeczpospolita była podzielona administracyjnie już na dwie archidiecezje i 21 diecezji³⁹⁸.

Rok 1772, w zasadzie w przeddzień pierwszego rozbioru Polski przyniósł pierwszą poważną reformę administracyjną Kościoła katolickiego w kraju. Liczbę diecezji zmniejszono do 17, a diecezje warmińska i wrocławska stały się podległe bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Dodatkowo, organizacyjny podział Kościoła nie odpowiadał politycznemu podziałowi Europy.

³⁹⁸ E. Klima, *Struktury... op. cit.*, s. 47-50.

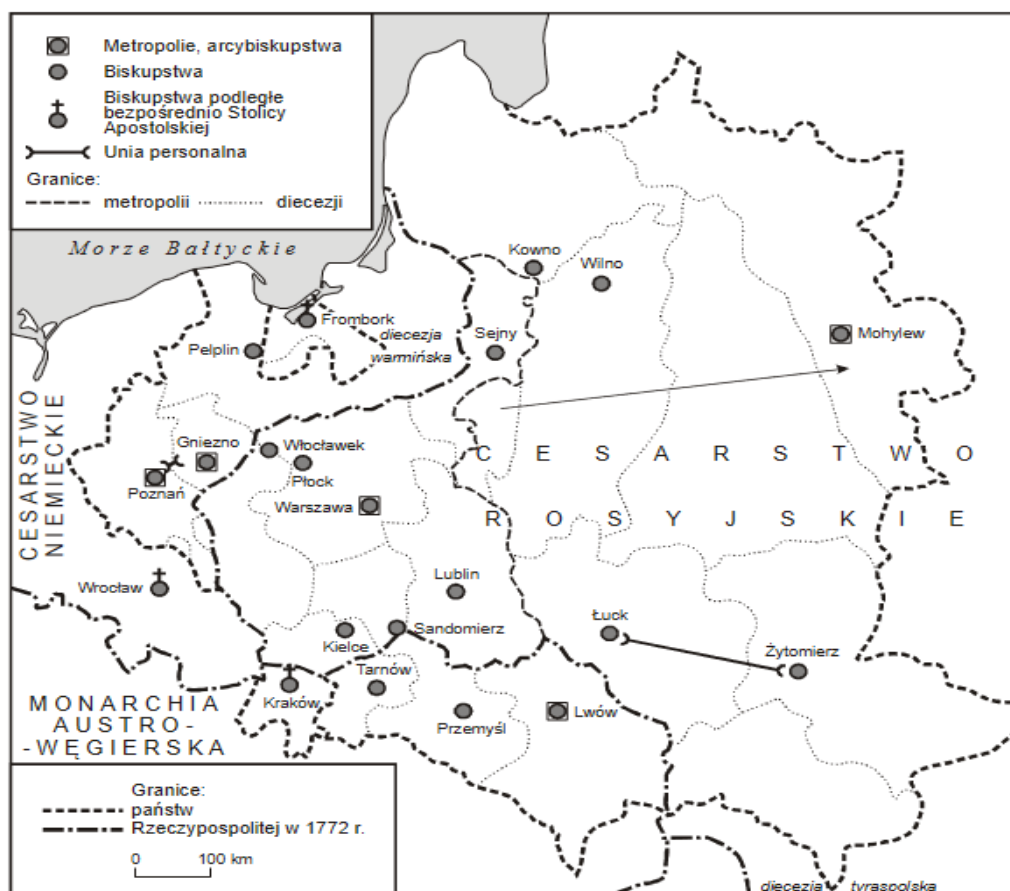
Mapa 10. Zmiany struktur Kościoła katolickiego w Polsce w 1772 roku.

Zmiany granic państwowych spowodowane rozbiarami wymusiły również dostosowanie granic jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego na terenach polskich. W 1783 roku powołano trzecią w historii ziem polskich metropolię – archidiecezję mohylewską. W 1815 roku, w każdym z zaborów istniało 5 diecezji oraz jedna archidiecezja. W zaborze pruskim była to metropolia gnieźnieńska. W zaborze austriackim była to metropolia lwowska, natomiast w zaborze rosyjskim – metropolia mohylewska. Dodatkowo diecezje warszawska, wigierska i warmińska podlegały bezpośrednio Stolicy Apostolskiej⁴⁰¹.

⁴⁰¹ *Ibidem*, s. 50-52.

Mapa 11. Struktura Kościoła katolickiego na ziemiach polskich w 1825 roku.

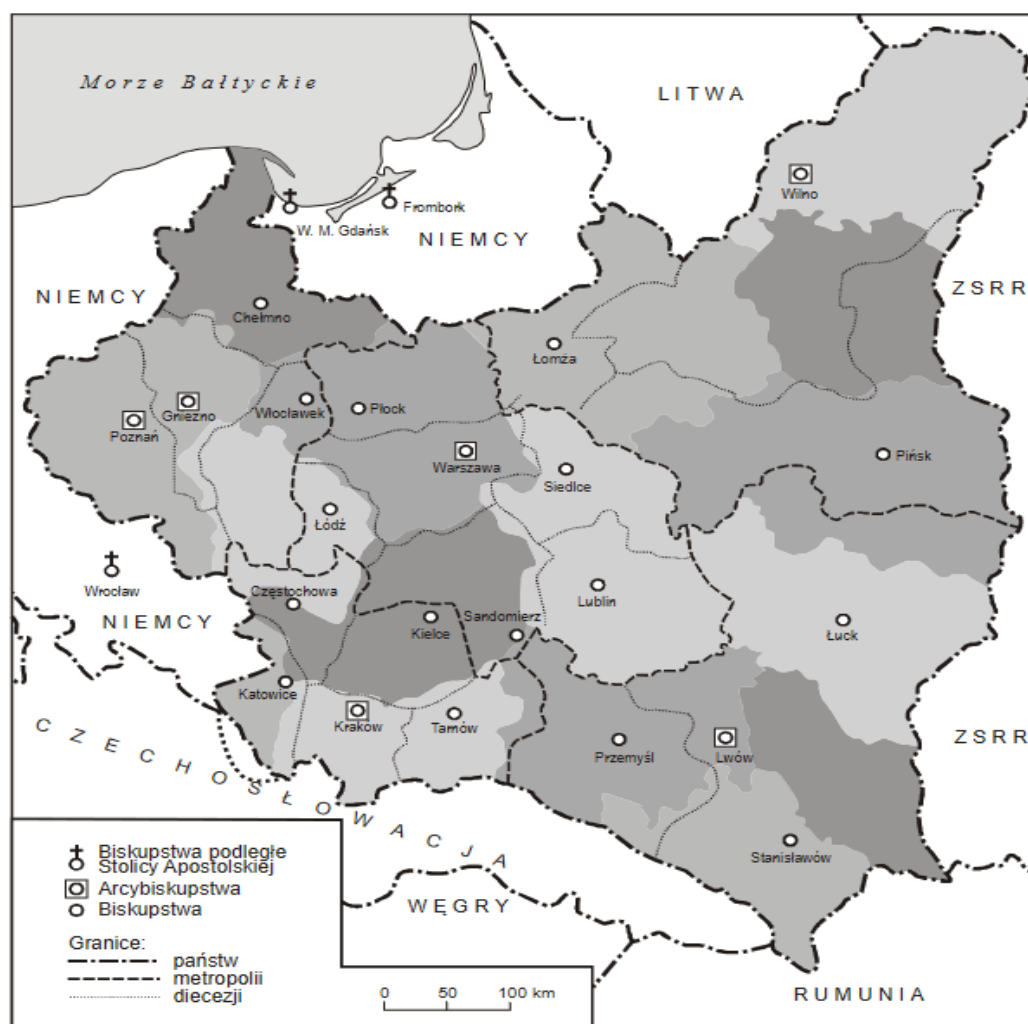

Upadek Powstania Styczniowego przyniósł jeszcze zmiany w strukturze organizacyjnej Kościoła w zaborze rosyjskim, jednak nie miały one dużego znaczenia dla funkcjonowania całej instytucji na ziemiach polskich.

⁴⁰² *Ibidem*.

Kolejna wielka reforma administracyjna Kościoła nastąpiła wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 roku. Do czasu wejścia w życie konkordatu w 1925 roku, istniały w Polsce 3 archidiecezje, 12 diecezji oraz tereny należące do 3 diecezji, których stolice znajdowały się poza granicami odrodzonego państwa. Do tego momentu przywrócono jeszcze diecezję podlaską, mińską oraz kamieniecką i utworzono nową – w Łodzi⁴⁰³. W 1925 roku, po zawarciu *Konkordatu między Stolicą Apostolską, a Rzeczpospolitą Polską* oraz dzięki wydaniu przez papieża Piusa XI bulli *Vixdum Poloniae unitas*, zreformowano strukturę administracyjną Kościoła katolickiego w Polsce, która odtąd, aż zakończenia II wojny światowej, prezentowała się w sposób widoczny na mapie 12.

Mapa 12. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1925-1945.

Źródło: E. Klima, *Struktury... op. cit.*, s. 53.

⁴⁰³ *Ibidem*, s. 53-54.

W granicach II Rzeczypospolitej znajdowało się 5 metropolii: gnieźnieńsko-poznańska, warszawska, wileńska, lwowska i krakowska, a także 21 archidiecezji i diecezji⁴⁰⁴. Wybuch II wojny światowej wpłynął znacząco na wygląd polskiego Kościoła.

Zakończenie działań wojennych i ustalenia „Wielkiej Trójki” w czasie konferencji pokojowych w Jałcie, Poczdamie i Teheranie, spowodowały znaczące zmiany granic⁴⁰⁵. Wiele dotychczasowych diecezji, zwłaszcza na terenach wschodnich znalazło się poza granicami Polski, natomiast inne, dotychczas niemieckie, trafiły w granice Rzeczypospolitej, choć nie zawsze w całości. Po kapitulacji III Rzeszy nowe władze w Polsce wypowiedziały konkordat z 1925 roku, a Kościół stanął przed koniecznością przeprowadzenia reformy administracyjnej w trudnych historycznie warunkach, dodatkowo bardzo osłabiony niszczycielską działalnością okupantów. Początkowo, jeszcze w 1945 roku utworzono administratury dla ziem nowo wcielonych do Polski oraz dla terenów wschodnich, których diecezje znalazły się w granicach ZSRR⁴⁰⁶. Rok później rozwiązano unię personalną łączącą Gniezno i Poznań, natomiast połączono Gniezno i Warszawę, a więc urząd Prymasa Polski, ze stolicą kraju⁴⁰⁷.

Sytuacja taka, choć wydawała się przejściowa, utrzymywała się aż do ostatecznego uznania zachodniej granicy Polski przez Republikę Federalną Niemiec w 1970 roku. Do czasu reformy zaproponowanej przez papieża Pawła VI, podział administracyjny Kościoła w Polsce został ukazany na mapie 13 (s. 122).

Warto wspomnieć, że sytuacja taka po utworzeniu zachodniej granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej, przy jednoczesnym negatywnym nastawieniu władz państwowych, spowodowała powołanie przez Stolicę Apostolską kardynała Augusta Hlonda na specjalnego przedstawiciela do spraw uregulowania sytuacji Kościoła na ziemiach zachodnich, w tym również tzw. „ziemiach odzyskanych”⁴⁰⁸. Kardynał stanął przed trudnym zadaniem, ponieważ na terenach tych pracowało wielu duchownych niemieckich. Mało tego, po śmierci kardynała Adolfa Bertrama w lipcu 1945 roku, który dotąd pełnił funkcję metropolity wrocławskiego, kapituła archikatedralna, złożona z duchownych niemieckich, powołała na wikariusza kapitulnego, czyli osobę sprawującą władzę do czasu powołania nowego arcybiskupa (a więc

⁴⁰⁴ *Ibidem*

⁴⁰⁵ L. Pastusiak, *Teheran, Jałta, Poczdam: Wielka Trójka o zachodniej granicy Polski*, „Niepodległość i Pamięć” 2017, 24/1 (57).

⁴⁰⁶ J. Kracik, *Historia... op. cit.*, s. 137-146.

⁴⁰⁷ *Ibidem*.

⁴⁰⁸ J. Pietrzak, *Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemiach Odzyskanych w 1945 r.*, „Nasza Przeszłość” 1974, tom 42.

de facto historycznie aż do 1956 roku) księdza Ferdinanda Piontka. Ten za namową kardynała Hlonda zrzekł się jednak opieki nad diecezją, będącą już wówczas w granicach terytorium Polski, po czym został skierowany do opieki nad częścią archidiecezji wrocławskiej znajdującą się poza granicami Polski, której sytuacja pozostawała nieuregulowana, rezydując w Görlitz⁴⁰⁹.

Mapa 13. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1946-1972.

Źródło: E. Klima, *Struktury... op. cit.*, s. 56.

Kardynał Hlond, zgodnie z posiadanymi pełnomocnictwami powołał administratorów apostolskich dla ziem wcielonych do Polski. Choć nie mieli oni święceń biskupich, to *de facto* ich władza nie różniła się od władzy biskupa ordynariusza w diecezji⁴¹⁰, jednak oczywistym było, że Stolica Apostolska musiała poczekać na choćby krok w kierunku oficjalnego uznania

⁴⁰⁹ D. Pieniężny, *II wojna światowa jako przyczyna zmian w podziale administracyjnym Kościoła katolickiego. Przykład diecezji Görlitz*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2024, nr 1 (41).

⁴¹⁰ R. Żurek, *Kościół Rzymskokatolicki wobec ziem zachodnich i północnych 1945-1948*, Wrocław 2015, s. 353-401.

granic przez władze państwowe, by odpowiednio zreorganizować struktury Kościoła, a jednocześnie nie eskalować napięć wynikających z nowej sytuacji geopolitycznej.

Sytuacja ta rozwiązała się w 1972 roku. Po ratyfikowaniu umowy między PRL a RFN, papież Paweł VI wydał bullę *Episcoporum Poloniae Coetus*, w której istniał zapis o 5 metropoliach – gnieźnieńskiej, warszawskiej, krakowskiej, poznańskiej i wrocławskiej oraz utworzeniu nowych diecezji: opolskiej, gorzowskiej, szczecińsko-kamieńskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej. Łączna liczba diecezji znajdujących się wówczas w granicach Polski wynosiła 27⁴¹¹. Co bardzo istotne, nadal istniały trzy administratury apostolskie, w Lubaczowie, Drohiczynie i Białymstoku, podległe formalnie diecezjom znajdującym się w granicach Związku Radzieckiego. Stan po tej reformie ukazuje mapa 14.

Mapa 14. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1972-1992.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Struktura... op. cit.*, s. 1.

Kolejna, obszerna i ważna reforma administracyjna Kościoła katolickiego w Polsce rozpoczęła się w 1991 roku od utworzenia Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego. Dużo

⁴¹¹ E. Klima, *Struktury... op. cit.*, s. 57.

ważniejsza była jednak bulla *Totus Tuus Poloniae Populus*, wydana przez Jana Pawła II w 1992 roku⁴¹², w której Ojciec Święty poza pozostawieniem istniejących, erygował 13 nowych diecezji oraz zakończył unię personalną między archidiecezją gnieźnieńską i warszawską (mapa 15).

Mapa 15. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1992-2004.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Struktura... op. cit.*, s. 2.

W 2004 roku doszło jeszcze do niewielkich zmian w zaproponowanym podziale. Utworzono wówczas dwie nowe diecezje – bydgoską i świdnicką oraz do rangi metropolii podniesiono archidiecezję łódzką, która podlega bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Zmiany te widoczne są na mapie 16 (s. 125)⁴¹³.

Obecnie w Polsce, w łacińskim obrządku Kościoła katolickiego istnieje 14 archidiecezji metropolitalnych, 27 diecezji oraz Ordynariat Polowy Wojska Polskiego.

⁴¹² Jan Paweł II, *Bulla „Totus Tuus Poloniae Populus”*, Watykan 1992.

⁴¹³ E. Klima, *Struktury... op. cit.*, s. 59-61.

Mapa 16. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce od roku 2004.

Źródło: E. Klima, *Struktury...*, op. cit., s. 61.

1.2. Analiza jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego istniejących w Polsce

Choć historycznie rzecz ujmując, organizacja Kościoła katolickiego w Polsce na przestrzeni jedenastu wieków była bardzo zróżnicowana, co jasno widać w analizie przeprowadzonej w poprzednim podrozdziale, to obecnie, zgodnie z treścią bulli papieskiej *Totus Tuus Poloniae Populus*, rozszerzonej później nieznacznie, Kościół katolicki obrządku łacińskiego dzieli Polskę na 41 jednostek administracyjnych oraz kolejną, niemającą swojego terytorium, jaką jest Ordynariat Polowy Wojska Polskiego.

Właśnie ta ostatnia jest interesującym rozwiązaniem systemowym. Na jej czele stoi Biskup Polowy Wojska Polskiego. Jednostka ta obejmuje cały kraj oraz tereny polskich kontyngentów wojskowych. Zadaniem Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego jest pełnienie posługi

duszpasterskiej w Siłach Zbrojnych RP, a więc posługa kapłanów różnych jednostek i misji wojskowych⁴¹⁴. Dodatkowo, oprócz kapłanów jednostek i misji wojskowych, poza granicami kraju przebywa wielu polskich duchownych. Zwłaszcza w XX wieku, duża liczba kapłanów wyjeżdżała do pracy duszpasterskiej na tereny wschodnie – do Białorusi, Ukrainy, a nawet dalej, zwłaszcza do Kazachstanu, gdzie do dziś żyje wielu hierarchów i księży narodowości lub pochodzenia polskiego⁴¹⁵.

W przypadku pozostałych jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce, istnieje podział na 14 metropolii, których stolicami są miasta posiadające tytuł archidiecezji, a wszystkie 27 diecezji wchodzi w ich skład. Choć formalnie biskupi diecezjalni nie podlegają w swoich działaniach nikomu poza papieżem oraz w pewien sposób jego przedstawicielowi dyplomatycznemu w postaci nuncjusza apostolskiego, to jednak w różnych dokumentach papieskich istnieje zapis o sprawowaniu pewnej niewielkiej kontroli nad biskupami diecezjalnymi ze strony arcybiskupa metropolity⁴¹⁶. Zwyczajowo przyjęło się, że arcybiskupi, stojący na czele najważniejszych jednostek Kościoła w Polsce sprawują funkcje kierownicze w KEP, choć formalnie uprawnieni do tego są wszyscy biskupi diecezjalni⁴¹⁷. Podział na metropolie od 2004 roku został ukazany w tabeli 6.

Tabela 6. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce na metropolie po 2004 roku.

Metropolia	Archidiecezje i diecezje wchodzące w jej skład
białostocka	białostocka
	drohiczyńska
	łomżyńska
częstochowska	częstochowska
	radomska
	sosnowiecka
gdańska	gdańska
	pelplińska
	toruńska

⁴¹⁴ Strona internetowa Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/> (dostęp: 27.01.2023).

⁴¹⁵ A. Kurkowiak, *Wkład polskiego duchowieństwa w rozwój Kościoła katolickiego w Kazachstanie*, „Annales Missiologici Posnanienses” 2008, tom 16.

⁴¹⁶ J. Przybylska, *Władza biskupa diecezjalnego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, „Kościół i Prawo” 2017, nr 2 (6).

⁴¹⁷ J. Dyduch, *Kształt prawny Konferencji Episkopatu Polski*, „Prawo Kanoniczne” 2013, nr 2 (56).

gnieźnieńska	gnieźnieńska
	bydgoska
	włocławska
katowicka	katowicka
	gliwicka
	opolska
krakowska	krakowska
	bielsko-żywiecka
	tarnowska
	kielecka
lubelska	lubelska
	sandomierska
	siedlecka
łódzka	łódzka
	łowicka
poznańska	poznańska
	kaliska
przemyska	przemyska
	rzeszowska
	zamojsko-lubaczowska
szczecińsko-kamieńska	szczecińsko-kamieńska
	koszalińsko-kołobrzeska
	zielonogórsko-gorzowska
warmińska	warmińska
	elbląska
	ełcka
warszawska	warszawska
	warszawsko-praska
	płocka
wrocławska	wrocławska
	legnicka
	świdnicka

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strony internetowej Konferencji Episkopatu Polski.

Powyższa tabela potwierdza, że podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce na 14 specyficznych regionów, z których każdy w pełni znajduje się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej, nie pokrywa się z podziałem administracyjnym kraju, co będzie miało duże znaczenie w przypadku analizy wyników wyborów parlamentarnych w Polsce, z podziałem na jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego.

Dość powiedzieć, że spośród wszystkich 41 jednostek administracyjnych Kościoła, tylko 14 znajduje się w całości na terenie jednego województwa. Są to: archidiecezja białostocka, będąca w całości w województwie podlaskim, archidiecezja gdańska, będąca całkowicie na terenie województwa pomorskiego, diecezja gliwicka i archidiecezja katowicka, będące na terenie województwa śląskiego, diecezja legnicka w województwie dolnośląskim oraz lubelska w województwie lubelskim, archidiecezja łódzka w województwie łódzkim, poznańska w województwie wielkopolskim, archidiecezja przemyska w województwie podkarpackim, archidiecezja szczecińsko-kamieńska w województwie zachodniopomorskim, diecezja świdnicka w województwie dolnośląskim, archidiecezja warmińska w województwie warmińsko-mazurskim, archidiecezja warszawska oraz diecezja warszawsko-praska w województwie mazowieckim. Pozostałe jednostki organizacyjne Kościoła znajdują się na terytorium dwóch lub więcej województw.

2. Opis i analiza okręgów wyborczych dla wyborów parlamentarnych w Polsce

Udział w demokratycznej rywalizacji, to niewątpliwie walka o przekonanie do siebie, czy swojego ugrupowania całych, jak największych rzeszy ludzi posiadających prawo oddania głosu, bądź też posiadających wpływ na opinię innych głosujących.

W systemie wyborczym, w którym duże obszary administracyjne podzielone są na okręgi wyborcze, a potencjalny sukces polityczny niesie za sobą wymierne korzyści możliwe do zdobycia dla partii politycznych, zawsze będzie istniała pokusa, by zmienić układ okręgów wyborczych, dostosowując go do partykularnych interesów partii sprawującej władzę. Chodzi o to, by zrobić wszystko, aby tą władzę utrzymać, nie dopuszczając do jej alternacji.

Gdy do tego stwierdzenia dodać silną polaryzację polityczną nie tylko wśród walczących o władzę, ale również w szeregach ich sympatyków⁴¹⁸, to szansa na chęć przyznania sobie przewagi wyborczej przez każde ugrupowanie znacząco rośnie. W przypadku Polski, na szali leży nie tylko kwestia decydowania o kierunku zmian czy rozwoju kraju oraz sprawowanie rządów, ale również wielkie pieniądze płynące ze stanowisk politycznych oraz tych administracyjnych i menedżerskich w spółkach skarbu państwa, zależnych od woli polityków⁴¹⁹.

Ta krótka analiza pokazuje, że kwestia podziału i rozmieszczenia okręgów wyborczych oraz ich wielkości, rozumianej jako liczba mandatów możliwych do zdobycia w każdym z nich w wyborach parlamentarnych jest kwestią niezwykle ważną w walce wyborczej⁴²⁰, a co za tym idzie – już intuicyjnie można przyjąć, że ponieważ to parlament decyduje o kształcie ordynacji wyborczej, próby dokonania wszelkich zmian w analizowanym elemencie systemu wyborczego są politycznie kuszące. Analizując więc wybory do Sejmu RP z 2019 i 2023 roku, nie sposób było pominąć tę kwestię. Należało jednak ukazać pewien rys historyczny, zagłębiając się w założenia powstałe w trakcie przemian ustrojowych roku 1989, weryfikując czy rzeczywiście polityczna chęć ułatwiania sobie rywalizacji przez partie polityczne była obecna w polskiej przestrzeni publicznej już od tego okresu.

2.1. Zmiana ustrojowa z 1989 roku, a kształt i wielkość okręgów wyborczych w elekcji do Sejmu RP

Kwestia ustalenia zasad walki wyborczej była jedną z kluczowych w czasie spotkań rządzących z opozycją w Magdalence, będących częścią obrad Okrągłego Stołu, mającego na celu pokojową tranzycję ustroju politycznego i ekonomicznego w kierunku demokratycznym. Niemal od początku wiadomym było, że ludzie skupieni wokół Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej nie oddadzą władzy całkowicie, a pierwsze wybory do Sejmu będą nosić miano „kontraktowych”. W nich większość mandatów zapewnili sobie z urzędu reprezentanci

⁴¹⁸ Z. Zagała, *Od podziału postsolidarnościowego do polaryzacji. (Krótkie) studium relacji między Prawem i Sprawiedliwością a Platformą Obywatelską i ich wyborcami*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2023, nr 3.

⁴¹⁹ I. Postuła, *Problemy polityki personalnej w radach nadzorczych spółek Skarbu Państwa*, „Problemy Zarządzania” 2011, nr 4 (34), s. 241-243.

⁴²⁰ J. Flis, B. Michalak, *„Minimalne” manipulacje, czyli konsekwencje polityczne zmiany struktury okręgów wyborczych w wyborach do sejmu RP*, „Decyzje” 2019, nr 31.

dotychczasowej władzy. W ten sposób osiągnięto porozumienie satysfakcjonujące obie strony sporu⁴²¹.

Już 7 kwietnia 1989 roku Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wykonał jedno z pierwszych ustaleń obrad Okrągłego Stołu, zmieniając ordynację wyborczą i konstrukcję naczelných organów państwa, poprzez utworzenie urzędu Prezydenta oraz Senatu jako izby drugiej parlamentu. Na mocy tej ustawy zmieniającej Konstytucję PRL, w wyborach do Sejmu wybierano 425 posłów w 108 okręgach wyborczych oraz 35 kolejnych z tzw. listy krajowej⁴²². Wszystko to odbywało się przy założeniu, że granica okręgu wyborczego nie może przekraczać obszaru jednego województwa. W każdym okręgu wyborczym wybierano od dwóch do pięciu posłów⁴²³. Ustawa gwarantowała przynajmniej jeden mandat w każdym okręgu wyborczym kandydatom bezpartyjnym, natomiast dawała Radzie Państwa prawo zgłaszania parytetów dla kandydatów PZPR oraz innych ugrupowań satelickich wchodzących w skład Sejmu PRL przed 1989 rokiem. W praktyce 2/3 mandatów niemal z urzędu przypadło kandydatom związanym z ugrupowaniami działającymi w systemie komunistycznym⁴²⁴.

Działanie takie i utworzenie aż 108 okręgów wyborczych było doraźną potrzebą chwili i uzgodnień Okrągłego Stołu. Warto również wskazać, że wybory do Sejmu „kontraktowego” były w istocie wyborami większościowymi w okręgach wielomandatowych, a wyborca miał tyle głosów, ile było możliwych do zdobycia mandatów w okręgu wyborczym. Właśnie z tego faktu wynikała konieczność stworzenia zupełnie nowego podziału na okręgi elekcyjne już w 1991 roku, kiedy przyjęto system proporcjonalny.

2.2. Zmiany okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu RP po 1991 roku

Wybory parlamentarne w 1991 roku były pierwszą całkowicie wolną elekcją w Polsce po II wojnie światowej. Skład nowego Sejmu zależał wyłącznie od głosujących. Co bardzo istotne, przy podziale mandatów w okręgach wyborczych nie istniał wówczas ustawowy próg

⁴²¹ A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2015*, Kraków 2016, s. 15-46.

⁴²² *Ibidem*.

⁴²³ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

⁴²⁴ A. Dudek, *Historia... op. cit.*, s. 33-34.

wyborczy. Był on natomiast stosowany przy podziale mandatów z list krajowych i wynosił 7%. To ustawowe założenie, w połączeniu z zastosowaniem faworyzującej partię małe metody Hare’a – Niemeyera, musiało spowodować duże rozdrobnienie parlamentu. Zabieg ten nie był do końca chybiony. Pierwsze wolne, w pełni demokratyczne wybory były okazją do przekonania społeczeństwa, że nawet małe ugrupowania są w stanie znaleźć się na scenie politycznej i odegrać rolę w kształtowaniu prawa. W czasie tej sejmowej elekcji kraj podzielono na 37 okręgów wyborczych, w których wybierano 391 posłów. Pozostałych 69 parlamentarzystów do izby pierwszej, wybierano z tzw. listy krajowej. Ten sposób przeprowadzenia wyborów sprawił, że aż 29 komitetów weszło w skład nowego Sejmu, z czego 11 posiadało w nim tylko jednego przedstawiciela⁴²⁵. Ta sytuacja spowodowała konieczność przeprowadzenia kolejnych zmian w ordynacji wyborczej.

Te wprowadzono już przed wyborami w 1993 roku i obowiązywały przez dwie kolejne elekcje – w 1993 i w 1997 roku. Nowa ordynacja pozostawiła wybór 69 posłów z tzw. listy krajowej, jednak pozostałych 391 było wybieranych w 52 okręgach wyborczych, z których każdy obejmował obszar jednego województwa, województwo warszawskie było podzielone na 2 okręgi wyborcze, natomiast województwo katowickie podzielono na 3 okręgi wyborcze (z siedzibami Okręgowych Komisji Wyborczych w Katowicach, Gliwicach i Sosnowcu). Posłów wybierano dalej w sposób proporcjonalny, jednak z zastosowaniem metody podziału głosów stworzonej przez Victora d’Hondta⁴²⁶. Wskazana formuła wyborcza faworyzuje partię duże, czyniąc to kosztem partii małych. Nie powoduje jednak nadmiernego rozdrobnienia w parlamencie⁴²⁷. Zastosowano również klauzule zaporowe, w postaci ustawowych progów wyborczych – 5% dla komitetów wyborczych, 8% dla koalicyjnych komitetów wyborczych i 7% dla listy krajowej⁴²⁸. Nie było to jednak konieczne, gdyż przy wybranej metodzie przeliczania głosów na mandaty, w połączeniu z małymi okręgami wyborczymi, istnieje wysoki naturalny próg wyborczy.

Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 roku - *Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej* ustanowiła istniejący do dziś i potwierdzony na mocy *Kodeksu wyborczego* podział kraju na 41 wielomandatowych okręgów wyborczych. W

⁴²⁵ K. Dziedzic, *Przyczyny fragmentacji Sejmu RP I kadencji (1991-1993): analiza wariantów podziału mandatów*, „Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2022, nr 2 (54).

⁴²⁶ J. Majchrowski, *Ordynacje wyborcze do Sejmu w procesie krystalizacji systemu partyjnego w Polsce*, „Studia Iuridica” 1998, nr 36.

⁴²⁷ Patrz szerzej: J. Flis et al., *Kociołek i chochelka: formuła szacowania rozkładu mandatów metodą Jeffersona-D’Hondta*, „Decyzje” 2019, nr 32.

⁴²⁸ A. Dudek, *Historia... op. cit.*, s. 275-287.

każdym z nich wybieranych jest od 7 do 20 posłów. Ustawowy próg wyborczy oscyluje na poziomie 5% dla partii i 8% dla koalicji⁴²⁹. Podział głosów następuje z zastosowaniem metody d'Hondta⁴³⁰. Od roku 2001, podział okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu RP ukazuje mapa 17.

Mapa 17. Okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu RP od 2001 roku.

Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Okr%C4%99g_wyborczy#/media/Plik:Sejm_RP_okr%C4%99gi.svg (dostęp: 08.10.2024).

⁴²⁹ Załącznik nr 1 do Ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 roku - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2001 nr 46 poz. 499; Załącznik nr 1 do Ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. - Kodeks wyborczy, Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112 z późn. zm.

⁴³⁰ Choć przed wyborami w 2001 roku przegłosowano jednorazową poprawkę do ordynacji, na mocy której we użyto wówczas zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë. Patrz szerzej: A. Dudek, *Historia... op. cit.*, s. 435-439.

2.3. Analiza okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu RP w 2019 i 2023

Po 2001 roku, w przypadku wyborów parlamentarnych dochodzi niemal wyłącznie do kosmetycznych zmian ordynacji, które w żaden sposób nie zmieniają założeń dotyczących okręgów wyborczych⁴³¹. Ich wielkość i kształt została wskazana w załączniku numer 1 do *Ustawy z dnia 5 stycznia 2011 – Kodeks wyborczy*⁴³². Na tej podstawie Polskę podzielono na 41 wielomandatowych okręgów wyborczych, które są uznawane za średnie lub duże, gdyż wybiera się w nich od 7 do 20 posłów. Okręgi te stanowią całość lub część województwa, przy czym granica okręgu wyborczego nie może przecinać granicy powiatów wchodzących w ich skład⁴³³. Państwowa Komisja Wyborcza, powołana do przeprowadzenia wyborów stosuje normę przedstawicielstwa dla ustalenia liczby posłów wybieranych w danych okręgach wyborczych. Jest to iloraz liczby ludności Polski podzielonej przez liczbę 460 posłów wybieranych do Sejmu RP⁴³⁴. Dodatkowo, PKW zobowiązane jest do przedkładania Sejmowi propozycji zmian w podziale kraju na okręgi wyborcze i liczby wybieranych w nich posłów. Zmian takich można dokonać nie później niż na 3 miesiące przed dniem upływu terminu zarządzenia wyborów do Sejmu RP. PKW czyni to regularnie⁴³⁵, co jednak nie wpływa na zmiany obowiązującego prawa, powodując zachwianie materialnej równości wyborów oraz zwiększając wartość głosów w jednych okręgach, kosztem innych. Zgodnie z informacją PKW z 2022 roku, do przesunięć powinno dojść w 21 okręgach wyborczych⁴³⁶. Brak wprowadzenia wskazanych zmian niesie za sobą negatywne skutki dla całego systemu wyborczego⁴³⁷.

Liczba mandatów przyznawanych w poszczególnych okręgach wyborczych do Sejmu RP w 2019 i 2023 roku, została zaprezentowana w tabeli 7.

⁴³¹ Patrz na przykład: A. Rakowska-Trela, K. Skłodowski, *Kodeks wyborczy. Komentarz do zmian 2018*, Warszawa 2018.

⁴³² Załącznik nr 1 do Dz. U. 2011 Nr 21 poz. 112, z późn. zm... *op. cit.*

⁴³³ *Ibidem*.

⁴³⁴ A. Stelmach, *Zasady prawa wyborczego i ich implikacje dla systemu partyjnego: kasus polski*, [w:] A. Hess, W. Świerczyńska-Głównia (red.), *Nie bądźmy obojętni: człowiek, społeczeństwo, polityka: prace ofiarowane prof. dr hab. Teresie Sasińskiej-Klas*, Kraków 2020.

⁴³⁵ *Wniosek Państwowej Komisji Wyborczej w sprawie zmiany granic okręgów wyborczych i liczby posłów w nich wybieranych*, <https://pkw.gov.pl/aktualnosci/informacje/wniosek-panstwowej-komisji-wyborczej-w-sprawie-zmiany-granic-okregow-wyborczych-i-liczby-poslow-w-ni> (dostęp: 08.10.2024).

⁴³⁶ *Ibidem*.

⁴³⁷ Patrz szerzej: P. Chybalski, *Skutki braku uwzględnienia wniosku Państwowej Komisji Wyborczej w sprawie zmian okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu i Senatu*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu” 2019, nr 2 (62), s. 46-48.

Tabela 7. Okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu RP w 2019 i 2023 roku wraz z liczbą mandatów możliwych do uzyskania.

Numer Okręgu	Miasto siedziba OKW	Liczba mandatów
1	Legnica	12
2	Wałbrzych	8
3	Wrocław	14
4	Bydgoszcz	12
5	Toruń	13
6	Lublin	15
7	Chełm	12
8	Zielona Góra	12
9	Łódź	10
10	Piotrków Trybunalski	9
11	Sieradz	12
12	Chrzanów	8
13	Kraków	14
14	Nowy Sącz	10
15	Tarnów	9
16	Płock	10
17	Radom	9
18	Siedlce	12
19	Warszawa	20
20	Warszawa	12
21	Opole	12
22	Krosno	11
23	Rzeszów	15
24	Białystok	14
25	Gdańsk	12
26	Słupsk	14
27	Bielsko – Biała	9
28	Częstochowa	7
29	Katowice	9
30	Rybnik	9

31	Katowice	12
32	Sosnowiec	9
33	Kielce	16
34	Elbląg	8
35	Olsztyn	10
36	Kalisz	12
37	Konin	9
38	Piła	9
39	Poznań	10
40	Koszalin	8
41	Szczecin	12

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Załącznika nr 1 do Dz. U. 2011 Nr 21 poz. 112, z późn. zm.... *op. cit.*

Choć Państwowa Komisja Wyborcza przesyłała do Sejmu RP propozycje korekty liczby mandatów przyznawanych w każdym okręgu wyborczym w ustawowym terminie, zgodnie z danymi dotyczącymi zmian demograficznych, to jednak Sejm RP nie podjął działań mających na celu zachowanie pełnej proporcjonalności wyborów, a liczba mandatów możliwych do zdobycia w każdym okręgu wyborczym nie uległa zmianie po 2011 roku, w tym również przed wyborami parlamentarnymi w 2019 roku ani przed tymi w roku 2023⁴³⁸.

3. Porównanie geograficznego podziału Polski na okręgi wyborcze do Sejmu RP oraz diecezje i archidiecezje Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem sytuacji szczególnych dla rynku wyborczego

Jak wynika z analizy przeprowadzonej w niniejszym rozdziale, współczesny podział administracyjny Polski na okręgi wyborcze wyróżnia 41 analizowanych struktur terytorialnych. Co ciekawe, liczba jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce jest tożsama. Wydawać by się mogło, że w związku z tym faktem są to jednostki podobne do siebie. Nic bardziej mylnego. Podział dokonany przez Stolicę Apostolską, który w zasadniczej treści był wcześniejszy chronologicznie, wykazuje szereg różnic z podziałem Polski nie tylko na okręgi

⁴³⁸ D. Pieniężny, M. Jankowski, *Aktualne ograniczenia oraz sposoby zwiększenie poziomu reprezentatywności wyborów do Sejmu RP*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2024, nr 2 (78).

wyborcze w wyborach do Sejmu RP, ale również na województwa, powiaty, a nawet gminy. Różnice te są widoczne podczas zestawienia mapy 18 oraz mapy 19 (s. 137).

Mapa 18. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce po 2004 roku.

Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*:

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CatholicDiocesesPoland2004.svg> (dostęp: 08.10.2024).

Już samo spojrzenie na zaprezentowane mapy ukazuje wiele różnic. Istnieją przykłady gmin, a nawet miast, których część znajduje się w jednej jednostce organizacyjnej Kościoła katolickiego, a inna część w drugiej. Gmina Goniądz w województwie podlaskim, znajduje się po części w dwóch jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce – archidiecezji białostockiej i diecezji łomżyńskiej. Podobnie gmina Wieleń w Wielkopolsce, której część znajduje się w archidiecezji poznańskiej, a inna część w diecezji koszalińsko – kołobrzeskiej. Innym przykładem jest miasto i cała gmina Tomaszów Mazowiecki, których część znajduje się w archidiecezji łódzkiej, a inna w diecezji radomskiej. Identycznie jest w mieście Nowy Dwór Mazowiecki, którego jedna część przynależy do diecezji warszawsko-praskiej, a inna do diecezji plockiej. Ostatnim przykładem jest również sama Warszawa, dla której w obszarze archidiecezji warszawskiej utworzono diecezję warszawsko-praską. Są to

przykłady nieliczne, jednak pokazujące duży problem z porównaniem okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu RP z jednostkami organizacyjnymi Kościoła katolickiego w Polsce, których liczbowo jest tyle samo.

Mapa 19. Okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu w 2019 i 2023 roku.

Źródło: Strona internetowa *Wikimedia Commons*:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sejm_RP_okr%C4%99gi.svg (dostęp: 08.10.2024).

Istnieją jednak przykłady diecezji, które zdecydowaną większością swego terytorium pokrywają się z okręgami wyborczymi wyznaczonymi dla przeprowadzania elekcji sejmowych. Do takich zaliczyć należy na pewno wszystkie trzy diecezje metropolii wrocławskiej oraz wszystkie trzy diecezje metropolii szczecińsko-kamieńskiej. W pozostałych przypadkach trudno mówić o podobieństwach terytorialnych obu podziałów administracyjnych, a co za tym idzie – wyniki wyborów z podziałem na okręgi wyborcze obowiązujące w czasie parlamentarnych elekcji mogą być i rzeczywiście są znacząco inne niż te z podziałem na jednostki administracyjne Kościoła katolickiego w Polsce. Z tego względu dalsza analiza została przeprowadzona w oparciu na oba analizowane w tym rozdziale podziały geograficzne.

Rozdział IV.

Znaczenie stopnia laicyzacji dla preferencji wyborczych Polaków

W przestrzeni publicznej, ale również w publikacjach naukowych w Polsce, coraz powszechniej zauważalne jest stanowisko mówiące o rosnącej laicyzacji, czy też sekularyzacji społeczeństwa, w tym zwłaszcza ludzi młodych⁴³⁹. Z tego względu autor uznał za konieczne podjęcie tej tematyki, prezentując pojęcie laicyzacji oraz zróżnicowanie wielkości tego zjawiska w jednostkach organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce, wyrażane w raportach z badań Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego.

Analiza taka miała na celu wykazanie czy stopień laicyzacji określonej jednostki administracyjnej Kościoła katolickiego w Polsce wpływa na preferencje wyborcze jej mieszkańców. Przedstawienie wyników wyborów do Sejmu RP w 2019 i 2023 roku, z podziałem na archidiecezje i diecezje Kościoła katolickiego oraz ich zestawienie z mapą laicyzacji we wskazanych jednostkach podziału administracyjnego stanowiło próbę weryfikacji wskazanego założenia.

Dodatkowym elementem analizy było zaproponowane w niniejszym rozdziale zestawienie mapy preferencji wyborczych Polaków we wszystkich 41 terytorialnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego, z tożsamą mapą odnoszącą się do 41 okręgów wyborczych, w których od 2001 roku odbywają się wybory do Sejmu RP. Zestawienie i porównanie obu z nich wskazuje, że gdyby przywołane wybory przeprowadzono w okręgach wyborczych znajdujących się w granicach jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego, podział mandatów byłby inny, niż oficjalne wyniki, zarówno w 2019, jak i w 2023 roku.

1. Laicyzacja – podejście teoretyczne i praktyczne

⁴³⁹ Patrz na przykład: I. Borowik, *Przemiany religijne w Polsce na tle transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej i globalizacji*, [w:] I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz (red.), *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, Kraków 2016, s. 10-12; J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce... op. cit.*, s. 29-84; J. Mariański, *Religia i Kościół katolicki w społeczeństwach pluralistycznych*, „Roczniki Teologiczne” 2024, nr 1 (71).

We współczesnej Polsce zauważalny jest stopniowy spadek zaufania obywateli do instytucji Kościoła katolickiego, tracącego szacunek i przychylność coraz większych grup społecznych. Dane potwierdzające tę tezę prezentują rokrocznie raporty Głównego Urzędu Statystycznego oraz Centrum Badania Opinii Społecznej. Choć jeszcze w 2003 roku Mirosława Grabowska pisała: „Nie dostrzegam rozstrzygających powodów, by sądzić, że nastąpi szybki proces laicyzacji społeczeństwa polskiego. Wiara i praktyki religijne pozostają na wysokim poziomie oraz są wielorako powiązane z indywidualną moralnością, życiem społecznym, obywatelskim i politycznym”⁴⁴⁰, to Kościół ulega sekularyzacji nie tylko w Polsce, ale w całej Europie. Z tego względu wskazana instytucja musi starać się odnaleźć nowy sposób na swoje funkcjonowanie we współczesnym świecie⁴⁴¹.

Jak zauważa Janusz Mariański: „W kilku ostatnich latach zmienił się typ krytyki Kościoła i religii, zwłaszcza zaś obecności symboli religijnych w przestrzeni życia publicznego w naszym kraju. Z pewnych kręgów politycznych i ideologicznych wysuwane są postulaty usunięcia krzyży z miejsc publicznych, przesunięcia lekcji religii ze szkół do parafii, likwidacji tzw. funduszu kościelnego, usunięcia kapelanów z wojska i szpitali, legalizacji związków homoseksualnych, finansowania z funduszy państwowych zabiegów *in vitro*, aborcji i inne”⁴⁴². W ostatnich latach dochodzi do przekształceń aksjologicznych w środowiskach młodzieżowych, które nie zaliczają już religii do spraw subiektywnie ważnych. Jest to widoczne w obliczu szeregu symptomów przemian młodzieży, przejawiających się zdaniem Ireny Borowik w czterech obszarach: (1) spadku uczestnictwa w nabożeństwach i przyjmowania komunii świętej, (2) upodobnieniu się modelu religijności młodych kobiet, do modelu właściwego wcześniej młodym mężczyznom, (3) częstym protestom przeciwko działalności Kościoła katolickiego oraz (4) krytyce wobec Kościoła jako instytucji, duchowieństwa oraz katechetów⁴⁴³. Zmiany te dostrzegają również badacze z innych krajów, których w swej pracy przywołuje precyzyjnie Janusz Mariański⁴⁴⁴. Przykładem obrazującym prawdziwość wskazanych twierdzeń był choćby konflikt o krzyż, a więc symbol chrześcijaństwa postawiony, a później atakowany wraz z grupami modlących się pod nim osób na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie, w czasie żałoby po katastrofie smoleńskiej w 2010

⁴⁴⁰ M. Grabowska, *Przemiany polskiej religijności* [w:] P. Mazurkiewicz (red.), *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 104.

⁴⁴¹ J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce...* *op. cit.*, s. 29-84.

⁴⁴² *Ibidem*, s. 95.

⁴⁴³ I. Borowik, *Przemiany religijne w Polsce...* *op. cit.*, s. 10-12.

⁴⁴⁴ Patrz szerzej: J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce...* *op. cit.*

roku⁴⁴⁵. W zdecydowanej większości opinii naukowych dominuje pogląd, że zmiany polegające na laicyzacji życia społecznego i publicznego przyspieszą jeszcze bardziej⁴⁴⁶.

Wątpliwości nie ulega, że pojęcie laicyzacji jest jednym z kluczowych zagadnień związanych z tematem niniejszej rozprawy. W wielu jej miejscach znajdują się wątki odnoszące się do tego zjawiska, które coraz mocniej zaznacza się w badaniach postaw osób religijnych w Polsce. Dokładne i precyzyjne zdefiniowanie tego pojęcia było zatem kluczowym aspektem, unikającym błędnego, czy nie dość dokładnego rozumienia opisywanych zjawisk, czy wyników badań empirycznych.

1.1. Laicyzacja i sposoby jej badania

Już w pierwszym rozdziale tej pracy wykazano, że odsetek Polaków deklarujących się jako osoby religijne cyklicznie spada. Podobnie wygląda odsetek osób regularnie praktykujących religijnie. Również dane Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego potwierdzają fakt, że coraz mniejszy odsetek mieszkańców kraju bierze udział w niedzielnych praktykach religijnych. W 2019 roku było to 36,9% ogółu Polaków⁴⁴⁷, a 2022 roku odsetek ten wyniósł 29,5%⁴⁴⁸.

Badania CBOS również potwierdzają to zjawisko. Odsetek osób deklarujących udział w praktykach religijnych spada, co uwidacznia wykres 16 (s. 141).

Potwierdził je również raport *Kościół w kryzysie* z 2023 roku, w którym 31% pytanych deklarowało brak jakichkolwiek praktyk religijnych, a kolejne 20% pytanych uczestniczyło w nabożeństwach tylko kilka razy w roku. Raz w tygodniu lub częściej praktykowało w świetle tego badania 37% respondentów⁴⁴⁹.

Z punktu widzenia niniejszych analiz bardzo istotne jest również, że dla 59% pytanych nauka Kościoła katolickiego nie była już atrakcyjna w czasie badania. Przeciwnego zdania było 28% ankietowanych. Znamienny jest również fakt, że zdaniem większości (51%) pytanych,

⁴⁴⁵ Patrz szerzej: A. Fordoński, *Katolicyzm...* op. cit., s. 324-350.

⁴⁴⁶ Patrz szerzej: J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce...* op. cit., s. 93-107.

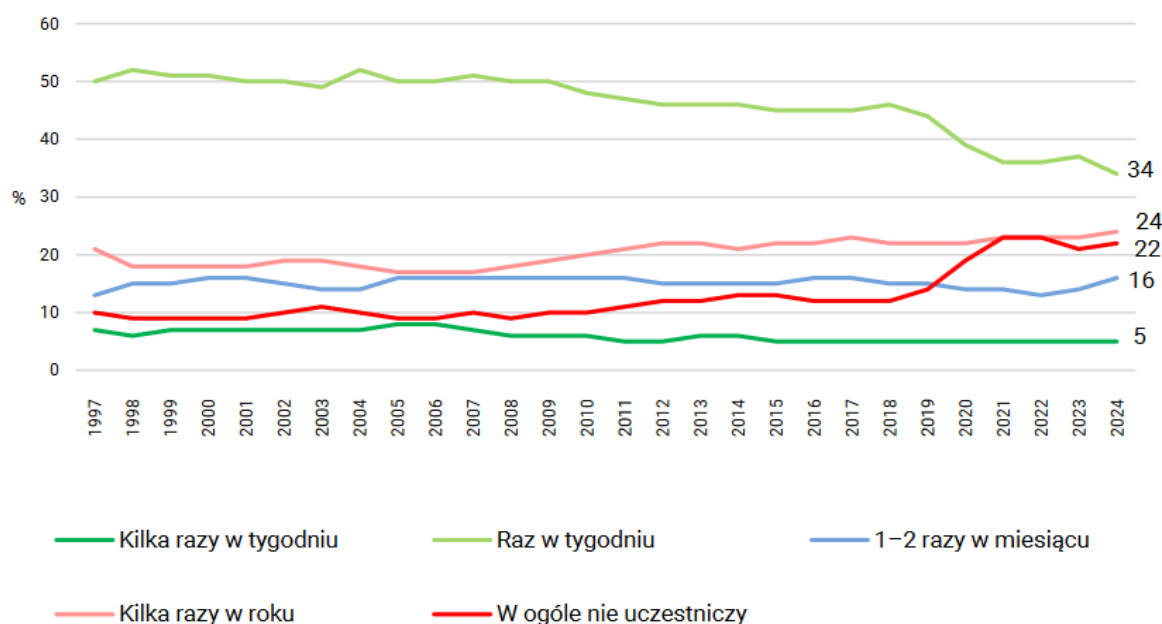
⁴⁴⁷ Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2019*, Warszawa 2020, s. 27-28.

⁴⁴⁸ Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2022*, Warszawa 2023, s. 29.

⁴⁴⁹ Strona internetowa Onet.pl, Raport „*Kościół w kryzysie*”... op. cit.

przedmiot szkolny o nazwie „religia” nie powinien funkcjonować dłużej w polskich placówkach oświatowych. 56% pytaných uważało, że Kościół katolicki dzieli Polaków, a 31% było zdania, że jest to instytucja scalająca społeczeństwo⁴⁵⁰. Wyniki tego badania pokazały kompleksowo drastyczny spadek znaczenia analizowanej instytucji dla społeczeństwa w Polsce.

Wykres 16. Deklaracje praktyk religijnych przez Polaków w latach 1997-2024 roku.

Źródło: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność Polaków w ostatnich dziesięcioleciach*, nr 50/2024.

Innym interesującym potwierdzeniem wskazywanego zjawiska był raport przygotowany przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego oraz Fundację Obserwatorium Społeczne, dotyczący postaw społeczno-religijnych mieszkańców archidiecezji wrocławskiej. Wnioski płynące z tego badania wskazały bardzo dynamiczny spadek religijności mieszkańców tej kościelnej jednostki. Innym wnioskiem płynącym z badania był fakt, że profil religijności respondentów tego badania sytuował ich bliżej wiernych Kościoła katolickiego w Niemczech, niż w innych polskich diecezjach, co wyraźnie wskazuje na upodobnienie się sytuacji religijności w Polsce do tej widocznej już od lat w Europie Zachodniej⁴⁵¹.

⁴⁵⁰ *Ibidem*.

⁴⁵¹ Raport Instytutu Statystyki Kościoła katolickiego i Fundacji Obserwatorium Społeczne, *Archidiecezja wrocławska w tygłu przemian ostatnich dekad*, Wrocław 2023.

Gdy do tego faktu dodać kolejny – o coraz bardziej negatywnej ocenie Kościoła katolickiego jako instytucji, założenie o rozpoczęciu procesu sekularyzacji w Polsce będzie uprawnione. Jak zostało już wspomniane, w roku 2020, pierwszy raz od 27 lat, odsetek negatywnych ocen wyrażanych wobec Kościoła katolickiego w Polsce przeważał nad ocenami pozytywnymi wskazanej instytucji.

Z zaprezentowanych wykresów wyłonił się obraz, w którym Kościół katolicki stanął przed jednym z największych kryzysów w historii swojego funkcjonowania w Polsce. Przejawy tego kryzysu widać było jasno również w innych statystykach, przywołanych w pierwszym rozdziale niniejszej rozprawy.

Kościół traci zaufanie społeczeństwa, które ze „społeczeństwa losu”, powszechnie dzielającego wartości i normy religijne, przekształciło się już w spluralizowane, również religijnie „społeczeństwo wyboru”⁴⁵². Gdy dodać do tego jeszcze inne dane – dotyczące gwałtownego sekularyzowania się ludzi młodych, to teza o laicyzacji jako zjawisku rozprzestrzeniającym się w Polsce jest uprawniona. Badanie przeprowadzone w 2018 roku, w 108 państwach świata, przez amerykańską instytucję badawczą *Pew Research Center* dotyczyło spadku religijności z pokolenia na pokolenie. Dotykało wyznawców wszystkich religii, a nie tylko katolicyzmu. Wyniki badania zostały przedstawione na wykresie 17 (s. 143).

Z przywołanego badania wynika, że Polska w 2018 roku była liderem spadku religijności z pokolenia na pokolenie. Jak wynika z raportu podsumowującego to badanie, średni spadek religijności między pokoleniami w 108 przebadanych krajach wynosił od 5 do 9 punktów procentowych, podczas gdy w Polsce religia była ważna dla 40% osób po 40. roku życia i tylko dla 16% osób przed tą granicą wieku, a więc spadek ten wyniósł aż 24 punkty procentowe⁴⁵³.

Dane o postępującej sekularyzacji ludzi młodych potwierdziły również ustalenia raportu przygotowanego przez Katolicką Agencję Informacyjną oraz Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego J. Paderewskiego *Kościół w Polsce 2023*⁴⁵⁴, czy raportu *Debiutanci '23*⁴⁵⁵. Podobnie było i wciąż jest z zainteresowaniem katechezą w polskich szkołach. Odsetek uczniów uczęszczających na lekcje religii w roku szkolnym

⁴⁵² Patrz szerzej: A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 11.

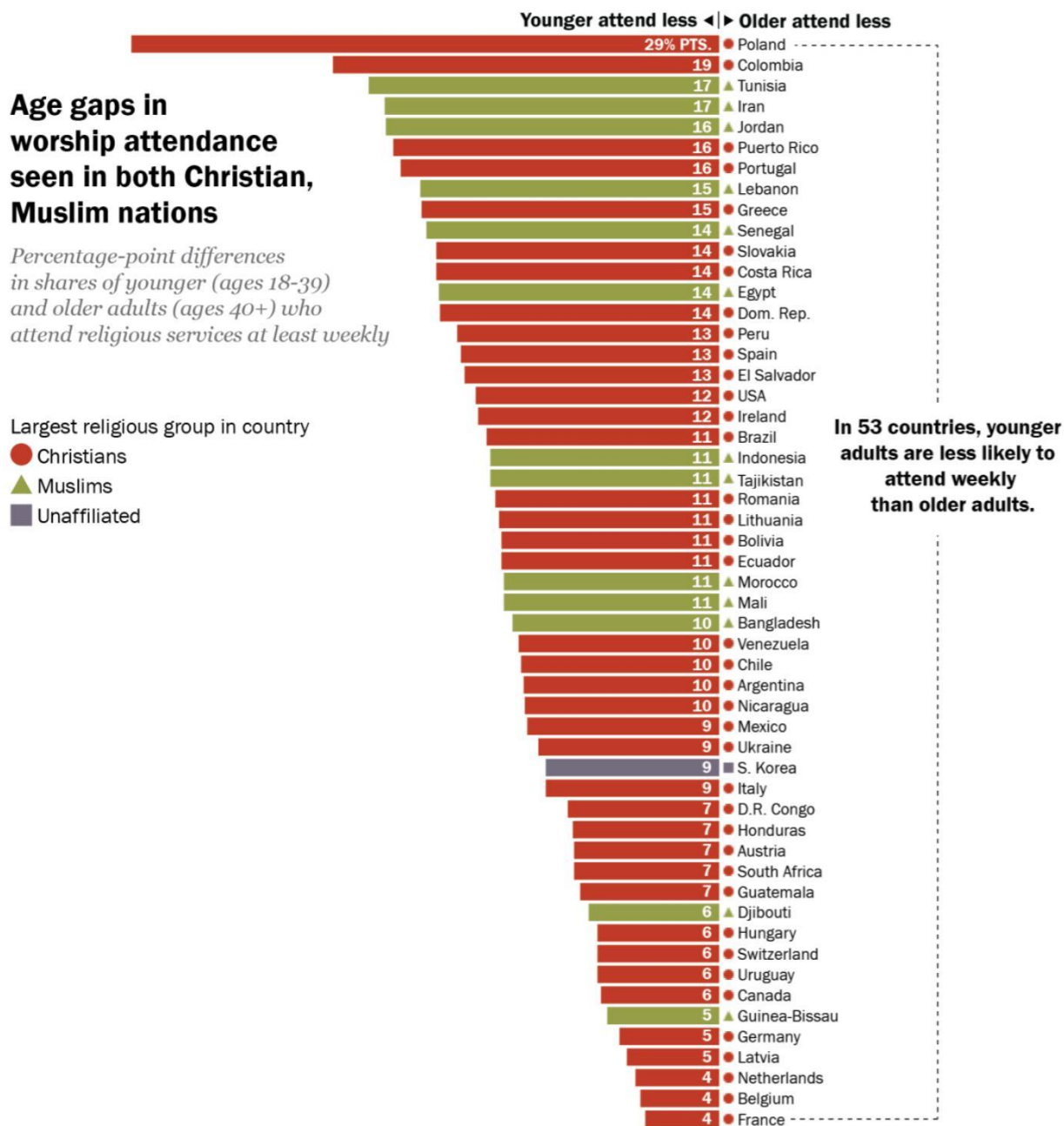
⁴⁵³ Raport Pew Research Center, *The Age Gap in Religion... op. cit.*

⁴⁵⁴ J. Operacz (red.), *Kościół... op. cit.*, s. 20-44.

⁴⁵⁵ M. Marczuk, M. Galica, Raport agencji „Lata Dwudzieste”, *Debiutanci... op. cit.*, s. 8-9.

2022/23 wyniósł 80,3% i był najmniejszy w historii pomiarów⁴⁵⁶, co potwierdza mapa 20 (s. 144).

Wykres 17. Spadek religijności kolejnego pokolenia w poszczególnych krajach w ujęciu procentowym.

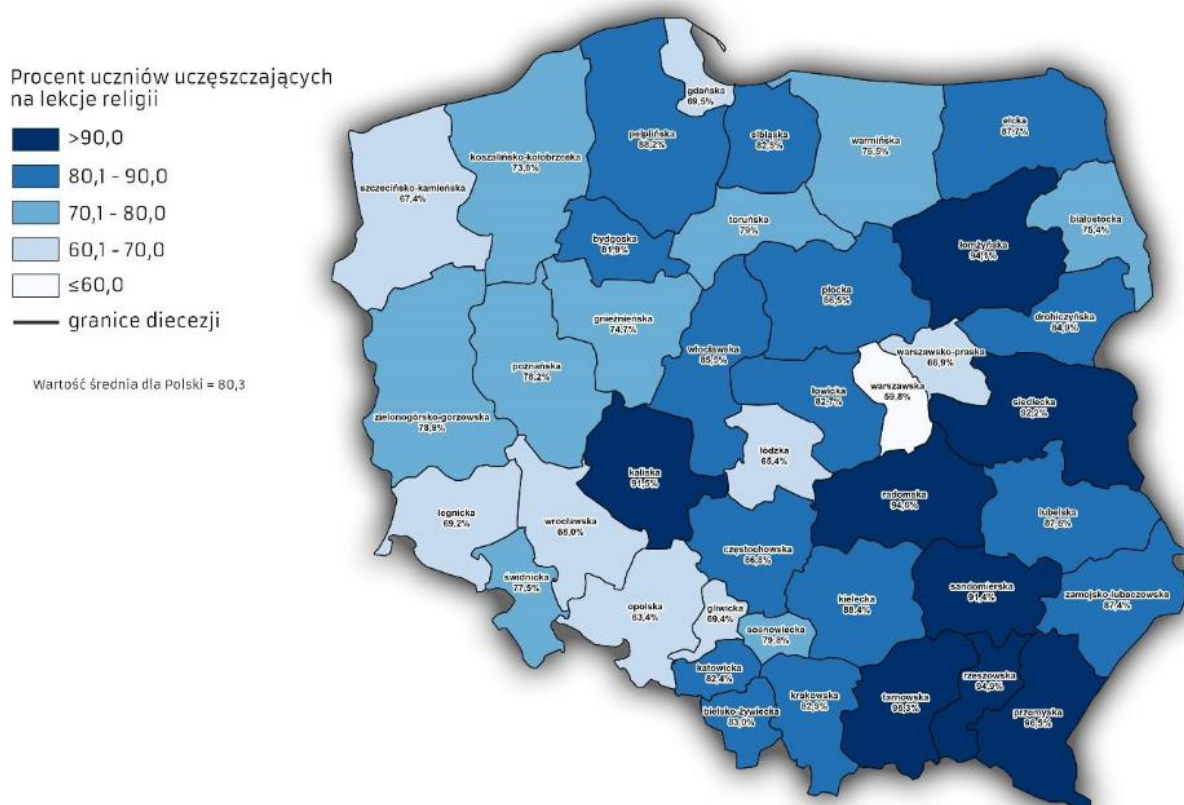

Źródło: Raport Pew Research Center, *The Age Gap in Religion Around the World*, 2018.

Zaprezentowane wyniki badań wskazują, że stosowanie pojęcia laicyzacji wobec zmian religijnych zachodzących w Polsce jest uprawnione. Laicyzacja, według słownika języka

⁴⁵⁶ Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario...2023... op. cit.*

Mapa 20. Odsetek uczniów uczęszczających na lekcje religii we wszystkich typach placówek edukacyjnych w roku szkolnym 2022/23 według diecezji.

W związku z przywołanymi definicjami oraz danymi statystycznymi, uprawnione jest twierdzenie, że laicyzacja to proces, który rozgrywa się we współczesnej Polsce. Co bardzo istotne, proces ten postępuje nad Wisłą inaczej niż w innych krajach, bowiem rozgrywa się bez udziału władz państwowych, które w latach 2015 - 2023 roku były bardzo przychylnie Kościołowi katolickiemu. Również inne ugrupowania polityczne sprawujące władzę w Polsce

⁴⁵⁹ Z. Poniatowski, *Maty słownik religioznawczy*, Warszawa 1969, s. 243-244.

przed wskazanym okresem starały się o dobre relacje z hierarchią Kościelną, co zostało już w tej pracy potwierdzone.

Poprawnym badawczo sposobem określenia aktualnego stanu tego procesu było korzystanie z danych Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego prezentującego coroczne, relewantne naukowo dane na temat religijności Polaków. Dodatkowym aspektem badawczym było również zastosowanie uznanej już w nauce skali centralności religijności (*The Centrality of Religiosity Scale*), zaproponowanej przez Stefana Hubera i Odilo Hubera⁴⁶⁰. Autorzy, w celu wykazania kanałów, w których są kształtowane i aktywowane osobiste konstrukty religijne, postulują badanie religijności respondentów w pięciu obszarach: przekonań religijnych, modlitwy, doświadczenia religijnego, kultu oraz zainteresowania szeroko rozumianą problematyką religijności⁴⁶¹. Badanie początkowo prowadzone tylko przez Stefana Hubera, skupiało się na miejscu religii w strukturze osobowości jednostki. Autor ten wyróżnił trzy poziomy religijności: (1) marginalną – czyli osoby niewykazujące zainteresowania religią i nie wierzące w istnienie transcendencji; (2) heteronomiczną – łączącą w sobie rzadkie indywidualne zainteresowanie Bogiem, z religijnością opartą na zewnętrznych autorytetach; (3) autonomiczną – osoby zaangażowane religijnie, dla których ta sfera życia znajduje się w centrum zainteresowania⁴⁶².

Przywołana skala centralności religijności dotyczy między innymi zjawiska indywidualizacji, czy też prywatyzacji religii, o którym pisał Thomas Luckmann⁴⁶³, a którego występowanie jest wskazywane również w kontekście Polski⁴⁶⁴. Można założyć, że w obliczu spadających rok do roku wskaźników *dominantes*, dotyczących liczby osób biorących udział w praktykach religijnych, zjawisko to jest widoczne również w Polsce. W celu zweryfikowania tego założenia oraz kwestii postawionych na wstępie pracy autor przeprowadził ogólnopolskie badanie sondażowe, w którym zastosowano skalę centralności religijności, w jej polskim tłumaczeniu zaproponowanym i zweryfikowanym empirycznie przez Beatę Zarzycką⁴⁶⁵. Wyniki badania zostały zaprezentowane w rozdziale VI.

⁴⁶⁰ W toku analizy autor posługuje się nazewnictwem narzędzia ugruntowanym w literaturze jako „Skala centralności religijności Hubera”. Patrz na przykład: B. Zarzycka, *Skala centralności religijności Stefana Hubera*, „Roczniki Psychologiczne” 2007, tom X, nr 1.

⁴⁶¹ S. Huber, O. Huber, *The Centrality of Religiosity Scale (CRS)*, „Religions” 2012, nr 3.

⁴⁶² S. Huber, *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, Opladen 2003.

⁴⁶³ Patrz szerzej: T. Luckmann, *Niewidzialna religia. Problem religii w nowoczesnym społeczeństwie*, Kraków 2011.

⁴⁶⁴ Patrz na przykład: I. Borowik, *Why Has Religiosity in Poland not Changed since 1989? Five Hypotheses*, „Politics and Religion” 2010, nr 3 (2).

⁴⁶⁵ B. Zarzycka, *Skala centralności religijności Stefana... op. cit.*

1.2. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego – geneza i sposób działania

W badaniu poziomu laicyzacji w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce, bardzo pomocna była działalność Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego. Instytucja ta została powołana w 1972 roku przez Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego jako Zakład Socjologii Religii. Jego pierwszym prezesem został wówczas Witold Zdaniewicz⁴⁶⁶.

Kluczowym momentem w historii tej jednostki badawczej był rok 1993, kiedy Zakład Socjologii Religii został przekształcony w Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, a więc instytucję, która na mocy umowy z Głównym Urzędem Statystycznym, zajmuje się badaniami dotyczącymi Kościoła katolickiego na potrzeby statystyki publicznej⁴⁶⁷.

Od 1991 roku ISKK prowadzi cykliczne badania nazwane *Rocznikami Kościoła*, które są podstawą wiedzy naukowej na temat danych statystycznych dotyczących Kościoła katolickiego w Polsce. Od 2014 roku badania te znacznie zyskały na wartości. Od tego właśnie momentu ISKK wydaje coroczne raporty zatytułowane *Annuarium Statisticum Ecclesiae in Polonia*, które prezentują dane o duchowieństwie, wspólnotach parafialnych, życiu sakramentalnym Polaków, ale przede wszystkim o wskaźnikach *dominantes* i *communicantes*, a więc o liczbie osób biorących udział w niedzielnych mszach świętych oraz o liczbie osób przystępujących do komunii świętej, które wprost można uznać za wskaźniki religijności Polaków. Autorzy raportów, poza danymi zbiorczymi, opracowują je z podziałem na jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego⁴⁶⁸.

Instytucja ta, choć jest niezależną jednostką naukową, działa we współpracy z Głównym Urzędem Statystycznym, dostosowując do niego swoje narzędzia badawcze oraz podejście metodologiczne, a także z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II oraz Uniwersytetem Kardynała Stefana Wyszyńskiego, korzystając z wiedzy uznanych socjologów oraz powszechnie akceptowanych sposobów prowadzenia badań naukowych⁴⁶⁹.

⁴⁶⁶ Strona internetowa Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, <https://iskk.pl/> (dostęp: 24.01.2024).

⁴⁶⁷ *Ibidem*.

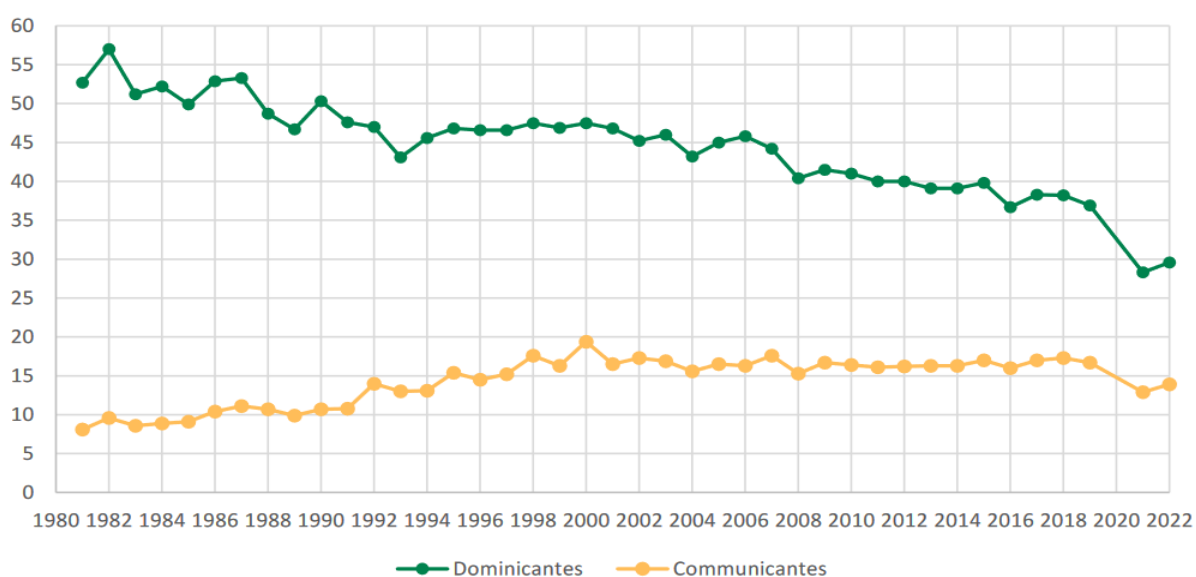
⁴⁶⁸ *Ibidem*.

⁴⁶⁹ *Ibidem*.

1.3. Mapa laicyzacji w Polsce z podziałem na jednostki administracyjne Kościoła katolickiego w Polsce między 2019, a 2023 rokiem

Mając na uwadze zaprezentowane definicje oraz wykorzystując cenne badawczo dane publikowane przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, należało przyjąć wskaźnik *dominantes*, a więc liczbę ludzi biorących udział w niedzielnych mszach świętych, za wskaźnik dobrze ukazujący stopień laicyzacji określonej jednostki administracyjnej Kościoła katolickiego w Polsce. Na tej podstawie autor przyjął założenie, że im niższy odsetek praktykujących religijnie, tym dalej posunięty proces laicyzacji określonej archidiecezji, bądź diecezji. Potwierdzeniem rzetelności tych badań jest prezentacja wskaźnika *dominantes* w ujęciu corocznym, od 1980 roku (z wyłączeniem pandemicznego roku 2020, w którym badanie nie zostało przeprowadzone). W tej perspektywie badawczej wyraźnie widoczny był spadek uczestnictwa Polaków w praktykach religijnych w ostatnich latach. Jest to wniosek potwierdzający te wynikające z danych dotyczących liczby osób religijnych w Polsce prezentowanych przez GUS oraz CBOS (wykres 18).

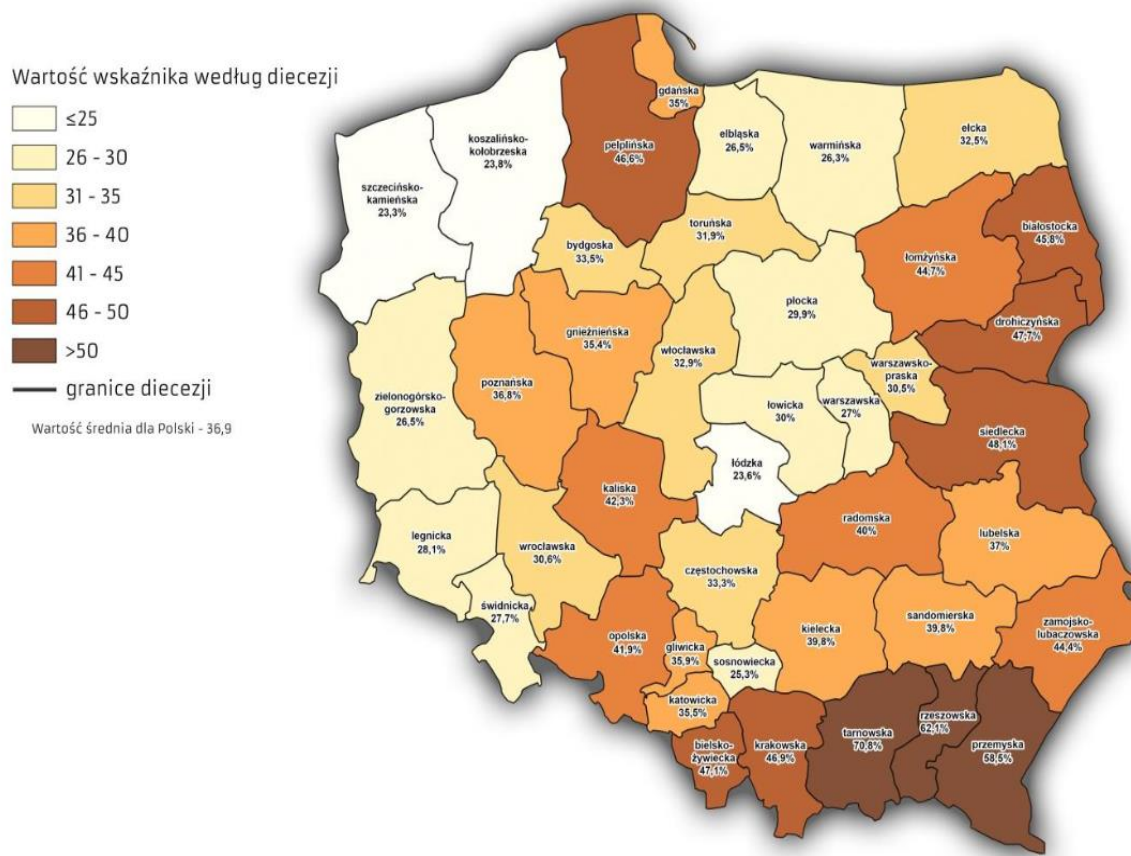
Wykres 18. Wskaźnik *dominantes* i *communicantes* w latach 1980-2022 dla całości Kościoła katolickiego w Polsce, w ujęciu procentowym.

Źródło: Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario...2022... op. cit.*, s. 30.

Zgromadzone przez ISKK dane dotyczące wskaźnika *dominantes* w roku 2019, z podziałem na jednostki administracyjne Kościoła katolickiego zaprezentowano na mapie 21.

Mapa 21. Wskaźnik *dominantes* w 2019 roku według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.

Źródło: Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario...2019... op. cit.*, s. 28.

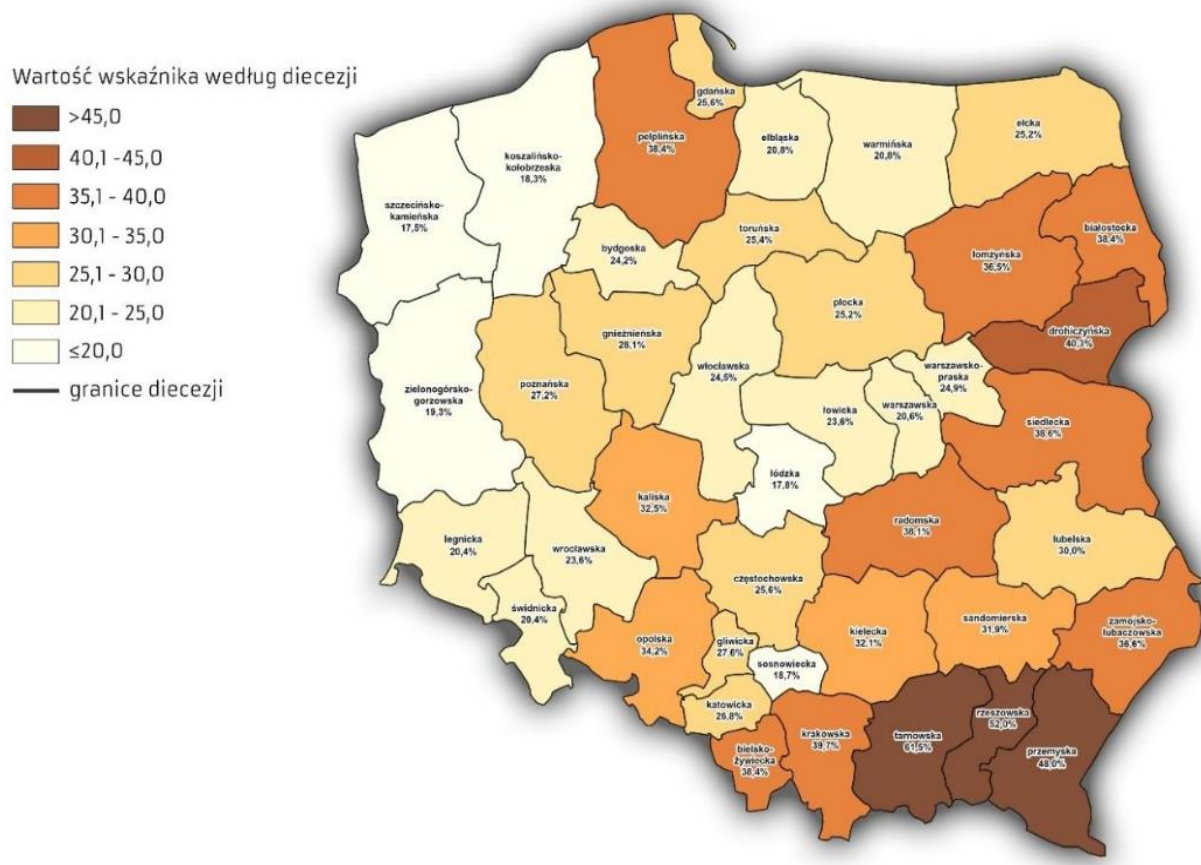
Dane te, w roku poprzedzającym kolejną analizowaną elekcję parlamentarną w Polsce⁴⁷⁰ prezentowały się bardzo podobnie. Informacje dotyczące wskaźnika *dominantes* w roku 2022, z podziałem na jednostki administracyjne Kościoła katolickiego zostały przedstawione na mapie numer 22 (s. 149).

Zaprezentowane mapy wskazują wyraźne różnice między jednostkami administracyjnymi Kościoła katolickiego w Polsce. Między diecezją tarnowską, w której 70,8% mieszkańców uczestniczyło w niedzielnych nabożeństwach w 2019 roku, a archidiecezją szczecińsko-

⁴⁷⁰ Autor skorzystał z danych za 2022 rok, bowiem raporty ISKK pojawiają się ze znaczącym opóźnieniem. Dane te pochodzą z publikacji, która była ostatnią opublikowaną przed złożeniem niniejszej rozprawy.

kamieńską, gdzie odsetek ten wyniósł 23,3% mieszkańców, było aż 47,5 punktów procentowych różnicy. Z zaprezentowanego zestawienia wynika, że Polacy mieszkający w południowo-wschodnich regionach Polski uczestniczą częściej w praktykach religijnych, niż mieszkańcy północno-zachodniej części kraju. Sytuację prezentuje wykres 19 (s. 150).

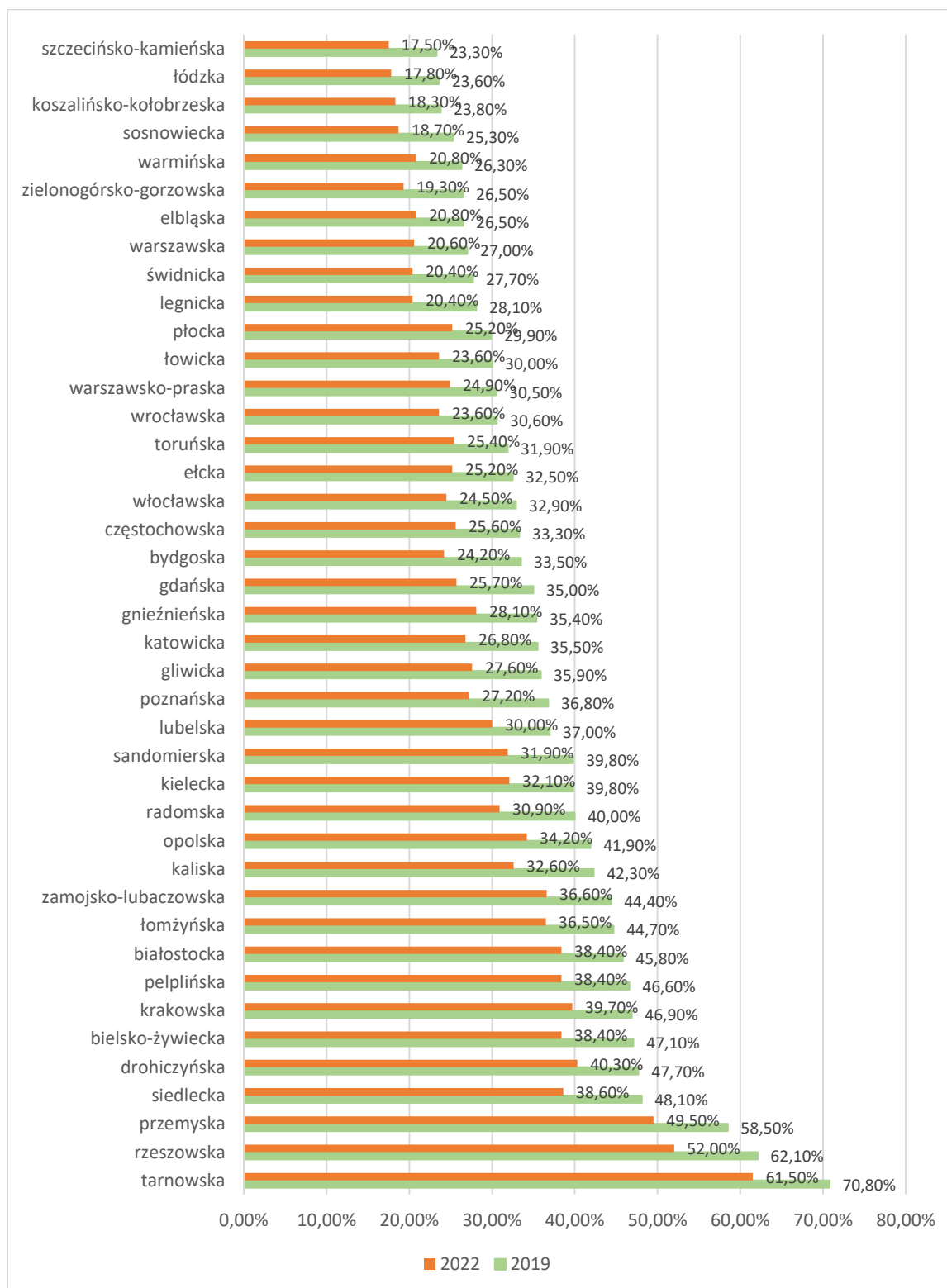
Mapa 22. Wskaźnik *dominantes* w 2022 roku według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.

Źródło: Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario...2022... op. cit.*, s. 26.

Przywołany wykres wskazuje na trwałość różnic między jednostkami administracyjnymi Kościoła katolickiego w Polsce. Między diecezją tarnowską, w której 61,5% mieszkańców uczestniczyło w niedzielnych nabożeństwach w 2022 roku, a archidiecezją szczecińsko-kamieńską, gdzie odsetek ten wyniósł 17,5% mieszkańców, były aż 44 punkty procentowe różnicy. Badanie z roku 2022 potwierdziło więc zauważoną wcześniej zależność, że wyborcy mieszkający w południowo-wschodnich regionach Polski uczestniczą częściej w praktykach religijnych, niż mieszkańcy północno-zachodniej części kraju.

Wykres 19. Wskaźnik *dominantes* w 2019 oraz 2022 roku według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario...2019... op. cit.* oraz Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario...2022... op. cit.*

Zestawienie stopnia religijności w jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w 2019 oraz 2022 roku potwierdziło postępujący spadek częstotliwości udziału w praktykach religijnych przez Polaków. O ile różnice między jednostkami organizacyjnymi Kościoła katolickiego w Polsce były podobne w badanym okresie, o tyle w każdej z nich odsetek zaangażowanych religijnie mieszkańców uległ spadkowi w perspektywie wskazywanych 3 lat, potwierdzając całość dokonanej w tym rozdziale analizy.

2. Wyniki wyborów parlamentarnych w jednostkach organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w latach 2019 i 2023

Niewątpliwą nowatorskością w badaniu przestrzennym nad rozkładem głosów w elekcjach parlamentarnych w Polsce jest spojrzenie na nią z perspektywy podziału administracyjnego kraju na jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego. Jest to istotna analiza porównawcza, korzystająca z danych zgromadzonych przez Państwową Komisję Wyborczą, z dwóch kolejnych elekcji sejmowych – w 2019 oraz w 2023 roku.

Dotychczasowe publikacje dotyczące geografii wyborczej na kanwie literatury nie tylko polskiej, ale i światowej, skupiały się na trzech głównych poziomach analizy: całego kraju, okręgów wyborczych oraz obszarów wedle obowiązującego w określonym kraju podziału administracyjnego (w Polsce są to województwa, powiaty oraz gminy).

Podejmując próbę weryfikacji preferencji wyborczych na obszarach jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce, uzyskać można podział inny niż dotychczas prezentowane. Województw w Polsce jest 16, a powiatów 373, w tym 65 miast na prawach powiatu⁴⁷¹. Archidiecezji i diecezji katolickich, stanowiących obszary geograficzne (zatem z wyłączeniem Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego) jest natomiast 41. Jak wskazano już w tej rozprawie, jest to liczba tożsama z liczbą okręgów wyborczych w kolejnych elekcjach sejmowych od 2001 roku.

Z tego faktu wynika, że tak wykreowany podział, w połączeniu z różnicami granic, które szerzej opisano w rozdziale trzecim powoduje nowe podejście do badań przestrzenno-elektoralnych, pokazując zależności związane ze spuścizną historyczną Polski oraz dużym

⁴⁷¹ Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2022*, Warszawa 2022, s. 67-69.

znaczeniem religijności w kształtowaniu tożsamości jednostkowej Polaków. Przy tej samej liczbie jednostek podziału, wyniki wyborcze są jednak zróżnicowane.

2.1. Analiza danych Państwowej Komisji Wyborczej

Mając na uwadze różnorodność podziału diecezjalnego i powiatowego, a nawet gminnego, należało spojrzeć na dane Państwowej Komisji Wyborczej z dwóch kolejnych elekcji parlamentarnych, które odbyły się w badanym okresie na poziomie najniższym – kolejnych obwodowych komisji wyborczych. Ponieważ, jak wspomniano już w tej pracy, w kilku przypadkach zdarzyła się sytuacja, że jedna część danego miasta należy do jednej diecezji, a inna część tego samego miasta wchodzi w skład innej jednostki kościelnego podziału administracyjnego, analiza na poziomie obwodowych komisji wyborczych była w ocenie autora nieunikniona.

Zadaniem autora było więc weryfikowanie, jaka parafia w takich miejscowościach należy określonej archidiecezji czy diecezji i później – jakie ulice wchodzi w skład tych parafii oraz jakie w skład określonych obwodowych komisji wyborczych. W trakcie prowadzenia badań nie wystąpił przypadek, w którym w jednej obwodowej komisji wyborczej znalazły się ulice należące do różnych parafii, a co za tym idzie – do różnych diecezji. W tej sytuacji autor napotkałby na poważne trudności metodologiczne, niemniej udało się ich uniknąć.

Ponieważ do takiej sytuacji nie doszło, kolejnym krokiem było przyporządkowanie każdej gminy, a we wspomnianych sytuacjach szczególnych – każdej obwodowej komisji wyborczej do określonej jednostki administracyjnej Kościoła katolickiego. Tak powstałe dane należało przeliczyć na wynik wyborczy wszystkich ugrupowań ponad klauzulą zaporową w każdej jednostce organizacyjnej Kościoła katolickiego w Polsce. Stworzone w ten sposób dane zawierające wyniki dwóch kolejnych elekcji, zostały ukazane w tabelach 8 i 9⁴⁷² (s. 154).

Tabela 8. Wyniki głosowania na poszczególne komitety wyborcze w roku 2019 według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w przedziale procentowym.

Diecezja ▼ Komitet wyborczy ►	PiS	KO	SLD	PSL-KP	Konfederacja
białostocka	46,05	26,13	11,71	6,98	8,06

⁴⁷² Tabele nie uwzględniają głosów nieważnych.

bielsko-żywiecka	46,51	27,33	11,52	7,44	7,21
bydgoska	34,59	31,71	16,87	8,31	7,42
częstochowska	48,04	20,84	14,30	9,09	6,08
drohiczynska	54,91	18,54	7,85	11,81	5,51
elblaska	37,89	32,48	13,25	8,83	6,23
elcka	46,70	21,71	10,34	13,33	6,80
gdańska	28,82	44,68	13,75	5,31	7,44
gliwicka	38,06	32,38	13,19	6,11	7,45
gnieźnieńska	39,18	26,79	15,25	11,67	6,33
kaliska	46,06	22,48	11,79	13,16	6,19
katowicka	43,64	32,53	10,86	4,98	7,37
kielecka	55,88	16,12	9,08	10,65	6,05
koszalińsko-kołobrzaska	35,70	32,54	16,14	9,53	6,09
krakowska	45,23	27,53	10,98	7,32	7,97
legnicka	41,97	25,17	16,40	7,34	5,93
lubelska	53,03	21,56	8,27	8,62	7,25
łomżyńska	63,18	11,80	5,50	12,12	6,16
łowicka	53,02	16,11	10,68	13,10	5,85
łódzka	39,11	30,13	17,37	5,89	6,78
opolska	36,90	28,21	11,64	9,06	5,65
pelplińska	44,21	28,51	9,96	9,87	7,25
płocka	52,66	16,37	9,07	15,36	5,17
poznańska	30,45	38,12	15,52	8,84	7,02
przemyska	64,37	15,29	5,66	7,57	7,02
radomska	58,28	17,37	8,22	8,76	5,77
rzeszowska	60,43	16,05	7,14	7,49	8,47
sandomierska	61,27	12,92	8,03	9,91	6,48
siedlecka	61,71	13,47	5,89	11,37	6,08
sosnowiecka	39,08	28,28	20,28	5,76	6,41
szczecińsko-kamieńska	35,32	35,48	15,19	7,51	6,50
świdnicka	40,44	32,10	12,53	7,18	5,41
tarnowska	64,00	12,86	5,92	10,18	6,92
toruńska	39,02	28,66	13,35	11,17	6,63

warmińska	36,80	29,10	14,02	12,06	6,65
warszawska	30,73	39,04	16,52	6,63	6,36
warszawsko-praska	38,47	33,49	13,72	6,59	6,77
włocławska	48,85	20,01	18,32	10,73	5,75
wrocławska	35,23	32,28	15,18	6,93	7,39
zamojsko-lubaczowska	62,39	9,81	7,47	13,40	5,93
zielonogórsko-gorzowska	35,48	30,62	15,62	11,02	7,01

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Tabela 9. Wyniki głosowania na poszczególne komitety wyborcze w roku 2023 według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w przedziale procentowym.

Diecezja ▼ Komitet wyborczy ►	PiS	KO	NL	TD	Konfederacja
białostocka	37,05	24,94	5,81	21,82	10,38
bielsko-żywiecka	38,29	30,04	8,21	15,47	8,00
bydgoska	28,95	37,76	10,84	15,76	6,69
częstochowska	41,47	27,52	9,40	14,92	6,69
drohiczyńska	47,92	19,37	4,90	18,46	9,34
elbląska	32,92	36,03	9,15	15,47	6,42
ełcka	41,01	27,18	6,18	17,20	8,43
gdańska	22,60	46,01	10,05	14,86	6,48
gliwicka	31,80	37,55	9,32	13,99	7,34
gnieźnieńska	33,67	31,12	10,41	18,09	6,72
kaliska	40,52	27,87	7,88	16,45	7,28
katowicka	35,92	34,90	8,12	13,43	7,63
kielecka	49,78	21,18	6,89	14,93	7,24
koszalińsko-kołobrzeska	30,97	40,64	8,94	13,18	6,27
krakowska	36,68	29,10	9,01	16,88	8,33
legnicka	36,15	35,67	10,08	11,46	6,64
lubelska	45,36	23,17	6,60	16,24	8,63
łomżyńska	54,42	16,03	4,09	16,27	9,19
łowicka	45,38	23,38	7,41	16,17	7,66
łódzka	32,86	36,87	10,81	12,99	6,47
opolska	33,56	37,71	7,83	13,79	7,12

pelplińska	37,83	31,92	7,40	14,81	8,03
płocka	46,11	22,66	6,64	17,82	6,77
poznańska	25,02	39,71	11,03	17,58	6,67
przemyska	56,65	15,78	4,26	14,29	9,02
radomska	51,78	21,89	5,90	13,09	7,35
rzeszowska	51,33	19,56	5,56	13,43	10,11
sandomierska	55,27	17,62	5,48	13,71	7,92
siedlecka	54,24	17,11	5,09	14,75	8,81
sosnowiecka	32,18	29,99	20,87	10,92	6,04
szczecińsko-kamieńska	29,99	41,20	9,69	12,99	6,14
świdnicka	34,38	38,57	8,32	12,50	6,23
tarnowska	55,76	16,52	3,79	15,09	8,85
toruńska	33,85	32,20	10,54	16,51	6,90
warmińska	31,75	35,78	9,12	16,41	6,95
warszawska	25,04	41,70	11,55	15,09	6,61
warszawsko-praska	31,12	37,21	9,48	14,81	7,38
włocławska	42,66	25,56	9,90	15,13	6,75
wrocławska	28,49	38,34	11,63	14,26	7,29
zamojsko-lubaczowska	56,70	15,49	5,16	14,43	8,23
zielonogórsko-gorzowska	29,88	38,70	9,56	15,09	6,77

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Przygotowane w ten sposób tabele dały możliwość różnorodnego przygotowania map prezentujących wyniki wyborów, uwzględniając diecezjalny podział administracyjny kraju.

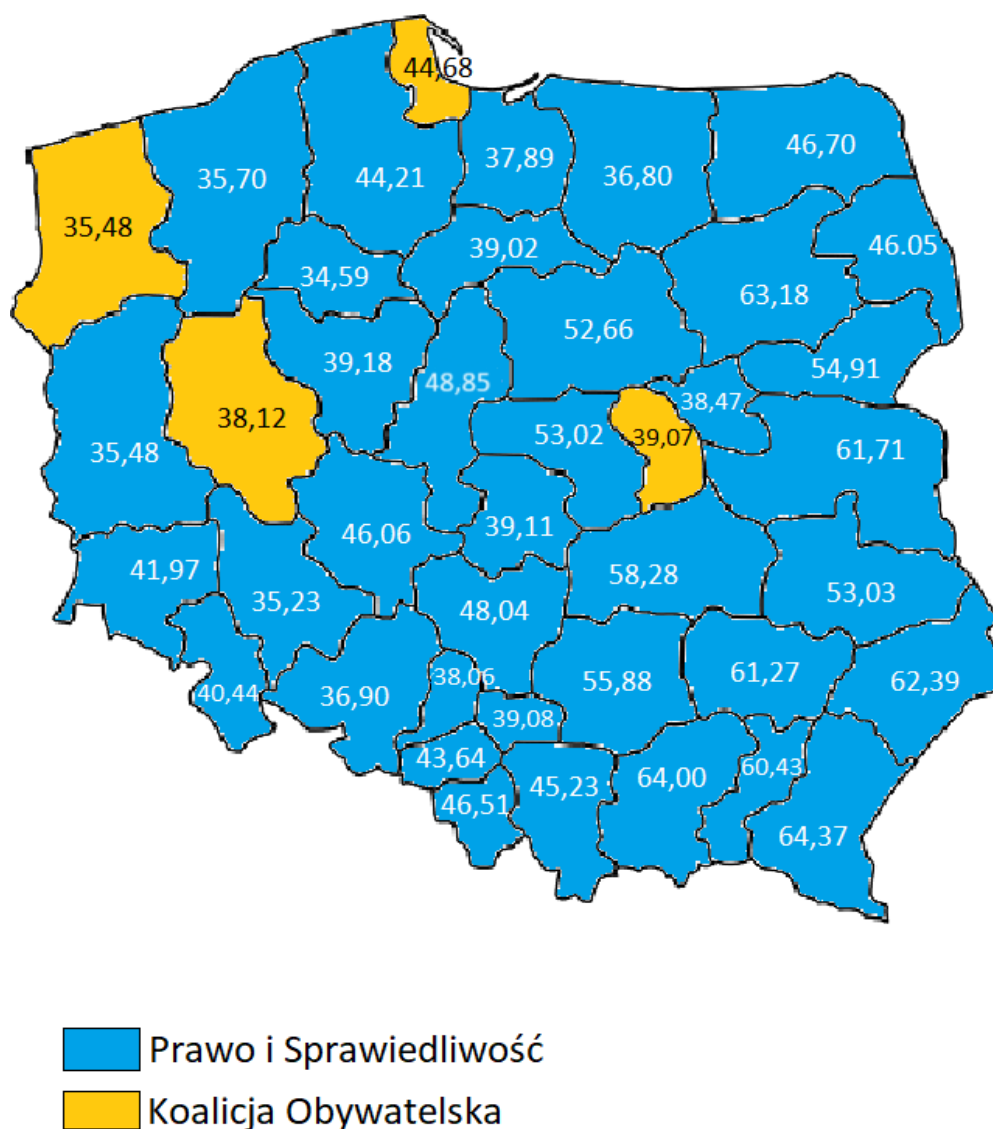
2.2. Mapa preferencji wyborczych Polaków w jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w latach 2019 i 2023

By wskazać podobieństwa oraz różnice zaistniałe na przestrzeni dwóch kolejnych elekcji parlamentarnych w Polsce, niezbędne z punktu widzenia prowadzonego badania było

zaprezentowanie wyników wskazanych elekcji wedle jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce na kilka sposobów.

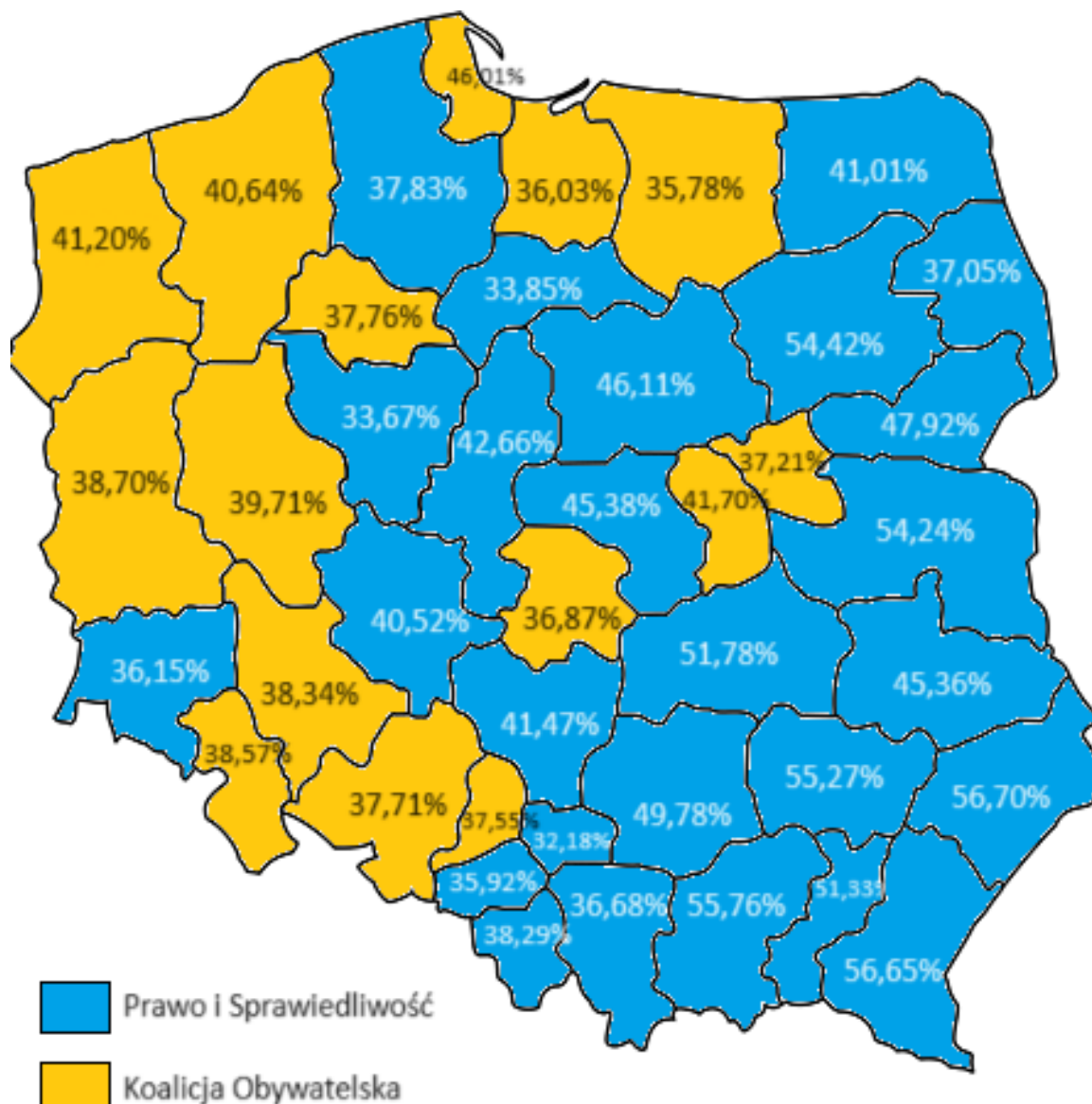
Pierwszym z nich jest prezentacja komitetu wyborczego, który zwyciężył w określonej jednostce podziału terytorialnego Kościoła w Polsce, z uwzględnieniem procentowego wyniku uzyskanego przez to ugrupowanie. Stworzenie takich map pozwoliło odnieść je do kartografów zaprezentowanych w rozdziale pierwszym, a konkretnie w jego części dotyczącej znaczenia czynnika geograficznego dla wyniku wyborów. Zostało to ukazane graficznie na mapach 23 oraz 24 (s. 157).

Mapa 23. Komitety wyborcze, które uzyskały najwyższy wynik w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2019 roku, wraz z wynikiem wyborczym w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

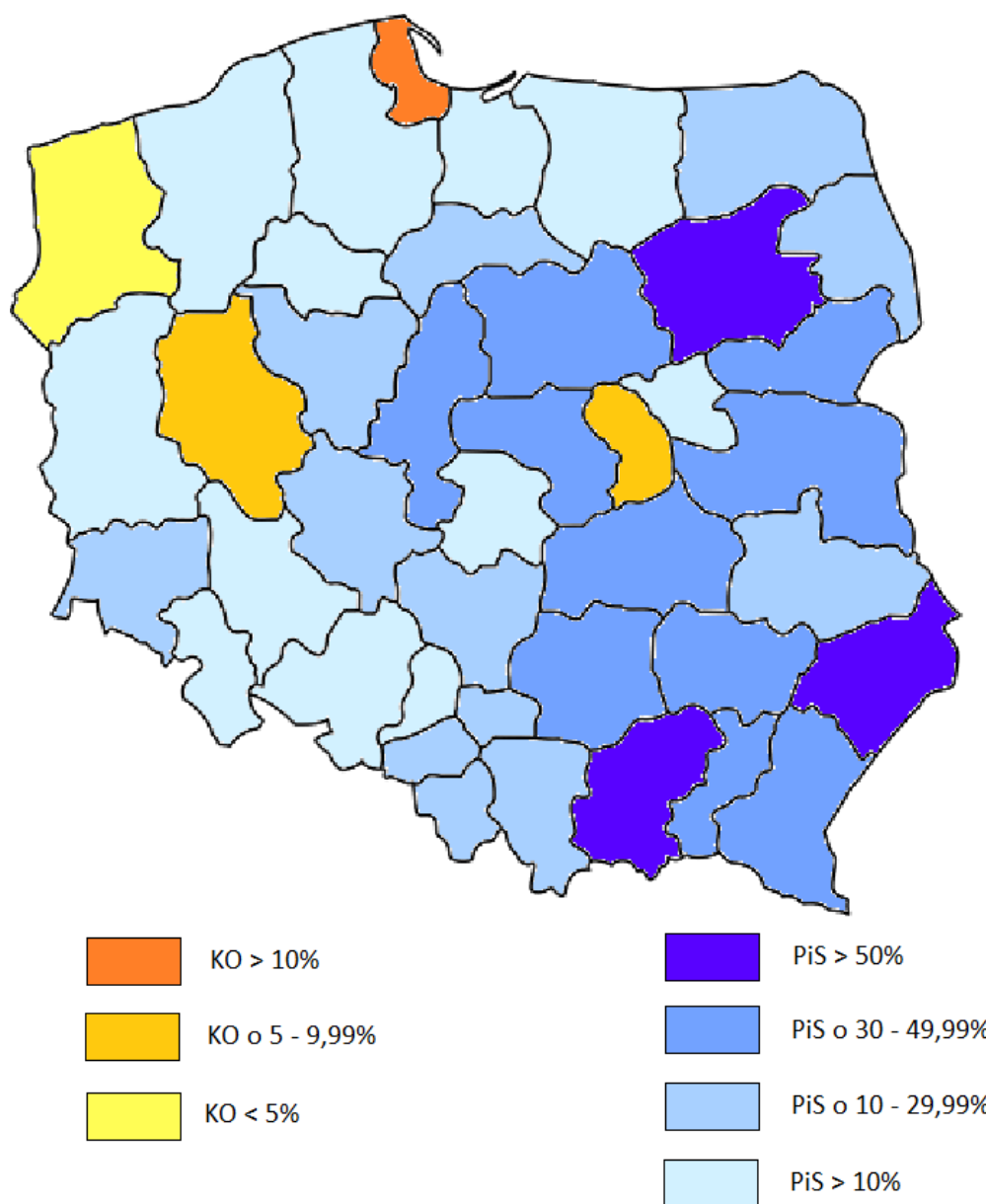
Mapa 24. Komitety wyborcze, które uzyskały najwyższy wynik w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2023 roku, wraz z wynikiem wyborczym w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Ponieważ w obu badanych elekcjach walkę o władzę w kraju stoczyło Prawo i Sprawiedliwość oraz Koalicja Obywatelska, relewantnym sposobem prezentacji danych było przedstawienie map pokazujących wyniki obu elekcji, uwzględniając komitet, który zwyciężył w każdej archidiecezji/diecezji, a także jego przewagę nad przegranym ugrupowaniem z wymienionej pary. Taką analizę w sposób graficzny prezentuje mapa 25 (s. 158) oraz mapa 26 (s. 159).

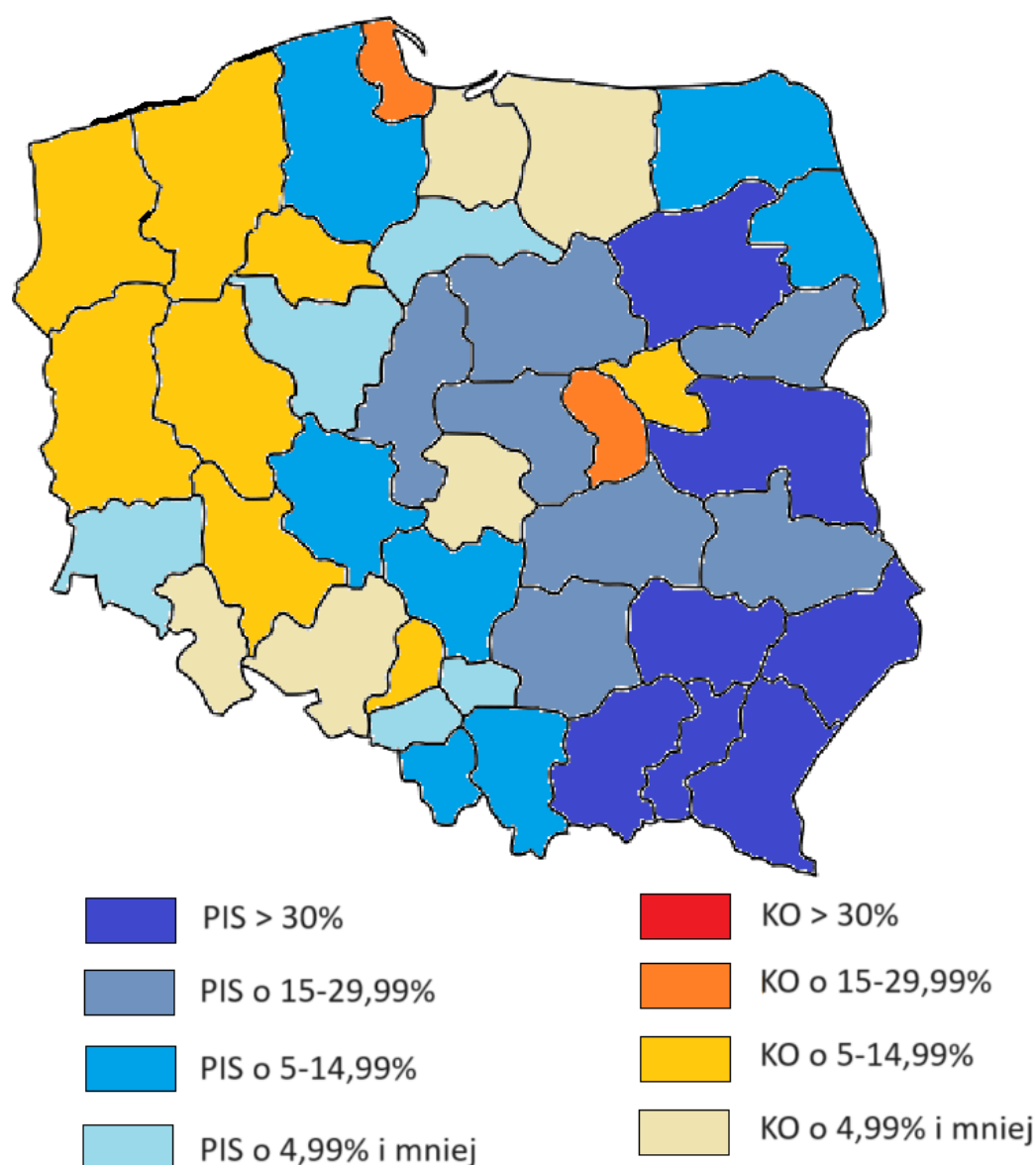
Mapa 25. Różnica wyniku wyborczego między Prawem i Sprawiedliwością, a Koalicją Obywatelską w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2019 roku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

W 2019 roku wystąpiły dwie sytuacje szczególne. Były nimi diecezja łomżyńska oraz diecezja zamojsko-lubaczowska, w których drugie miejsce za Prawem i Sprawiedliwością zajęło Polskie Stronnictwo Ludowe, nie zaś jak w pozostałych przypadkach Koalicja Obywatelska.

Mapa 26. Różnica wyniku wyborczego między Prawem i Sprawiedliwością, a Koalicją Obywatelską w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2023 roku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

W 2023 roku doszło do jednej sytuacji szczególnej – w diecezji łomżyńskiej, za plecami zwycięskiego Prawa i Sprawiedliwości znalazła się Trzecia Droga, uzyskując wynik o 773 głosy lepszy niż Koalicja Obywatelska. W 40 pozostałych przypadkach na dwóch pierwszych miejscach znajdowały się PiS oraz KO.

Tak przygotowane kartografiki były punktem wyjścia do analizy zależności badanych w niniejszej pracy i mogły zostać zestawiane w celach porównawczych z mapami zwycięzców wyborów parlamentarnych w Polsce w poszczególnych, sejmowych okręgach wyborczych na przestrzeni lat.

Po przeprowadzeniu podziału mandatów dla poszczególnych komitetów wyborczych w wyborach do Sejmu RP 2019 i 2023, w okręgach wyborczych znajdujących się w granicach jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce okazało się, że również taka analiza przynosi różnice. By stworzyć przywołany podział mandatów, autor wykonał następujący zabieg – dzięki danym zgromadzonym w *Informatorze Konferencji Episkopatu Polski* za rok 2019⁴⁷³, do każdej archidiecezji oraz diecezji przyporządkował liczbę jej mieszkańców. Następnie po zsumowaniu wszystkich tych liczb i podzieleniu przez ustawową liczbę posłów – wyliczył normę przedstawicielstwa. Dzięki temu, do każdej diecezji przyporządkowano od 3 do 21 mandatów, zgodnie z normą przedstawicielstwa⁴⁷⁴. Podział ten ukazuje tabela 10.

Tabela 10. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce wraz z liczbą mieszkańców oraz podziałem na liczbę mandatów.

Diecezja	Liczba mieszkańców	Liczba mandatów
białostocka	449 200	6
bielsko-żywiecka	764 508	10
bydgoska	622 036	8
częstochowska	785 000	10
drohiczyńska	250 000	3
elbląska	450 000	6
ełcka	450 948	6
gdańska	1 036 367	14
gliwicka	654 196	9
gnieźnieńska	663 975	9
kaliska	739 000	10
katowicka	1 461 000	19
kielecka	810 960	11
koszalińsko-kołobrzeska	902 929	12
krakowska	1 618 000	21
legnicka	822 788	11
lubelska	1 077 537	14
łomżyńska	509 265	7
łowicka	602 730	8
łódzka	1 410 000	19

⁴⁷³ P. Rytel-Andrianik (red.), *Konferencja Episkopatu Polski. Informator 2019*, Tarnów 2019. Jest to ostatnia tego typu publikacja, bowiem po zakończeniu kadencji Rzecznika KEP przez ks. Pawła Rytel-Andrianika przestały się one ukazywać. Dodatkowo nie wszystkie jednostki administracyjne Kościoła katolickiego w Polsce posiadają dane o liczbie mieszkańców. Często są to tylko informacje o liczbie wiernych, które w obliczu różnego sposobu ich pozyskiwania byłyby zakrzywione. Informacja z 2019 roku, to oficjalne dane KEP na temat liczby mieszkańców każdej archidiecezji i diecezji, dające szansę na stworzenie obiektywnej normy przedstawicielstwa.

⁴⁷⁴ Zastosowanie wielkości okręgów wyborczych wynikających z Kodeksu Wyborczego, a więc podziału mandatów od 7 do 20 byłoby bezcelowe, z uwagi na ogromne różnice w populacji badanych jednostek. Podział administracyjny Kościoła katolickiego nie ma na celu zachowania podobnej wielkości każdej jednostki, stąd konieczne było przyporządkowanie do diecezji drohiczyńskiej tylko 3 mandatów, a do archidiecezji krakowskiej, aż 21.

opolska	836 603	11
pelplińska	760 000	10
płocka	831 492	11
poznańska	1 500 000	20
przemyska	808 577	11
radomska	866 429	12
rzeszowska	592 431	8
sandomierska	688 654	9
siedlecka	711 700	9
sosnowiecka	653 000	9
szczecińsko-kamieńska	1 026 712	14
świdnicka	625 138	8
tarnowska	1 116 660	15
toruńska	630 055	8
warmińska	670 000	9
warszawska	1 540 000	20
warszawsko-praska	1 304 240	17
włocławska	767 373	10
wrocławska	1 194 507	16
zamojsko-lubaczowska	474 000	6
zielonogórsko-gorzowska	1 048 522	14
ogółem	34 726 532 mieszkańców (norma przedstawicielstwa = 75 492 osoby)	460

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strony internetowej Konferencji Episkopatu Polski oraz P. Rytel-Andrianik (red.), *Konferencja Episkopatu Polski. Informator 2019*, Tarnów 2019.

Podział mandatów w wyborach do Sejmu w 2019 roku został zaprezentowany w tabeli 11.

Tabela 11. Podział mandatów w wyborach do Sejmu RP w 2019 roku w okręgach wyborczych w granicach jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.

Diecezja	Liczba mandatów	Podział mandatów w 2019 roku
białostocka	6	3 PIS, 2 KO, 1 SLD
bielsko-żywiecka	10	6 PIS, 3 KO, 1 SLD
bydgoska	8	4 PIS, 3 KO, 1 SLD
częstochowska	10	6 PIS, 2 KO, 1 SLD, 1 PSL
drohiczyńska	3	2 PIS, 1 KO
elbląska	6	3 PIS, 2 KO, 1 SLD
ełcka	6	4 PIS, 1 KO, 1 PSL
gdańska	14	4 PIS, 7 KO, 2 SLD, 1 KONF
gliwicka	9	4 PIS, 4 KO, 1 SLD
gnieźnieńska	9	4 PIS, 3 KO, 1 SLD, 1 PSL
kaliska	10	6 PIS, 2 KO, 1 SLD, 1 PSL
katowicka	19	9 PIS, 6 KO, 2 SLD, 1 PSL, 1 KONF
kielecka	11	7 PIS, 2 KO, 1 SLD, 1 PSL
koszalińsko-kołobrzeska	12	5 PIS, 4 KO, 2 SLD, 1 PSL
krakowska	21	11 PIS, 6 KO, 2 SLD, 1 PSL, 1 KONF

legnicka	11	5 PiS, 3 KO, 2 SLD, 1 PSL
lubelska	14	8 PiS, 3 KO, 1 SLD, 1 PSL, 1 KONF
łomżyńska	7	5 PiS, 1 KO, 1 PSL
łowicka	8	5 PiS, 1 KO, 1 SLD, 1 PSL
łódzka	19	8 PiS, 6 KO, 3 SLD, 1 PSL, 1 KONF
opolska	11	5 PiS, 4 KO, 1 SLD, 1 PSL
pelplińska	10	5 PiS, 3 KO, 1 SLD, 1 PSL
płocka	11	6 PiS, 2 KO, 1 SLD, 2 PSL
poznańska	20	6 PiS, 8 KO, 3 SLD, 2 PSL, 1 KONF
przemyska	11	8 PiS, 2 KO, 1 PSL
radomska	12	8 PiS, 2 KO, 1 SLD, 1 PSL
rzyszowska	8	7 PiS, 1 KO
sandomierska	9	7 PiS, 1 KO, 1 PSL
siedlecka	9	7 PiS, 1 KO, 1 PSL
sosnowiecka	9	4 PiS, 3 KO, 2 SLD
szczecińsko-kamieńska	14	5 PiS, 5 KO, 2 SLD, 1 PSL, 1 KONF
świdnicka	8	4 PiS, 3 KO, 1 SLD
tarnowska	15	10 PiS, 2 KO, 1 SLD, 1 PSL, 1 KONF
toruńska	8	4 PiS, 2 KO, 1 SLD, 1 PSL
warmińska	9	4 PiS, 3 KO, 1 SLD, 1 PSL
warszawska	20	7 PiS, 8 KO, 3 SLD, 1 PSL, 1 KONF
warszawsko-praska	17	7 PiS, 6 KO, 2 SLD, 1 PSL, 1 KONF
włocławska	10	6 PiS, 2 KO, 1 SLD, 1 PSL
wrocławska	16	6 PiS, 6 KO, 2 SLD, 1 PSL, 1 KONF
zamojsko-lubaczowska	6	5 PiS, 1 PSL
zielonogórsko-gorzowska	14	5 PiS, 5 KO, 2 SLD, 1 PSL, 1 KONF
ogółem	460	235 PiS, 131 KO, 49 SLD, 33 PSL, 12 KONF

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Rzeczywisty podział mandatów wyglądał następująco: 235 PiS, 134 KO, 49 SLD, 30 PSL, 11 Konfederacja, 1 Mniejszość Niemiecka⁴⁷⁵.

W przypadku wyborów do Sejmu RP w 2023 roku, podział mandatów zgodnie z zaproponowanym rozwiązaniem zaprezentowano w tabeli 12.

Tabela 12. Podział mandatów w wyborach do Sejmu RP w 2023 roku w okręgach wyborczych w granicach jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.

Diecezja	Liczba mandatów	Podział mandatów w 2023 roku
białostocka	6	3 PiS, 2 KO, 1 TD
bielsko-żywiecka	10	4 PiS, 3 KO, 1 TD, 1 NL, 1 KONF
bydgoska	8	3 PiS, 3 KO, 1 TD, 1 NL
częstochowska	10	5 PiS, 3 KO, 1 TD, 1 NL
drohiczyńska	3	2 PiS, 1 KO

⁴⁷⁵ Strona internetowa Państwowej Komisji Wyborczej, *op. cit.*

elbląska	6	2 PiS, 3 KO, 1 TD
ełcka	6	3 PiS, 2 KO, 1 TD
gdańska	14	3 PiS, 7 KO, 2 TD, 1 NL, 1 KONF
gliwicka	9	3 PiS, 4 KO, 1 TD, 1 NL
gnieźnieńska	9	3 PiS, 3 KO, 2 TD, 1 NL
kaliska	10	5 PiS, 3 KO, 2 TD
katowicka	19	8 PiS, 7 KO, 2 TD, 1 NL, 1 KONF
kielecka	11	6 PiS, 2 KO, 2 TD, 1 KONF
koszalińsko-kołobrzeska	12	4 PiS, 6 KO, 1 TD, 1 NL
krakowska	21	8 PiS, 6 KO, 4 TD, 2 NL, 1 KONF
legnicka	11	5 PiS, 4 KO, 1 TD, 1 NL
lubelska	14	7 PiS, 3 KO, 2 TD, 1 NL, 1 KONF
łomżyńska	7	5 PiS, 1 KO, 1 TD
łowicka	8	5 PiS, 2 KO, 1 TD
łódzka	19	7 PiS, 7 KO, 2 TD, 2 NL, 1 KONF
opolska	11	4 PiS, 5 KO, 1 TD, 1 NL
pelplińska	10	4 PiS, 4 KO, 1 TD, 1 KONF
płocka	11	6 PiS, 3 KO, 2 TD
poznańska	20	5 PiS, 9 KO, 3 TD, 2 NL, 1 KONF
przemyska	11	7 PiS, 2 KO, 1 TD, 1 KONF
radomska	12	7 PiS, 3 KO, 1 TD, 1 KONF
rzeszowska	8	5 PiS, 1 KO, 1 TD, 1 KONF
sandomierska	9	6 PiS, 2 KO, 1 TD
siedlecka	9	6 PiS, 1 KO, 1 TD, 1 KONF
sosnowiecka	9	3 PiS, 3 KO, 1 TD, 2 NL
szczecińsko-kamieńska	14	4 PiS, 6 KO, 2 TD, 1 NL, 1 KONF
świdnicka	8	3 PiS, 4 KO, 1 TD
tarnowska	15	10 PiS, 2 KO, 2 TD, 1 KONF
toruńska	8	3 PiS, 3 KO, 1 TD, 1 NL
warmińska	9	3 PiS, 4 KO, 1 TD, 1 NL
warszawska	20	5 PiS, 9 KO, 3 TD, 2 NL, 1 KONF
warszawsko-praska	17	6 PiS, 7 KO, 2 TD, 1 NL, 1 KONF
włocławska	10	5 PiS, 3 KO, 1 TD, 1 NL
wrocławska	16	5 PiS, 6 KO, 2 TD, 2 NL, 1 KONF
zamojsko-lubaczowska	6	4 PiS, 1 KO, 1 TD
zielenogórsko-gorzowska	14	4 PiS, 6 KO, 2 TD, 1 NL, 1 KONF
ogółem	460	196 PiS, 156 KO, 60 TD, 29 NL, 19 KONF

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Rzeczywiste wyniki wyborów dawały następujący podział mandatów: PiS – 194, KO – 157, Trzecia Droga – 65, Nowa Lewica – 26, Konfederacja – 18⁴⁷⁶.

Jeszcze bardziej zróżnicowane wyniki przyniosło zastosowanie w procedurze badawczej wniosków Państwowej Komisji Wyborczej, kierowanych do Sejmu RP, dotyczących

⁴⁷⁶ *Ibidem*.

proponowanej zmiany podziału mandatów w okręgach wyborczych, w związku ze zmianami demograficznymi w kraju⁴⁷⁷. Zastosowanie tych wytycznych wiązało się z kolejną zmianą liczby mandatów uzyskanych przez każdy komitet wyborczy w okręgach znajdujących się w granicach jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce: w 2019 roku PiS zyskałby 1 mandat, KO straciłaby 3 posłów, Koalicja Polska oraz SLD zyskałyby po 2 posłów, a Konfederacja i Mniejszość Niemiecka straciłyby po 1 parlamentarzystę. W 2023 roku zmiany byłyby jeszcze większe: PiS zyskałby 3 posłów, KO straciła jednego, Trzecia Droga straciłaby aż 6 mandatów, a Nowa Lewica zyskałaby 5. Konfederacja ponownie straciłaby 1 posła. Różnica jest więc widoczna, a analiza całości przynosi interesujące wnioski.

3. Czy stopień laicyzacji diecezji i specyfika podziału Polski zgodnie z podziałem administracyjnym Kościoła katolickiego wpływa na wyniki wyborów? – analiza zaprezentowanych map

Analiza zaprezentowanych powyżej kartografów i danych przyniosła nieoczywiste rozstrzygnięcia. Powszechnie uznanym naukowo jest fakt, że zmiany okręgów wyborczych przynoszą zmianę w rozmieszczeniu mandatów oraz w liczbie deputowanych z poszczególnych komitetów⁴⁷⁸. W przypadku tej analizy byłyby to zmiany niewielkie, które ani w 2019, ani w 2023 roku nie wpłynęłyby na zdolności koalicyjne komitetów, które zdobyły swoją reprezentację parlamentarną.

Interesujący wydaje się być fakt, że Prawo i Sprawiedliwość wygrało w 2019 roku w 36 okręgach wyborczych, pozostawiając Koalicji Obywatelskiej tylko okręgi wyborcze numer 9, 19, 25, 39 i 41. Partia Jarosława Kaczyńskiego odniosła przy tym zwycięstwo w 37 jednostkach organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce. Jeszcze bardziej istotna różnica wystąpiła między Prawem i Sprawiedliwością, a Koalicją Obywatelską w 2023 roku. O ile PiS tryumfował w 22 okręgach wyborczych, a KO w 19, o tyle ta proporcja w jednostkach organizacyjnych Kościoła katolickiego, wynosiła już 26:15. Analiza ta pokazuje, że „diecezjalny” podział kraju sprzyja w badanym okresie ugrupowaniu, które jest najbliższe związane z Kościołem.

⁴⁷⁷ *Wniosek Państwowej Komisji Wyborczej... op. cit.*, Warszawa 2022.

⁴⁷⁸ J. Flis, B. Michalak, *"Minimalne" manipulacje... op. cit.*

Interesujące zdaje się być również porównanie map poparcia dla poszczególnych komitetów wyborczych w granicach jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce, z mapami dotyczącymi laicyzacji. Można tutaj zauważyć dwie zależności dotyczące zarówno roku 2019, jak i 2023. Diecezje, w których wskaźnik *dominantes* był największy, to również diecezje, w których zwycięstwo Prawa i Sprawiedliwości było najbardziej przekonujące. Inaczej było w przypadku diecezji, w których ten wskaźnik był najmniejszy. Tam wybory wygrywała Koalicja Obywatelska, często bardzo wyraźnie. Drugą ważną naukowo zależnością, jest istnienie labilnych okręgów wyborczych, nie tylko w odniesieniu do wyników wyborów, ale również w kontekście stopnia religijności. Obszary te pokrywają się ze sobą w badanym okresie. Potwierdzenie tego faktu daje również wskaźnik korelacji Pearsona ukazany w tabeli 13.

Tabela 13. Wskaźnik korelacji Pearsona między poparciem dla Prawa i Sprawiedliwości oraz Koalicji Obywatelskiej, a stopniem laicyzacji między 2019, a 2023 rokiem.

Poparcie dla partii ► ▼ Laicyzacja	PiS 2019	KO 2019	PiS 2023	KO 2023
2019	0,681	-0,552	X	X
2022	X	X	0,680	-0,688

Źródło: Opracowanie własne.

Wnioski, które można wyciągnąć z analizy poczynionej w tym rozdziale pokazują, że gdyby wybory do Sejmu RP odbywały się w okręgach wyborczych wytyczonych zgodnie z administracyjnym podziałem Kościoła katolickiego w Polsce, to podział mandatów byłby inny niż ten, który miał miejsce w rzeczywistości. Nie byłyby to zmiany duże i ani w 2019, ani w 2023 roku nie wpłynęłyby na możliwości polityczne i koalicyjne ugrupowań. Warto odnotowania jest jednak fakt, że istnieje średnie i silne przełożenie między stopniem laicyzacji jednostki organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce, a preferencjami wyborczymi jej mieszkańców.

Rozdział V.

Charakterystyka i sposób różnicowania osób religijnych w Polsce

W wielu zbiorach danych zaprezentowanych w polskiej nauce na przestrzeni lat, widać wyraźnie, że osoby religijne w Polsce to niejednorodna grupa wyborców⁴⁷⁹. Autor przez wskazane pojęcie rozumie osoby deklarujące swoją wiarę, bądź przynależność do religii, czyniąc to zarówno wprost, jak i poprzez wskazanie swojej religijności na poziomie badań empirycznych, dzięki wykorzystaniu skali centralności religijności Hubera. Jak pokazują badania, wyborcy tacy stanowią trzon elektoratu Prawa i Sprawiedliwości, jednak są obecni w dużej reprezentacji również wśród popierających Koalicję Obywatelską, a nawet Nową Lewicę.

Taki stan generuje konieczność zbadania przyczyn kształtowania się i przenoszenia preferencji wyborczych Polaków, ze szczególnym uwzględnieniem osób religijnych. By tego dokonać, autor najpierw skorzystał z badań przeprowadzonych i opisanych przez Agnieszkę Turską-Kawę i Waldemara Wojtasika⁴⁸⁰, którzy wyróżnili 3 grupy katolików w Polsce, cechujące się określonymi przymiotami. Uczynili to na podstawie własnego, ogólnopolskiego badania sondażowego, z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety, którego wyniki zostały opisane w niniejszym rozdziale. Badanie to stanowiło jednak wyłącznie sygnalizację obecnego stanu wiedzy oraz wstęp do taksonomii przedstawionej przez autora niniejszej pracy w rozdziale szóstym. Ponieważ autor korzystał z innej próby, niż Agnieszka Turska-Kawa i Waldemar Wojtasik, biorąc do analizy całość przekroju społeczeństwa, a nie tylko osoby wierzące, bądź katolików, obie taksonomie nie mogą być porównywane wprost. Mimo to, podział zaproponowany przez przywołanych autorów był istotnym punktem odniesienia do analizy autorskiego badania sondażowego, przeprowadzonego 10 lat po przywołanych badaniach, w zupełnie innej rzeczywistości socjopolitycznej.

1. Osoby religijne w Polsce – cechy, podział i charakterystyka

⁴⁷⁹ Patrz na przykład: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy, czyli społeczno-demograficzne portrety...* op.cit.; Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy partii politycznych...* op. cit.; B. Secler, *Religia i religijność...* op. cit.

⁴⁸⁰ A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *Diversity of Roman...* op. cit., s. 57-59.

Od wielu wieków Polacy, to społeczeństwo uznawane za religijne i katolickie. Choć istnieje prawny rozdział Kościoła katolickiego od państwa⁴⁸¹, to jednak zdecydowana większość Polaków utożsamia się z religią katolicką, a i sam rozdział tych dwóch sfer życia zależy często od ugrupowania sprawującego władzę w kraju oraz dwóch czynników – nastawienia Kościoła w stosunku do tej partii oraz analogicznie, stosunku rządzących do Kościoła katolickiego i jego hierarchów.

Gdy przyrzeć się bliżej wskazanemu zjawisku, można zauważyć szereg czynników wskazujących na religijny charakter państwa polskiego⁴⁸². Pozwolę sobie wymienić tylko kilka z nich. Po pierwsze, istnienie przedmiotu szkolnego o nazwie „religia”, który *de facto* jest nauczaniem wyłącznie zasad obowiązujących w wierze katolickiej. Bardzo często jest również prowadzony przez osobę duchowną. Po drugie, powszechna obecność symboli katolickich w przestrzeni publicznej. Przykładem na potwierdzenie tego zjawiska jest krzyż umieszczony na ścianie sali plenarnej w budynku polskiego Sejmu. Po trzecie wreszcie, wystawna celebrowanie nabożeństw z udziałem władz publicznych i samorządowych, czego przykładem są procesje Bożego Ciała w niemal wszystkich polskich miejscowościach. Innym, równie jawnym potwierdzeniem tej tezy jest zawarcie w *Preamble Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z 1997 roku odwołania do Boga, widoczne we fragmencie: „my, Naród Polski - wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary”⁴⁸³. Te czynniki pozwoliły zakwalifikować Polskę nie tylko tradycyjnie, ale i współcześnie do grona państw katolickich.

Po drugiej stronie analizy znaleźć można kwestie jednoznacznie pokazujące, że polskie społeczeństwo odchodzi od Kościoła katolickiego. Przykładem potwierdzającym wskazany stan jest lawinowo rosnąca liczba apostazji, a więc aktów występowania z Kościoła, zwłaszcza ludzi młodych. Innym przykładem jest zmniejszenie odsetka praktykujących religijnie oraz osób deklarujących się jako katolicy, z poziomu 96% w roku 2005 do poziomu 84,8% w roku 2021⁴⁸⁴, czy coraz bardziej negatywna ocena działalności Kościoła⁴⁸⁵. Jeszcze innym

⁴⁸¹ Art. 12 Dz.U. 1997, nr 78 poz. 483 z późn. zm.

⁴⁸² B. Napieralski, *Political catholicism and euroscepticism. The deviant case of Poland in a comparative perspective*, Sussex 2015, s. 57-66.

⁴⁸³ Preambuła, Dz.U. 1997, nr 78 poz. 483 z późn. zm.

⁴⁸⁴ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, nr 63/2020, s. 1.

⁴⁸⁵ Patrz na przykład: Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny działalności parlamentu... op. cit.*, s. 8-9.

potwierdzeniem wskazanego założenia jest fakt, że w ostatnich latach nawet najsilniej zinstytucjonalizowani katolicy w Polsce, tylko w połowie zgadzają się z nauczaniem Kościoła na tematy biopolityczne, jak aborcja, *in-vitro*, czy homoseksualizm. W przypadku mniej silnej instytucjonalizacji z Kościołem, odsetek ten maleje zdecydowanie bardziej⁴⁸⁶. Dodatkowo badania socjologiczne wskazują na coraz bardziej powszechne występowanie zjawiska atomizacji, a więc porzucania wspólnotowości (na której oparta jest nauka Kościoła katolickiego) na rzecz indywidualizmu⁴⁸⁷. Zjawisko to łączy się nierozzerwalnie ze zmniejszaniem się poziomu zinstytucjonalizowania polskiego społeczeństwa z hierarchią oraz nauką Kościoła katolickiego. Są to ewidentne dowody na pojawianie się zmian społecznych, które wiele lat temu miały już miejsce w Europie Zachodniej, ale również w innych państwach dawnego „bloku wschodniego”⁴⁸⁸.

Jak wskazano już w tej rozprawie, Kościół katolicki w Polsce musi się dziś mierzyć nie tylko z własnymi kłopotami wizerunkowymi, ale również napływem nowych ideologii, które w większym stopniu przekonują młodzież niż nauka analizowanej instytucji, wydająca się coraz bardziej archaiczna i nieprzystająca do współczesnych oczekiwań.

Na potrzeby prowadzonej analizy założono, że główną przyczyną zróżnicowania preferencji wyborczych Polaków, ze szczególnym uwzględnieniem osób religijnych jest istnienie różnorodnych grup wyborców. Każda z nich cechuje się innym poziomem zinstytucjonalizowania, zaangażowania religijnego, rozumieniem tej samej wiary oraz różnie podchodzi do tych samych zasad aksjologicznych. Wydzielenie tych grup oraz wskazanie i naukowe potwierdzenie podobieństw, a zwłaszcza różnic między nimi, stanowi duży wkład dla badań nad preferencjami wyborczymi Polaków.

⁴⁸⁶ Patrz szerzej: I. Borowik, P. Grygiel, *Differentiation of religiosity and its effects on biopolitical orientations among Catholics: evidence from Poland*, „Politics and Religion” 2023, nr 16; I. Borowik et. al., *The Religiosity of Polish Roman Catholics and the Meanings They Attribute to Homosexuality: Evidence from Network Analysis*, „Sexuality Research and Social Policy” 2024, nr 21.

⁴⁸⁷ Patrz szerzej: J. Mariański, *Pluralizm społeczno-kulturowy jako megatrend a religijność i moralność. Studium socjologiczne*, Lublin 2022; M. Motyka, *Problem dehermetyzacji więzi międzyludzkich*, [w:] M. Szast (red.), *Relacje społeczne młodzieży*, Warszawa 2023.

⁴⁸⁸ Patrz szerzej: I. Borowik, *Przemiany religijne w Polsce...* op. cit.; I. Borowik, *Religion in Poland Between Tradition and Modernity, or Religious Continuity and Change in Conditions of Transformation*, [w:] S. Ramet, I. Borowik (red.), *Religion, Politics, and Values in Poland. Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy*, New York 2017; I. Borowik, *The concept of public religion in the context of the development of the sociology of religion: the perspective of Central and Eastern Europe*, [w:] S. Zaręba et. al. (red.), *Metamorphoses of Religion and Spirituality in Central and Eastern Europe*, Londyn 2022.

2. Osoby religijne w Polsce jako niejednorodna grupa wyborców

W rozdziale pierwszym przedstawiona została analiza kwestii religii w powiązaniu z preferencjami wyborczymi Polaków. W zaprezentowanym wówczas artykule Bartłomieja Seclera z 2016 roku, analizującym elekcję parlamentarną z 2015 roku, widać było bardzo wyraźnie różnorodność preferencji wyborczych osób religijnych w Polsce⁴⁸⁹.

Analiza powtórzona na podstawie badań przeprowadzonych osiem lat później, w 2023 roku, potwierdzała te zależności. O ile aż 63% wyborców Prawa i Sprawiedliwości uczęszczało do Kościoła raz w tygodniu lub częściej i nie był to czynnik, który powinien dziwić, o tyle fakt, że 23% wyborców Koalicji Obywatelskiej deklarowało tożsame praktyki, pomimo wyraźnej ewolucji programu tej partii w kierunku lewicowym⁴⁹⁰, rodzi uzasadnione pytania bądź wątpliwości natury predykcyjnej. Z badań tych wynikało również, że 13% wyborców Nowej Lewicy deklaruje udział w praktykach religijnych przynajmniej raz w tygodniu⁴⁹¹. Choć dane te różniły się od informacji na wskazany temat z 2015 roku, a odsetek osób religijnych głosujących na ugrupowania lewicowe i liberalne był w 2023 roku mniejszy, to w dalszym ciągu nie był marginalny. Kluczowym do wyjaśnienia wydawał się być fakt, że część wyborców ugrupowań, których programy stoją w jawnej sprzeczności z nauką Kościoła katolickiego, to osoby silnie religijne.

Pomimo wskazanej już w tej pracy zmiany postaw Polaków w kwestii przywiązania do religii i Kościoła katolickiego, nie ulega wątpliwości, że to wciąż osoby religijne stanowią zdecydowanie największą grupę wyborców w Polsce. Zgodnie z publikacją GUS z 2023 roku, bazującą na Narodowym Spisie Powszechnym z 2021 roku, było to ponad 71% Polaków, przy dość dużym, ponad 20% odsetku odmów odpowiedzi na pytanie o przynależność religijną⁴⁹².

⁴⁸⁹ B. Secler, *Religia i religijność... op. cit.*

⁴⁹⁰ Strona internetowa Platformy Obywatelskiej, *Program Koalicji Obywatelskiej, 100 konkretów na pierwsze 100 dni rządów!*: <https://platforma.org/upload/document/201/attachments/413/100%20konkretow-pdf.pdf> (dostęp: 15.03.2024).

⁴⁹¹ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy partii politycznych w Polsce?*, nr 98/2023... *op. cit.*

⁴⁹² Przyczyny dużego odsetka odmów odpowiedzi na pytanie o wyznanie starali się wyjaśnić Krzysztof Kosela i Mirosława Grabowska, którzy w czasie dyskusji w siedzibie ISKK w Warszawie, 17.04.2024 r. zaproponowali cztery hipotezy wyjaśniające to zjawisko: (1) Osoby odmawiające odpowiedzi po prostu nie znały tej odpowiedzi, czyli nie wiedziały, jakiego są wyznania. Jest to hipoteza uznana przez autorów za najmniej prawdopodobną, a nawet błędną metodologicznie. (2) Odmowa odpowiedzi mogła być formą ochrony prywatności, ułatwiona przez nową procedurę samospisu. Ta hipoteza również wydała się bardzo wątpliwa, z uwagi na udzielanie odpowiedzi na inne, również wrażliwe pytania. (3) Odmowa była wyrazem dystansowania się do kwestii wyznaniowych, oznaką poirytowania lub wręcz zamaskowanej wrogości. Jest to hipoteza najbardziej prawdopodobna zdaniem

Po odrzuceniu odpowiedzi odmownych, odsetek osób religijnych w Polsce wynikający z tych badań, wzrastał do poziomu 90%⁴⁹³. Badanie to pokazało, że osoby religijne, mimo słabnącej roli Kościoła katolickiego przy spadającym odsetku praktykujących religijnie, czy osób utożsamiających się z chrześcijaństwem, wciąż stanowią największą grupę wyborców, biorąc pod uwagę zmienne prezentowane w zróżnicowanych raportach i publikacjach naukowych.

Już wspomniane wyniki badań Bartłomieja Seclera z 2015 roku oraz przywołany raport CBOS z 2023 roku potwierdzają, że osoby religijne w Polsce, to bardzo niejednorodna grupa wyborców. Niektórzy z nich podchodzą bardzo poważnie do kwestii religijnych, oddając swój głos na ugrupowania polityczne prezentujące postulaty zgodne z nauką Kościoła katolickiego. Inni natomiast traktują wiarę w mniej radykalny sposób. Przejawia się to również w czasie dokonywania wyborów politycznych, które w swym założeniu są niezgodne z nauką Kościoła katolickiego. Jest to rzecz istotna z punktu widzenia niniejszych badań, gdyż trafny podział grup wyborców w Polsce, ze względu na komponent religijny może mieć niebagatelny wpływ na zrozumienie przyczyn kształtowania się i zmiany zachowań wyborczych Polaków.

Taki podział został zaproponowany przez Agnieszkę Turską-Kawę i Waldemara Wojtasika, którzy w pracy *Diversity of Roman Catholics in Poland and Their Socio-Institutional Preferences* przedstawili pogrupowanie osób religijnych, a konkretnie katolików w Polsce na

autorów, również z uwagi na fakt, że w okresie poprzedzającym spis w przestrzeni publicznej pojawił się spór o wyrok TK ws. ustawy o dopuszczalności przerywania ciąży, który usunął jedną z trzech przesłanek legalnej aborcji oraz film „Tylko nie mów nikomu”, poruszający problem pedofilii w Kościele. W czasie dyskusji pojawiła się również czwarta hipoteza: (4) Wzrost liczby osób deklarujących swoją antysystemowość, które nie chcą sprawozdawać instytucjom państwa tego typu osobistych danych, która również jest bardzo wątpliwa. Dyrektor ISKK - Marcin Jewdokimow zwrócił jeszcze uwagę, że odmowa odpowiedzi nie jest deklaracją bezwyznaniowości. Może być ona wyrazem pewnego wahania, niepewności i dystansu, który może się odwrócić. W czasie konferencji prasowej w dniu 05.06.2024 naukowcy wskazali również na obarczenie Spisu pewnym błędem, z uwagi na pierwsze w historii „samospisywanie się” przez obywateli, które mogło przynieść trudności wypełniającym kwestionariusz spisu oraz dać możliwość nieodpowiadania na pytania, bez presji ankietera. Badania socjologiczne potwierdzają, że przy braku ankietera odsetek odmów odpowiedzi jest wyższy. Zwłaszcza, że odsetek odmów na odpowiedź o przynależność religijną w badaniach CBOS z udziałem ankietera oscyluje od 2016 do 2024 roku w okolicach 1%. Patrz szerzej: Strona internetowa „Gościa Niedzielnego”, *Ilu jest katolików w Polsce? – analiza danych ze spisu powszechnego*, <https://www.gosc.pl/doc/8763956.Ilu-jest-katolikow-w-Polsce-analiza-danych-ze-spisu-powszechnego> (dostęp: 18.04.2024). Analogiczne wnioski zostały zaprezentowane w raporcie przygotowanym przez wskazywanych badaczy. Analizy socjologiczne pozwoliły wskazać, że najbardziej prawdopodobną przyczyną wysokiego odsetka braku odpowiedzi na pytanie o przynależność religijną było dystansowanie się od kwestii wyznaniowych. Ta hipoteza została uprawdopodobniona dzięki badaniom empirycznym. Patrz szerzej: K. Koseła, M. Grabowska, *Ilu było katolików w Polsce w roku Narodowego Spisu Powszechnego 2021*, Warszawa 2024.

⁴⁹³ Główny Urząd Statystyczny, *Tablice z ostatecznymi danymi w zakresie przynależności narodowo-etnicznej, języka używanego w domu oraz przynależności do wyznania religijnego*, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechno-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/tablice-z-ostatecznymi-danymi-w-zakresie-przynaleznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-uzywanego-w-domu-oraz-przynaleznosci-do-wyznania-religijnego,10,1.html> (dostęp: 28.09.2023).

trzy zasadnicze zbiory: fundamentalistów, inkluzywistów oraz katolików protestujących⁴⁹⁴. Wskazani autorzy uczynili to na podstawie badania sondażowego przeprowadzonego w 2014 roku, na grupie dorosłych Polaków⁴⁹⁵, a swój podział odnieśli również do preferencji wyborczych przedstawicieli każdej z tych grup.

2.1. Katolicy fundamentaliści – opis i charakterystyka grupy

Pierwsza grupa zaproponowana przez Agnieszkę Turską-Kawę i Waldemara Wojtasika, dzięki wykorzystaniu metody klastrowania w analizie zgromadzonych danych, otrzymała nazwę katolików fundamentalistów (*fundamentalists*). W przywoływanych badaniach stanowiła ona 41% populacji i różniła się zdecydowanie od dwóch pozostałych grup katolickich wyborców.

Cechy wskazanej grupy to wiara w fundamentalną rolę religii w budowaniu życia społecznego i politycznego kraju, włącznie z przeniesieniem zasad religijnych na sferę społeczną i polityczną. Postulowany przez tę grupę model relacji społecznych opiera się na istnieniu przesłanek religijnych we wszystkich obszarach państwa jako organizacji, traktującej władzę polityczną jako emanację woli Boga. W świetle analizy postulatów badanej grupy, osoby wybierane na stanowiska polityczne powinny przysięgać na Pismo Święte, a najwyższe urzędy w państwie powinny być dostępne również dla duchownych. Katolicy fundamentaliści, to grupa cechująca się niską tolerancją wobec przedstawicieli innych religii i osób niewierzących, nie uznając równości wszystkich religii.

Przedstawiciele tej grupy zdają się być najbardziej bezkompromisowi w kwestii zaangażowania religijnego. Ich światopogląd jest kompleksowo kształtowany przez zasady i normy istniejące w katolicyzmie. Według wyborców – fundamentalistów, Polska powinna być państwem katolickim, z przewodnią rolą Kościoła w życiu społecznym i politycznym. Religia powinna być regulatorem stosunków społecznych. W grupie tej dominuje potrzeba narzucania własnych poglądów i dogmatów religijnych lub postrzeganie własnych przekonań jako lepszych od przekonań innych.

⁴⁹⁴ A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *Diversity of Roman... op. cit.*, s. 57-59.

⁴⁹⁵ *Ibidem*, s. 49-52.

Katolicy fundamentaliści są również przeciwni jakimkolwiek zmianom w Kościele. Często wyrażają swój sprzeciw wobec ewolucji nauki tej instytucji proponowanej przez papieża Franciszka. Wydaje się, że wyborcy ci zostali w znacznym stopniu ukształtowani przez pontyfikat Jana Pawła II, którego poglądy i nauki są dziś uważane za konserwatywne. Grupa ta jest silnie zakorzeniona w trwałym połączeniu archetypu Polaka z archetypem katolika. Analizowane osoby cechują się najniższym poziomem wykształcenia i zamożności oraz najwyższą średnią wieku spośród wszystkich wskazanych grup wyborców.

W kwestiach politycznych, osoby zaliczane do tej grupy w zdecydowanie największym stopniu popierały Prawo i Sprawiedliwość⁴⁹⁶.

2.2. Katolicy inkluzywni - opis i charakterystyka grupy

Drugą grupą zaproponowaną przez przywołanych autorów, wyselekcjonowaną dzięki zastosowaniu metody klastrowania w analizie danych ilościowych byli katolicy inkluzywni (*inclusionists*). W badaniach Agnieszki Turskiej-Kawy i Waldemara Wojtasika grupa ta stanowiła 26% respondentów.

Osoby należące do niej reprezentują bardzo wysoki poziom otwartości w odniesieniu do wiary i równości różnych grup społecznych. Ważny jest dla nich paradygmat społeczny, w którym religia jest medium zaangażowania społeczeństwa. Nie prezentują postawy izolacjonistycznej i nie sprzeciwiają się przestrzeganiu zasad innych niż postulowane przez Kościół katolicki. To właśnie ta cecha najmocniej wyróżnia tę grupę na tle katolików fundamentalistów. Religia jest dla katolików inkluzywnych narzędziem do tworzenia wspólnoty i włączania do niej innych. Przedstawiciele tego zbioru jednostek promują ekumenizm i postrzegają pontyfikat papieża Franciszka jako okazję do zbliżenia się do innych chrześcijan.

Członkowie wskazanej grupy postulują przyjęcie do wspólnoty wszystkich chętnych poprzez pozytywne zachęty. Katolicy inkluzywni starają się żyć w zgodzie z zasadami moralnymi, które postuluje Kościół, ale mają również wysoki poziom tolerancji dla ludzi, którzy posiadają inne wartości. Osoby zaliczane do tego zbioru nie są zwolennikami

⁴⁹⁶ *Ibidem*, s. 56-61.

instytucjonalizacji religii w sferze publicznej, koncentrując się raczej na praktykowaniu religii w sferze prywatnej. Dla wyborców należących do tej grupy przynależność religijna kandydatów nie jest czynnikiem warunkującym ich poparcie. Katolicy inkluzywni mogą głosować również na kandydatów należących do innych religii.

Osoby należące do tej grupy były w największym odsetku wyborcami Platformy Obywatelskiej oraz Polskiego Stronnictwa Ludowego⁴⁹⁷.

2.3. Katolicy protestujący – opis i charakterystyka grupy

Trzecia grupa powstała w wyniku klastrowania grup katolickich wyborców w Polsce, dokonanego na podstawie badania z 2014 roku została nazwana katolikami protestującymi (*protesters*). W przywołanych badaniach stanowiło ją 33% respondentów.

Pierwszą cechą wyróżniającą katolików protestujących jest ich młody wiek. W badaniach Agnieszki Turskiej-Kawy i Waldemara Wojtasika grupa ta okazała się najmłodsza spośród wszystkich wskazanych. W opiniach jej przedstawicieli dominuje pogląd, że zmiany społeczne wymagają dostosowania zasad religijnych, ponieważ jest to jedyny sposób na osiągnięcie spójności w społeczeństwie. Katolicy protestujący są otwarci w kwestii wiary, posiadając luźny stosunek do katolickiej aksjologii. Grupa ta przyjmuje postulaty równościowe, takie jak akceptacja legalizacji małżeństw homoseksualnych, którym wyraźnie sprzeciwia się Kościół. Katolicy protestujący są również zwolennikami konsensusu jako podstawy podejmowania decyzji politycznych. Przedstawiciele tego zbioru jednostek zakładają odejście od dogmatycznego traktowania religii na rzecz uwzględniania interesów przedstawicieli innych religii lub osób niewierzących.

Katolicy protestujący nie kwestionują zasad religijnych, ale uważają, że niektóre z przepisów nie są już aktualne ze względu na postęp cywilizacyjny i dlatego należy je dostosować do nowych uwarunkowań społecznych i kulturowych. Przedstawiciele analizowanej grupy wskazują, że Kościół katolicki wielokrotnie w historii zmieniał kanony swojego nauczania, dostosowując je do zmieniającego się świata. W przeciwieństwie do katolików inkluzywnych, którzy podkreślają prywatny charakter religii, protestujący wierzący

⁴⁹⁷ *Ibidem*.

wskazują na potrzebę przeprowadzenia zinstytucjonalizowanej zmiany. Miałaby ona nastąpić zarówno na poziomie dogmatów wiary, jak i postulatów społecznych, takich jak wspomniana legalizacja małżeństw osób tej samej płci. Dla katolików protestujących osobą religijną jest każdy, kto sam określa się w taki sposób, nawet bez spełnienia formalnych kryteriów zgodnie z nauczaniem Kościoła⁴⁹⁸. Jest to podejście nazwane w publikacjach socjologicznych mianem „katolicyzmu selektywnego”⁴⁹⁹.

Przedstawiciele tej grupy wyborców byli w największym odsetku wyborcami Sojuszu Lewicy Demokratycznej⁵⁰⁰.

2.4. Osoby niewierzące lub wyznające inną wiarę jako czwarta grupa wyborców

Analizując czwartą możliwą do wydzielenia grupę wyborców, na samym początku należało zaznaczyć, że jest to grupa najbardziej niejednorodna spośród wszystkich przedstawionych. W jej skład wchodzi wyznawcy religii innych niż katolicka oraz ludzie niewierzący.

Z powodu niejednorodności wskazanej grupy istnieją duże trudności w jej dokładnym opisie. *De facto*, powinna była ona być wydzielona na kolejne, mniejsze, jednak w praktyce prowadzenia badań – nie miałyby to uzasadnienia. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, odsetek osób niewierzących lub unikających odpowiedzi na pytanie o wyznanie religijne, wynosił w Polsce w 2021 roku 15,2%⁵⁰¹. Dane dotyczące osób, które zdecydowały się udzielić odpowiedzi na pytanie o wyznanie religijne w Narodowym Spisie Powszechnym w tym samym roku mówią o 8,64% osób niewierzących w całości społeczeństwa⁵⁰². Pierwsze przywołane dane są obarczone pewnym błędem, gdyż za religijne uznają wszystkie osoby, które zostały ochrzczone i formalnie nie wystąpiły z Kościoła katolickiego. W przypadku drugiego badania, należy wziąć pod uwagę ponad 20% odmów

⁴⁹⁸ *Ibidem*.

⁴⁹⁹ Patrz szerzej: C. Gillis, *Roman Catholicism in America*, Columbia 2019; J. W. Kelly, *The „Selective Catholicism” Thesis: A Critical Review of Literature*, Chicago 1988; J. Mariański, *Katolicy z Polski na rozdrożu*, „Humaniora. Czasopismo Internetowe” 2023, nr 3, (43); J. Mariański, *Podstawowy konsens wiary w społeczeństwie polskim*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1981, tom IX.

⁵⁰⁰ A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *Diversity of Roman... op. cit.*, s. 59.

⁵⁰¹ Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2021*, Warszawa 2021, s. 119-120.

⁵⁰² Główny Urząd Statystyczny, *Tablice z ostatecznymi danymi... op. cit.*

odpowiedzi na pytanie o wyznanie religijne, spośród których zapewne wiele było autorstwa osób niewierzących, jednak pozostaje to w sferze domysłów, których wystąpienie nie ma naukowego uprawnienia.

W obliczu przytoczonej analizy, liczba osób niewierzących w Polsce jest obecnie prawdopodobnie większa niż wskazano wcześniej, jednak dalej stanowi zdecydowaną mniejszość w stosunku do osób choć w niewielkim stopniu religijnych. W związku z tym, jest to grupa bardzo trudna do wyodrębnienia w analizach statystycznych.

Badania preferencji wyborczych tuż przed elekcją parlamentarną w 2015 roku wykonane przez Centrum Badania Opinii Społecznej, pokazują rozkład głosów osób niewierzących na poszczególne komitety wyborcze biorące udział w demokratycznej rywalizacji. Według opublikowanych danych, osoby niewierzące stanowiły 31% elektoratu Zjednoczonej Lewicy, 26% wyborców Nowoczesnej Ryszarda Petru, 17% głosujących na Platformę Obywatelską, 8% elektoratu Kukiz'15 i tylko 2% popierających Prawo i Sprawiedliwość⁵⁰³. Są to dane przewidywalne, a przy tym możliwe do logicznego wyjaśnienia.

Niemal ogół ateistów wybiera ugrupowania lewicowe i liberalne, często niezgadzające się z działalnością Kościoła katolickiego w Polsce i postulujące wprowadzenie zmian prawnych polegających na wzmocnieniu rozdziału państwa od sfery religijnej. Jest to naturalne środowisko dla osób niebędących członkami Kościoła katolickiego. Nie można jednak zaklasyfikować tej grupy do żadnej z trzech wyodrębnionych przez Agnieszkę Turską-Kawę oraz Waldemara Wojtasika, bowiem błędem byłoby zaszeregowanie analizowanej grupy jako katolików protestujących, gdyż osoby te nie identyfikują się z żadną religią, a więc nie mogą być uznane za katolików.

W podobnym badaniu z 2023 roku, które dotyczyło jednak nie deklaracji wiary, a częstotliwości odbywania praktyk religijnych, 5% elektoratu Prawa i Sprawiedliwości zadeklarowało, że nie bierze udziału w praktykach religijnych w ogóle. Wśród wyborców Koalicji Obywatelskiej odsetek ten wynosił 35%, wśród elektoratu Konfederacji 33%, a w gronie wyborców Nowej Lewicy aż 50%⁵⁰⁴. Wzrosty te były zapewne związane z malejącym ogólnym odsetkiem osób praktykujących swoją religię w Polsce w ostatnich latach.

⁵⁰³ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy, czyli społeczno-demograficzne portrety największych potencjalnych elektoratów*, nr 141/2015... *op. cit.*, s. 9.

⁵⁰⁴ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy partii politycznych w Polsce?*, nr 98/2023... *op. cit.*

W tym miejscu analizy należało skupić się na wyznawcach innych religii niż dominujący w Polsce katolicyzm. Druga co do wielkości wspólnota religijna w Polsce, a więc osoby deklarujące się jako wyznawcy prawosławia, stanowiła w 2021 roku grupę 504 tysięcy Polaków⁵⁰⁵. Było to niewiele ponad 1% wszystkich mieszkańców Polski. Inne religie są jeszcze zdecydowanie mniej liczne. W związku z tym faktem, odsetek wyznawców innych religii wśród wyborców każdej relewantnej partii politycznej jest marginalny, a więc niemal niemożliwy do zbadania, a już na pewno niemający wpływu na ostateczny wynik wyborczy.

Tworząc więc niezbędną dla empirycznej części tej pracy definicję czwartej grupy wyborców, na którą składają się osoby niewierzące oraz wyznawcy innych religii niż katolicka w Polsce, należy stwierdzić, że jest to niejednorodna grupa wyborców, deklarująca największe poparcie dla ugrupowań lewicowych i liberalnych.

3. Ogólnopolskie badanie sondażowe jako sposób religijnego zróżnicowania Polaków oraz wykrycia różnic w preferencjach wyborczych między nimi

Przedstawiony w poprzednim podrozdziale podział na cztery zasadnicze grupy wyborców w Polsce: katolików fundamentalistów, katolików inkluzywistów, katolików protestujących oraz osoby niewierzące i wyznawców innej religii był punktem wyjścia do badania sondażowego. Po 10 latach od badań Agnieszki Turskiej-Kawy i Waldemara Wojtasika, rzeczywistość socjopolityczna oraz sytuacja religijna (a zwłaszcza Kościoła katolickiego) w Polsce uległa znaczącym zmianom i przekształceniom. Z tego właśnie powodu autor niniejszej rozprawy postanowił podzielić nie tylko katolików czy osoby religijne, a ogół wyborców w Polsce na grupy, uwzględniając w swoich analizach przede wszystkim religijność oraz stosunek respondentów do Kościoła katolickiego. W obecnej rzeczywistości jasnym jest, że Kościół katolicki nie wpływa już wyłącznie pozytywnie na preferencje wyborcze osób wierzących. Może również być istotnym czynnikiem kształtowania tych preferencji wśród osób niewierzących, w ujęciu negatywnym. Z tego względu kompleksowe badanie znaczenia religijności dla kształtowania się preferencji wyborczych Polaków musi obejmować cały

⁵⁰⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2021... op. cit.*, s. 119.

przekrój społeczeństwa. W związku z przyjęciem wskazanych kryteriów podziału, autor zakładał wyodrębnienie czterech grup wyborców: trzy z nich byłyby zapewne podobne do tych wskazanych w badaniu Agnieszki Turskiej-Kawy i Waldemara Wojtasika, natomiast czwartą stanowić mogą osoby niewierzące, jednoznacznie negatywnie nastawione do religii i Kościoła katolickiego, które jak wskazała powyższa analiza – stanowią coraz większy odsetek w społeczeństwie. Weryfikacja tego założenia ma swoje miejsce w rozdziale VI.

We wskazanym celu, ale także w celu weryfikacji założeń postawionych na wstępie tej pracy, jak również udzielenia odpowiedzi na pytania badawcze, niezbędne było przeprowadzenie ogólnopolskiego badania sondażowego na reprezentatywnej grupie dorosłych Polaków, posiadających możliwość głosowania w wyborach do Sejmu RP. Badanie takie było sposobem weryfikacji wstępnych założeń, przy jednoczesnej szansie na znalezienie przyczyn zastanej rzeczywistości. Miało ono również na celu zweryfikowanie założeń wyjściowych oraz sprawdzenie ich powiązaniu z innymi czynnikami i zmiennymi.

3.1. Opis badania

Badanie, zgodnie z wyjściowym założeniem autora, przeprowadzono po wyborach parlamentarnych w Polsce, które odbyły się w 2023 roku. Elekcja ta miała miejsce zgodnie z terminem wynikającym z kalendarza wyborczego, a więc zgodnie także z założeniem autora badań. Okres, w którym przeprowadzono badanie, to 01 grudnia 2023 – 26 kwietnia 2024.

Próba badawcza dotyczyła 1069 osób. Liczba ta została wyliczona na podstawie corocznych raportów Głównego Urzędu Statystycznego, dotyczących liczby ludności Polski. Badana populacja została podzielona w sposób doboru warstwowo-kwotowego. Doborem warstwowym objęto miejsce zamieszkania ze względu na województwo oraz miasto – wieś, natomiast doborem kwotowym objęto takie zmienne, jak płeć i wiek. Odsetek każdej z tych zmiennych w próbie badawczej odpowiadał odsetkowi każdej grupy w całej dorosłej populacji, wyrażonemu w corocznych publikacjach GUS, w tym przypadku za rok 2023. Badanie przeprowadzono metodą dostępnościową, za pomocą bezpośrednich wywiadów kwestionariuszowych. W toku badania rozdysponowano 1712 kwestionariuszy, z których 1371 (80,1%) zostało wypełnionych. Spośród nich, 1069 (62,4%) zostało zakwalifikowanych do analizy.

Próbę stanowiło 561 kobiet (52,5%) oraz 508 mężczyzn (47,5%). Struktura wieku prezentowała się następująco: 93 (8,7%) osoby znajdowały się w przedziale wiekowym 18-24 lata, 173 (16,2%) osoby w przedziale wiekowym 25-34 lata, 212 (19,8%) respondentów, to osoby w wieku 35-44 lat, 178 (16,7%) respondentów znajdowało się w przedziale wiekowym 45-54 lata, 159 (14,9%) osób w przedziale wiekowym 55-64 lata, a 254 (23,8%) respondentów stanowili wyborcy w wieku 65 lat i więcej.

Jeśli chodzi o miejsce zamieszkania, to 421 (39,4%) respondentów zadeklarowało zamieszkiwanie na wsi, natomiast 648 (60,6%) – w mieście. W tej drugiej grupie, miasto do 20 tysięcy mieszkańców zamieszkiwało 203 (19,0%) respondentów, miasto powyżej 20 tysięcy, do 50 tysięcy mieszkańców zamieszkiwało 77 (7,2%) respondentów. Miasto powyżej 50 tysięcy, ale do 100 tysięcy mieszkańców zamieszkiwało 46 (4,3%) ankietowanych. Miasto powyżej 100 tysięcy, do 500 tysięcy mieszkańców zamieszkiwało 240 (22,5%) respondentów, a miasta powyżej 500 tysięcy mieszkańców 82 (7,7%) respondentów.

Podział respondentów ze względu na województwo zamieszkania został zaprezentowany w tabeli 14.

Tabela 14. Miejsce zamieszkania ankietowanych ze względu na województwo.

Województwo	Liczba respondentów	Odsetek respondentów
dolnośląskie	83	7,8%
kujawsko-pomorskie	57	5,3%
lubelskie	61	5,7%
lubuskie	34	3,2%
łódzkie	70	6,5%
małopolskie	97	9,1%
mazowieckie	140	13,1%
opolskie	29	2,7%
podkarpackie	60	5,6%
podlaskie	35	3,3%
pomorskie	65	6,1%
śląskie	126	11,8%
świętokrzyskie	33	3,1%
warmińsko-mazurskie	38	3,6%
wielkopolskie	96	9,0%

zachodniopomorskie	45	4,2%
łącznie	1069	100%

Źródło: Opracowanie własne.

W części metryczkowej kwestionariusza badano również inne zmienne, które jednak nie stanowiły reprezentatywnych warstw pomiaru. Były to: miejsce zamieszkania, z podziałem na jednostkę organizacyjną Kościoła katolickiego, jak również wykształcenie respondentów.

Jeśli chodzi o deklarację wiary badanych, 323 osoby (30,2%) określiły się jako zdecydowanie wierzące. Za raczej wierzące uznało się 359 ankietowanych (33,6%). 121 respondentów (11,3%), to osoby raczej niewierzące, a 117 ankietowanych (10,9%) deklarowało zdecydowany brak wiary. 143 osoby (13,4%) nie potrafiły jednoznacznie określić swojego stosunku do religijności, a 6 respondentów (0,6%) nie udzieliło odpowiedzi na wskazane pytanie.

Poglądy polityczne deklarowane przez respondentów były również zróżnicowane. 5 osób (0,5%) nie zdecydowało się udzielić odpowiedzi na to pytanie. 242 respondentów (22,6%) deklarowało posiadanie poglądów prawicowych. Poglądy centroprawicowe były najbliższe 140 respondentom (13,1%). 136 ankietowanych (12,7%) deklarowało posiadanie poglądów centrowych. 110 respondentów (10,3%) posiadało poglądy centrolewicowe, a 123 (11,5%) – lewicowe. Największa grupa – 313 respondentów (29,3%) wskazała odpowiedź „nie wiem/nie potrafię określić”.

Jeśli chodzi zaś o preferencje wyborcze prezentowane przez respondentów zarówno w roku 2019, jak i w roku 2023, to zdają się one w większości pokrywać z oficjalnymi wynikami wyborów prezentowanymi przez Państwową Komisję Wyborczą. Jest to widoczne w tabeli 15.

Tabela 15. Preferencje wyborcze respondentów w 2019 oraz 2023 roku na tle oficjalnych wyników wyborów do Sejmu RP.

2019			2023		
Komitet wyborczy	Oficjalny wynik wyborczy	Preferencje wyborcze respondentów	Komitet wyborczy	Oficjalny wynik wyborczy	Preferencje wyborcze respondentów
Prawo i Sprawiedliwość	44,6%	42,6%	Prawo i Sprawiedliwość	35,4%	34,5%
Koalicja Obywatelska	27,4%	29,6%	Koalicja Obywatelska	30,7%	29,2%

Koalicja Polska	8,6%	8,5%	Trzecia Droga	14,4%	17,6%
Zjednoczona Lewica	12,6%	12,5%	Nowa Lewica	8,6%	9,9%
Konfederacja	6,8%	6,7%	Konfederacja	7,2%	7,6%

Źródło: Opracowanie własne oraz dane Państwowej Komisji Wyborczej.

Deklarowana frekwencja wyborcza w badaniu przewyższała jednak faktyczną. Swój głos na określony komitet wyborczy w 2019 roku deklarowało 777 respondentów (72,7%), a w 2023 roku 933 ankietowanych (87,3%). Faktyczna frekwencja w wyborach parlamentarnych w 2019 i 2023 roku wynosiła odpowiednio 61,7% oraz 74,4%.

Tak przygotowane i przeprowadzone badanie spełniło swój cel, dając szansę na wyciągnięcie obiektywnych wniosków i stworzenie empirycznej części niniejszej rozprawy, będącej odpowiedzią na pytania badawcze oraz weryfikacją założonych hipotez.

3.2. Opis narzędzia badawczego

Ostateczny kwestionariusz ankiety powstał na bazie badania pilotażowego, przeprowadzonego w czerwcu i lipcu 2022 roku na próbie badawczej liczącej 100 osób, bez uwzględnienia podziału warstwowego czy kwotowego. Wyniki badania pilotażowego były obarczone niemal zupełnym brakiem proporcjonalności, jednak badanie służyło innemu celowi niż uzyskanie miarodajnych odpowiedzi na pytania postawione w ankiecie. W trakcie badania autor zadawał pytania respondentom korzystającym z papierowego kwestionariusza ankiety, które dotyczyły zrozumienia przez nich treści poleceń oraz samych pytań. Badanie to przyniosło zmiany w kwestionariuszu ankiety, który zyskał na przejrzystości pytań i ich zrozumiałości dla respondentów. Ostateczna wersja kwestionariusza, wykorzystana we właściwym badaniu mieściła się na dwóch kartkach formatu A4, zadrukowanych z obu stron. Jego treść została przytoczona w aneksie.

Wskazany kwestionariusz ankiety został podzielony na dwie części – kwestionariusz właściwy oraz część metryczkową. Pierwsza z nich zawierała dwanaście pytań, natomiast druga – sześć.

Kwestionariusz właściwy zawierał wyłącznie pytania zamknięte jednokrotnego wyboru, przy czym sześć z nich to pytania w formie tabelki, a dwa pytania były przejściowe.

Pierwsze pytanie, dotyczyło autodeklaracji wiary ze strony respondenta. Była to klasyczna, pięciostopniowa skala Likerta. Pytanie drugie – w formie tabelarycznej, z koniecznością zaznaczenia znaku X w każdym wierszu tabeli, to wykorzystanie wprost skali centralności religijności Hubera w jej polskiej wersji. Pytanie to miało za zadanie nie tylko zweryfikować, czy autodeklaracja wiary respondenta była szczera, ale również pozwolić autorowi na wyróżnienie cech związanych z wiarą, a różnicujących osoby religijne w Polsce.

Trzecie pytanie, stworzone również z wykorzystaniem tabeli i skali Likerta, związane było z badaniem znaczenia różnych czynników, w tym również instytucji i przedstawicieli Kościoła katolickiego, dla preferencji wyborczych Polaków. Dotyczyło ono kwestii, które mają znaczenie dla respondenta przy podejmowaniu decyzji wyborczej. Wśród czynników poddawanych ocenie pod względem ich wpływu na zachowanie wyborcze respondenta znalazły się: program wyborczy partii/kandydata, ich popularność, informacje medialne, opinia rodziny i znajomych, prywatne poglądy polityczne, ale również trzy zasadnicze dla badania opcje: opinia księdza w parafii respondenta, stosunek przedstawicieli Kościoła katolickiego do popieranej partii oraz odwrotnie – stosunek tej partii do instytucji Kościoła. Każda z tych opcji była poddawana osobnej ocenie.

Pytanie czwarte dotyczyło wprost namawiania przez przedstawicieli Kościoła do głosowania na określoną partię polityczną lub kandydata tej partii. Respondent proszony był o zaznaczenie, czy słyszał takie nawoływanie w kościele. Z pytaniem tym wiązało się bezpośrednio pytanie piąte. Było to pytanie przejściowe. Ankietowany, który w pytaniu czwartym wskazał inną odpowiedź niż „nigdy nie słyszałem/am”, proszony był o dokładne wskazanie partii lub kandydata, do głosowania na których był zachęcany w Kościele.

Kolejne dwa pytania – szóste i siódme, to ponownie pytania tabelaryczne, jednak z pięciostopniową skalą odpowiedzi. W pytaniu szóstym ankietowani oceniali działalność swojej parafii. Wymienione były tam cztery podstawowe zadania duszpasterskie, których sprawowanie ocenić można od „zdecydowanego zadowolenia” do „zdecydowanego niezadowolenia”. Pytanie siódme dotyczyło oceny całego Kościoła katolickiego w Polsce. Każda z tez poddawana była ocenie od „zdecydowanie pozytywnej” do „zdecydowanie negatywnej”, a dotyczyły one takich kwestii, jak pomoc potrzebującym, rozwiązywanie konfliktów społecznych, wpływ na władze polityczne, rozwiązanie problemu pedofilii wśród osób duchownych, kontakt z wiernymi oraz funkcja autorytetu moralnego w społeczeństwie, a więc kwestii najbardziej wrażliwych i interesujących opinię publiczną.

Trzy kolejne pytania dotyczyły już samej aktywności wyborczej oraz poglądów politycznych respondentów. W pytaniu ósmym ankietowani proszeni byli o autodeklarację swoich poglądów politycznych. Badani mogli w nim korzystać z pięciostopniowej skali – prawicowe, centroprawicowe, centrowe, centrolewicowe oraz lewicowe, z dodaniem opcji – nie wiem/nie potrafię określić. Pytanie dziewiąte dotyczyło wyborów parlamentarnych w 2019 roku i prośby o wskazanie komitetu, na który respondent oddał swój głos. W możliwych odpowiedziach wskazano wszystkie komitety, które przekroczyły ustawowy próg wyborczy oraz możliwość dodania innej odpowiedzi, jak również dwie inne opcje – „nie pamiętam” oraz „nie głosowałem/am”. Analogicznie było z pytaniem dziesiątym, które dotyczyło dokładnie tej samej kwestii, tyle że w wyborach parlamentarnych w 2023 roku.

Pytanie jedenaste było znów pytaniem przejściowym. Proszono w nim o udzielenie odpowiedzi tylko respondentów, którzy w pytaniach 9 i 10 zaznaczyli różne komitety wyborcze. Pytanie w formie tabelki miało za zadanie ocenić wpływ wymienionych czynników na przeniesienie preferencji wyborczych respondentów na inny komitet w perspektywie dwóch elekcji parlamentarnych. Ankietowani proszeni byli o ocenę stopnia wpływu (od „bardzo dużego” do jego braku) poszczególnych czynników. Wśród takich wyróżniono: pojawienie się na rynku nowej partii politycznej, niezadowolenie z polityki prowadzonej przez partię, na którą głosowali w 2019 roku, zmiany personalne w partii politycznej, na którą głosowali w 2019 roku, zmiany personalne w partii politycznej, na którą głosowali w 2023 roku, zmiany programowe partii, na którą głosowali w 2019 roku, zmiany programowe partii, na którą głosowali w 2023 roku, chęć zmiany partii sprawującej władzę w Polsce, opinia ludzi z ich otoczenia (rodziny/znajomych) oraz dwa kolejne czynniki, odnoszące się wprost do Kościoła: opinia przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce oraz opinia księdza w parafii respondenta.

Pytanie 12 dotyczyło poglądów politycznych respondentów. Autor przedstawił w nim 7 par przeciwstawnych stwierdzeń, prosząc o wskazanie stopnia bliskości poglądów respondenta, do jednego z nich. Twierdzenia dotyczyły kwestii ideologicznych (wartości, którymi kierować się powinno społeczeństwo, określenia roli Kościoła katolickiego w państwie oraz prawa do wyrażania swoich poglądów przez mniejszości seksualne) oraz ekonomicznych (kwestie własności, prawa podatkowego, działalności socjalnej państwa oraz roli związków

zawodowych). Pytanie to pozwoliło wskazać specyficzne dla polskiego społeczeństwa rozumienie prawicowości oraz lewicowości⁵⁰⁶.

Metryczka była częścią niezbędną dla prawidłowej weryfikacji doboru próby, która zaś była konieczna dla zachowania proporcjonalności i reprezentatywności analizowanego badania.

Pierwsze pytanie, to pytanie o płeć. Kolejne pytanie metryczkowe dotyczyło wieku. Było to pytanie otwarte, którego odpowiedzi podczas opracowania wyników autor podzielił na grupy, zgodnie z podziałem próby. W dalszej części metryczki występowało pytanie o najwyższą ukończoną przez respondenta szkołę. Istniała tam możliwość zaznaczenia jednej z dziewięciu odpowiedzi, od nieukończonej szkoły podstawowej, do posiadania stopnia doktora lub wyższego oraz możliwość wpisania własnej odpowiedzi. Została ona stworzona na okoliczność kształcenia któregoś z respondentów w innym, zagranicznym systemie edukacji, niemającym swojego odpowiednika w Polsce.

Ostatnie trzy pytania dotyczyły już miejsca zamieszkania respondenta. Pierwsze z nich skupiało się na podziale wieś – miasto. Miasta zostały podzielone na 5 kategorii, od najmniejszych, do największych, a więc od tych do 20 000 mieszkańców, do tych powyżej 500 000 mieszkańców. Kolejne pytanie dotyczyło województwa, w którym mieszka respondent, przy czym wszystkie 16 z nich zostało wyszczególnionych na liście, by uniknąć zdarzających się zwłaszcza najstarszym respondentom błędów, polegających na wskazywaniu województw sprzed reformy administracyjnej. Ostatnie pytanie ankiety dotyczyło jednostki administracyjnej Kościoła katolickiego, w której mieszka ankietowany. W tym przypadku było to pytanie otwarte, z uwagi na aż 41 możliwych odpowiedzi, co w pytaniu zamkniętym powodowałoby nadmierne i nieuzasadnione zwiększenie objętości kwestionariusza.

⁵⁰⁶ Wskazane pary przeciwstawnych twierdzeń zostały przedstawione i zweryfikowane ilościowo w literaturze przez Tomasza Godlewskiego, który jest ich autorem. Patrz szerzej na przykład: T. Godlewski, *Identyfikacje ideologiczne a preferencje wyborcze społeczeństwa polskiego*, „Historia i Polityka” 2016, nr 15 (22); T. Godlewski, *Identyfikacje ideologiczne społeczeństwa polskiego*, „Political Preferences” 2012, nr 3.

Rozdział VI.

Ogólnopolskie badanie sondażowe – przedstawienie i analiza danych

W niniejszym rozdziale, dzięki przeprowadzonemu badaniu sondażowemu, autor przedstawił zróżnicowanie poglądów politycznych i preferencji wyborczych Polaków ze szczególnym uwzględnieniem osób religijnych. Uczynił to poprzez wykorzystanie analizy statystycznej danych pozyskanych w toku badania sondażowego.

Starając się jednak wyjaśnić przyczynę takiego stanu rzeczy, autor postanowił zweryfikować, czy istnieją zależności łączące religijność z poglądami politycznymi i preferencjami wyborczymi Polaków. Wśród takich wyróżnił ocenę działalności Kościoła katolickiego w Polsce oraz częstotliwość odbywania praktyk religijnych, jako jedne z kluczowych aspektów religijności. Weryfikacji poddane zostały również potencjalne czynniki wpływu na kształtowanie oraz przeniesienie preferencji wyborczych Polaków w ciągu dwóch kolejnych elekcji, sprawdzając, czy Kościół katolicki może być w Polsce czynnikiem determinującym kształtowanie i przeniesienie preferencji elektoratu.

Po tak przeprowadzonej analizie, autor postanowił wyróżnić grupy wyborców na podstawie religijności respondentów i ich stosunku do instytucji Kościoła katolickiego. Działanie takie pozwoliło odnieść badanie do taksonomii zaprezentowanej przez Agnieszkę Turską-Kawę i Waldemara Wojtasika, przywołanej i przedstawionej w poprzednim rozdziale pracy. Istotne było tutaj jednak założenie, że z uwagi na zmiany socjopolityczne, w tym zwłaszcza znaczącą zmianę roli i miejsca Kościoła katolickiego w państwie i społeczeństwie, analiza (inaczej niż u przywołanych autorów) nie skupiła się wyłącznie na osobach religijnych, a dotyczyła całego przekroju społeczeństwa. To właśnie przynależność do jednej z grup wyborców w Polsce, z uwagi na religijność i stosunek wobec Kościoła katolickiego może determinować preferencje wyborcze Polaków, wyjaśniając przyczyny zróżnicowania badanej kwestii.

1. Preferencje wyborcze i poglądy polityczne Polaków ze szczególnym uwzględnieniem osób religijnych

Przedstawione w poprzednich rozdziałach wyniki badań Bartłomieja Seclera, po wyborach parlamentarnych z 2015 roku⁵⁰⁷ oraz przywołany raport CBOS z 2023 roku⁵⁰⁸ wskazywały wyraźnie, że osoby religijne w Polsce, to bardzo niejednorodna grupa wyborców. Część przedstawicieli tej grupy oddaje swój głos na ugrupowania polityczne faktycznie prezentujące postulaty zgodne z nauką Kościoła katolickiego. Inni natomiast w zróżnicowany sposób traktują swoją wiarę, oddając swój głos na ugrupowania prezentujące sprzeczne z nią postulaty.

Autorskie badanie sondażowe pozwoliło zwrócić uwagę również na ten problem w wyjaśnianiu zachowań wyborczych Polaków. Autor przeprowadził taką analizę dla wyborów parlamentarnych w 2019 oraz w 2023 roku.

W badanej próbie 63,8% respondentów uważało się za osoby wierzące. Największy odsetek z nich, to wyborcy Prawa i Sprawiedliwości. Na przeciwnym biegunie znajdowali się wyborcy Zjednoczonej Lewicy i Koalicji Obywatelskiej, którzy stanowili największą grupę wśród osób niewierzących, których łącznie było 22,2%. Zjawisko to jest widoczne w tabeli 16.

Tabela 16. Poparcie dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2019 roku w określonych grupach autodeklaracji wiary, w ujęciu procentowym.

Deklaracja wiary ► ▼ Komitet wyborczy	Zdecydowanie wierzący	Raczej wierzący	Nie potrafiący określić	Raczej niewierzący	Zdecydowanie niewierzący
Prawo i Sprawiedliwość	68,0%	45,6%	20,0%	6,6%	7,1%
Koalicja Obywatelska	17,5%	29,9%	47,5%	46,1%	35,3%
Koalicja Polska	7,1%	11,1%	12,5%	9,2%	1,2%
Zjednoczona Lewica	3,0%	5,4%	15,0%	27,6%	49,4%
Konfederacja	4,4%	8,0%	5,0%	10,5%	7,0%
Ogółem	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

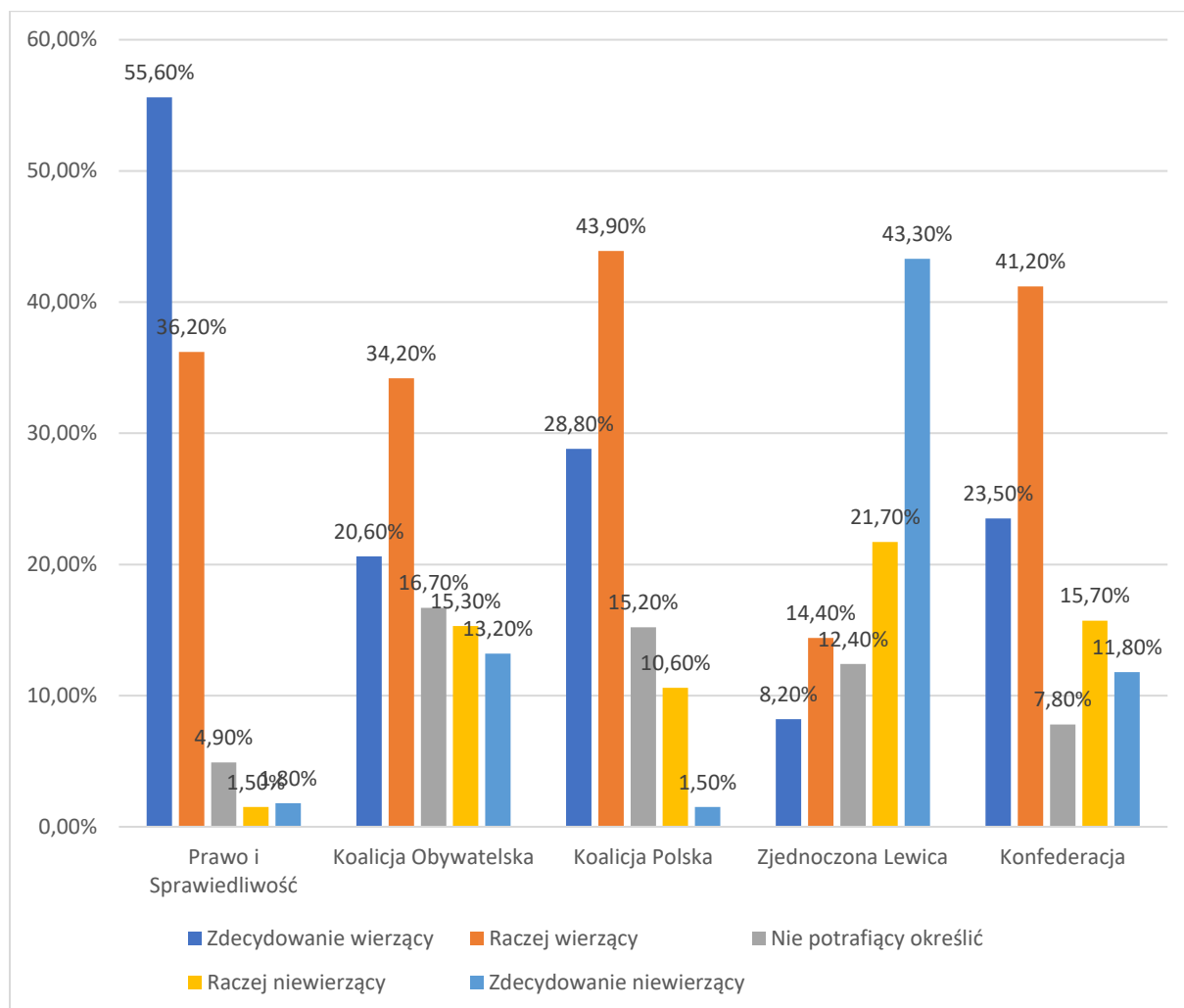
W niniejszej analizie odrzucono osoby, które nie uczestniczyły w wyborach parlamentarnych w 2019 roku lub nie pamiętają, na kogo oddały swój głos. Z uwagi na marginalność grupy, nie uwzględniono również respondentów popierających inne ugrupowania niż wskazane w tabeli oraz ankietowanych, którzy nie udzielili odpowiedzi na jedno z pytań, które zostały ze sobą skorelowane.

⁵⁰⁷ B. Secler, *Religia i religijność...*, op. cit.

⁵⁰⁸ Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy partii politycznych w Polsce?*, nr 98/2023, op. cit.

W wyniku przeprowadzonej analizy konfirmacji uległo stwierdzenie, że osoby wierzące w największym stopniu popierają Prawo i Sprawiedliwość, natomiast osoby niewierzące, to w największym odsetku wyborcy Zjednoczonej Lewicy i Koalicji Obywatelskiej. Elektoraty poszczególnych partii politycznych w 2019 roku ukazuje wykres 20.

Wykres 20. Elektoraty partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2019 roku, w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne.

Osoby wierzące stanowiły w 2019 roku aż 91,8% wszystkich wyborców Prawa i Sprawiedliwości, ale również, co warto podkreślić – 72,7% wyborców Koalicji Polskiej, 64,7% wyborców Konfederacji, 54,8% wyborców Koalicji Obywatelskiej, a także 22,6% wyborców Zjednoczonej Lewicy.

Podobna analiza została przeprowadzona dla wyborów parlamentarnych w 2023 roku. Podstawową zależność występującą między preferencjami wyborczymi respondentów z 2023 roku oraz ich autodeklaracją wiary ukazuje tabela 17.

Tabela 17. Poparcie dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku w określonych grupach autodeklaracji wiary, w ujęciu procentowym.

Deklaracja wiary ► ▼ Komitet wyborczy	Zdecydowanie wierzący	Raczej wierzący	Nie potrafiący określić	Raczej niewierzący	Zdecydowanie niewierzący
Prawo i Sprawiedliwość	61,4%	36,0%	14,9%	6,2%	4,0%
Koalicja Obywatelska	15,3%	28,0%	47,4%	43,8%	42,4%
Trzecia Droga	15,9%	22,7%	18,4%	18,7%	6,1%
Nowa Lewica	2,7%	4,7%	10,5%	16,7%	41,4%
Konfederacja	4,7%	8,6%	8,8%	14,6%	6,1%
Ogółem	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

W analizie ponownie odrzucono osoby, które nie uczestniczyły w wyborach parlamentarnych w 2023 roku oraz te, które nie pamiętają na kogo oddały swój głos. Ponownie również odrzucono ankietowanych popierających inne ugrupowania niż wskazane w tabeli oraz respondentów, którzy nie udzielili odpowiedzi na jedno lub oba z pytań, które zostały ze sobą skorelowane, bowiem grupy te były marginalne.

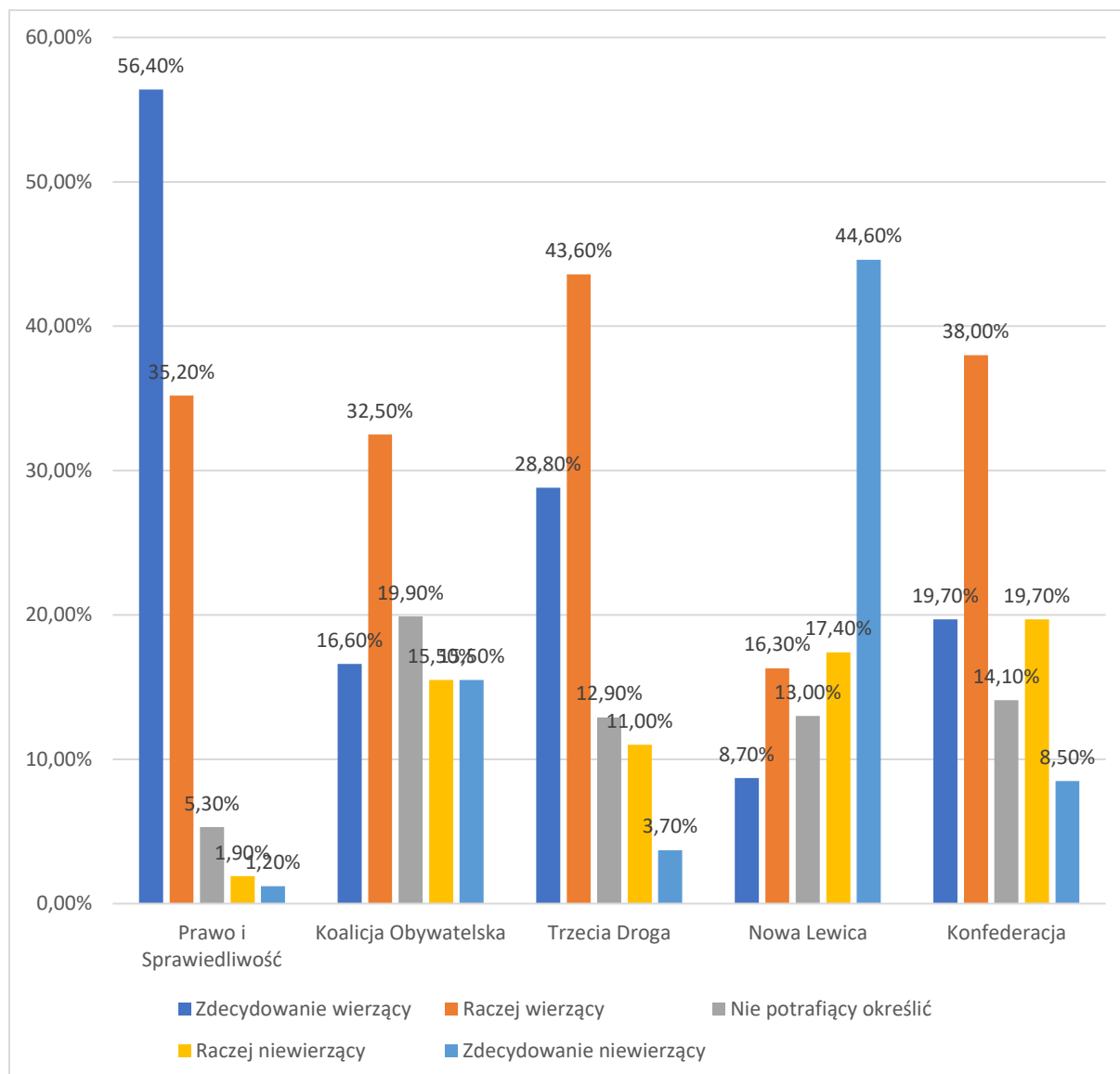
W wyniku przeprowadzonej analizy potwierdzono zauważone już zjawisko, że osoby wierzące w największym stopniu popierają Prawo i Sprawiedliwość, natomiast osoby niewierzące, to w największym odsetku wyborcy Nowej Lewicy i Koalicji Obywatelskiej. Wykres 21 (s. 188) ukazuje jeszcze elektoraty poszczególnych partii politycznych w 2023 roku.

W 2023 roku odsetek przedstawicieli poszczególnych grup w elektoratach partii politycznych nie uległ znaczącej zmianie. 91,6% wyborców Prawa i Sprawiedliwości, to osoby wierzące. Podobnie jak 72,4% elektoratu Trzeciej Drogi, 57,7% wyborców Konfederacji, 49,1% wyborców Koalicji Obywatelskiej, czy 25,0% wyborców Nowej Lewicy. Jest to wskazanie potwierdzające, że próba wyjaśnienia przyczyn takiego stanu jest trudna, ale istotna.

Analizując różnice występujące w badanych elekcjach, autor postanowił skupić się na porównaniu wyników Prawa i Sprawiedliwości oraz wszystkich innych komitetów wyborczych zbiorczo⁵⁰⁹. Wyniki takiej analizy prezentują tabele 18 (s. 188) oraz 19 (s. 189).

⁵⁰⁹ Zbiorcze potraktowanie wszystkich innych komitetów wyborczych niż Prawo i Sprawiedliwość jest spowodowane zmianami w systemie partyjnym. Na przykład - Koalicję Polską zastąpiła Trzecia Droga, co może powodować błędne wnioskowanie z danych wytworzonych w 2019 i 2023 roku. Zbiorcze potraktowanie całej opozycji sprzed 2023 roku pozwala uniknąć tego problemu. Dodatkowo, jak pokazują zaprezentowane dane, Prawo i Sprawiedliwość jest partią najchętniej wybieraną przez osoby religijne, w związku z czym podział taki jest uzasadniony.

Wykres 21. Elektoraty partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 18. Różnica w poparciu dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku względem 2019 roku w określonych grupach autodeklaracji wiary, w punktach procentowych.

Deklaracja wiary ► ▼ Komitet wyborczy	Zdecydowanie wierzący	Raczej wierzący	Nie potrafiący określić	Raczej niewierzący	Zdecydowanie niewierzący
Prawo i Sprawiedliwość	- 6,6	- 9,6	- 5,1	- 0,4	- 3,1
Pozostałe komitety	+ 6,6	+ 9,6	+ 5,1	+ 0,4	+ 3,1

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 19. Różnica w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku względem 2019 roku, w punktach procentowych.

Deklaracja wiary ► ▼ Komitet wyborczy	Zdecydowanie wierzący	Raczej wierzący	Nie potrafiący określić	Raczej niewierzący	Zdecydowanie niewierzący
Prawo i Sprawiedliwość	+ 0,8	- 1,0	+ 0,4	+ 0,4	- 0,6
Pozostałe komitety	- 0,8	+ 1,0	- 0,4	- 0,4	+ 0,6

Źródło: Opracowanie własne.

Powyższe tabele wskazują, że choć nie doszło do znaczących przesunięć w elektoratach poszczególnych partii politycznych, to odpływ wyborców Prawa i Sprawiedliwości objął w największym stopniu osoby wierzące. W grupie respondentów deklarujących wiarę, PiS stracił na rzecz pozostałych ugrupowań 16,2 punkty procentowe, a spadki były widoczne w każdej kategorii.

W niniejszym podrozdziale analizie poddano również wpływ deklaracji wiary na poglądy polityczne. Autor postanowił wykorzystać w tym celu faktyczne poglądy respondentów, wyrażone w kwestionariuszu ankiety, w pytaniu poddającym ocenie siedem przeciwstawnych twierdzeń, które można osadzić na skrajnych punktach osi lewica – prawica. Autor korzystając z danych uzyskanych dzięki ocenie siedmiu przeciwstawnych twierdzeń, z których 4 dotyczyły kwestii gospodarczych, a 3 kwestii ideologicznych, obliczył indeks dla kwestii ideologicznych oraz drugi – dla kwestii ekonomicznych. Analizę ANOVA obu indeksów przez pryzmat deklaracji wiary prezentuje tabela 20.

Tabela 20. Średnia indeksu kwestii ideologicznych oraz indeksu kwestii ekonomicznych w określonych grupach respondentów względem autodeklaracji wiary.

Indeks⁵¹⁰ ► Autodeklaracja wiary ▼	Średnia indeksu kwestii ideologicznych	Średnia indeksu kwestii ekonomicznych
Zdecydowanie wierzący	3,50	2,19
Raczej wierzący	2,72	2,34
Nie potrafiący określić	2,38	2,69
Raczej niewierzący	1,98	2,68
Zdecydowanie niewierzący	1,59	2,58

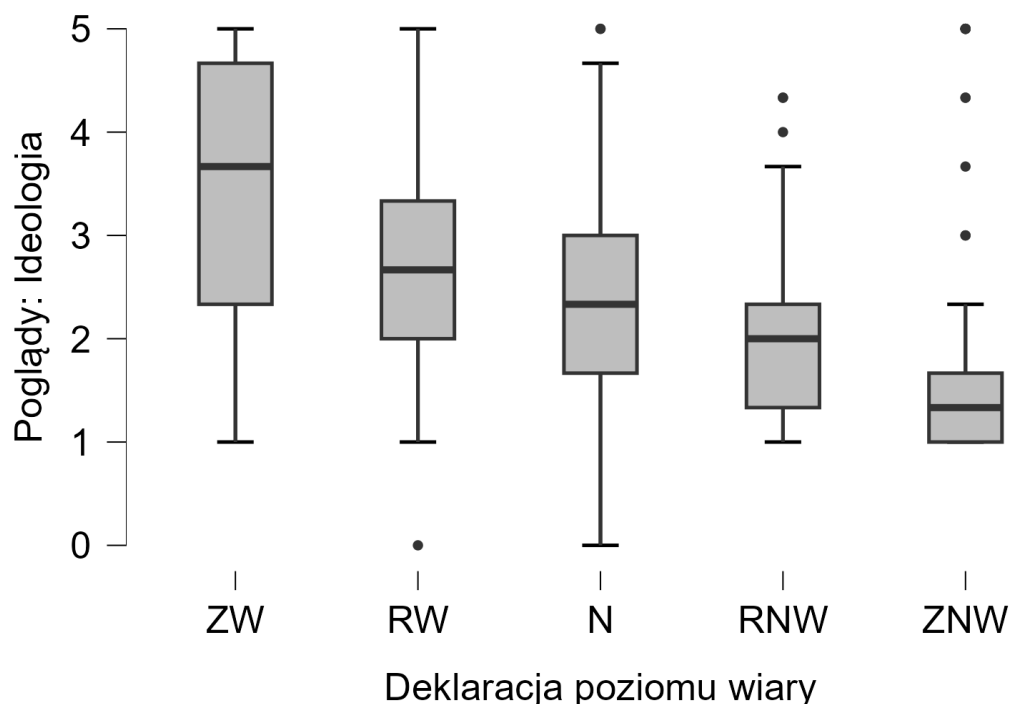
Źródło: Opracowanie własne.

Jak wskazuje powyższa analiza, kwestie ekonomiczne są nieznacznie zróżnicowane wśród przedstawicieli wszystkich grup respondentów z podziałem na autodeklarację wiary. W przypadku kwestii ideologicznych sytuacja jest już zgoła inna. Widoczna wyraźnie jest

⁵¹⁰ Gdzie 1 oznacza modelowy przykład postawy liberalnej, a 5 modelowy przykład postawy konserwatywnej.

zależność, że im bardziej wierzący respondent, tym bliżej mu do prezentowania poglądów konserwatywnych. Potwierdzenie takiego stanu rzeczy widoczne jest na wykresie 22 oraz wykresie 23 (s. 191).

Wykres 22. Średnia indeksu kwestii ideologicznych w określonych grupach respondentów względem autodeklaracji wiary.

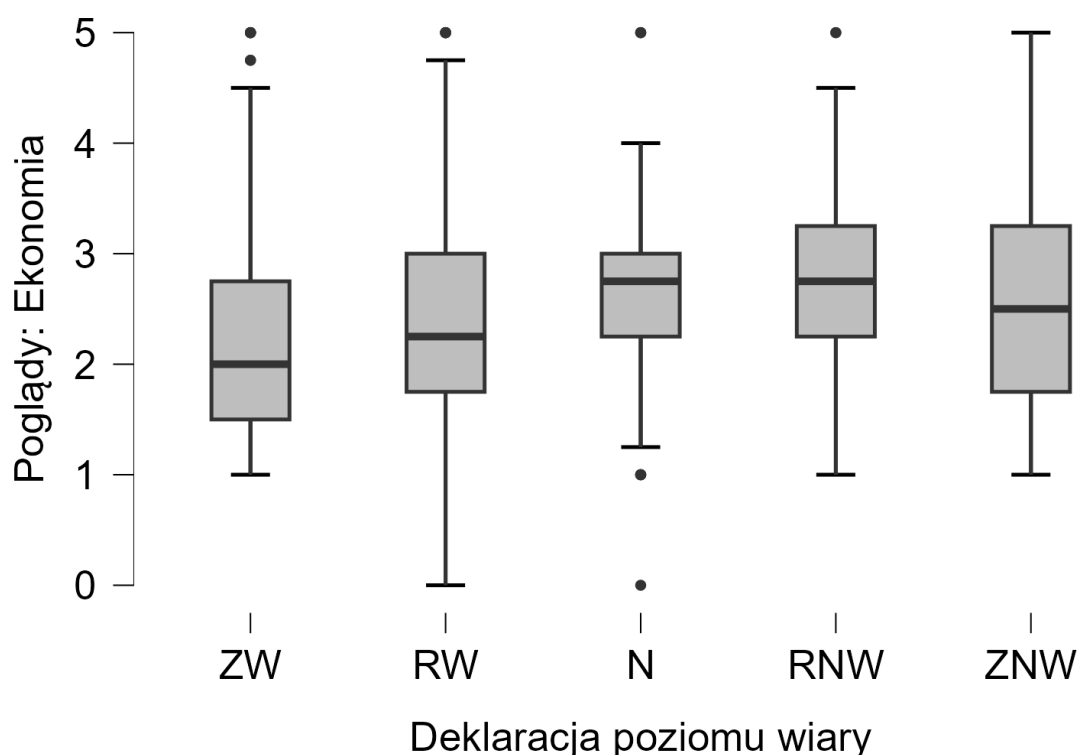
Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowując przeprowadzoną analizę należy wskazać, że autorskie badanie sondażowe potwierdziło zależności widoczne w innych raportach. Osoby wierzące, w tym głęboko wierzące znajdują się w elektoracie każdej partii politycznej, mającej swoją parlamentarną reprezentację. Największy odsetek osób wierzących, to wyborcy Prawa i Sprawiedliwości, a najmniejszy – Nowej Lewicy.

Nie jest to fakt zaskakujący, jednak z punktu widzenia niniejszego badania kluczowym jest wyjaśnienie przyczyn sytuacji, w której grupa wyborców, która w założeniu prezentować powinna podobny system aksjologiczny, dokonuje różnych wyborów politycznych. Oddają w ten sposób swój głos nie tylko na ugrupowania wpisujące się w te aksjomaty, ale również na takie, które w jasny sposób są im przeciwne. By jednak podjąć się próby eksplanacji wskazanego zjawiska, niezbędne było jego wskazanie i zweryfikowanie.

Bardzo istotny jest jednak fakt, że zróżnicowanie poglądów politycznych respondentów jest widoczne wyłącznie na płaszczyźnie ideologicznej. Najbardziej wierzący respondenci przyjmują ideologiczną postawę konserwatywną, a najmniej – liberalną. W przypadku kwestii ekonomicznych zróżnicowanie jest niewielkie, a średnia indeksu oscyluje w okolicy 2,5 czyli centralnej części skali.

Wykres 23. Średnia indeksu kwestii ekonomicznych w określonych grupach respondentów względem autodeklaracji wiary.

Źródło: Opracowanie własne.

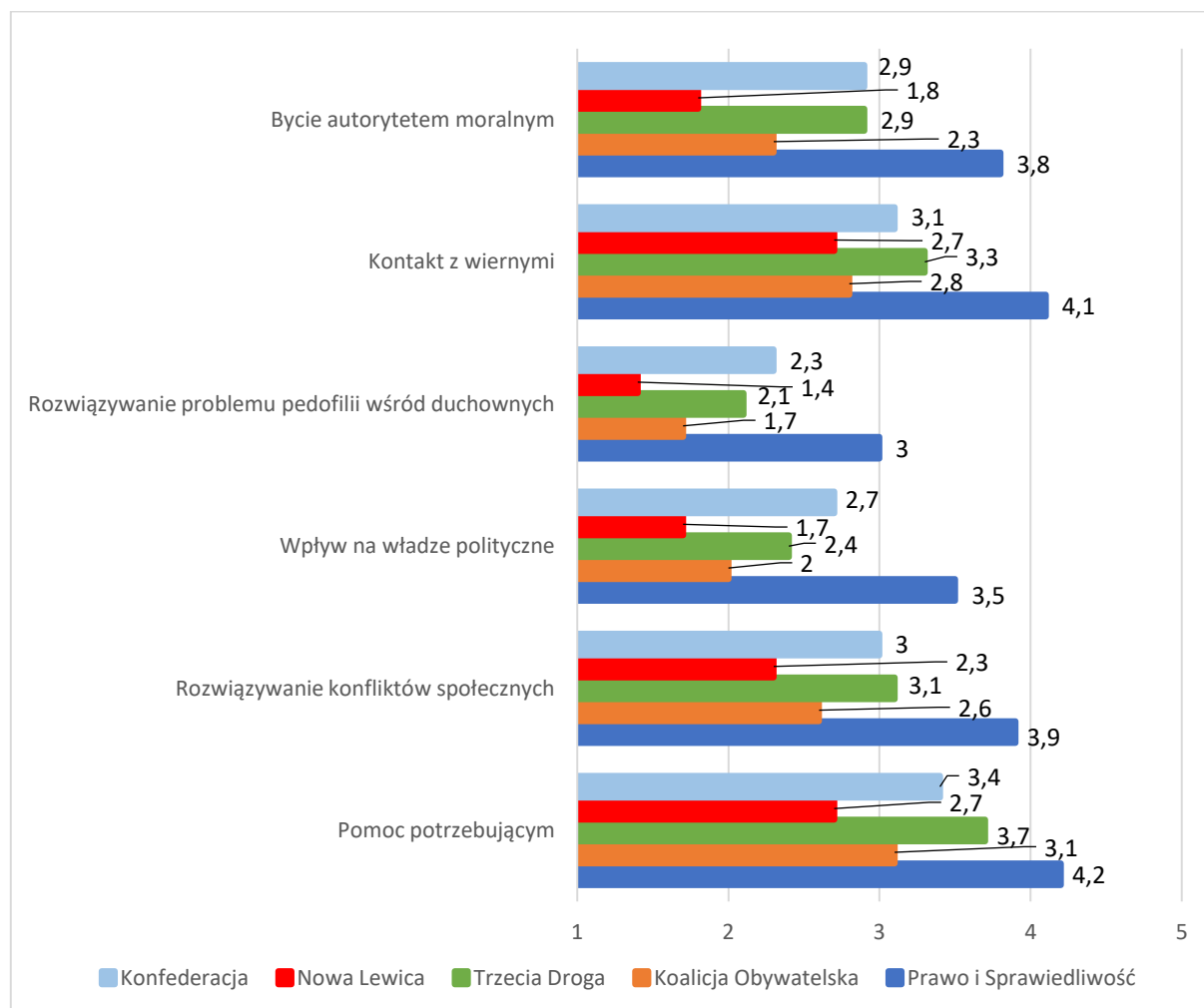
2. Określenie zależności między oceną działalności Kościoła katolickiego w Polsce, a preferencjami wyborczymi respondentów

Jak potwierdzono w poprzednim podrozdziale – preferencje wyborcze osób religijnych w Polsce są zróżnicowane. Czynnikiem, który zdaje się wyjaśniać przyczyny badanego zagadnienia jest ocena Kościoła katolickiego w Polsce. Jest to aspekt, który w obliczu analizy przeprowadzonej w tej pracy, podkreślającej coraz mniejsze znaczenie tej instytucji, a także coraz większą krytykę jej działań, w znaczący sposób różnicuje wyborców.

Weryfikację owej zależności przynosi analiza odpowiedzi na pytania dotyczące oceny Kościoła katolickiego w Polsce, przez pryzmat preferencji wyborczych wyrażanych przez respondentów. Autor pytając o ocenę działalności Kościoła katolickiego w Polsce skupił się na sześciu kwestiach: pomocy potrzebującym, rozwiązywania konfliktów społecznych, wpływu na władze polityczne, rozwiązywania problemu pedofilii wśród duchownych, kontaktu z wiernymi oraz bycia autorytetem moralnym.

Zależność oceny działalności Kościoła katolickiego z elektoratami partii politycznych ukazuje wykres 24. Prezentuje on uśredniony wynik oceny wszystkich sześciu czynników poddanych analizie. Każdy z respondentów określał swoją ocenę poszczególnych działań Kościoła katolickiego, za pomocą skali Likerta, gdzie 5 oznacza ocenę zdecydowanie pozytywną, a 1 ocenę zdecydowanie negatywną.

Wykres 24. Ocena działalności Kościoła katolickiego w Polsce w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku.

Źródło: Opracowanie własne.

W przeprowadzonej analizie odrzucono respondentów, którzy nie brali udziału w wyborach parlamentarnych w 2023 roku lub nie pamiętają na kogo oddali swój głos. Ponownie odrzucono

również ankietowanych, którzy zadeklarowali oddanie głosu na ugrupowanie inne niż wskazane na wykresie oraz respondentów, którzy nie udzielili odpowiedzi na jedno lub oba pytania poddane analizie. W ten sposób wykres ukazuje, że wyborcy Prawa i Sprawiedliwości, to osoby najbardziej pozytywnie oceniające Kościół katolicki w Polsce. Neutralne zdanie na temat tej instytucji prezentuje elektorat Trzeciej Drogi oraz Konfederacji, natomiast negatywne – Koalicji Obywatelskiej oraz Nowej Lewicy. Wart odnotowania jest jednak fakt, że ocena poszczególnych czynników jest zróżnicowana. Respondenci najwyżej oceniają pomoc potrzebującym prowadzoną przez Kościół oraz kontakt instytucji z wiernymi, a zdecydowanie najniżej rozwiązywanie problemu pedofilii wśród duchownych oraz wpływ na władze polityczne.

Podsumowując analizę poczynioną w niniejszym podrozdziale, należy wskazać, że ocena Kościoła katolickiego, wyrażana przez respondentów jest czynnikiem wykazującym zależność z preferencjami wyborczymi badanej grupy. Analiza wskazuje, że wyborcy Prawa i Sprawiedliwości, to grupa najwyżej oceniająca instytucję Kościoła katolickiego w Polsce. Na przeciwnym biegunie znajdują się wyborcy Koalicji Obywatelskiej i Nowej Lewicy. Osoby religijne, które popierają wskazane partie postulują, jak się wydaje „katolicyzm otwarty”⁵¹¹. Wierząc w Boga, odrzucają hierarchię i stojącą za nią instytucję, negując lub polemizując nawet z fundamentalnymi założeniami religii. Do swojej wiary nie potrzebują Kościoła. Wskazane zjawisko wymaga jednak dalszej weryfikacji, która ma jeszcze swoje miejsce w tym rozdziale.

3. Określenie zależności między częstotliwością odbywania praktyk religijnych, a preferencjami wyborczymi badanej grupy Polaków

Stosunek respondentów do instytucji Kościoła katolickiego w Polsce jest czynnikiem powiązanim z wyrażanymi preferencjami wyborczymi. Wobec konieczności weryfikacji, czy rzeczywiście wyborcy ugrupowań lewicowych i liberalnych światopoglądowo w Polsce, to grupa odrzucająca hierarchię i instytucję Kościoła, sprawdzeniu poddano hipotezę o istnieniu zależności między częstotliwością odbywania praktyk religijnych (dla których Kościół i duchowieństwo są niezbędnymi), a preferencjami wyborczymi respondentów.

Weryfikację tej zależności przyniosła analiza tabeli 21 (s. 194) oraz wykresu 25 (s. 195), w których zestawione zostało kolejno: odniesienie częstotliwości udziału w praktykach

⁵¹¹ A. Fordoński, *Katolicyzm... op. cit.*, s. 359.

religijnych do preferencji wyborczych respondentów oraz przedstawienie deklarowanych poglądów politycznych wśród elektoratów partii politycznych w 2023 roku.

Tabela 21. Poparcie dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku w określonych grupach częstotliwości odbywania praktyk religijnych, w ujęciu procentowym.

Praktyki religijne ► ▼ Komitet wyborczy	Bardzo często	Często	Umiarkowanie	Rzadko	Niepraktykujący
Prawo i Sprawiedliwość	73,4%	52,6%	30,1%	15,7%	6,2%
Koalicja Obywatelska	11,1%	17,8%	27,1%	45,4%	44,6%
Trzecia Droga	10,5%	19,7%	24,7%	19,4%	14,4%
Nowa Lewica	2,5%	3,3%	6,0%	11,4%	25,6%
Konfederacja	2,5%	6,6%	12,1%	8,1%	9,2%
Ogółem	100%	100%	100%	100%	100%

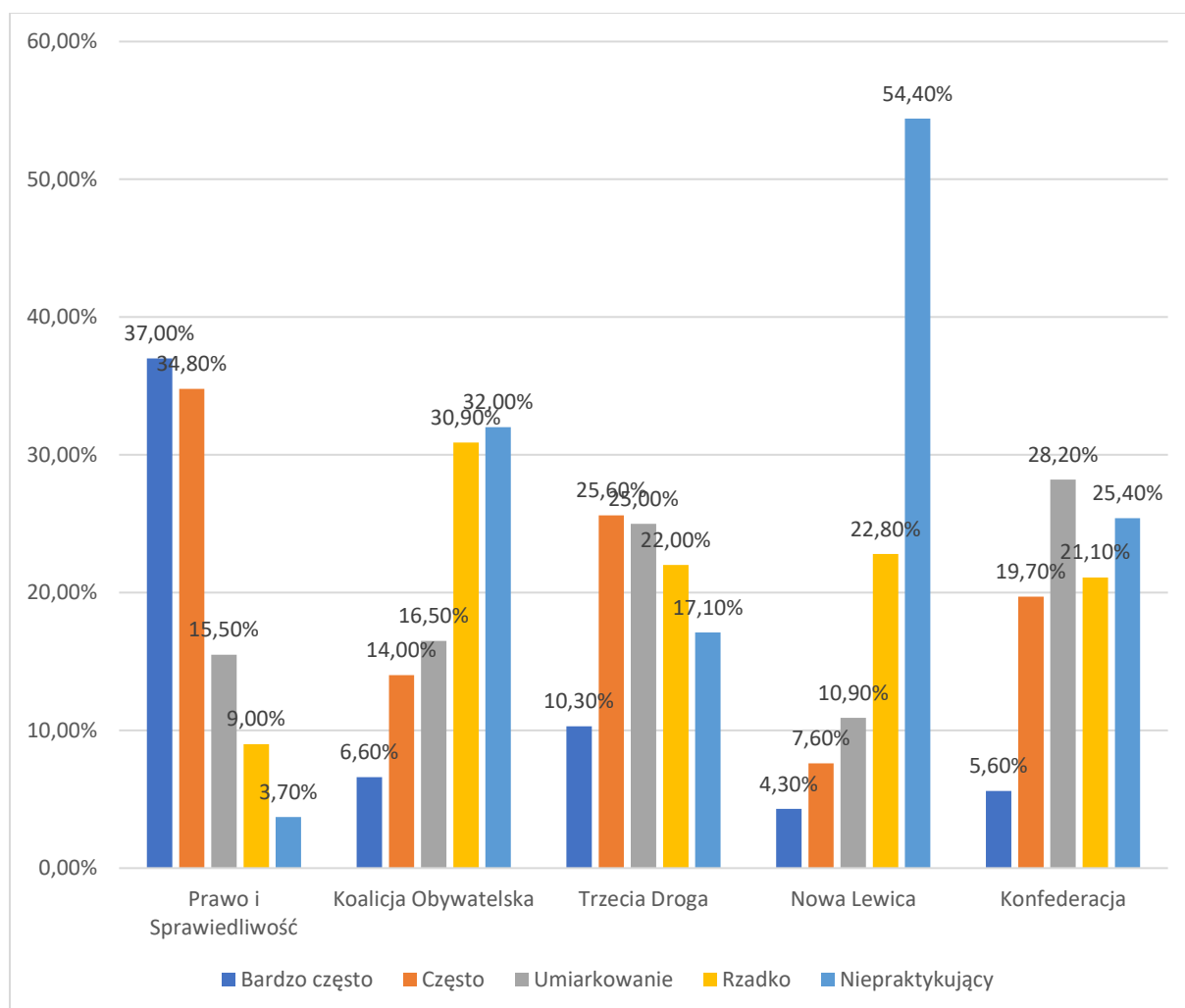
Zródło: Opracowanie własne.

W analizie nie brano pod uwagę respondentów, którzy nie udzielili odpowiedzi na jedno, bądź oba pytania poddane analizie oraz wyborców innych ugrupowań, niż wskazane w tabeli, z uwagi na marginalny odsetek tych grup. Pominięto również osoby, które zadeklarowały brak uczestnictwa w wyborach parlamentarnych w 2023 roku oraz te, które nie pamiętały na jaki komitet oddały swój głos.

Tak przeprowadzona analiza wskazuje, że wśród osób najczęściej biorących udział w praktykach religijnych, zdecydowanie największy odsetek respondentów, to wyborcy Prawa i Sprawiedliwości. Na drugim biegunie znajdują się wyborcy niepraktykujący lub praktykujący sporadycznie. Są oni w większości wyborcami Koalicji Obywatelskiej, ale w dużej części oddają swój głos również na Nową Lewicę. Potwierdzenie tej zależności przyniosła analiza częstotliwości odbywania praktyk wśród elektoratów partii politycznych. 71,8% wyborców PiS, to osoby praktykujące często lub bardzo często. W przypadku Trzeciej Drogi odsetek tej grupy w całości elektoratu wynosi 35,9%. Grupa ta stanowi kolejno: 25,3% wyborców Konfederacji, 20,6% elektoratu Koalicji Obywatelskiej oraz 11,9% wyborców Nowej Lewicy. Analiza ta potwierdza, że osoby religijne w Polsce to niejednorodna grupa wyborców, jednak ich religijność stanowi ważny czynnik analizy preferencji wyborczych.

Podsumowując niniejszy podrozdział należy wskazać na istniejącą zależność między preferencjami wyborczymi respondentów, a częstotliwością odbywania przez nich praktyk religijnych. Z usług świadczonych przez Kościół katolicki w Polsce najczęściej i najchętniej korzystają wyborcy Prawa i Sprawiedliwości. Osoby popierające Nową Lewicę i Koalicję Obywatelską czynią to najrzadziej.

Wykres 25. Częstotliwość odbywania praktyk religijnych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.

Źródło: Opracowanie własne.

Wskazana analiza pokazuje, że tak pojmowana religijność zdaje się być kluczowym czynnikiem kształtowania preferencji wyborczych osób religijnych w Polsce, zaraz obok oceny wyrażanej wobec instytucji Kościoła katolickiego. Dalsza weryfikacja tego założenia znajduje się jednak w kolejnych częściach niniejszego rozdziału.

4. Czynniki mogące wpływać na kształtowanie preferencji wyborczych Polaków oraz ich przeniesienie między dwoma kolejnymi elekcjami

Analiza przeprowadzona w trzech pierwszych punktach niniejszego rozdziału wskazała, że ocena instytucji Kościoła katolickiego oraz częstotliwość odbywania praktyk religijnych są powiązane z preferencjami wyborczymi oraz poglądami politycznymi respondentów. Autor

postanowił zweryfikować także, czy Kościół katolicki w Polsce jest czynnikiem kształtującym preferencje wyborcze całości elektoratu lub chociaż jego części.

By tego dokonać, w kwestionariuszu ankiety zaproponowano pytanie dotyczące czynników, które mogą mieć wpływ na głosowanie przez respondenta na określoną partię polityczną, bądź jej kandydata. Wśród zagadnień poddanych ocenie znalazły się: program wyborczy partii/kandydata, popularność partii/kandydata, informacje medialne, opinia rodziny i znajomych, opinia lokalnego duchownego, prywatne poglądy polityczne respondenta, stosunek przedstawicieli Kościoła katolickiego do popieranej partii oraz odwrotnie – stosunek tej partii do Kościoła katolickiego. Spośród ośmiu zaproponowanych czynników potencjalnego wpływu na decyzję wyborczą, trzy dotyczyły Kościoła katolickiego. Respondenci oceniali znaczenie tych kwestii dla podejmowania przez nich decyzji na sześciostopniowej skali, gdzie 6 oznaczało bardzo duże znaczenie danego czynnika, a 1 brak jego znaczenia dla podejmowania decyzji o poparciu konkretnego komitetu wyborczego.

Po odrzuceniu braków odpowiedzi, znaczenie kolejnych wskazanych czynników prezentuje tabela 22.

Tabela 22. Czynniki mające znaczenie dla respondentów przy podejmowaniu decyzji wyborczych, w ujęciu procentowym.

Procent wskazań► ▼ Założenie	Bardzo duże	Duże	Umiarkowane	Małe	Bardzo małe	Nie ma znaczenia	Ogół
Program wyborczy partii/kandydata	32,3%	37,9%	19,6%	4,7%	2,6%	2,9%	100%
Popularność partii/kandydata	8,2%	26,7%	34,5%	14,2%	6,5%	9,8%	100%
Informacje medialne	10,9%	27,1%	36,5%	11,5%	6,3%	7,8%	100%
Opinia rodziny i znajomych	5,5%	17,4%	26,3%	21,4%	10,1%	19,3%	100%
Opinia księdza w mojej parafii	3,3%	6,1%	12,3%	12,2%	10,7%	55,4%	100%
Moje prywatne poglądy polityczne	54,2%	24,1%	11,9%	2,5%	1,6%	2,7%	100%
Stosunek przedstawicieli Kościoła katolickiego do tej partii	5,4%	12,3%	14,6%	10,6%	8,8%	48,3%	100%
Stosunek tej partii do Kościoła katolickiego	9,4%	17,7%	19,6%	8,7%	8,2%	36,4%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Z powyższej tabeli wynika, że Kościół katolicki i jego opinia nie są kluczowymi czynnikami determinującymi budowanie preferencji wyborczych wśród respondentów. Za takie uznać należy na pewno prywatne poglądy polityczne, jakie posiadają wyborcy oraz w mniejszym stopniu: programy wyborcze, popularność ugrupowań i ich kandydatów oraz informacje medialne.

Mimo, że ankietowani rzadko wskazują na znaczenie Kościoła katolickiego przy podejmowaniu przez nich decyzji wyborczych (9,4% uważa, że opinia duchownego w ich parafii jest dla nich istotna, 17,7% za ważny uznaje stosunek przedstawicieli Kościoła katolickiego do partii, na którą chcą oddać swój głos, a 27,1% stosunek tej partii do Kościoła katolickiego), to warto było zweryfikować, jacy wyborcy dominują w przywołanych powyżej grupach. Prezentację powiązania trzech czynników związanych z Kościołem katolickim, mogących wpływać na kształtowanie preferencji wyborczych, z samymi preferencjami wyborczymi ukazują tabele 23, 24 i 25 (s. 198).

Tabela 23. Znaczenie opinii lokalnego księdza przy podejmowaniu decyzji wyborczych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.

% wskazań ► ▼ Komitet	Bardzo duże	Duże	Umiarkowane	Małe	Bardzo małe	Nie ma znaczenia	Ogółem
PiS	8,7%	14,0%	21,1%	16,5%	11,2%	28,5%	100%
KO	0,7%	2,2%	8,5%	7,4%	7,4%	73,8%	100%
TD	2,4%	4,9%	11,0%	15,2%	10,4%	56,1%	100%
NL	0,0%	2,2%	4,4%	2,2%	15,1%	76,1%	100%
KONF	0,0%	4,2%	8,5%	14,0%	8,5%	64,8%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 24. Znaczenie stosunku przedstawicieli Kościoła katolickiego do popieranej partii przy podejmowaniu decyzji wyborczych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.

% wskazań ► ▼ Komitet	Bardzo duże	Duże	Umiarkowane	Małe	Bardzo małe	Nie ma znaczenia	Ogółem
PiS	13,4%	28,3%	22,1%	9,5%	7,1%	19,6%	100%
KO	0,7%	4,0%	9,6%	6,6%	9,6%	69,5%	100%
TD	1,8%	10,4%	16,6%	18,4%	7,4%	45,4%	100%
NL	5,4%	5,4%	4,4%	4,4%	7,6%	72,8%	100%
KONF	2,8%	5,6%	9,9%	15,5%	5,6%	60,6%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 25. Znaczenie stosunku popieranej partii do Kościoła katolickiego przy podejmowaniu decyzji wyborczych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.

% wskazań ► ▼ Komitet	Bardzo duże	Duże	Umiarkowane	Małe	Bardzo małe	Nie ma znaczenia	Ogółem
PiS	17,1%	32,3%	22,0%	7,8%	4,7%	16,1%	100%
KO	3,7%	8,4%	16,9%	6,3%	10,7%	54,0%	100%
TD	6,7%	12,2%	25,0%	12,8%	10,4%	32,9%	100%
NL	16,3%	19,6%	9,8%	4,3%	7,6%	42,4%	100%
KONF	2,8%	15,5%	15,5%	11,3%	8,4%	46,5%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Tak przeprowadzona analiza ukazała, że wyborcy Prawa i Sprawiedliwości wskazują na istotne znaczenie Kościoła katolickiego dla podejmowania przez nich decyzji wyborczych. Wart odnotowania jest jednak fakt, że choć odpowiedź „nie ma znaczenia” dominuje wśród wyborców wszystkich partii, poza PiS w każdej zaproponowanej grupie, to można zauważyć, że dla wielu wyborców Kościół katolicki nie jest czynnikiem obojętnym.

W tym miejscu należy poczynić rozróżnienie na dwie kwestie – o ile opinia lokalnego duchownego ma marginalne znaczenie w perspektywie kreowania preferencji wyborczych respondentów, o tyle Kościół instytucjonalny już nie. Może to być widoczne w aspekcie pozytywnym, jak w przypadku wyborców Prawa i Sprawiedliwości, ale również w aspekcie negatywnym, jak w przypadku elektoratu Nowej Lewicy, której aż 35,9% wyborców uważa, że stosunek wybieranej przez nich partii wobec Kościoła katolickiego ma dla nich duże, bądź bardzo duże znaczenie. Jest to obserwacja niezwykle ważna z punktu widzenia tej pracy, bowiem potwierdza, że Kościół katolicki w Polsce jest czynnikiem mogącym determinować lub przynajmniej znacząco wpływać na zachowania wyborcze nie tylko wierzących Polaków.

W obliczu powyższej analizy autor postanowił również zweryfikować, czy Kościół katolicki w Polsce jest czynnikiem decydującym o przeniesieniu poparcia na inne ugrupowanie w okresie badanych dwóch elekcji. W tym celu, w kwestionariuszu ankiety zaproponowano pytanie przejściowe, na które odpowiadali wyłącznie respondenci, którzy w wyborach parlamentarnych w 2019 i 2023 roku oddawali swój głos na dwa różne komitety wyborcze⁵¹². Pytanie to dotyczyło czynników, które mogły mieć znaczenie dla przeniesienia poparcia na inny

⁵¹² Chodzi o wskazanie komitetów reprezentowanych przez różne partie polityczne. W przypadku oddania swojego głosu w 2019 roku na Zjednoczoną Lewicę, a w 2023 roku na Nową Lewicę, czy analogicznie: Koalicję Polską i Trzecią Drogę, autor uznał, że są to tożsame komitety wyborcze, więc nie doszło do przeniesienia poparcia. Takie przypadki nie były brane pod uwagę w czasie prowadzonych analiz. Podobnie autor odrzucił przypadki, w których ktoś nie brał udziału w jednej lub obu elekcjach oraz nie pamiętał na kogo oddał swój głos w jednej lub obu elekcjach. Odrzucono także braki odpowiedzi.

komitet wyborczy. Wśród czynników poddanych ocenie, autor wyróżnił: pojawienie się na rynku wyborczym nowej partii politycznej, niezadowolenie z polityki prowadzonej przez partię popieraną w 2019 roku, zmiany personalne w partii popieranej w 2019 roku, zmiany personalne w partii popieranej w 2023 roku, zmiany programowe w partii popieranej w 2019 roku, zmiany programowe w partii popieranej w 2023 roku, chęć zmiany partii sprawującej władzę w Polsce, opinia ludzi z najbliższego otoczenia respondenta (rodziny/znajomych), opinia przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce oraz opinia lokalnego duchownego. Spośród 10 wskazanych czynników, dwa dotyczyły Kościoła katolickiego.

Respondenci oceniali owe czynniki na sześciostopniowej skali, gdzie 6 oznaczało, że wskazany czynnik miał bardzo duże znaczenie, a 1 że nie miał on znaczenia dla podjęcia decyzji o przeniesieniu poparcia wyborczego z jednego ugrupowania na drugie.

Przed analizą owych czynników należy jednak wskazać, jacy wyborcy przenoszą swoje poparcie z jednego komitetu wyborczego na inny. Zostało to ukazane w tabeli 26.

Tabela 26. Wyborcy komitetów wyborczych z 2019 roku w 2023 roku, w ujęciu procentowym.

Komitet 2019 ► ▼ Komitet 2023	PiS	KO	KP	ZL	KONF	Ogółem
PiS	96,3%	1,0%	2,0%	0,0%	0,7%	100%
KO	4,0%	81,2%	4,9%	9,4%	0,5%	100%
TD	18,4%	33,3%	40,4%	5,3%	2,6%	100%
NL	0,0%	6,3%	2,6%	88,5%	2,6%	100%
KONF	17,6%	2,0%	0,0%	2,0%	78,4%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

W ten sposób widać wyraźnie, że to Trzecia Droga potrafiła przejąć największy elektorat od innych partii politycznych. Na ten komitet, w 2023 roku zagłosowało 18,4% wyborców Prawa i Sprawiedliwości z 2019 roku, a także 33,3% wyborców Koalicji Obywatelskiej, 5,3% elektoratu Zjednoczonej Lewicy oraz 2,6% popierających Konfederację. Najmniejszym potencjałem wykazało się Prawo i Sprawiedliwość, które nie dość, że straciło wielu wyborców, to zyski z elektoratów innych partii są marginalne.

Potencjalne przyczyny zmian preferencji wyborczych respondentów, ukazuje tabela 27 (s. 200).

Wskazana tabela pozwala stwierdzić, że czynnikiem w największym stopniu wpływającym na przeniesienie poparcia na inne ugrupowanie była chęć zmiany partii sprawującej w Polsce władzę. Z powyższej tabeli można również stwierdzić, że Kościół katolicki nie jest czynnikiem wpływającym na analizowane zjawisko. Suma wskazań była na tyle niewielka, że należy z dużą

dozą pewności zaznaczyć, że opinia Kościoła hierarchicznego oraz lokalnego kapłana nie ma znaczenia przy podejmowaniu decyzji o przeniesieniu preferencji wyborczych. Rozkład odpowiedzi w dwóch ostatnich twierdzeniach, względem preferencji wyborczych byłby obarczony ogromnym błędem statystycznym, w związku z czym jego dalsza analiza była bezcelowa.

Tabela 27. Potencjalne czynniki wpływające na zmianę preferencji wyborczych między 2019, a 2023 rokiem.

Procent wskazań ► ▼ Założenie	Bardzo duże	Duże	Ani duże, ani małe	Małe	Bardzo małe	Nie ma znaczenia	Ogółem
Pojawienie się na rynku wyborczym nowej partii politycznej	14,3%	29,7%	31,3%	4,3%	4,6%	15,8%	100%
Niezadowolenie z polityki prowadzonej przez partię popieraną w 2019 roku	15,8%	25,5%	27,8%	6,6%	3,5%	20,8%	100%
Zmiany personalne w partii popieranej w 2019 roku	3,5%	17,3%	37,8%	9,7%	3,9%	27,8%	100%
Zmiany personalne w partii popieranej w 2023 roku	5,8%	22,3%	38,8%	6,2%	2,3%	24,6%	100%
Zmiany programowe w partii popieranej w 2019 roku	4,3%	19,7%	35,5%	9,6%	4,3%	26,6%	100%
Zmiany programowe w partii popieranej w 2023 roku	9,3%	30,5%	30,9%	8,5%	4,6%	16,2%	100%
Chęć zmiany partii sprawującej władzę w Polsce	49,8%	22,6%	13,0%	1,9%	3,5%	9,2%	100%
Opinia ludzi z najbliższego otoczenia	3,5%	19,2%	27,3%	10,8%	9,2%	30,0%	100%
Opinia przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce	1,2%	2,3%	10,4%	7,7%	11,5%	66,9%	100%
Opinia księdza w parafii respondenta	0,4%	2,3%	8,5%	4,2%	8,1%	76,5%	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowując niniejszy podrozdział należy wskazać, że przy podejmowaniu decyzji wyborczych najistotniejsze dla ogółu wyborców są czynniki niezwiązane z Kościołem katolickim. Za takie uznać można przede wszystkim poglądy polityczne respondentów, programy wyborcze oraz popularność partii i ich kandydatów, a także informacje medialne. Istotne jest jednak, że w przypadku wyborców Prawa i Sprawiedliwości, ale również części

elektoratów innych ugrupowań, Kościół instytucjonalny zdaje się być ważnym czynnikiem kształtowania preferencji wyborczych.

Choć respondenci nieczęsto wskazują na znaczenie czynników związanych z Kościołem katolickim dla kształtowania ich preferencji wyborczych, to warto zauważyć, że instytucja ta może wpływać na decyzje wyborcze zarówno w stopniu pozytywnym (jak w przypadku wyborców Prawa i Sprawiedliwości), jak i negatywnym (jak w przypadku wyborców Nowej Lewicy). Kościół katolicki nie determinuje jednak zmian preferencji wyborczych i przeniesienia poparcia z jednego komitetu wyborczego na inny w perspektywie dwóch badanych elekcji.

5. Charakterystyka głównych grup wyborców w Polsce na podstawie religijności

Analiza przeprowadzona w niniejszej pracy, a zwłaszcza w tym jej rozdziale wskazała wyraźnie, że osoby religijne w Polsce, to zróżnicowana grupa wyborców. Próba wskazania przyczyn takiego stanu rzeczy potwierdziła, że religijność oraz ocena działalności Kościoła katolickiego, to czynniki wyraźnie wpływające na podejmowanie decyzji wyborczych przez Polaków, przy istotnym założeniu, że Kościół katolicki może być zarówno czynnikiem pozytywnym, jak i negatywnym.

W związku z tym faktem, autor postanowił połączyć ze sobą dwie cechy: religijność respondentów oraz dokonaną przez nich ocenę Kościoła katolickiego i na ich podstawie wyróżnił grupy wyborców w Polsce, następnie przyporządkowując do nich również inne cechy socjodemograficzne. Celem takiego działania była próba wyodrębnienia cech polskich wyborców, które mają znaczenie przy podejmowaniu decyzji wyborczych, w powiązaniu z szeroko rozumianą religijnością.

Wykorzystanie autorskiego badania sondażowego oraz metody klastrowania k-średnich pozwoliło autorowi odnieść się także do taksonomii zaproponowanej przez Agnieszkę Turską-Kawę i Waldemara Wojtasika. Ponieważ analiza poczyniona w tym rozdziale pokazała, że Kościół może kształtować preferencje polityczne również wśród niewierzących, autor postanowił nie ograniczać się do klastrowania wyłącznie osób wierzących, a poddać analizie całość zgromadzonej próby. Przedmiotem analiz jest więc ogół respondentów. W tym miejscu badanie to różni się znacząco z taksonomią przywołaną w poprzednim rozdziale niniejszej pracy. Autor brał pod uwagę tylko przekonania religijne wyrażone na skali centralności

religijności Hubera, co miało pozwolić sklasyfikować respondentów pod kątem religijnym w najbardziej dystynktywne grupy. Bezpośrednie analogie między oboma badaniami nie są zatem możliwe ze względu na odmienną kompozycję wymiarów klastrowania.

W wyniku klastrowania wydzielono 3 grupy wyborców na podstawie odniesienia do religijności oraz oceny Kościoła katolickiego w Polsce. Do tak powstałych grup przyporządkowano również cechy metryczkowe, by wskazać kompleksowy, socjopolityczny model przedstawicieli każdej z nich.

Kwestionariusz autorstwa Stefana Hubera jest standaryzowanym narzędziem badawczym, które zostało poddawane wielokrotnej weryfikacji empirycznej, zarówno w zakresie jego wewnętrznej, jak zewnętrznej trafności i spójności. Aczkolwiek, podobnie jak teorie wypracowywane na gruncie nauk społecznych, ulegają dezaktualizacji, tak narzędzia badawcze obarczone są ryzykiem rozkalibrowania. W celu uniknięcia błędu generalizacji dokonano analizy rzetelności użytego testu skali centralności religijności przy użyciu dwóch obecnie stosowanych metod: confirmacyjnej analizy czynnikowej (*Confirmatory Factor Analysis - CFA*) oraz testu analizy rzetelności *Alpha-Cronbacha*. Confirmacyjną analizę czynnikową, opartą o macierze skalarnie, stosuje się w sytuacji, gdy struktura ładunków pomiarowych (wskaźników wchodzących w zakres skali oraz jej podwymiarów) są znane oraz by uzyskać odpowiedź czy wielowymiarowe powiązania korelacyjne w ramach całego modelu skali oraz jego części, są spójne, silnie powiązane i dają wysokie szanse replikowalności. Wyniki testu CFA ($\chi^2=511$, $p<.001$, CFI=0.977, TLI=0.970, RMSEA=0.08) ujawniły wysoką spójność testowanego narzędzia oraz niskie parametry potencjalnych błędów pomiaru. Następnie poddano weryfikacji za pomocą analizy testu *Alpha-Cronbacha* rzetelność całego narzędzia ($\alpha=0.977$) oraz poszczególnych pod-skali wyróżnionych w skali centralności religijności ujawniając iż wymiary 1) zainteresowania problematyką religii ($\alpha=0.920$); 2) przekonań religijnych ($\alpha=0.942$); 3) modlitwy ($\alpha=0.961$); 4) doświadczeń religijnych ($\alpha=0.958$) oraz 5) kultu ($\alpha=0.940$) cechowały się bardzo wysoką rzetelnością pomiarową i pozytywnie przekroczyły wartości wskazane przez Beatę Zarzycką w jej studium adaptacyjnym narzędzia z 2007 roku⁵¹³.

Krótki fragment niniejszej pracy należy poświęcić również procedurze analitycznej zastosowanej do grupowania respondentów, gdyż w kontekście nauk społecznych nie sprowadza się ona tylko do technicznej procedury, lecz łączy w sobie zarówno wnioskowanie teoretyczne, jak i analityczne. Sprawne wyodrębnienie grup metodą k-średnich wymaga

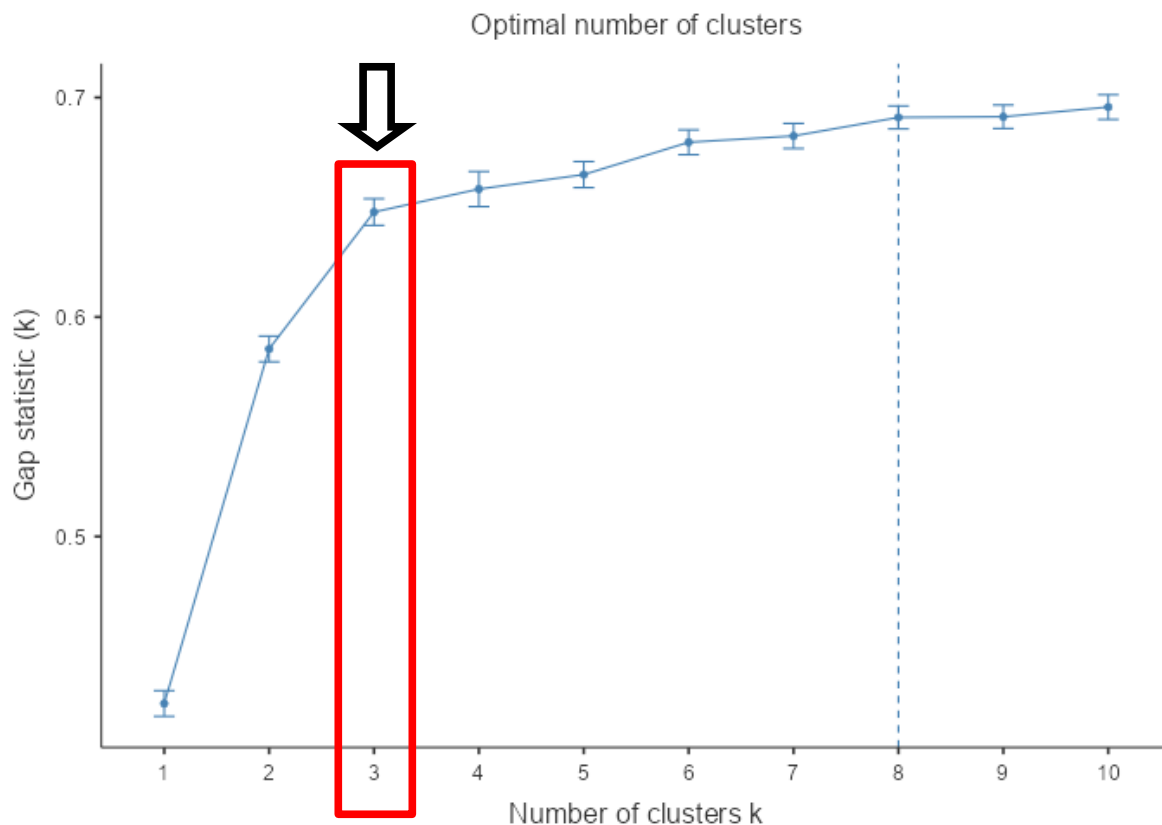
⁵¹³ B. Zarzycka, *Skala centralności... op. cit.*, s. 147.

spełnienia kilku podstawowych warunków. Po pierwsze, dane służące do klastrowania muszą spełniać określone kryteria jakościowe, tzn. zmienne wchodzące w skład modelu klastrowania muszą być wyrażone na wystandaryzowanej bądź znormalizowanej skali ilościowej, nie posiadając żadnych braków danych. W przypadku niniejszego projektu obliczone wymiary skali centralności religijności Hubera, jak również ocena Kościoła katolickiego oraz skale poglądów ekonomicznych i ideologicznych, wyrażone były na znormalizowanych skalach ilościowych od 1 do 5. Następnie procedura klastrowania wymagała, aby potencjalna liczba klastrow znana była wcześniej, tak by algorytm matematyczny biorący pod uwagę narzuconą, wyjściową liczbę klastrow, mógł sprawnie wyznaczyć tzw. centroidy (wartości najbardziej przestrzennie środkowe dla danej grupy), tak by następnie obliczyć odległości między centroidami, a wynikiem danego respondenta, tak by wskazać do którego klastra ma on najbliżej pod kątem jego odpowiedzi. Aby wyznaczyć liczbę klastrow stosuje się trzy podejścia – teoretyczne, analityczne oraz eksperymentalne. Podejście teoretyczne polega na przyjęciu takiej liczby klastrow, jaką sugeruje literatura przedmiotu. Podejście analityczne polega na przyjęciu takiej liczby klastrow, jaką sugeruje algorytm pre-klastrowujący. Natomiast podejście eksperymentalne polega na generowaniu wielu modeli klastrowujących, poczynając od dwóch, do momentu, gdy badacz stwierdzi, że ciągle nowe wyodrębniane grupy mają sens logiczny oraz posiadają unikalne cechy względem wcześniej już wyodrębnionych. W ramach niniejszej pracy, postanowiono mieć na względzie wszystkie wspomniane podejścia. W pierwszej kolejności posłużono się literaturą przedmiotu, a cytowane już studium Agnieszki Turskiej-Kawy i Waldemara Wojtasika, które wykorzystało ową technikę z sukcesem, wskazywało na istnienie 3 potencjalnych klastrow osób religijnych w Polsce. Następnie posłużono się algorytmem pre-klastrowującym, w postaci techniki „gap” i uzyskano sugestię, iż matematycznie, model wyodrębnił jako optymalne 8 klastrow. Zostało to ukazane na wykresie 26 (s. 204).

W wyniku braku pokrycia założeń teoretycznych z założeniami analitycznymi, postawiono eksplorować dane dalej, nieco eksperymentalnie i dokonując wnikliwej analizy wpływu określonej liczby klastrow, mierzonych statystyką *gap* (k) na zakres wyjaśnianej wariancji modelu zauważono, iż spośród 70% skutecznego grupowania modelu, aż 65% wariancji modelu generowały 3 klastry, natomiast pozostałe dodatkowe 5 klastrow dokładały wspólnie około 5% wariancji. Mając ten wynik na uwadze oraz analizując średnie wyniki wymiarów dla

danych klastrow przyjęto jako ostateczną liczbę 3 klastrow⁵¹⁴. Zostało to przedstawione na wykresie 27 (s. 205).

Wykres 26. Graficzna reprezentacja algorytmu pre-klastrowającego techniki gap.

Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

Po zastosowaniu algorytmu klastrowającego na zebranej grupie wyborców w Polsce, przy zastosowaniu wskaźników religijności, światopoglądu ekonomicznego oraz kulturowego, a także stosunku do Kościoła katolickiego, wyodrębniono następujące klastry, których charakterystykę ukazuje wykres 28 (s. 206).

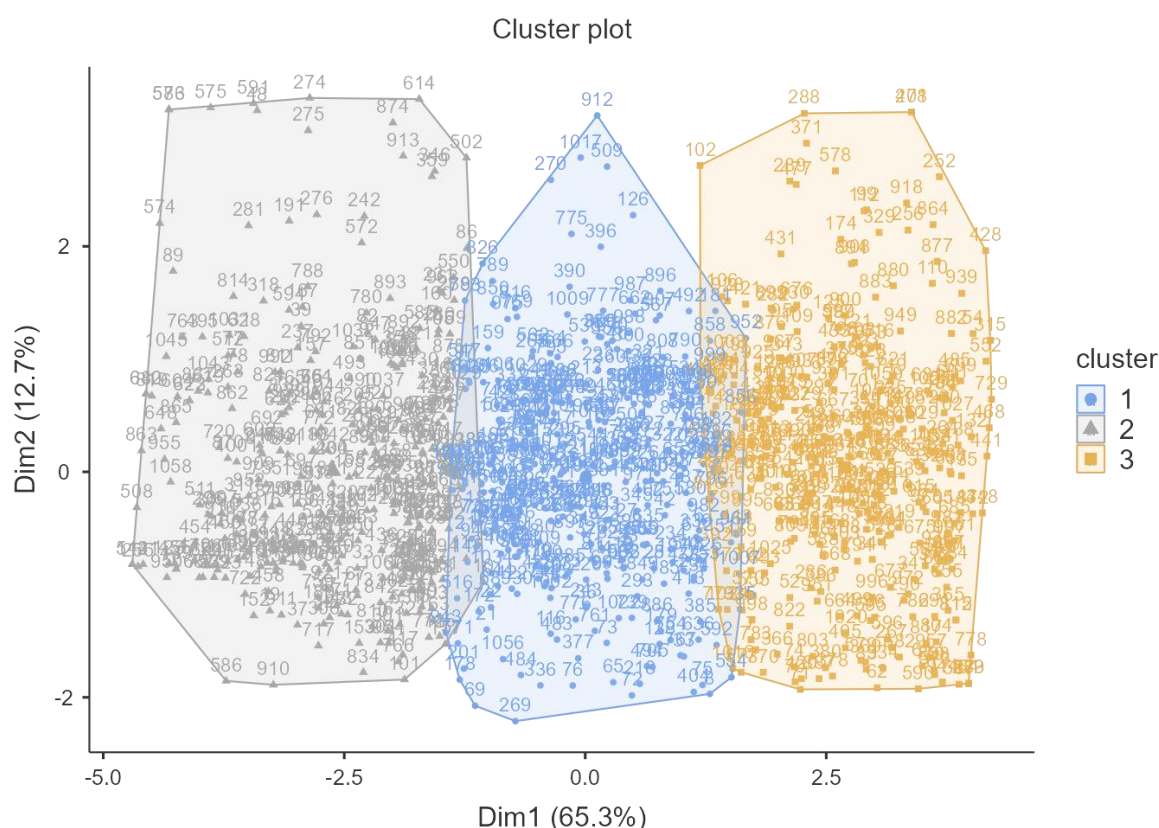
1. Klaster 1 – **umiarkowani teiści**; cechujący się umiarkowaną (w granicach 3 skali indeksu) postawą we wszystkich obszarach poza wskaźnikiem wiary w istnienie Boga,

⁵¹⁴ Słuszne okazały się bowiem przewidywania zaproponowane w rozdziale V, wskazujące na trudność wyodrębnienia czwartej grupy, której trzon stanowią osoby niewierzące. W zaprezentowanym badaniu znajdują się one w klastrze trzecim, który został nazwany „sceptycznymi liberalnymi ateistami”, jednak w jego składzie nie znajdują się wyłącznie osoby całkowicie niewierzące, lecz również osoby wierzące w najniższym stopniu. Założone istnienie czterech klastrow nie zostało potwierdzone statystycznie, bowiem potencjalni wyborcy wchodzący w skład czwartego z klastrow ulegli rozmyciu z uwagi na niewielką reprezentację.

który to wskaźnik wyrasta ponad średnią (stąd w nazwie komponent teistyczny)⁵¹⁵. Klaster ten liczy 380 respondentów (35,6%);

2. Klaster 2 – **konserwatywni religijni optymiści**; cechujący się wysokimi wskaźnikami religijności (w granicach 4 bądź wyżej skali indeksu), bardziej pozytywną oceną Kościoła (znacząco powyżej postawy umiarkowanej) oraz mający silne poglądy konserwatywne na kwestie moralno-obyczajowe. W klastrze tym znalazło się 350 respondentów (32,7%);
3. Klaster 3 – **sceptyczni liberalni ateści**; cechujący się bardzo niskimi wskaźnikami doświadczeń religijnych (w granicach 2, bądź niżej skali indeksu), niską oceną działalności Kościoła katolickiego oraz bardziej liberalną postawą wobec kwestii moralno-obyczajowych. Ten klaster liczy 339 respondentów (31,7%).

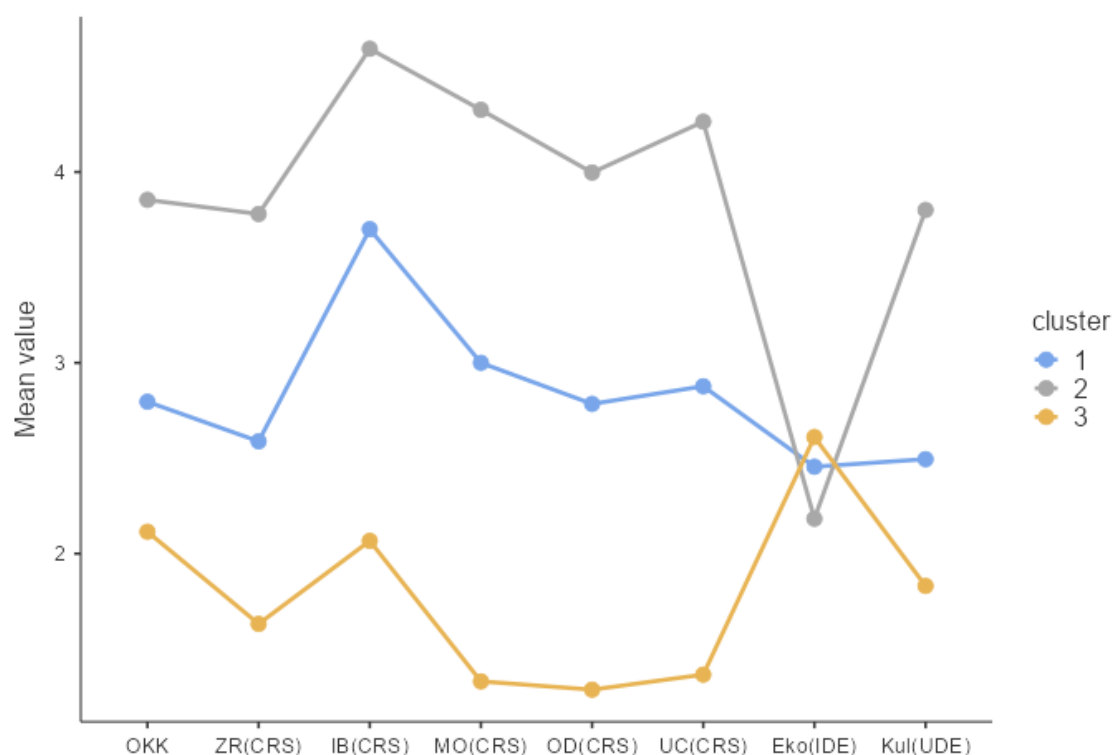
Wykres 27. Wyniki algorytmu klastrującego k-średnich na podstawie trzech dystynktywnych klastrów.

Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

⁵¹⁵ Cecha wysokiej wiary w istnienie Boga tej grupy, w porównaniu do innych komponentów religijności oraz oceny Kościoła katolickiego może wskazywać, że jest to grupa wierzących w Boga, ale odrzucających w pewnym sensie hierarchię i instytucję – wierzą w Boga, ale dość nisko oceniają Kościół, którego jak się wydaje – nie potrzebują.

Wykres 28. Średnie charakterystyki klastrow w podziale na wymiary⁵¹⁶.

Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

Obserwacje wynikające z podziału wyborców w Polsce na klastry, z uwagi na ocenę działań Kościoła katolickiego, skalę centralności religijności Hubera oraz poglądy ekonomiczne i ideologiczne przynoszą szereg wniosków. Wyróżniającą cechą każdego z klastrow jest zaskakująca bliskość poglądów ekonomicznych osób wchodzących w jego skład. Zgodnie z dostępną literaturą przedmiotu, może to niejako świadczyć o zmniejszeniu znaczenia modelu ekonomicznego oraz wskazaniu na kwestie ideologiczne jako istotniejsze dla wyborców w Polsce⁵¹⁷. Wykryty brak specyficznej dystynktywności w zakresie poglądów ekonomicznych między klastrami zdaje się sugerować, że wymiar ten, jeśli generuje jakieś zróżnicowanie między respondentami, to czyni to w sposób o wiele bardziej subtelny, a tym samym wymagający bardziej czułych narzędzi analitycznych aniżeli modele grupujące - dla przykładu chociażby modele regresji liniowej lub logistycznej - przesuwając tym samym wartość

⁵¹⁶ Legenda: OKK – Ocena Kościoła katolickiego; CRS – skala centralności religijności Hubera; IDE – poglądy ideologiczne respondentów; ZR- zachowania religijne; IB – wiara w istnienie Boga; MO – potrzeba modlitwy; OD – odczucia religijne; UC – uczestnictwo w praktykach religijnych; Eko – czynniki ekonomiczne; Kul – czynniki kulturowe.

⁵¹⁷ Podobne wnioski przyniosły już badania Krzysztofa Jasiewicza oraz Waldemara Wojtasika i Macieja Marmoli. Wątek ten wymaga jednak dalszych badań. Patrz szerzej: K. Jasiewicz, *Na ulicy i przy urnie... op. cit.*; M. Marmola, W. Wojtasik, *Gospodarka głupcze?... op. cit.*

wymiaru ekonomicznego raczej w kierunku badań predykcyjnych i eksploracyjnych, zamiast czystej deskrypcji, jak w przypadku niniejszego studium.

Inaczej jest jednak z poglądami ideologicznymi, które wyraźnie różnią wszystkie 3 grupy respondentów. Odnotowano cztery wstępne wnioski. Pierwszy, że w przypadku wyborców konserwatywnych światopoglądowo możemy spodziewać się wysokiej oceny Kościoła katolickiego oraz silnej religijności, a w przypadku wyborców liberalnych światopoglądowo – przeciwnie – niskiej oceny działań Kościoła oraz słabej religijności⁵¹⁸. W przypadku wyborców umiejscowionych w centrum między kulturowym liberalizmem i konserwatyzmem, pozostałe komponenty (poza wiarą w Boga) również generować będą umiarkowane wyniki w pozostałych obszarach. Drugi wniosek – wspomniana wiara w Boga to komponent szczególnie wyróżniający się spośród wszystkich innych, badanych na skali centralności religijności Hubera, gdyż w każdej wyodrębnionej grupie (również w klastrze nr 3 – sceptycznych liberalnych ateistów) wiara w Boga była najsilniej nasyconym przeżyciem religijnym. Czyniąc to, wiara w Boga upodobniła tym samym w jakiś sposób omawiane klastry do siebie, stanowiąc naturalnie w zakresie ontologicznym i epistemologicznym, niejako pewien punkt wyjścia pod dalsze różnicowanie się przeżyć religijnych⁵¹⁹. Trzeci wniosek – badanie potwierdza, że ludzie dążą do zachowania wewnętrznej spójności w zakresie wyznawanych przez siebie wartości, wierzeń i przekonań. Nie ma bowiem żadnej grupy, która cechuje się silną religijnością i negatywnie ocenia Kościół katolicki⁵²⁰. Wreszcie, czwarty wniosek jest taki, iż prawdopodobnie to ocena instytucji determinuje w Polsce jakość religijności, a nie że jakość indywidualnej religijności wpływa na ocenę Kościoła katolickiego. Można to wnioskować po wynikach w klastrze numer 1, gdzie wysoka ocena działalności Kościoła katolickiego jest powiązana z wysoką religijnością. Dla kontrastu, w klastrze numer dwa, umiarkowana ocena działań Kościoła wiąże się z umiarkowaną religijnością, poza wyjątkiem wysokiego stopnia przeświadczenia o istnieniu istoty wyższej. Natomiast, w klastrze numer 3, niska ocena działalności Kościoła katolickiego jest związana z niską religijnością⁵²¹.

⁵¹⁸ Podobne wnioski zostały zauważone w Stanach Zjednoczonych. Badania Laury Olson i Johna Greena wskazały, że najbardziej religijni Amerykanie cechowali się poglądami konserwatywnymi. Patrz szerzej: L. R. Olson, J. C. Green, *The Religion Gap*, „PS: Political Science & Politics” 2006, nr 39 (3).

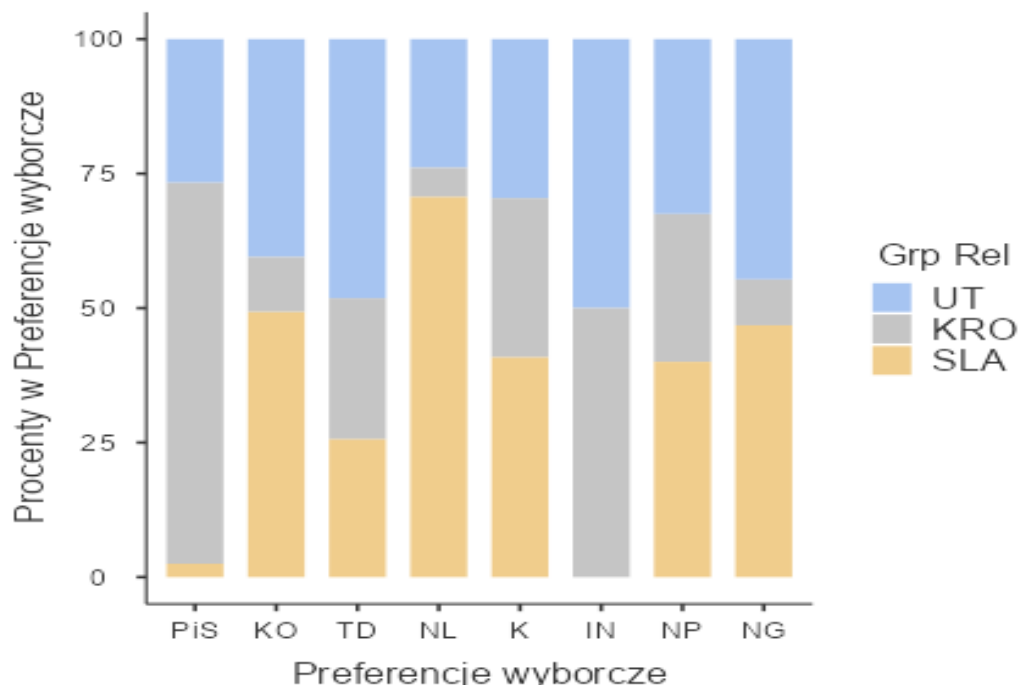
⁵¹⁹ Zauważoną zależność o dominacji wiary w Boga wśród pozostałych komponentów religijności została już zauważona i szeroko opisana przez Janusza Mariańskiego: J. Mariański, *Religia i religijność... op. cit.*

⁵²⁰ Współczesne badania i teorie psychologiczne potwierdzają integralność w sposobie istnienia i działania człowieka, które można uznać za spójność wewnętrzną. Patrz na przykład: S. R. Covey, *7 nawyków skutecznego działania. Inspirujące lekcje doskonalenia wewnętrznego i twórczych relacji z innymi*, Gdańsk 2003; C. Peterson, M. P. Seligman, *Character Strengths and Virtues. A Handbook and Classification*, New York 2004.

⁵²¹ Wskazany wniosek płynący z badań nie pokrywa się z badaniami Thomasa Luckmanna, który wskazuje, że religia staje się współcześnie bardzo indywidualna, a sama instytucja Kościoła coraz bardziej spychana na peryferie. Patrz szerzej: T. Luckmann, *Niewidzialna religia... op. cit.* O ile teza o indywidualizacji religii jest

By jednak wskazać modelowe cechy wyborców religijnych w Polsce, niezbędne było powiązanie wytworzonych klastrow z preferencjami wyborczymi wyrażonymi przez respondentów. Zostały one ukazane na wykresie 29.

Wykres 29. Preferencje wyborcze respondentów w poszczególnych klastrach⁵²².

Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

Analiza tabeli pozwala wskazać, że wyborcy Prawa i Sprawiedliwości, to w zdecydowanej większości konserwatywni religijni optymiści. W tej grupie jest bardzo niewielu sceptycznych liberalnych ateistów. W przypadku Koalicji Obywatelskiej, wyborcy tego ugrupowania w niewielkim odsetku znajdują się w klastrze konserwatywnych religijnych optymistów. Niemal 50% głosujących na to ugrupowanie, to sceptyczni liberalni ateści. Dużą grupę stanowią także umiarkowani teści. Ta grupa stanowi zaś niemal 50% wyborców Trzeciej Drogi. Wśród głosujących na komitet, w skład którego weszło Polskie Stronnictwo Ludowe oraz Polska 2050, można wyróżnić również dwie bardziej skrajne grupy reprezentujące dwa pozostałe klastry (po

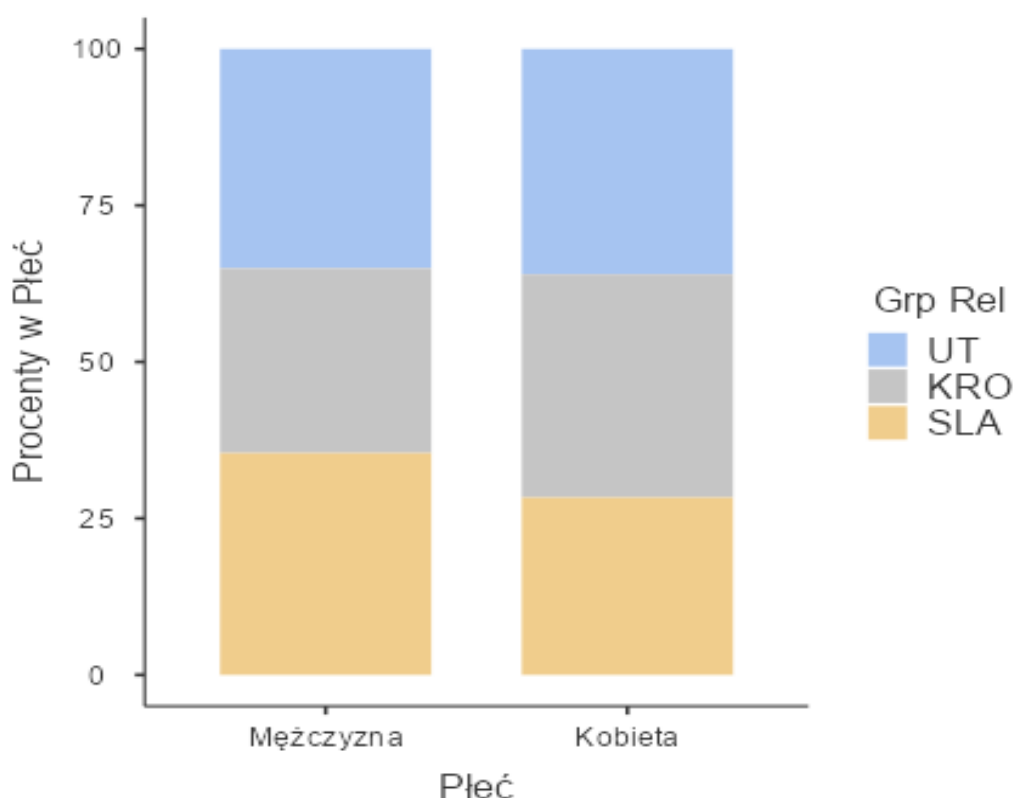
trafna, o tyle badania zaprezentowane przez autora niniejszej rozprawy wskazują, że ocena instytucji Kościoła w Polsce jest istotna, a na pewno nie marginalna w perspektywie kształtowania religijności jednostek. Wątpliwości budzi więc założenie o marginalnym znaczeniu instytucji Kościoła, spychanej na peryferie. Wysoki stopień przeświadczenia o istnieniu istoty wyższej wśród osób umiarkowanie religijnych oraz umiarkowanie oceniających Kościół katolicki potwierdza natomiast tezę o istnieniu dużej grupy społecznej osób wierzących w Boga, ale nie potrzebujących do tego instytucji Kościoła. Taka „selektywna religijność” została już szeroko opisana przez Janusza Mariańskiego. Patrz szerzej: J. Mariański, *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim*, [w:] I. Borowik, M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Doktor (red.), *Oblicza religii i religijności*, Kraków 2008, s. 97–101.

⁵²² Legenda: UT – umiarkowani teści; KRO – konserwatywni religijni optymiści; SLA – sceptyczni liberalni ateści; PiS – Prawo i Sprawiedliwość; KO – Koalicja Obywatelska; TD – Trzecia Droga; NL – Nowa Lewica; K – Konfederacja; IN – inna partia; NP – nie pamiętam; NG – nie głosowałem.

25%). Wyborcy Nowej Lewicy, to w zdecydowanej większości sceptyczni liberalni ateści. Grupa konserwatywnych religijnych optymistów jest marginalna w elektoracie tej partii. Wyborcy Konfederacji wydają się być podzieleni równie mocno, jak głosujący na Trzecią Drogę, jednak w przypadku tego ugrupowania trudno wskazać grupę dominującą, a popierający Konfederację znajdują się w dużej liczbie w każdym z wyróżnionych klastrow. Ważna jest również analiza osób nie głosujących, która potwierdza przywołane już badania Mikołaja Cześnika i Piotra Zagórskiego mówiące o tym, że osoby najbardziej wierzące najczęściej biorą udział w elekcjach.

Kolejno poddano analizie cechy metryczkowe. Wśród nich wyróżniono płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania z podziałem na wieś-miasto oraz województwo (wykres 30).

Wykres 30. Płeć respondentów w poszczególnych klastrach⁵²³.

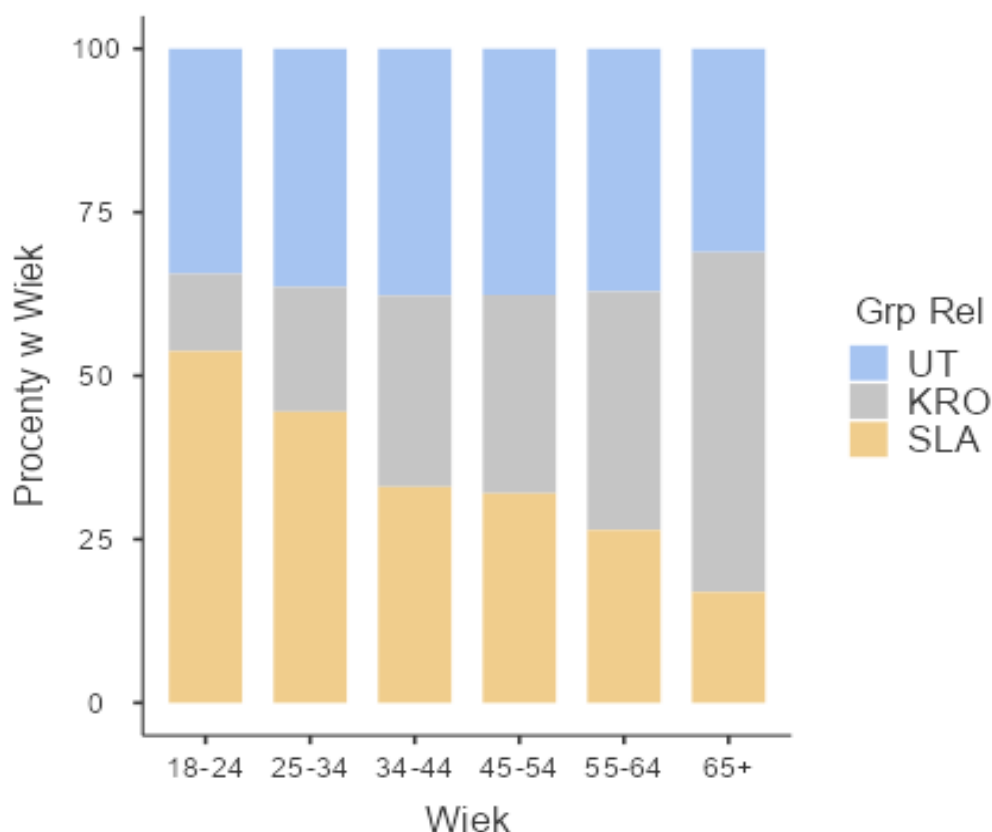
Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

Analiza płci respondentów nie wskazuje znaczących różnic pomiędzy przynależnością kobiet i mężczyzn do określonych klastrow wyróżnionych w toku badania. W przypadku umiarkowanych teistów, odsetek kobiet i mężczyzn jest bardzo zbliżony. Różnice pojawiają się

⁵²³ Legenda: UT – umiarkowani teiści; KRO – konserwatywni religijni optymiści; SLA – sceptyczni liberalni ateści.

w dwóch bardziej skrajnych klastrach. Konserwatywnych religijnych optymistów jest więcej wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Analogicznie – sceptycznych liberalnych ateistów jest więcej wśród mężczyzn niż wśród kobiet. Te wyniki zdają się potwierdzać przytoczone analizy socjologiczne mówiące o tym, że to kobiety są w Polsce odpowiedzialne za przekazywanie religijności (wykres 31).

Wykres 31. Wiek respondentów w poszczególnych klastrach⁵²⁴.

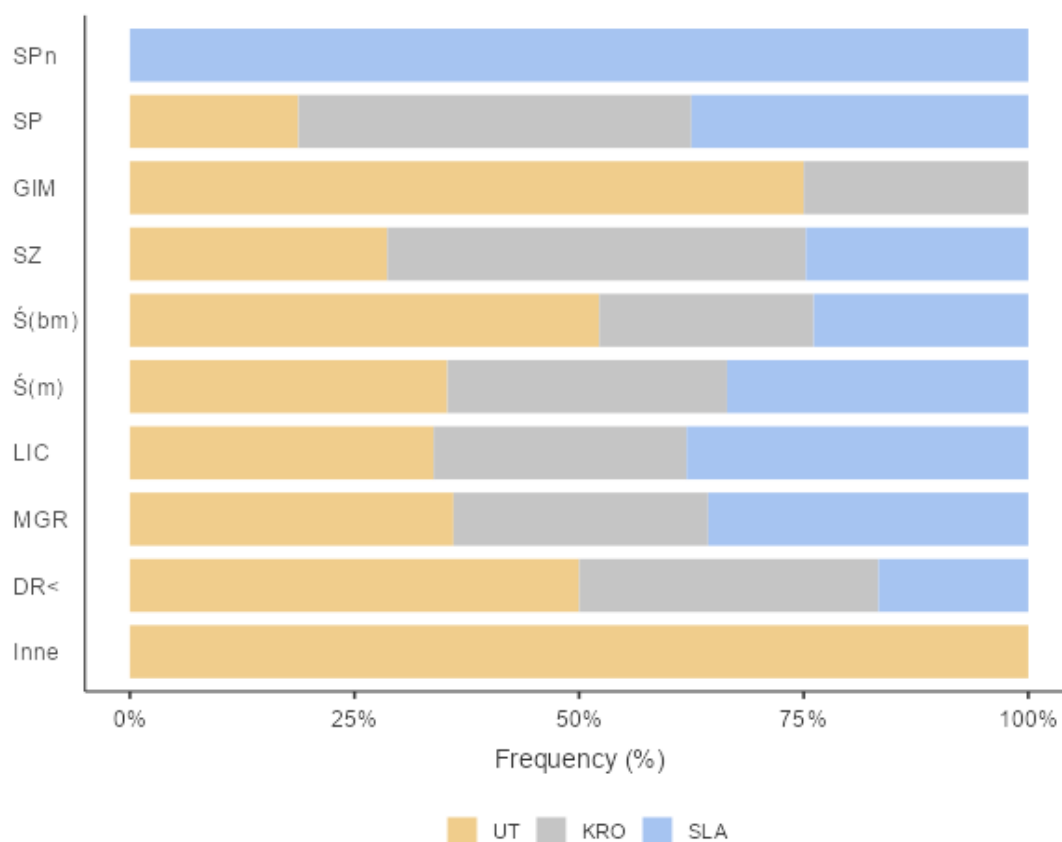
Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

Analiza wieku przynosi kolejne ważne wnioski, z punktu widzenia niniejszego badania. O ile odsetek umiarkowanych teistów jest bardzo zbliżony wśród przedstawicieli każdej grupy wiekowej, z największym wynikiem wśród osób w wieku produkcyjnym, o tyle w pozostałych klastrach sytuacja wygląda zdecydowanie inaczej. Wykres ukazuje zależność, że im starsi respondenci, tym w większym odsetku przynależą do klastra konserwatywnych religijnych optymistów, natomiast im młodszy respondenci, tym częściej przynależą do grupy sceptycznych liberalnych ateistów. Ta analiza potwierdza wiele badań przytoczonych w niniejszej pracy,

⁵²⁴ Legenda: UT – umiarkowani teiści; KRO – konserwatywni religijni optymiści; SLA – sceptyczni liberalni ateiści.

wskazując na laicyzację, zwłaszcza najmłodszych wyborców oraz prezentowanie postaw konserwatywnych przez najstarsze grupy elektoratu (wykres 32).

Wykres 32. Wykształcenie respondentów w poszczególnych klastrach⁵²⁵.

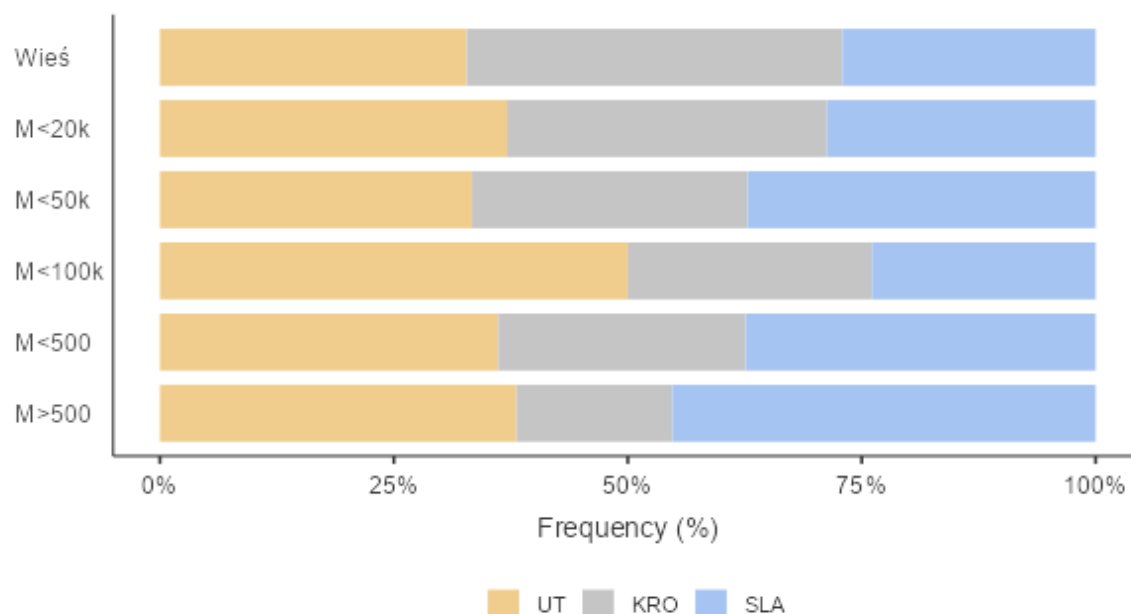
Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

Analizując wykształcenie respondentów znajdujących się w każdym z trzech wyróżnionych klastrow należy wskazać, że respondenci z niepełnym wykształceniem podstawowym oraz z innym wykształceniem, to pojedyncze osoby. W związku z tym analiza tych dwóch grup zakrzywiłaby wnioskowanie, stąd autor postanowił odrzucić przedstawicieli obu poziomów wykształcenia. Wśród umiarkowanych teistów przeważają osoby z wykształceniem gimnazjalnym, średnim oraz wyższym, a także osoby posiadające stopnie naukowe. W analizie należy wskazać, że respondenci należący do tej grupy stanowią wysoki odsetek wśród przedstawicieli każdego poziomu wykształcenia. W przypadku konserwatywnych religijnych optymistów, klaster ten jest najsilniej reprezentowany wśród

⁵²⁵ Legenda: UT – umiarkowani teiści; KRO – konserwatywni religijni optymiści; SLA – sceptyczni liberalni ateiści; SPn – niepełne podstawowe; SP – ukończona szkoła podstawowa; GIM – gimnazjalne; SZ – zasadnicze zawodowe; Ś(bm) – średnie bez matury; Ś(m) – średnie maturalne; LIC – ukończone studia licencjackie; MGR – ukończone studia magisterskie; DR – tytuł doktora lub wyższy; Inne – inne wykształcenie niż wymienione.

osób z wykształceniem podstawowym i zawodowym, natomiast sceptyczni liberalni ateści dominują wśród osób z wykształceniem średnim oraz wyższym (wykres 33).

Wykres 33. Miejsce zamieszkania respondentów w poszczególnych klastrach⁵²⁶.

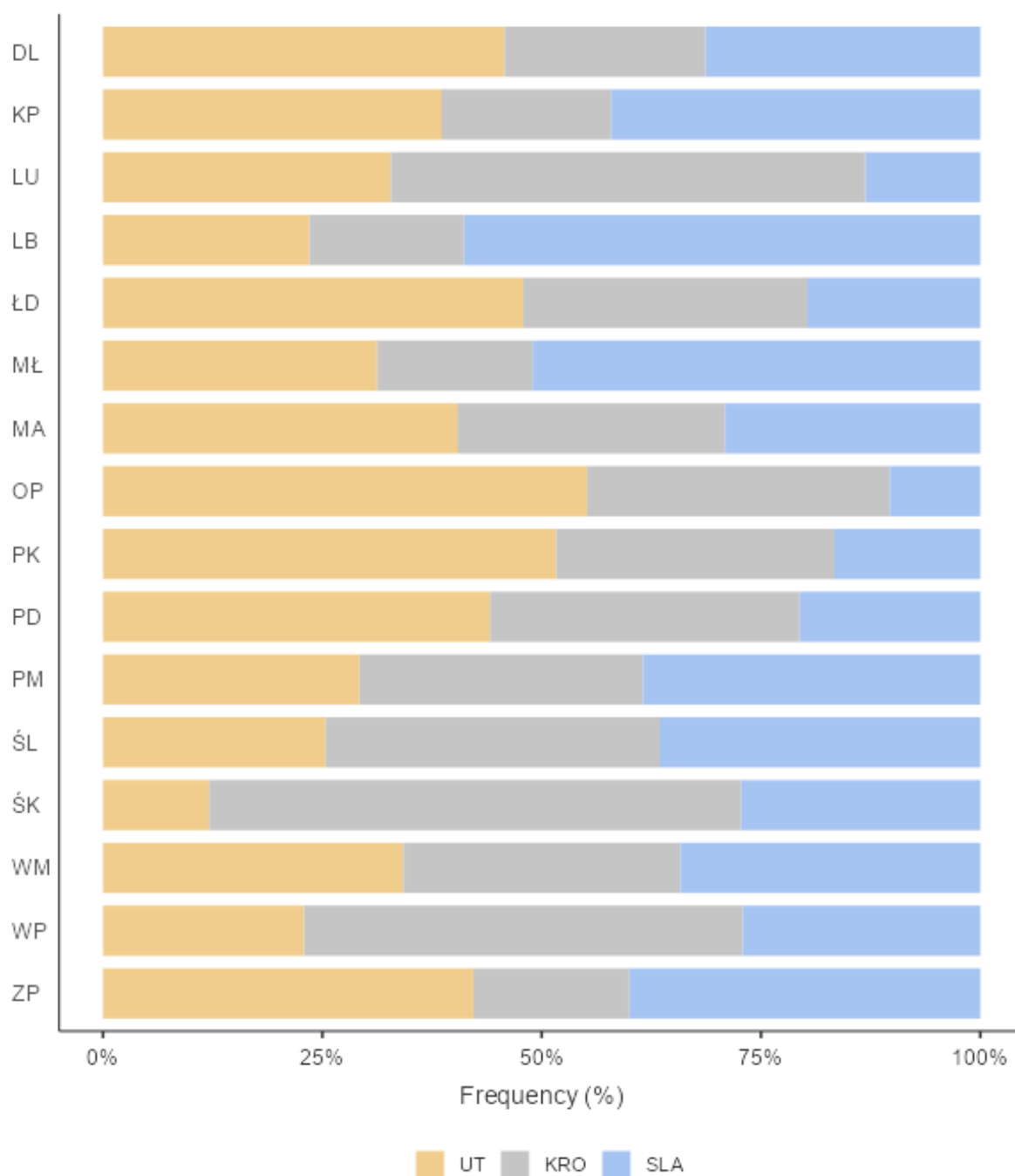

Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

Analiza miejsca zamieszkania respondentów pozwala zauważyć, że umiarkowani teiści w bardzo podobnym odsetku zamieszkują wszystkie wskazane kategorie miejscowości, jednak największy ich odsetek zamieszkuje średnie miasta. W przypadku bardziej skrajnych grup widoczna jest jednak pewna zależność. Konserwatywni religijni optymiści w największym odsetku zamieszkują wieś oraz małe miasta, a im więcej mieszkańców danej miejscowości, tym odsetek tej grupy maleje. Przeciwnie jest w przypadku sceptycznych liberalnych ateistów. Przedstawiciele tej grupy w największym odsetku zamieszkują największe miasta, a im mniejsza miejscowość, tym mniej osób wchodzących w skład tego klastra. Obserwacja ta potwierdza wyniki badań zaprezentowanych już w niniejszej pracy. Mieszkańcy dużych miast są w mniejszym stopniu religijni niż mieszkańcy wsi oraz małych miejscowości. Dodatkowym czynnikiem jest fakt, że mieszkańcy wsi i małych miast zdecydowanie częściej popierają kandydatów i ugrupowania prawicowe i konserwatywne, natomiast mieszkańcy wielkich miast – lewicowe i liberalne. Zostało to ukazane na wykresie 34.

⁵²⁶ Legenda: UT – umiarkowani teiści; KRO – konserwatywni religijni optymiści; SLA – sceptyczni liberalni ateści; M<20k – miasto poniżej 20 tys. mieszkańców; M<50k – miasto powyżej 20 tys. mieszkańców, ale poniżej 50 tys. mieszkańców; M<100k – miasto powyżej 50 tys. mieszkańców, ale poniżej 100 tys. mieszkańców; M<500 – miasto powyżej 100 tys. mieszkańców, ale poniżej 500 tys. mieszkańców; M>500 – miasto powyżej 500 tys. mieszkańców.

Wykres 34. Województwo zamieszkania respondentów w poszczególnych klastrach⁵²⁷.

Źródło: Opracowanie własne na bazie programu statystycznego JAMOWI 2.5.5.

W przypadku miejsca zamieszkania respondentów z podziałem na województwa, widoczna jest zależność występująca między klastrem konserwatywnych religijnych optymistów i sceptycznych liberalnych ateistów. Przedstawiciele pierwszej grupy w największym odsetku

⁵²⁷ Legenda: UT – umiarkowani teiści; KRO – konserwatywni religijni optymiści; SLA – sceptyczni liberalni ateści; DL – dolnośląskie; KP – kujawsko-pomorskie; LU – lubelskie; LB – lubuskie; ŁD – łódzkie; MŁ – małopolskie; MA – mazowieckie; OP – opolskie; PK – podkarpackie; PD – podlaskie; PM – pomorskie; ŚL – śląskie; ŚK – świętokrzyskie; WM – warmińsko-mazurskie; WP – wielkopolskie; ZP – zachodniopomorskie.

zamieszkują województwa: lubelskie, podkarpackie, podlaskie oraz świętokrzyskie, a więc województwa na Wschodzie Polski. Respondenci reprezentujący drugą ze wskazanych grup w największym odsetku zamieszkują województwa kujawsko-pomorskie, lubuskie, małopolskie, pomorskie, śląskie oraz zachodniopomorskie, a więc z wyjątkiem województwa małopolskiego – te znajdujące się na Północy i Zachodzie kraju. W przypadku umiarkowanych teistów, przedstawiciele tej grupy najczęściej zamieszkują województwo dolnośląskie, łódzkie, opolskie i podkarpackie, a więc z wyjątkiem dolnośląskiego i podkarpackiego - tereny centralnej Polski, w których dominujące preferencje wyborcze ulegają częstym zmianom.

Całość tak przeprowadzonej analizy pozwoliła wskazać cechy wyborców każdej z trzech zaproponowanych grup, które opisano w tabeli 28.

Tabela 28. Cechy wyborców należących do trzech zaproponowanych grup.

Grupa ► Cecha ▼	Umiarkowani teiści	Konserwatywni religijni optymiści	Sceptyczni liberalni ateści
Wiek	Produkcyjny przy dużej reprezentacji w innych grupach	Osoby starsze i najstarsze	Najmłodszy wiek spośród wszystkich grup
Wykształcenie	Średnie, z umiarkowanym odsetkiem również innych poziomów wykształcenia	Najniższy poziom wykształcenia	Wysoki poziom wykształcenia
Miejsce zamieszkania	Średnie miasta oraz województwa centralnej Polski	Wsie oraz małe miasta, a także województwa na południowym Wschodzie Polski	Największe miasta oraz województwa na północnym Zachodzie Polski
Preferencje wyborcze	Trzecia Droga oraz Koalicja Obywatelska	Prawo i Sprawiedliwość	Nowa Lewica oraz Koalicja Obywatelska

Źródło: Opracowanie własne.

6. Wnioski

Wnioski płynące z analizy autorskiego badania sondażowego potwierdzają ustalenia poczynione we wcześniejszych rozdziałach pracy, jednak w dużej mierze generują nowe, bardzo istotne zależności.

Analiza wyników autorskiego badania ilościowego wskazała, że osoby religijne, to w Polsce bardzo zróżnicowana grupa wyborców. W większości stanowią oni elektorat Prawa i Sprawiedliwości, jednak znajdują się wśród wyborców wszystkich ugrupowań posiadających

reprezentację parlamentarną. Wskazanie tego faktu wygenerowało konieczność poszukiwania odpowiedzi na pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy.

Poszukiwanie takich przyczyn rozpoczęto od analizy preferencji wyborczych i poglądów politycznych osób religijnych w Polsce. Kwestia preferencji wyborczych została przytoczona powyżej. Poglądy polityczne respondentów zostały poddane analizie skupiającej się na ich faktycznej weryfikacji. Przeprowadzona analiza wykazuje, że wyborcy w Polsce w niewielkim stopniu różnicują się z uwagi na kwestie ekonomiczne. Inaczej jest w przypadku kwestii ideologicznych. Im bardziej wierzący respondent, tym bliżej mu do postaw ideologicznie konserwatywnych, natomiast im mniej wierzący ankietowany, tym bliżej mu do postaw ideologicznie liberalnych.

Dzięki tym obserwacjom, uznając czynniki ideologiczne za istotne dla podejmowania decyzji wyborczych przez polskich wyborców, autor postanowił zweryfikować wpływ oceny Kościoła katolickiego w Polsce na preferencje wyborcze. Również tutaj widoczne są ewidentne zależności. Wyborcy Prawa i Sprawiedliwości, to osoby najwyżej oceniające Kościół katolicki i jego działalność. Na przeciwnym biegunie znajdują się wyborcy Nowej Lewicy i Koalicji Obywatelskiej. Są to respondenci najbardziej krytyczni wobec instytucji Kościoła.

Dalsza obserwacja objęła jeden z aspektów religijności, którym była częstotliwość udziału w praktykach religijnych. Zależności ukazane w toku analizy zdają się w całości pokrywać te wskazane przy analizie oceny działalności Kościoła katolickiego. Osoby najczęściej korzystające z usług tej instytucji, to wyborcy Prawa i Sprawiedliwości. Najrzadziej praktykują wyborcy Koalicji Obywatelskiej oraz Nowej Lewicy.

Na podstawie tych analiz i obserwacji, autor postanowił zweryfikować, czy Kościół katolicki w Polsce potrafi kształtować zachowania wyborcze elektoratów. Choć w toku analizy okazało się, że czynniki takie jak osobiste przekonania polityczne, czy programy i popularność partii i kandydatów mają największe znaczenie, to jednak Kościół katolicki potrafi być czynnikiem wpływającym znacząco na preferencje wyborcze, zarówno w aspekcie pozytywnym – tak jest w przypadku wyborców Prawa i Sprawiedliwości oraz negatywnym, co widoczne jest zwłaszcza w opiniach elektoratu Nowej Lewicy. Analiza przyczyn przeniesienia preferencji wyborczych między dwoma kolejnymi elekcjami nie wykazała znaczenia Kościoła katolickiego dla takich zachowań wyborców.

Biorąc pod uwagę całość powyższej analizy, a zwłaszcza fakt, że Kościół katolicki wpływa nie tylko w sposób pozytywny, ale również negatywny (głosowanie przeciwko) na podejmowanie decyzji wyborczych przez Polaków, autor postanowił wyodrębnić grupy wyborców w Polsce, poddając analizie całość próby uzyskanej w toku badania. W tak powstałej

taksonomii wyróżniono 3 zasadnicze klastry: umiarkowani teiści, konserwatywni religijni optymiści oraz sceptyczni liberalni ateści. W tym kontekście badanie pokryło się z analizą przeprowadzoną przez Agnieszkę Turską-Kawę oraz Waldemara Wojtasika, pozwalając wskazać na czynniki mające znaczenie dla zachowań wyborczych w Polsce, w związku z religijnością. Dzięki przeprowadzonej analizie statystycznej i wydzieleniu trzech zaprezentowanych grup wyborców, możliwe było wskazanie na przyczyny zjawiska, w którym osoby religijne oddają swój głos na różne komitety wyborcze. Zróżnicowane rozumienie religijności, a także różna ocena Kościoła katolickiego oraz faktyczne poglądy polityczne w połączeniu z czynnikami metryczkowymi pozwoliły wskazać owe przyczyny, które znajdują się na płaszczyźnie religijnej (wierzeń, praktyk, oceny Kościoła), ideologicznej (określonych poglądów politycznych), geograficznej (województwa oraz wielkości miejscowości zamieszkania), intelektualnej (poziomu wykształcenia) oraz biologicznej (płci, wieku).

Zakończenie

Nadrzędnym celem niniejszej dysertacji było wskazanie przyczyn zauważalnego w Polsce zjawiska, w którym duży odsetek osób religijnych, mimo deklaracji posiadania wiary i przynależności do Kościoła katolickiego lub innego związku wyznaniowego, decyduje się na oddanie głosu wyborczego na ugrupowania wyrażające światopogląd sprzeczny z tą wiarą. Charakterystyka badanej populacji wyborców w Polsce oraz powiązanie jej z religijnością wskazała na zróżnicowanie preferencji wyborczych osób wierzących w Polsce oraz na ocenę Kościoła katolickiego jako istotnych czynników dla kształtowania się preferencji wyborczych Polaków.

Analiza przeprowadzona w niniejszej dysertacji dowiodła, że uwarunkowania historyczne i kulturowe, stawiające Kościół katolicki w Polsce na uprzywilejowanym miejscu w państwie i społeczeństwie, przez lata prowadzenia działalności propaństwowej i prodemokratycznej, zaczynają się załamywać. Negatywna ocena wielu działań, problemy wizerunkowe, czy utożsamienie się z jednym ugrupowaniem politycznym są czynnikami niewątpliwie przyspieszającymi ten proces. Zmniejszenie liczby wiernych, przy jednoczesnej zmianie obowiązującego paradygmatu aksjologicznego w kierunku laicyzacji i sekularyzacji życia publicznego, spowodowało znaczne zmiany w postawach wyborczych Polaków. Współcześnie Kościół katolicki nie jest wyłącznie czynnikiem kształtującym postawy wyborcze w sposób pozytywny. Instytucja ta budzi na tyle skrajne oceny społeczeństwa, że wielu wyborców kształtuje swoje preferencje wyborcze na podstawie negatywnego stosunku do Kościoła hierarchicznego.

Choć analiza wykazała, że poza przypadkiem wyborców Prawa i Sprawiedliwości, stosunek do Kościoła katolickiego nie jest czynnikiem determinującym oddanie głosu wyborczego na określone ugrupowanie w toku dwóch badanych elekcji parlamentarnych – w 2019 i 2023 roku, to możliwe jest stworzenie zestawu cech wyborców w Polsce, powiązując ich preferencje wyborcze z religijnością oraz stosunkiem do Kościoła katolickiego. Wskazana analiza pozwoliła wyróżnić trzy grupy wyborców w Polsce, na podstawie ich religijności oraz oceny Kościoła katolickiego, której dokonują. W ten sposób twierdząco należy odnieść się do problemu badawczego i wskazać, że stosunek do Kościoła katolickiego w Polsce jest istotnym moderatorem w zakresie budowania relacji między preferencjami wyborczymi, a religijnością respondentów. Przeprowadzone badanie wskazało, że badana instytucja oddziałuje nie tylko na

osoby religijne, ale również na osoby niewierzące i niereligijne, często wyrażające negatywny stosunek wobec Kościoła katolickiego, stąd trafne wydaje się wskazanie właśnie tej instytucji jako współczesnego generatora podziałów społeczno-politycznych w Polsce. Z tego względu za użyteczną należy wskazać teorię podziałów społecznych. Całość przeprowadzonej analizy dowiodła, że zaproponowana jeszcze w latach 60. XX stulecia, przez Steina Rokkana i Seymoura Lipseta teoria *social cleavages*, a zwłaszcza podział na rywalizujące ze sobą podmioty: Kościół i państwo jest wciąż aktualna. Przy zastosowaniu rewizji części jej założeń, wyjaśnienie przez ten pryzmat miejsca Kościoła katolickiego w Polsce, zwłaszcza po wyborach parlamentarnych w 2023 roku jest możliwe i uprawnione. Analiza wykazała bowiem, że wyborcy Prawa i Sprawiedliwości, to osoby najlepiej oceniające Kościół katolicki w Polsce oraz najczęściej uczestniczący w praktykach religijnych. Na przeciwnym biegunie znajdują się wyborcy Koalicji Obywatelskiej oraz Nowej Lewicy, których największy odsetek wyraża swoją krytykę wobec działalności Kościoła katolickiego oraz deklaruje brak praktyk religijnych.

Jak wskazano, Kościół katolicki potrafi kształtować preferencje wyborcze Polaków zarówno w sposób pozytywny, jak i negatywny. Postulaty rewizji lub wypowiedzenia konkordatu oraz ograniczenia roli Kościoła w państwie są niejako kontynuacją konfliktu Kościoła w Polsce z zaborcami, okupantami, a później z władzami państwowymi w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Nawet w czasie, gdy Kościół wydawał się znajdować blisko władzy państwowej, toczyła się rywalizacja na wielu płaszczyznach. W tym miejscu warto przywołać choćby konflikt o nielegalną migrację z terenów Białorusi, czy o polityczne wykorzystywanie instytucji do celów wyborczych. Kluczem jest tutaj wskazanie, że rywalizacja na linii państwo-Kościół jest wielkim i znaczącym konfliktem społecznym, powstałym wiele lat temu, więc wyczerpuje w pełni aspekt historyczny, co potwierdza słuszność zastosowania teorii podziałów społecznych.

W toku przeprowadzonej analizy zauważono, że istotny wpływ na kształtowanie preferencji wyborczych Polaków mają zależności terytorialne, które również powiązać można z religijnością. W ten sposób, dzięki analizie map preferencji wyborczych Polaków według podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Polsce, w powiązaniu z mapą laicyzacji Polski w tożsamych jednostkach administracyjnych wykazano, że stopień laicyzacji archidiecezji/diecezji jest skorelowany z preferencjami wyborczymi jej mieszkańców. Wyborcy w jednostkach organizacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce, w których największy odsetek osób uczestniczy w praktykach religijnych, w zdecydowanej większości popierają Prawo i Sprawiedliwość. Elektorat zamieszkujący w jednostkach, których mieszkańcy najrzadziej

uczestniczą w praktykach religijnych, w zdecydowanej większości popiera Koalicję Obywatelską. Również symulacja wyników wyborów parlamentarnych w okręgach wyborczych w kształcie jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego przyniosła rezultat inny niż rzeczywisty wynik wyborów do Sejmu RP w 2019 oraz w 2023 roku. W tym miejscu warto zaznaczyć, że czynnik ten jest bardzo mocno warunkowany historycznie. Najlepszym dowodem potwierdzającym to stanowisko jest wskazanie, że mapa podziału Polski na trzech zaborców z okresu trzeciego rozbioru Polski trafnie wytyczyła granice gmin, w których wygrywa Prawo i Sprawiedliwość lub Koalicja Obywatelska.

Istotnym czynnikiem kształtującym preferencje wyborcze Polaków jest jednak przynależność do jednej z grup wyborców z zaproponowanej taksonomii, powstałej dzięki zastosowaniu zaawansowanych metod statystycznych. Na podstawie religijności respondentów oraz oceny instytucji i działań Kościoła katolickiego w Polsce, wyróżniono trzy grupy wyborców, podobnie jak miało to miejsce w przypadku przywołanych wielokrotnie badań Agnieszki Turskiej-Kawy i Waldemara Wojtasika. Fakt ten wskazuje, iż choć wiele zmieniło się w kwestii religijności Polaków w ostatnich latach, to jednak bardzo dużo zależności pozostało niezmiennych. Wyodrębniono więc następujące grupy: (1) umiarkowani teiści; (2) konserwatywni religijni optymiści; (3) sceptyczni liberalni ateiści. Do każdej z tych grup przyporządkowano również inne cechy socjodemograficzne, takie jak płeć, wiek, miejsce zamieszkania (z podziałem na wieś-miasto oraz województwo) czy wykształcenie. Dzięki temu możliwe było przedstawienie zestawu cech decydujących o posiadaniu określonych preferencji wyborczych wśród przedstawicieli każdej z zaproponowanych grup. Tak przeprowadzona analiza pozwoliła wypełnić cel główny oraz cele szczegółowe pracy, postawione na wstępie.

W obliczu przeprowadzonej analizy należy stwierdzić, że niniejsza praca prezentuje nieco odmiennie podejście do badania preferencji wyborczych Polaków, odchodzące od stworzonej przez lata ścieżki wskazywania zależności geograficznych i socjodemograficznych, która *de facto* nie tłumaczy całości zagadnienia. W kraju wciąż jeszcze mocno związanym z religią, takim jak Polska, podejście interdyscyplinarne do owego politologicznego zagadnienia okazuje się być trafne. Badania te są nie tylko aktualne, ale również mogą stanowić naukową wartość, dla zrozumienia geograficznych i światopoglądowych różnic istniejących w wyborach Polaków. Niniejsza praca wypełnia więc znaczącą lukę badawczą dotyczącą weryfikacji przyczyn kształtowania się zachowań wyborczych Polaków.

Całość przeprowadzonej analizy prowokuje do stwierdzenia, że skoro Kościół katolicki wciąż jeszcze jest tak ważną instytucją w polskim życiu społeczno-politycznym, a społeczeństwo jest tak bardzo podzielone w kwestii oceny tej instytucji, to Kościół i stosunek do jego działań i roli w państwie może być osią aktualnego podziału społecznego istniejącego w Polsce. Stwierdzenie to jest jednak wyłącznie hipotezą, która powinna być asumptem do dalszych rozważań na wskazany temat.

Podobnie istotne wydają się być dalsze badania na temat modelu zachowań wyborczych Polaków. W niniejszej pracy skupiono się bowiem na wykazaniu istotności religijności dla kształtowania preferencji wyborczych Polaków, jednak analiza skłania ku hipotezie mówiącej, że rację miał Krzysztof Jasiewicz, gdy na pytanie o model zachowań wyborczych obowiązujący w Polsce „portfel, czy różaniec?” wybierał drugą z zaproponowanych opcji. Autor niniejszej pracy udowodnił, że „różaniec” ten jest ważny, jednak nie jest to jedyny istotny czynnik kształtowania preferencji wyborczych Polaków, które wydają się być zniuansowane między różne zmienne. To, czy któraś z nich jest nadrzędna wobec innej wymaga dalszych, pogłębionych badań.

Wykaz skrótów

- AWS** – Akcja Wyborcza „Solidarność”
- SB** – Służba Bezpieczeństwa
- CBOS** – Centrum Badania Opinii Społecznej
- GUS** – Główny Urząd Statystyczny
- IPN** – Instytut Pamięci Narodowej
- ISKK** – Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego
- KEP** – Konferencja Episkopatu Polski
- KO** – Koalicja Obywatelska
- LPR** – Liga Polskich Rodzin
- MSW** – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
- NL** – Nowa Lewica
- NSZZ** – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
- PiS** – Prawo i Sprawiedliwość
- PKW** – Państwowa Komisja Wyborcza
- PO** – Platforma Obywatelska
- PRL** – Polska Rzeczpospolita Ludowa
- PSL** – Polskie Stronnictwo Ludowe
- PZPR** – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
- RP** – Rzeczpospolita Polska
- SLD** – Sojusz Lewicy Demokratycznej
- TD** – Trzecia Droga
- TK** – Trybunał Konstytucyjny

TW – Tajny Współpracownik

UP – Unia Pracy

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Spis map

Mapa 1. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2001 roku.....	80
Mapa 2. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2005 roku.....	81
Mapa 3. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2007 roku.....	82
Mapa 4. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2011 roku.....	83
Mapa 5. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2015 roku.....	84
Mapa 6. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2019 roku.....	85
Mapa 7. Zwycięzcy poszczególnych okręgów w wyborach do Sejmu w 2023 roku.....	86
Mapa 8. Zwycięzcy wyborów do Sejmu RP w 2023 roku w gminach w Polsce, w granicach zaborów z lat 1795-1918.....	87
Mapa 9. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w XII i XIII wieku.....	117
Mapa 10. Zmiany struktur Kościoła katolickiego w Polsce w 1772 roku.....	118
Mapa 11. Struktura Kościoła katolickiego na ziemiach polskich w 1825 roku.....	119
Mapa 12. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1925-1945.....	120
Mapa 13. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1946-1972.....	122
Mapa 14. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1972-1992.....	123
Mapa 15. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1992-2004.....	124
Mapa 16. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce od roku 2004.....	125
Mapa 17. Okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu RP od 2001 roku.....	132
Mapa 18. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce po 2004 roku.....	136
Mapa 19. Okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu w 2019 i 2023 roku.....	137
Mapa 20. Odsetek uczniów uczęszczających na lekcje religii we wszystkich typach placówek edukacyjnych w roku szkolnym 2022/23 według diecezji.....	144
Mapa 21. Wskaźnik <i>dominantes</i> w 2019 roku według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.....	148
Mapa 22. Wskaźnik <i>dominantes</i> w 2022 roku według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.....	149
Mapa 23. Komitety wyborcze, które uzyskały najwyższy wynik w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2019 roku, wraz z wynikiem wyborczym w ujęciu procentowym.....	156

Mapa 24. Komitety wyborcze, które uzyskały najwyższy wynik w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2023 roku, wraz z wynikiem wyborczym w ujęciu procentowym.....	157
Mapa 25. Różnica wyniku wyborczego między Prawem i Sprawiedliwością, a Koalicją Obywatelską w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2019 roku.....	158
Mapa 26. Różnica wyniku wyborczego między Prawem i Sprawiedliwością, a Koalicją Obywatelską w poszczególnych jednostkach administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w 2023 roku.....	159

Spis tabel

Tabela 1. Lista biskupów diecezjalnych w Polsce w roku 2019 oraz 2023.....	49
Tabela 2. Ocena działalności Kościoła katolickiego przez Polaków oceniających sytuację Kościoła katolickiego w 2019 roku w ujęciu procentowym.....	55
Tabela 3. Opinia Polaków na temat problemów Kościoła katolickiego w Polsce w 2019 roku w ujęciu procentowym.....	62
Tabela 4. Poparcie Kościoła katolickiego dla partii politycznych w 2019 roku w ocenie Polaków.....	67
Tabela 5. Częstotliwość odpowiedzi na pytanie „W wyborach parlamentarnych 2019 głosowałem/am na:” wśród wyborców powyżej 50. roku życia w 2020 roku.....	98
Tabela 6. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce na metropole po 2004 roku.....	126
Tabela 7. Okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu RP w 2019 i 2023 roku wraz z liczbą mandatów możliwych do uzyskania.....	134
Tabela 8. Wyniki głosowania na poszczególne komitety wyborcze w roku 2019 według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w przedziale procentowym....	152
Tabela 9. Wyniki głosowania na poszczególne komitety wyborcze w roku 2023 według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce w przedziale procentowym....	154
Tabela 10. Podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce wraz z liczbą mieszkańców oraz podziałem na liczbę mandatów.....	160
Tabela 11. Podział mandatów w wyborach do Sejmu RP w 2019 roku w okręgach wyborczych w granicach jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.....	161
Tabela 12. Podział mandatów w wyborach do Sejmu RP w 2023 roku w okręgach wyborczych w granicach jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.....	162
Tabela 13. Wskaźnik korelacji Pearsona między poparciem dla Prawa i Sprawiedliwości oraz Koalicji Obywatelskiej, a stopniem laicyzacji między 2019, a 2023 rokiem.....	165
Tabela 14. Miejsce zamieszkania ankietowanych ze względu na województwo.....	178

Tabela 15. Preferencje wyborcze respondentów w 2019 oraz 2023 roku na tle oficjalnych wyników wyborów do Sejmu RP.....	179
Tabela 16. Poparcie dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2019 roku w określonych grupach autodeklaracji wiary, w ujęciu procentowym.....	185
Tabela 17. Poparcie dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku w określonych grupach autodeklaracji wiary, w ujęciu procentowym.....	187
Tabela 18. Różnica w poparciu dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku względem 2019 roku w określonych grupach autodeklaracji wiary, w punktach procentowych.....	188
Tabela 19. Różnica w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku względem 2019 roku w określonych grupach autodeklaracji wiary, w punktach procentowych.....	189
Tabela 20. Średnia indeksu kwestii ideologicznych oraz indeksu kwestii ekonomicznych w określonych grupach respondentów względem autodeklaracji wiary.....	189
Tabela 21. Poparcie dla partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku w określonych grupach częstotliwości odbywania praktyk religijnych, w ujęciu procentowym.....	194
Tabela 22. Czynniki mające znaczenie dla respondentów przy podejmowaniu decyzji wyborczych, w ujęciu procentowym.....	196
Tabela 23. Znaczenie opinii lokalnego księdza przy podejmowaniu decyzji wyborczych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.....	197
Tabela 24. Znaczenie stosunku przedstawicieli Kościoła katolickiego do popieranej partii przy podejmowaniu decyzji wyborczych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.....	197
Tabela 25. Znaczenie stosunku popieranej partii do Kościoła katolickiego przy podejmowaniu decyzji wyborczych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.....	198

Tabela 26. Wyborcy komitetów wyborczych z 2019 roku w 2023 roku, w ujęciu procentowym.....	199
Tabela 27. Potencjalne czynniki wpływające na zmianę preferencji wyborczych między 2019, a 2023 rokiem.....	200
Tabela 28. Cechy wyborców należących do trzech zaproponowanych grup.....	214

Spis wykresów

Wykres 1. Liczba alumnów diecezjalnych w latach 1976-2019 w tysiącach.....	47
Wykres 2. Ocena sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce, Europie i na świecie, przez Polaków w 2019 roku w ujęciu procentowym.....	54
Wykres 3. Ocena działalności Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1989 - 2024.....	64
Wykres 4. Ocena zaangażowania Kościoła katolickiego w kampanię wyborczą 2019.....	66
Wykres 5. Wyniki wyborów do Sejmu w latach 1991-2023.....	79
Wykres 6. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2011 według płci w ujęciu procentowym.....	90
Wykres 7. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2023 według płci w ujęciu procentowym.....	92
Wykres 8. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2015 według wieku w ujęciu procentowym.....	96
Wykres 9. Średnia wieku elektoratów partii politycznych w Polsce.....	98
Wykres 10. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2023 według wieku w ujęciu procentowym.....	99
Wykres 11. Poparcie najmłodszej grupy respondentów dla partii politycznych w latach 2011-2023 w ujęciu procentowym.....	100
Wykres 12. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2015 według stopnia wykształcenia w ujęciu procentowym.....	103
Wykres 13. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2019 według stopnia wykształcenia w ujęciu procentowym.....	104
Wykres 14. Głosowanie w wyborach parlamentarnych 2023 według stopnia wykształcenia w ujęciu procentowym.....	104
Wykres 15. Pięć segmentów polskiego społeczeństwa.....	113
Wykres 16. Deklaracje praktyk religijnych przez Polaków w latach 1997-2024 roku.....	141
Wykres 17. Spadek religijności kolejnego pokolenia w poszczególnych krajach w ujęciu procentowym.....	143
Wykres 18. Wskaźnik <i>dominantes</i> i <i>communicantes</i> w latach 1980-2022 dla całości Kościoła katolickiego w Polsce, w ujęciu procentowym.....	147

Wykres 19. Wskaźnik <i>dominantes</i> w 2019 oraz 2022 roku według jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego w Polsce.....	150
Wykres 20. Elektoraty partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2019 roku, w ujęciu procentowym.....	186
Wykres 21. Elektoraty partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.....	188
Wykres 22. Średnia indeksu kwestii ideologicznych w określonych grupach respondentów względem autodeklaracji wiary.....	190
Wykres 23. Średnia indeksu kwestii ekonomicznych w określonych grupach respondentów względem autodeklaracji wiary.....	191
Wykres 24. Ocena działalności Kościoła katolickiego w Polsce w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku.....	192
Wykres 25. Częstotliwość odbywania praktyk religijnych w elektoratach partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2023 roku, w ujęciu procentowym.....	195
Wykres 26. Graficzna reprezentacja algorytmu pre-klastrującego techniki gap.....	204
Wykres 27. Wyniki algorytmu klastrującego k-średnich na podstawie trzech dystynktywnych klastrów.....	205
Wykres 28. Średnie charakterystyki klastrów w podziale na wymiary.....	206
Wykres 29. Preferencje wyborcze respondentów w poszczególnych klastrach.....	208
Wykres 30. Płeć respondentów w poszczególnych klastrach.....	209
Wykres 31. Wiek respondentów w poszczególnych klastrach.....	210
Wykres 32. Wykształcenie respondentów w poszczególnych klastrach.....	211
Wykres 33. Miejsce zamieszkania respondentów w poszczególnych klastrach.....	212
Wykres 34. Województwo zamieszkania respondentów w poszczególnych klastrach.....	213

Bibliografia:

Monografie i publikacje książkowe:

Aksamit B., Głuchowski P., *Uzurpator. Podwójne życie pralata Jankowskiego*, Warszawa 2019.

Alberski R., *Trybunał Konstytucyjny w polskich systemach politycznych*, Wrocław 2010.

Albert A., *Najnowsza historia Polski*, tom 1, 1914-1993, Warszawa 1995.

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2004.

Bartolini S., Mair P., *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilization of European electorates 1885–1995*, Cambridge 1990.

Berben P., *Dachau: The Official History 1933-1945*, Londyn 1975.

Borecki P., *Geneza modelu stosunków państwo – Kościół w konstytucji RP*, Warszawa 2008.

Borowik I., *Religijność w Polsce okresu transformacji: na tropach zmian*, Warszawa 2012.

Böckenforde E. W., *Der säkularisierte Staat. Sein Charakter, seine Rechtfertigung und seine Probleme im 21. Jahrhundert*, Monachium 2007.

Böckenforde E. W., *Wolność, państwo, Kościół*, Kraków 1994.

Bukowski J., *Dzieje reformacji w Polsce od wejścia jej do Polski aż do jej upadku. Tom 1, Początki i terytoryalne rozprzestrzenienie się reformacji*, 1883.

Burgoński P., Sowiński S. (red.), *Ile Kościoła w polityce, ile polityki w Kościele*, Katowice 2009.

Covey S. R., *7 nawyków skutecznego działania. Inspirujące lekcje doskonalenia wewnętrznego i twórczych relacji z innymi*, Gdańsk 2003.

Cywiński B., *Korzenie tożsamości. Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie środkowo-wschodniej*, tom I, Rzym 1982.

Cześnik M., *Partycypacja wyborcza Polaków*, Warszawa 2009.

- Dalton R. J., Flanagan S. C., Beck P. A. (red.), *Electoral change in advanced industrial democracies. Realignment or dealignment?*, Princeton 1984.
- Davies N., *Europa. Rozprawy historyka z historią*, Kraków 2008.
- Davies N., *Boże Igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2010.
- Delong M., *Konferencja Episkopatu Polski wobec wybranych kwestii politycznych i społecznych w Polsce w latach 1989-2014*, Rzeszów 2016.
- Długosz-Kurczabowa K., *Konfesja Sandomierska*, Warszawa 2001.
- Dobosz J., *Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002.
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989-2015*, Kraków 2016.
- Dzidek M., *Miejsce i rola polskiego Kościoła katolickiego w życiu publicznym. Zarys relacji między państwem, Kościołem i społeczeństwem*, Toruń 2007.
- Dziubka K., Szlachta B., Nijakowski L., *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Warszawa 2008.
- Eliade M., *Sacrum a Profanum. O istocie sfery religijnej*, Warszawa 2022.
- Fordoński A., *Katolicyzm jako czynnik polaryzujący w głównych konfliktach światopoglądowych w Polsce w latach 1989-2011*, Toruń 2021.
- Franklin M. M., Mackie T. T., Valen H., *Electoral change: responses to evolving social and attitudinal structures in Western Countries*, Cambridge 1992.
- Frasik T., *Historia Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2021.
- Garliński J., *Poland and the Second World War*, Londyn 1985.
- Gaworski J., *Niepodległa bo katolicka? O Kościele czasu zaborów*, Sulejówek 2019.
- Gillis C., *Roman Catholicism in America*, Columbia 2019.
- Gocel T., *Czesław Kaczmarek. Biskup niezłomny*, Kielce 2018.
- Gowin J., *Kościół po komunizmie*, Kraków 1995.
- Gowin J., *Kościół w czasach wolności 1989-1999*, Kraków 1999.

- Góra D., Łabędź K., Pochyły P., *Polityka wyznaniowa. Perspektywa III RP*, Kraków 2019.
- Góra-Szopiński D., *Złoty środek. Kościół wobec współczesnych wizji państwa*, Toruń 2007.
- Graczyk R., *Polski Kościół. Polska demokracja*, Kraków 1999.
- Grott B., Grott O. (red.), *Wiedza religioznawcza w badaniach politologicznych*, Radzymin 2015.
- Gutowski M., *Bielmo. Co wiedział Jan Paweł II*, Warszawa 2022.
- Gutowski M., *Don Stanislao. Druga twarz kardynała Dziwisza*, Kraków 2021.
- Huber S., *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, Opladen 2003.
- Inglehart R., *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*, Princeton 1977.
- Isakowicz – Zaleski T., *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007.
- Jarecki P., Krzyżak T., *Obudzić proroków. Rozmowy o Kościele, polityce i życiu w prawdzie*, Kraków 2020.
- Jasiewicz K., *Na ulicy i przy urnie. Studia o zachowaniach politycznych Polaków 1980-2020*, Warszawa 2022.
- Jedynak W., *Episkopat wobec władz komunistycznych (w ostatniej dekadzie PRL). Studium socjologiczne*, Rzeszów 2016.
- Jędraszewski M., *Teczki na Baraniaka*, tom I, *Świadek*, Poznań 2009.
- Kelly J. W., *The „Selective Catholicism” Thesis: A Critical Review of Literature*, Chicago 1988.
- Kerski B., Kycia T., Żurek R., „Przebaczamy i prosimy o przebaczenie”. *Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego Episkopatu z 1965 roku. Geneza – Kontekst – Spuścizna*, Olsztyn 2006.
- Kindziuk M., *Popiełuszko. Biografia*, Kraków 2018.
- Kiresi H., Grande E., Dolezal M., Helbling M., Höglinger D., Hutter S., Wüest W., *Political*

conflict in Western Europe, Cambridge 2012.

Knutsen O., *Class voting in Western Europe: a comparative longitudinal study*, Lanham 2006.

Kołodkowski L., *Jezus ośmieszony. Esej apologetyczny i sceptyczny*, Kraków 2014.

Konarski S., *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXXVIII, Warszawa 1997-1998.

Konopczyński W., *Dzieje Polski nowożytnej*, tom 1, Warszawa 1936.

Koseła K., Grabowska M., *Ilu było katolików w Polsce w roku Narodowego Spisu Powszechnego 2021*, Warszawa 2024.

Kowalczyk K., *Partie i ugrupowania parlamentarne wobec Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1989-2011*, Szczecin 2012.

Kowalski M., Śleszyński P. (red.), *Atlas Wyborczy Polski*, Warszawa 2023.

Koziełło T., Szczepański D., *Geografia wyborcza Polski. Interpretacja postaw i zachowań obywateli*, Rzeszów 2018.

Kracik J., *Historia Kościoła katolickiego w Polsce*, Wrocław 2010.

Kulas B., Wendt J. A., *Wybory samorządowe do sejmików wojewódzkich w Polsce. Analiza wyników i preferencje elektoratu, regiony stabilne i labilne w latach 2002-2014*, Pelplin 2018.

Leszczyński A., *Ludowa Historia Polski*, Warszawa 2022.

Luckmann T., *Niewidzialna religia. Problem religii w nowoczesnym społeczeństwie*, Kraków 2011.

Lindner J., *12 469 dróg do absolutu. Polskie media o religii po 1989 roku*, Toruń 2017.

Maleczyński K., Bielińska M., Gąsiorowski A., *Dyplomatyka wieków średnich*, Łódź 1971.

Marczewska-Rytko M. (red.), *Czynnik religijny w polityce wewnątrzpaństwowej i międzynarodowej na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia*, Lublin 2016.

Marczewska-Rytko M., Maj D. (red.), *Politologia religii*, Lublin 2018.

Mariański J., *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, Warszawa 2018.

- Mariański J., *Pluralizm społeczno-kulturowy jako megatrend a religijność i moralność. Studium socjologiczne*, Lublin 2022.
- Mariański J., *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich (raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994–2021)*, Lublin 2022.
- Markiewicz M., *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2002.
- Martel F., *Sodoma. Hipokryzja i władza w Watykanie*, Warszawa 2019.
- Marzęcki R., Chmielewski M., Kaleta K., *Mój jest ten kawałek podłogi. Liberalna i libertariańska autoidentyfikacja Polaków*, Wrocław 2023.
- Marzęcki R., Stach Ł., *Dlaczego Palikot? Młodzi wyborcy Ruchu Palikota: przypadkowy czy „twardy” elektorat nowej siły na polskiej scenie politycznej*, Warszawa 2013.
- Mayer H. E., *Historia wypraw krzyżowych*, Kraków 2009.
- Mazur J., *Politologia chrześcijańska*, Częstochowa 2001.
- Mazur J., *Religia i polityka. Dylematy współobecności*, Warszawa 2020.
- McManners J., *The Oxford Illustrated History of Christianity*, Oxford-New York, 1990.
- Michalak R. (red.), *Religijne determinanty polityki*, Zielona Góra 2014.
- Michnik A., Tischner J., Żakowski J., *Między Panem a Plebanem*, Warszawa 2019.
- Mikołajczyk A., *Uświęcają nas i nasze dzieje*, Piastów 1997.
- Milcarek P., Rowiński T., *Alarm dla Kościoła. Nowa reformacja?*, Warszawa 2019.
- Napieralski B., *Political catholicism and euroscepticism. The dewiant case of Poland in a comparative perspective*, Sussex 2015.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.
- Noszczak B., *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego (1953 – 1956)*, Warszawa 2008.
- Nowak A., Obirek S., *Babilon. Kryminalna historia Kościoła*, Warszawa 2022.
- Nowak A., Obirek S., *Gomora. Pieniądze, władza i strach w polskim Kościele*, Warszawa 2021.

Obacz P., *Podział „Polska solidarna – Polska liberalna” w świetle wybranych koncepcji pluralizmu politycznego*, Kraków 2018.

Operacz J. (red.), *Kościół w Polsce 2023. Raport*, Warszawa 2023.

Pater J., *Poczet biskupów wrocławskich*, Wrocław 2000.

Peszyński W., *Prezydencjalizacja kampanii wyborczych. Przypadek polskich elekcji parlamentarnych w latach 2005-2019*, Toruń 2023.

Peterson C., Seligman M. P., *Character Strengths and Virtues. A Handbook and Classification*, New York 2004.

Płachecka A., *Kościół katolicki w Polsce wobec problemu pedofilii na przełomie XX i XXI wieku*, Bydgoszcz 2022.

Polak G. (red.), *Wielka Encyklopedia Jana Pawła II*, Nr 44, *Podróże Jana Pawła II do Polski. Pielgrzymka I. 2-10 czerwca 1979*, Kraków 2005.

Poniatowski Z., *Mały słownik religioznawczy*, Warszawa 1969.

Raciborski J., *Polskie wybory: Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego 1989-1995*, Warszawa 1997.

Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945 – 1989*, tom 1, *lata 1945 – 59*, Poznań 1994.

Rajchel J., *Kamienny Kraków*, Kraków 2005.

Rakowska-Trela A., Składowski K., *Kodeks wyborczy. Komentarz do zmian 2018*, Warszawa 2018.

Rogowska B. I., *Funkcje polityczne świąt państwowych i religijnych w Polsce Ludowej*, Wrocław 2018.

Rokkan S., *Approaches to Study of Political Participation*, Bergen 1962.

Roszkowski W., *Historia Chrześcijaństwa. Świętości, upadki, nawrócenia*, tom I, Kraków 2021.

Roszkowski W., *Historia Chrześcijaństwa. Świętości, upadki, nawrócenia*, tom II, Kraków 2021.

- Rytel-Andrianik P. (red.), *Konferencja Episkopatu Polski. Informator 2019*, Tarnów 2019.
- Siemieńska R. (red.), *Płeć – wybory – władza*, Warszawa 2005.
- Siewierska-Chmaj A., *Religia a polityka. Chrześcijaństwo*, Warszawa 2013.
- Sobczyk P., *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa 2005.
- Sowiński S. (red.), *Obecność Kościoła katolickiego w sferze publicznej demokratycznego państwa prawa. Przykład współczesnej Polski*, Warszawa 2013.
- Tazbir J., *Państwo bez stosów i inne szkice*, Kraków 2000.
- Terlikowski T., *Maksymilian M. Kolbe. Biografia świętego męczennika*, Kraków 2017.
- Tischner J., *Nieszczęsny dar wolności*, Kraków 1997.
- Turska-Kawa A., *Determinanty chwiejności wyborczej*, Katowice 2015.
- Waniek D., *Ołtarz bez tronu...? Walka o rząd polskich dusz*, Warszawa 2021.
- Wąsek D., *Nowa wizja zarządzania Kościołem*, Kraków 2014.
- Wojciechowski M., *Między polityką a religią*, Warszawa 2010.
- Wojnarowska A., *Propagandowy wymiar procesu księdza biskupa Czesława Kaczmarka na przykładzie wybranej prasy krajowej*, Kraków 2012.
- Wojtasik W., *Lewica i prawica w Polsce. Aspekty psychologiczno-społeczne*, Sosnowiec 2011.
- Wójcik Z., *Historia powszechna wiek XVI-XVII*, Warszawa 1991.
- Wyrwich M., *Kapelani „Solidarności” 1980-1989*, Warszawa 2005.
- Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Warszawa-Ząbki 2001.
- Zarycki T., *Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski*. Seria: Studia regionalne i lokalne, nr 56, Warszawa 1997.
- Zdaniewicz W., Zaręba S., *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, Warszawa 2004.
- Zielińska K., *W walce o hegemonię? Religia w polskiej sferze publicznej na przykładzie debat sejmowych*, Kraków 2018.

Zieliński Z., *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań 2009.

Zieliński Z. (red.), *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, Warszawa 1982.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.

Żukowski T., *Wybory 1993: Wyniki i ich uwarunkowania*, Warszawa 1994.

Żurek R., *Kościół Rzymskokatolicki wobec ziem zachodnich i północnych 1945-1948*, Wrocław 2015.

Artykuły w pracach zbiorowych:

Alberski R., *Mała stabilizacja? Zachowania wyborcze polskiego elektoratu w elekcji sejmowej w 2011 roku*, [w:] Turska-Kawa A., Wojtasik W. (red.), *Wybory parlamentarne 2011*, Katowice 2012.

Antoszewski A., *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] Jabłoński A. W., Sobkowiak L. (red.), *Studia z teorii polityki*, tom I, Wrocław 1999

Białkowski M., *Przywództwo w Kościele katolickim w Polsce po 1989 roku*, [w:] Marczevska-Rytke M. (red.), *Czynnik religijny w polityce wewnętrzpaństwowej i międzynarodowej na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia*, Lublin 2016.

Borowik I., *Przemiany religijne w Polsce na tle transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej i globalizacji*, [w:] Borowik I., Górny A., Świątkiewicz W. (red.), *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, Kraków 2016.

Borowik I., *Religion in Poland Between Tradition and Modernity, or Religious Continuity and Change in Conditions of Transformation*, [w:] Ramet S., Borowik I. (red.), *Religion, Politics, and Values in Poland. Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy*, New York 2017.

Borowik I., *The concept of public religion in the context of the development of the sociology of religion: the perspective of Central and Eastern Europe*, [w:] Zaręba S., Sroczyńska M., Cipriani R., Choczyński M., Klimski W. (red.), *Metamorphoses of Religion and Spirituality in Central and Eastern Europe*, Londyn 2022.

Burgoński P., *Patronat i mediacja duchownych w polityce*, [w:] Burgoński P., Sowiński S. (red.), *Ile Kościoła w polityce, ile polityki w Kościele*, Katowice 2009.

Chwalba A., *Dziedzictwo zaborów*, [w:] Persak K. (red.), *Polski wiek XX*, tom I, Warszawa 2009.

Czaja A., *Kościół a polityka*, [w:] Przyczyna W., Szewczyk L. (red.), *Polityka na ambonie?*, Kraków 2015.

Giddens A., *Living in a Post-Traditional Society*, [w:] Beck U., Giddens A., Lash S. (red.), *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge 1994.

Góra-Szopiński D., *Polityka religijna na obszarze dawnej Rzeczypospolitej. Ćwiczenie z teologii politycznej*, [w:] Dudra S., Michalak R., Młyńczyk Ł. (red.), *Polityczne uwarunkowania religii. Religijne uwarunkowania polityki*, Zielona Góra 2017.

Grabowska M., *Przemiany polskiej religijności* [w:] Mazurkiewicz P. (red.), *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, Warszawa 2003.

Jasiewicz K., *Portfel czy różaniec? Wzory zachowań wyborczych Polaków w latach 1995-2001*, [w:] Jasiewicz K., *Na ulicy i przy urnie. Studia o zachowaniach politycznych Polaków 1980-2020*, Warszawa 2022.

Jednaka W., *Zachowania wyborcze*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 1997.

Koseła K., *Rola Kościoła katolickiego w kampanii przed wyborami czerwcowymi*, [w:] Kolarska-Bobińska L., Łukasiewicz P., Rykowski Z. (red.), *Wyniki badań – wyniki wyborów. 4 czerwca 1989*, Warszawa 1990.

Krzyżewski S., *Polityczna instrumentalizacja Kościoła katolickiego w Polsce po roku 1989 – próba ujęcia teoretycznego*, [w:] Marczevska-Rytko M. (red.), *Czynnik religijny w polityce wewnątrzpaństwowej i międzynarodowej na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia*, Lublin 2016.

Lisicka H., *Rola Kościoła katolickiego w systemie politycznym RP*, [w:] Antoszewski A. (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*, Wrocław 1994.

Łatka R., *Kościół katolicki w PRL (1944-1989)*, [w:] Operacz J. (red.), *Kościół w Polsce 2023. Raport*, Warszawa 2023.

Łętocha R., *Religia i polityka. Uwagi na temat wzajemnych relacji*, [w:] Grott B., Grott O. (red.), *Wiedza religioznawcza w badaniach politologicznych*, Radzymin 2015.

Lipset S. M., Rokkan S., *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction*, [w:] Lipset S. M., Rokkan S. (red.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York 1967.

Mariański J., *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim*, [w:] Borowik I., Libiszowska-Żółtkowska M., Doktor J. (red.), *Oblicza religii i religijności*, Kraków 2008.

Marmola M., Wojtasik W., *Gospodarka głupcze? Dlaczego kwestie ekonomiczne mają marginalne znaczenie w polskiej polityce*, [w:] Tomczak Ł. (red.) *Partie polityczne. Struktury, kampanie, programy*, Wrocław 2014.

Moskal P., *Czy religia może być apolityczna?*, [w:] Jaroszyński P., Tarasiewicz P., Chłodna I., *Polityka a religia*, Lublin 2007.

M. Motyka, *Problem dehermetyzacji więzi międzyludzkich*, [w:] Szast M. (red.), *Relacje społeczne młodzieży*, Warszawa 2023.

Niedźwiedz A., *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w kręgu mitologii narodowej*, [w:] Grott B. (red.), *Religia i polityka*, Kraków 2000.

Raciborski J., *Zachowania wyborcze młodych Polaków: wielka zmiana*, [w:] Skarżyńska K. (red.), *Młodzi dorośli: identyfikacje, postawy, aktywizm i problemy życiowe*, Warszawa 2021.

Secler B., *Religia i religijność a poziom frekwencji wyborczej*, [w:] Michalak R. (red.), *Implementacja zasad religijnych w sferze politycznej*, Zielona Góra 2016.

Stelmach A., *Zasady prawa wyborczego i ich implikacje dla systemu partyjnego: kazus polski*, [w:] Hess A., Świerczyńska-Głownia W. (red.), *Nie bądźmy obojętni: człowiek, społeczeństwo, polityka: prace ofiarowane prof. dr hab. Teresie Sasińskiej-Klas*, Kraków 2020.

Świder M., *Udział Kościoła katolickiego w kształtowaniu polityki międzynarodowej państwa po ogłoszeniu stanu wojennego w Polsce*, [w:] Marczeńska-Rytka M., Maj D. (red.), *Politologia religii*, Lublin 2018.

Turska-Kawa A., *Demotywacyjne aspekty religijności w Polsce: rozważania w kontekście aktywności społeczno-politycznej obywateli*, [w:] Czyż A., Kubas S. (red.), *Na drodze do wyjaśnienia problemów politycznych: księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Markowi Barańskiemu*, Katowice 2018.

Turska-Kawa A., *Psychologiczne uwarunkowania zachowań wyborczych*, [w:] Turska-Kawa A., Wojtasik W. (red.), *Preferencje Polityczne 2009. Postawy – identyfikacje – zachowania*, Katowice 2010.

Urbańska B., *Religijność młodych Polaków: ucieczka od religii czy od Kościoła?*, [w:] Skarżyńska K. (red.), *Młodzi dorośli: identyfikacje, postawy, aktywizm i problemy życiowe*, Warszawa 2021.

Wiścicki T., *Problem lustracji w Kościele w Polsce. Wprowadzenie faktograficzne*, [w:] Burgoński P., Sowiński S. (red.), *Ile Kościoła w polityce, ile polityki w Kościele*, Katowice 2009.

Zapart R., *Znaczenie religijnego i narodowego przywództwa abp. Adama Stefana Sapiehy w kontekście kryzysu instytucjonalnego II Rzeczypospolitej podczas II wojny światowej*, [w:] Marczeńska-Rytka M., Maj D. (red.), *Politologia religii*, Lublin 2018.

Zarycki T., *W poszukiwaniu peryferii. Teoria podziałów politycznych Lipseta-Rokkana w kontekście polskim*, [w:] Dajnowicz M. (red.), *Oblicze polityczne regionów Polski*, Białystok 2007.

Żaryn J., *Polscy męczennicy XX w.*, [w:] Operacz J. (red.), *Kościół w Polsce 2023. Raport*, Warszawa 2023.

Artykuły w czasopismach naukowych:

Alberski R., *Dylematy wyborcy. Czynniki wpływające na zachowania w kampanii prezydenckiej i samorządowej w 2010 roku*, „Preferencje Polityczne”, nr 2, 2011.

Alberski R., *Wybrane czynniki wpływające na decyzje wyborców w elekcji parlamentarnej w 2011*, „Political Preferences”, nr 3, 2012.

Bankowicz B., *Kościół katolicki w Polsce pod rządami komunistów*, „Politeja - Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 13 (45), 2016.

Bar W., *Święty Maksymilian Maria Kolbe – męczeństwo z miłości*, „Polonia Sacra”, nr 1 (16), 2012.

Berlet C., *Cardinal Mindszenty: Heroic Anti-Communist or Anti-Semite or Both?*, „The St. Louis Journalism Review”, vol. 16, nr 105, 1988.

Bilska-Wodecka E., Matykowski R., *Influence of social and religious factors in Polish Sejm elections, 2001-2007*, „Bulletin of Geography. Socio-economic Series”, nr 30, 2015.

Błaszczczyński K., *Impact of multi-dimensional religiosity on party suport in Poland*, „Social Compass”, 2024.

Borowik I., *Od sekularyzacji do powrotu religii na scenę publiczną: trendy rozwojowe światowej socjologii religii z uwzględnieniem dorobku lubelskiej szkoły socjologii religii w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych”, nr 4 (47), 2019.

Borowik I., *Społeczne konsekwencje chrztu Mieszka I i chrystianizacji Polski (o znaczeniu religii w przeszłości i dzisiaj)*, „Kwartalnik Historyczny”, tom 122, 2015.

Borowik I., *The changing meanings of religion. Sociological theories of religion in the perspective of the last 100 years*, „International Review of Sociology”, nr 1 (21), 2011.

Borowik I., *The Roman Catholic Church in the Process of Democratic Transformation: The Case of Poland*, „Social Compass”, nr 2 (49), 2002.

Borowik I., *Why Has Religiosity in Poland not Changed since 1989? Five Hypotheses*, „Politics and Religion”, nr 3 (2), 2010.

Borowik I., Grygiel P., *Differentiation of religiosity and its effects on biopolitical orientations among Catholics: evidence from Poland*, „Politics and Religion”, nr 16, 2023.

Borowik I., Grygiel P., Zwierzdzyński M., *The Religiosity of Polish Roman Catholics and the Meanings They Attribute to Homosexuality: Evidence from Network Analysis*, „Sexuality Research and Social Policy”, nr 21, 2024.

Brakowski J., *Dachau – niemiecki obóz koncentracyjny miejscem eksterminacji duchowieństwa polskiego (1939-1945)*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe”, nr 1 (37), 2016.

Chybalski P., *Skutki braku uwzględnienia wniosku Państwowej Komisji Wyborczej w sprawie zmian okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu i Senatu*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, nr 2 (62), 2019.

Clark T. N., Lipset S. M., *Are social classes dying?*, „International Sociology”, nr 6 (4), 1991.

Crittenden J., *Aging and party affiliation*, „Public Opinion Quarterly”, nr 26 (651), 1962.

Czacharowski A., *Rola króla Władysława Jagiełły w pertraktacjach polsko-krzyżackich przed wielką wojną*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, nr 24 (204), 1990.

Cześnik M., Zagórski P., *Wiek a uczestnictwo wyborcze w Polsce: cykl życia, okres, kohorta*, „Studia Socjologiczne”, nr 4 (247), 2022.

Daniel K., *The Church-State Situation in Poland After the Collapse of Communism*, „BYU Law Review”, vol. 195, issue 2, 1995.

Dłuska K., *Kościół – aktor w przestrzeni publicznej i sferze politycznej*, „Nurt SVD”, nr 144, 2018.

Duma M. (red.), *Wyborczy portret Polaków 2023. Potrzeby, poglądy, wartości*, „Forum Idei IBRiS” 2023, nr 03 (1), 2023.

Dyduch J., *Konkordat Polski 1993 instrumentem zgody narodowej*, „Prawo Kanoniczne”, nr 4 (59), 2016.

Dyduch J., *Kształt prawny Konferencji Episkopatu Polski*, „Prawo Kanoniczne”, nr 2 (56), 2013.

Dziedzic K., *Przyczyny fragmentacji Sejmu RP I kadencji (1991-1993): analiza wariantów podziału mandatów*, „Przegląd Prawniczy TBSP UJ”, nr 2 (54), 2022.

Eberts M., *The Roman Catholic Church and democracy in Poland*, „Europe-Asia Studies”, vol. 50, no. 5, 1998.

Flis J., Michalak B., *"Minimalne" manipulacje, czyli konsekwencje polityczne zmiany struktury okręgów wyborczych w wyborach do sejmu RP*, „Decyzje”, nr 31, 2019.

Flis J., Słomczyński W., Stolicki D., *Kociołek i chochelka: formuła szacowania rozkładu mandatów metodą Jeffersona-D'Hondta*, „Decyzje”, nr 32, 2019.

Gierycz M., *Przewyciężając redukcjonizm. O głębokiej analizie systemowej w politologii religii*, „Chrześcijaństwo-Świat-Polityka”, nr 23, 2019.

Glenn N., *Aging and conservatism*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science”, nr 415, 1974.

Godlewski T., *Identyfikacje ideologiczne a preferencje wyborcze społeczeństwa polskiego*, „Historia i Polityka”, nr 15 (22), 2016.

Godlewski T., *Identyfikacje ideologiczne społeczeństwa polskiego*, „Political Preferences”, nr 3, 2012.

Goerres A., *The grey vote: Determinants of older voters' party choice in Britain and West Germany*, „Electoral Studies”, nr 27 (2), 2008.

Grabowska M., *System partyjny – w budowie*, „Krytyka”, nr 37, 1991.

Halicki S., Pierzak M., Rykowska M., Rzewuska S., Strzelczyk K., *Poglądy i postawy polityczne młodych*, „Working Papers Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego”, nr 4, 2021.

Hall A., *Rzeczy (nie)pospolite: Kościół wobec państwa PiS*, „Więź”, nr 668, 2017.

Hooghe L., Marks G., *Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage*, „Journal of European Public Policy”, nr 25 (1), 2018.

Huber S., Huber O., *The Centrality of Religiosity Scale (CRS)*, „Religions”, nr 3, 2012.

Jasiewicz K., *Polish politics on the eve of the 1993 elections toward fragmentation or pluralism?*, „Communist and Post-Communist Studies”, nr 4, 1993.

Klima E., *Struktury Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socjo-oeconomica”, nr 11, 2011.

Kościelniak M., *Transformacja i aborcja. Genealogia „kompromisu aborcyjnego”*, „Widok. Teorie i Praktyki Kultury Wizualnej”, nr 27, 2020.

Kubisz-Muła Ł., *Badanie exit poll – historia, funkcje i specyfika*, „Studia Socjologiczne”, nr 4 (211), 2013.

Kucharczyk G., *Kulturowe konsekwencje chrztu Polski. Próba zarysu*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, nr 16, 2017.

Kurkowiak A., *Wkład polskiego duchowieństwa w rozwój Kościoła katolickiego w Kazachstanie*, „Annales Missiologici Posnanienses”, tom 16, 2008.

Kwiatkowska A., *Poglądy – sympatie partyjne – wiedza polityczna. Przewidywanie zachowań wyborczych w wyborach parlamentarnych w 2015 roku*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 4 (67), 2018.

Łastawski K., *Metoda systemowa w badaniach politologicznych*, „Athenaeum”, vol. 19, 2008.

Łukowski W., Sadowski I., *Podział społeczno-polityczny w Polsce. Kilka uwag teoretycznych*, „Studia Politologiczne”, vol. 29, 2013.

Majchrowski J., *Ordynacje wyborcze do Sejmu w procesie krystalizacji systemu partyjnego w Polsce*, „Studia Iuridica”, nr 36, 1998.

Małłek J., *Rozwój reformacji na Pomorzu*, „Gdański Rocznik Ewangelicki”, vol. I, 2007.

Mariański J., *Katolicy z Polski na rozdrożu*, „Humaniora. Czasopismo Internetowe”, nr 3 (43), 2023.

Mariański J., *Podstawowy konsens wiary w społeczeństwie polskim*, „Roczniki Nauk Społecznych”, tom IX, 1981.

Mariański J., *Religia i Kościół katolicki w społeczeństwach pluralistycznych*, „Roczniki Teologiczne” 2024, nr 1 (71).

Mariański J., *Religia i religijność w zsekularyzowanych społeczeństwach*, „Zeszyty Naukowe KUL”, nr 4 (236), 2016.

Marzęcki R., *Orientacje ideologiczne polskich studentów–zgodność autoidentyfikacji na skali lewica–prawica z przekonaniami, poglądami i wartościami*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, tom 78, 2023.

Matyja R., *Zróźnicowanie przestrzenne zachowań wyborczych w miastach prezydenckich. Wybory sejmowe 2015*, „Acta Politica Polonica”, nr 36, 2016.

Matykowski R., Kulczyńska K., *Wybory Prezydenta RP w 2010 roku: studium znaczenia elektoratu dużych i średnich miast*, „Przegląd Geograficzny”, nr 4 (82), 2010.

Matykowski R., *Koncepcje i metody w polskich badaniach przestrzenno-elektoralnych*, „Studia KPZK”, tom 183, 2018.

Michalak B., *Instytucja premii wyborczej jako narzędzie inżynierii wyborczej*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4, 2017.

Misztal H., *Sprawa beatyfikacji męczenników polskich okresu II wojny światowej*, „L'Osservatore Romano”, nr 11 (197), 1997.

Nieuwbeerta P., Ultee W., *Class voting in western industrialized countries 1945-1990: systematizing and testing explanations*, „European Journal of Political Research”, nr 35 (1), 1999.

Olson L. R., Green J. C., *The Religion Gap*, „PS: Political Science & Politics”, nr 39 (3), 2006.

Olżewski B., *Moralny wymiar religii w życiu człowieka dorosłego*, „Rocznik Andragogiczny”, 2009.

Osiński K., *Małżeństwo Jadwigi Andegaweńskiej z Władysławem Jagiełłą w Rocznikach Jana Długosza*, „Przegląd prawniczy ekonomiczny i społeczny” nr 2, 2014.

Pastusiak L., *Teheran, Jalta, Poczdam: Wielka Trójka o zachodniej granicy Polski*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 24/1 (57), 2017.

Pedersen M., *The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility*, „European Journal of Political Research”, vol. 7, issue 1, 1979.

Peszyński W., *Kandydat czy partia? W poszukiwaniu determinant zachowań wyborczych elektoratu*, „Political Preferences”, nr 2, 2011.

Peszyński W., *Prezydencjalizacja zachowań wyborczych w elekcji parlamentarnej w 2015 roku*, „Political Preferences”, nr 12, 2016.

Pieniężny D., *II wojna światowa jako przyczyna zmian w podziale administracyjnym Kościoła katolickiego. Przykład diecezji Görlitz*, „Krakowskie Studia Małopolskie”, nr 1 (41), 2024.

Pieniężny D., *Kim są debiutujący wyborcy? Poparcie udzielane przez młodych wyborców w elekcjach parlamentarnych w Polsce w latach 2011-2023*, „Dyskurs i Dialog”, nr 13 (1), 2024.

Pieniężny D., *Migracja do Polski zza wschodniej granicy w latach 2015-2023 w opinii społeczeństwa, władz państwowych i przedstawicieli Kościoła katolickiego*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2024, , nr 3 (43).

Pieniężny D., *Pół wieku doświadczenia. Preferencje polityczne Polaków powyżej 50. roku życia*, „Studia Wyborcze”, tom 35, 2023.

Pieniężny D., *Recenzja książki Bożena Aksamit, Piotr Głuchowski, Uzurpator. Podwójne życie pralata Jankowskiego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, nr 30, 2021.

Pieniężny D., Jankowski M., *Aktualne ograniczenia oraz sposoby zwiększenie poziomu reprezentatywności wyborów do Sejmu RP*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr 2 (78), 2024.

Pietrzak J., *Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemiach Odzyskanych w 1945 r.*, „Nasza Przyszłość”, tom 42, 1974.

Piotrowski P., *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975-1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 2/1 (3), 2003.

Piwowarski W., *Religijność ludowa w ciągłości i zmianie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania”, nr 8 (216), 1990.

Postuła I., *Problemy polityki personalnej w radach nadzorczych spółek Skarbu Państwa*, „Problemy Zarządzania”, nr 4 (34), 2011.

Potulski J., *Kształtowanie się nowych podziałów społeczno-politycznych na przykładzie francuskiego systemu partyjnego*, „Athenaeum”, vol. 65 (1), 2020.

Potulski J., *Współczesne przemiany zachowań wyborczych jako efekt kształtowania się nowych podziałów socjo-politycznych*, „Athenaeum”, vol. 61 (1), 2019.

Przybyławska J., *Władza biskupa diecezjalnego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, „Kościół i Prawo”, nr 2 (6), 2017.

Pyrzyńska A., *Problem agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea”, tom VII, 2017.

Rose R., Urwin D., *Social Cohesion, Political Parties, and Strains in Regimes*, „Comparative Political Studies”, nr 18, 1970.

Sadowski M., *Stosunek władzy i opinii publicznej do chrześcijan w Cesarstwie Rzymskim w I–II wieku*, „Studia Redemptorystowskie”, nr 18, 2020.

Sanak M., *Wizerunek papieża Piusa XII w propagandzie komunistycznej w Polsce w latach 1945-1958*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, nr 4 (144), 2017.

Sękowski P., *Prasa francuska wobec wyboru kard. Wojtyły na papieża*, „Więź”, nr 600, 2008.

Sierpowski S., *Benedykt XV i sprawa polska w latach "wielkiej wojny"*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 3-4, 1990.

Sobczyński M., *Krajobraz kulturowy, administracyjny i polityczny a region polityczny. Kilka uwag o istocie zjawisk*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, nr 3, 2014.

Sobczyński M., *Wybrane problemy badawcze geografii politycznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, nr 17, 2014.

Stegner T., *Wyznania – Państwo – Naród w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, nr 4 (147), 2020.

Szczepański D., *Upartyjnienie versus personalizacja jako czynniki determinujące zachowania wyborcze w krajowych elekcjach w 2015 roku*, „Political Preferences”, nr 12, 2016.

Śleszyński P., Sadłoń W., Kowalski M., Łysoń P., Żukowski T., Prażmo Ł., *Rola terytorialnego zakorzenienia historycznego w kształtowaniu praktyk religijnych w parafiach katolickich w Polsce*, „Przegląd Geograficzny”, nr 95 (4), 2023.

Terlikowski T., *Kościół po wyborach*, „Przegląd Powszechny”, nr 11 (1035), 2007.

Tomczak Ł., *Wyborcy polskich partii politycznych wobec problemu rozwarstwienia społecznego*, „Political Preferences”, nr 10, 2015.

Turska-Kawa A., *Centrality of religiosity versus civic involvement. The case of Poland*, „Communist and Post-Communist Studies”, nr 51 (1), 2018.

Turska-Kawa A., *Czynnik gospodarczy jako predyktor zachowań wyborczych*, „Political Preferences”, nr 10, 2015.

Turska-Kawa A., *Osobowościowe predykatory zachowań wyborczych. Rozważania w kontekście modelu „Wielkiej Piątki”*, „Political Preferences”, nr 2, 2011.

Turska-Kawa A., *Poczucie alienacji jako zmienna różnicująca zachowania wyborcze obywateli w wyborach do sejmu 2011 roku*, „Political Preferences”, nr 3, 2012.

Turska-Kawa A., *Preferowane wartości podstawowe a zachowania wyborcze w elekcji parlamentarnej 2015 roku*, „Political Preferences”, nr 12, 2016.

Turska-Kawa A., Wojtasik W., *“Directiveness” as a Predictor of Religious Attitudes*, „Polish Sociological Review”, 198, no. 2, 2017.

Turska-Kawa A., Wojtasik W., *Diversity of Roman Catholics in Poland and Their Socio-Institutional Preferences*, „Religio”, vol. 25, issue 1, 2017.

Turska-Kawa A., Wojtasik W., *The Importance of Religiosity in the Formation of Populist Attitudes: the Case of Poland*, „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, nr 19 (55), 2020.

Tworzecki H., *Poland: A case of top-down polarization*, „The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science”, nr 1 (681), 2019.

Tyrała M., *Zmiany pokoleniowe a zachowania wyborcze. Na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w 2019 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 1, 2022.

Walachowicz T., *Nowa organizacja Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce 1992 roku*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, zeszyt 2, 1992.

Wejman G., *Modele chrystianizacji ludów basenu Morza Bałtyckiego – podobieństwa i różnice*, „Studia Paradyskie”, tom 24, 2014.

Wojtasik W., *Kwestie ekonomiczne jako czynnik dyskrepancyjny identyfikacji politycznych*, „Preferencje Polityczne”, nr 1, 2010.

Wojtasik W., *Głosowanie ekonomiczne w Polsce: koniec modelu tranzycyjnego*, „Political Preferences”, nr 6, 2013.

Zagała Z., *Od podziału postsolidarnościowego do polaryzacji. (Krótkie) studium relacji między Prawem i Sprawiedliwością a Platformą Obywatelską i ich wyborcami*, „Zeszyty Naukowe KUL”, nr 3, 2023.

Zarzycka B., *Skala centralności religijności Stefana Hubera*, „Roczniki Psychologiczne”, tom X, nr 1, 2007.

Zielińska K., Borowik I., Koralewska I., Zwierżdżyński M., *Religion-Related Legitimations in Abortion Policy Making in Poland. What Do They Tell Us About the Public Role of Religion?*, „Sociology of Religion: A Quarterly Review”, nr XX, 2023.

Żurek A., *Chryścianizacja prawa po „Edykcie Mediolańskim”*, „Vox Patrum”, nr 34, 2016.

Akty prawne i dokumenty:

Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski o Modlitwę i Post w Intencji Ojczyzny, Warszawa 2024.

Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ws. ochrony życia dzieci nienarodzonych i wspierania ich rodziców, Warszawa 2024.

Bulla Papieska *Totus Tuus Poloniae Populus*, Watykan 1992.

Dokument Rady ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski, *Vademecum wyborcze katolika*, Warszawa 2023.

Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2015*, Warszawa 2015.

Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2021*, Warszawa 2021.

Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2022*, Warszawa 2022.

Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2023*, Warszawa 2023.

Główny Urząd Statystyczny, *Struktura administracyjna Kościoła katolickiego w Polsce i podstawowe statystyki*, Warszawa 2017.

Główny Urząd Statystyczny, *Życie religijne w Polsce na podstawie Badania Spójności Społecznej*, Warszawa 2015.

Komunikat Nuncjatury Apostolskiej w Polsce dotyczący abp. Sławoja Leszka Głódzia nr 5733/21.

Komunikat Rady Konferencji Episkopatu Polski ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek ws. pomocy uchodźcom z Ukrainy, Warszawa 2022.

Komunikat Rady Konferencji Episkopatu Polski ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek ws. uchodźców docierających do Polski, Warszawa 2021.

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r., Dz.U. z 1925 r. nr 72, poz. 501.

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993, Dz.U. z 1998 r., nr 51, poz. 318.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, Dz.U. 1997, nr 78 poz. 483 z późn. zm.

Franciszek, List Apostolski „*Motu Proprio*” *Vos estis lux mundi*, Watykan 2019.

Marczuk M., Galica M., Raport agencji „Lata Dwudzieste”, *Debiutanci '23. Portret Polek i Polaków, którzy jesienią 2023 r. będą mogli po raz pierwszy wziąć udział w wyborach*, 2023.

Memoriał Episkopatu Polski do władz PRL, Warszawa 1953.

Obwieszczenie Prezesa Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 grudnia 1997 r. o utracie mocy obowiązującej art. 1 pkt 2, art. 1 pkt 5, art. 2 pkt 2, art. 3 pkt 1 i art. 3 pkt 4 ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U 1997 nr 157 poz. 1040.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Dlaczego Polacy odchodzą od Kościoła?*, nr 105/2022.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy, czyli społeczno-demograficzne portrety największych potencjalnych elektoratów*, nr 141/2015.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kim są wyborcy partii politycznych w Polsce?*, nr 98/2023.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Kościół i wybory*, nr 149/2019.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny działalności instytucji publicznych w marcu*, nr 39/2023.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny działalności instytucji publicznych w marcu*, nr 36/2024.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny działalności parlamentu, prezydenta, Trybunału Konstytucyjnego, policji i Kościoła*, nr 159/2020.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce*, nr 101/2019.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, nr 63/2020.

Raport Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność Polaków w ostatnich dziesięcioleciach*, nr 50/2024.

Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2019*.

Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2020*.

Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2022*.

Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Posługa charytatywna Kościoła katolickiego w Polsce*, Warszawa 2023.

Raport Instytutu Statystyki Kościoła katolickiego i Fundacji Obserwatorium Społeczne, *Archidiecezja wrocławska w tyglu przemian ostatnich dekad*, Wrocław 2023.

Raport Pew Research Center, *The Age Gap in Religion Around the World*, 2018.

Report on the Holy Sees Institutional Knowledge and Decision-making Related to Former Cardinal Theodore Edgar McCarrick (1930 to 2017), Watykan 2023.

Stanowisko Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ws. poszanowania życia ludzkiego w fazie prenatalnej, Warszawa 2024.

Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 - Kodeks wyborczy, Dz. U. 2011 Nr 21 poz. 112 z późn. zm.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

Ustawa z dnia 7 stycznia 1993, o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. 1993 Nr 17 poz. 78.

Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 roku - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2001 nr 46 poz. 499.

Wniosek Państwowej Komisji Wyborczej w sprawie zmiany granic okręgów wyborczych i liczby posłów w nich wybieranych, <https://pkw.gov.pl/aktualnosci/informacje/wniosek-panstwowej-komisji-wyborczej-w-sprawie-zmiany-granic-okregow-wyborczych-i-liczby-poslow-w-ni> (dostęp: 08.10.2024).

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. sygn. akt K 1/20, Dz.U. 2021 poz. 175.

Publikacje prasowe:

K. Zadarko, B. Strzelczyk, *Zamknięte drzwi Europy*, „Tygodnik Powszechny” nr 25/2015.

Źródła internetowe:

Encyklopedia internetowa Wikipedia, pl.wikipedia.org [dostęp: 24.01.2023].

Główny Urząd Statystyczny, *Tablice z ostatecznymi danymi w zakresie przynależności narodowo-etnicznej, języka używanego w domu oraz przynależności do wyznania religijnego*, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/tablice-z-ostatecznymi-danymi-w-zakresie-przynaleznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-uzywanego-w-domu-oraz-przynaleznosci-do-wyznania-religijnego,10,1.html> [dostęp: 28.09.2023].

Internetowa Encyklopedia Krakowa, encyklopediakrakowa.pl [dostęp: 26.01.2023].

Internetowa Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/> [dostęp: 24.01.2023].

Internetowy Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 24.01.2023].

Kapiszewski J., Rogalski M., *Na mapie wyborczej wciąż widać zabory. Kiedy znikną? „Kwestia pokoleń”*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/na-mapie-wyborczej-wciaz-widac-zabory-kiedy-znikna-kwestia-pokolen/221g73e> [dostęp: 20.10.2023].

Portal 1920. Archiwa państwowe, <https://1920.gov.pl/postac/ambrogio-damiano-achille-ratti/> [dostęp: 26.01.2023].

Raport IBRIS oraz Onet.pl, *Kościół w kryzysie*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kosciol-jest-w-kryzysie-mamy-dane-ktore-to-potwierdzaja/pfrrby6> [dostęp: 10.10.2023].

Strona internetowa archidiecezji katowickiej, *Arcybiskup koadiutor w Katowicach*, <https://archidiecezjakatowicka.pl/o-diecezji/aktualnosci/2166-arcybiskup-koadiutor-w-katowicach> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Biblioteka Świętego Józefa, <https://www.swietyjosef.kalisz.pl/BibliotekaSwJozefa/8.html> [dostęp: 27.01.2023].

Strona internetowa Business Insider Polska, *Wybory 2019. Jak głosowali Polacy. PiS wygrał w każdej grupie wiekowej*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/wyniki-wyborow-2019-jak-glosowali-polacy-pis-wygrywa-w-kazdej-grupie-wiekowej/tflk7p0> [dostęp: 24.01.2023].

Strona internetowa Deon.pl, *Biskupi jadą na Woodstock i nie mają zamiaru potępiać*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/biskupi-jada-na-woodstock-i-nie-maja-zamiaru-potepiac,348795> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa diecezji plockiej, *Kard. Kazimierz Nycz mianowany administratorem apostolskim podczas nieobecności w diecezji ks. biskupa Piotra Libery*, <https://www.diecezjaplocka.pl/dla-wiernych/aktualnosci/kard-kazimierz-nych-mianowany-administratorem-apostolskim-podczas-nieobecnosci-w-diecezji-ks-biskupa-piotra-libery> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa „Gazety Wyborczej”, *Oskarżony o molestowanie abp Paetz koncelebrował mszę, choć ma zakaz Watykanu. Zdjęcia zniknęły*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,24399943,oskarzony-o-molestowanie-abp-paetz-koncelebrowal-msze-choc.html> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa „Głosu Wielkopolskiego”, *Dziesięć lat po ustąpieniu abp. Juliusza Paetza*, <https://gloswielkopolski.pl/dziesiec-lat-po-ustapieniu-abp-juliusza-paetza/ar/540565> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa „Gościa Niedzielnego”, *Bp Marek Mendyk wygrał proces sądowy z "Newsweekiem". Gazeta musi przeprosić i zapłacić*, <https://www.gosc.pl/doc/8716478.Bp-Marek-Mendyk-wygral-proces-sadowy-z-Newsweekiem-Gazeta-musi> [dostęp: 21.03.2024].

Strona internetowa „Gościa Niedzielnego”, *Ilu jest katolików w Polsce? – analiza danych ze spisu powszechnego*, <https://www.gosc.pl/doc/8763956.Ilu-jest-katolikow-w-Polsce-analiza-danych-ze-spisu-powszechnego> [dostęp: 18.04.2024].

Strona internetowa Instytutu Pamięci Narodowej, *29 kwietnia – Dzień Męczeństwa Duchowieństwa Polskiego*, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/materialy-do-pobrania/200716,TEKST-WIDEO-AUDIO-29-kwietnia-Dzien-Meczenstwa-Duchowienstwa-Polskiego-materialy.html> [dostęp: 29.04.2024].

Strona internetowa Instytutu Pamięci Narodowej, *Obchody millenium chrztu i tysiąclecia państwa*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/775,Obchody-milenium-chrztu-i-tysiaclecia-panstwa-1956-19661967.html> [dostęp: 27.01.2023].

Strona internetowa Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, <https://iskk.pl/> [dostęp: 24.01.2024].

Strona internetowa Interia.pl, *Nagie zdjęcia księdza Wiesława. Seksualny skandal w diecezji kaliskiej*, <https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-nagie-zdjecia-ksiedza-wieslawa-seksualny-skandal-w-diecezji-nId,6439267> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Abp Stanisław Wielgus - od nominacji do rezygnacji (synteza)*, <https://archive.vn/GbeNI> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Kard. Grzegorz Ryś: Chodzi mi o Kościół, który istnieje dla ewangelizacji i jest znakiem i instrumentem budowania jedności (wywiad)*, <https://kair.ekai.pl/depesza/637113/show> [dostęp: 18.07.2023].

Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Kard. St. Dziwisz wyraża solidarność z abp. St. Wielgusem*, <https://archive.vn/wuyCK> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Powołania w Polsce – statystyki*: <https://www.ekai.pl/powolania-w-polsce-statystyki/> [dostęp: 18.04.2024].

Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Prymas: zarzuty wobec abp. Wielgusa nie mogą być rzetelne*, <https://archive.vn/tmzAF> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Rzecznik praw obywatelskich: abp Wielgus był świadomym tajnym współpracownikiem SB*, <https://archive.vn/vYpE2> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej, *Sytuacja abp. Paetza pozostaje bez zmian*, <https://archive.vn/ZSoRq> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *20 lecie sakry biskupiej Alojzego Orszulika*, <https://archive.is/R1Cqd> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *Abp Wielgus – rezygnacja – komunikat Nuncjatury*, <https://archive.vn/upeBm> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *Komunikat Kościelnej Komisji Historycznej*, http://web.archive.org/web/20130127031257/http://www.episkopat.pl/?a=dokumentyKEP&doc=200715_1 [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Konferencji Episkopatu Polski, *Przewodniczący Episkopatu o decyzji Trybunału Konstytucyjnego*, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-dziekuje-za-decyzje-trybunalu-konstytucyjnego/> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Natemat.pl, *To już się nie mieści w głowie. Biskup porównał Morawieckiego i Szumowskiego do świętych*, <https://natemat.pl/311611,bp-dlugosz-porownal-morawieckiego-i-szumowskiego-do-swietych-wideo> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Newsweek.pl, *Okoliczności powieszenia krzyża w Sejmie nie były uroczyste. Długo wydawał się nieusuwalny*, <https://www.newsweek.pl/opinie/krzyz-w-sejmie-i-25-rocznica-jego-powieszenia-najwieksze-batalie-o-polskie-krzyze/pt55msz> [dostęp: 27.01.2023].

Strona internetowa Oko.press, *Polski episkopat liderem. Ponad połowa spraw o tuszowanie pedofilii dotyczy naszych biskupów*, <https://oko.press/episkopat-watykan-tuszowanie-pedofilii-lista-biskupow> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Oko.press, *"Tak powstają święci". Rydzyk o biskupie ukaranym przez Watykan za tuszowanie pedofilii*, <https://oko.press/tadeusz-rydzyk-radio-maryja-stanislaw-napierala-pedofilia> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Oko.press, *Za co Watykan skazał kard. Gulbinowicza? Molestowanie, czyny pedofilskie, współpraca z SB*, <https://oko.press/watykan-skazal-gulbinowicza> [dostęp: 08.10.2024].

Strona internetowa Onet.pl, *Bp Długosz do dzieci o działaniach rządu PiS: czy to nie piękne?*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/bp-dlugosz-do-dzieci-o-dzialaniach-rzadu-pis-czy-to-nie-piekne/mtww2yw> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Onet.pl, *Dlaczego Polacy masowo odchodzą od Kościoła? Ksiądz ujawnia szereg przyczyn*, <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/dlaczego-polacy-masowo-odchodza-od-kosciola-ksiazdz-ujawnia-szereg-przyczyn/p2clnsh,79cfc278> [dostęp: 26.12.2023].

Strona internetowa Onet.pl, *Kampania wyborcza w kościele. Duże zmiany*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/zasada-rozdzialu-kosciola-od-panstwa-a-dzialalnosc-politykow-w-kosciole/gvnfhgx> [dostęp: 01.07.2024].

Strona internetowa Onet.pl, *Kapelan „dobrej zmiany”. Jak abp Jędraszewski służył Bogu i PiS-owi*, <https://wiadomosci.onet.pl/krakow/sojusz-biskupa-i-prezesa-jak-metropolita-jedraszewski-sluzyl-bogu-i-pis-owi/69rfzj8> [dostęp: 23.12.2023].

Strona internetowa Onet.pl, *Kolejni biskupi ukarani przez Watykan. „Lista wstydu” polskiego Kościoła wydłuża się*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/ci-duchowni-stracili-swoje-stanowiska-i-wplywy-w-kosciele-lista-wstydu/33nekbj> [dostęp: 14.03.2024].

Strona internetowa Onet.pl, Raport *Kościół w kryzysie*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kosciol-jest-w-kryzysie-mamy-dane-ktore-to-potwierdzaja/pfrby6> [dostęp: 27.12.2023].

Strona internetowa Onet.pl, *Zapadł wyrok w sprawie słów abp. Jędraszewskiego o „tęczowej zarazie”*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/teczowa-zaraza-abp-jedraszewskiego-zapadl-wyrok/x22grmd> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/> [dostęp: 27.01.2023].

Strona internetowa Państwowej Komisji Wyborczej, www.pkw.gov.pl [dostęp: 24.01.2023].

Strona internetowa Platformy Obywatelskiej, *Program Koalicji Obywatelskiej, 100 konkretów na pierwsze 100 dni rządów!*, <https://platforma.org/upload/document/201/attachments/413/100%20konkretow-pdf.pdf> [dostęp: 15.03.2024].

Strona internetowa Polsat News, *Politycy PiS na urodzinach Radia Maryja. Modlili się i śpiewali „Abba Ojczy”*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2018-12-02/politycy-pis-na-urodzinach-radia-maryja-modlili-sie-i-spiewali-abba-ojczy/> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Polskiej Agencji Prasowej, *Abp Jędraszewski: Módlmy się za tych wszystkich, którzy bronią ojczyzny*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1012470%2Cabp-jedraszewski-modlmy-sie-za-tych-wszystkich-ktorzy-bronia-ojczyzny.html> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa RMF24.pl, *Wyniki wyborów: Jak głosy rozkładały się według wieku, płci, wykształcenia wyborców?*, https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne-2019-fakty/najnowsze/news-wyniki-wyborow-jak-glosy-rozkladaly-sie-wedlug-wieku-plci-wy,nId,3276136#crp_state=1 [dostęp: 24.01.2023].

Strona internetowa „Rzeczpospolitej”, *Orgia na plebanii. Ksiądz usłyszał zarzuty prokuratorskie*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art39683041-orgia-na-plebanii-ksiazd-uslyszal-zarzuty-prokuratorskie> [dostęp: 14.03.2024].

Strona internetowa Sejmu RP, *Głosowanie nr 10 – Posiedzenie 8. dnia 08.01.1998*, sejm.gov.pl [dostęp: 27.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *Arcybiskup Jędraszewski o „tęczowej zarazie”*, <https://tvn24.pl/polska/arcybiskup-marek-jedraszewski-teczowa-zaraza-zamiast-czerwonej-ra957818-2308295> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *Biskupi dziękują za poparcie projektu komitetu Zatrzymaj Aborcję*, <https://tvn24.pl/polska/biskupi-dziekuja-za-glosowanie-w-sprawie-ustawy-zatrzymaj-aborcje-ra805437-2359001> [dostęp: 23.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *KO przed PiS tylko wśród najlepiej wykształconych*, <https://tvn24.pl/polska/wybory-parlamentarne-2019-sondazowe-wyniki-wyborow-poparcie-ze-wzgledu-na-wyksztalcenie-ra977129-2312706> [dostęp: 24.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *Kobiety wołały PiS. Najmniej głosowało na KORWiN*, <https://tvn24.pl/polska/wybory-parlamentarne-2015-kobiety-wolaly-pis-ra589082-3316254> [dostęp: 24.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *Kryzys na granicy. Apel artystów i biskupa o pomoc uchodźcom. "Nikt nie zasługuje na śmierć w lesie"*, <https://tvn24.pl/polska/kryzys-na-granicy-z-bialorusia-apel-artystow-i-biskupa-o-pomoc-uchodzcom-5496401> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *Młodzi na Palikota, PiS przegrał wśród najstarszych z PO*, <https://tvn24.pl/polska/mlodzi-na-palikota-pis-przegral-wsrod-najstarszych-z-po-ra186937-3535363> [dostęp: 24.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *Przewrócili pomnik księdza prałata Henryka Jankowskiego, ale nie znieważyli. Prawomocny wyrok sądu*, <https://tvn24.pl/pomorze/gdansk-przewrocony-pomnik-pralata-jankowskiego-sad-prawomocnie-uniewinnil-trzech-mezczyzn-6205996> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa TVN24.pl, *Rezygnacja i list arcybiskupa Andrzeja Dzięgi. Kolejni biskupi zabierają głos*, <https://tvn24.pl/polska/rezygnacja-arcybiskupa-andrzeja-dziegi-komentarze-innych-duchownych-wpis-biskupa-artura-waznego-st7791813> [dostęp: 03.03.2024].

Strona internetowa TVN24.pl, *Wybory 2023*, <https://tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2023/wyniki-sondazowe> [dostęp: 17.10.2023].

Strona internetowa „Tygodnika Powszechnego”, *Papież mianował nowych kardynałów. Wśród nich abp Grzegorz Ryś*, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/papiez-mianowal-nowych-kardynalow-wsrod-nich-abp-grzegorz-rys-183948> [dostęp: 18.07.2023].

Strona internetowa Wiesz.pl, *16 gdańskich księży pisze do nuncjusza w sprawie swojego biskupa*, <https://wiesz.pl/2019/10/29/16-gdanskich-ksiezy-pisze-do-nuncjusza-w-sprawie-swojego-biskupa/> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Wiesz.pl, *Stolica Apostolska postanowiła „dalej nie procedować” w sprawie kard. Dziwisza*, <https://wiesz.pl/2022/04/22/stolica-apostolska-postanowila-dalej-nie-procedowac-w-sprawie-kard-dziwisza/> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page [dostęp: 08.10.2024].

Strona internetowa Wirtualnemedi.pl, *Największe kryzysy wizerunkowe w 2020 roku*, <https://www.wirtualnemedi.pl/artukul/kryzysy-wizerunkowe-w-2020-roku-ranking-veclaim-moliera2-mbank-apart-cd-projekt-kosciol-katolicki-joanna-przetakiewicz-anna-lewandowska-wpadki-roku/page:3> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Wolnelektury.pl, *Józef Szczepański „Ziutek”, Czerwona zaraza*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/szczepanski-czerwona-zaraza.html> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Wp.pl, *Biskup Pieronek krytycznie o radiu Rydzka. „To nie jest chrześcijańskie”*, <https://wiadomosci.wp.pl/bp-pieronek-krytycznie-o-radiu-rydzka-to-nie-jest-chrzescijanske-6222468102440577a> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Wprost.pl, *Poważne zarzuty wobec abp. Głodzia. „Pił, wyzywał, poniżał”*, <https://www.wprost.pl/tylko-u-nas/392238/powazne-zarzuty-wobec-abp-glodzia-pil-wyzywal-ponizal.html> [dostęp: 25.01.2023].

Strona internetowa Wprost.pl, *Wybory 2011: Platforma!*, <https://www.wprost.pl/tylko-u-nas/265044/wybory-2011-platforma.html> [dostęp: 24.01.2023].

Żerkowska-Balas M., Zaremba M., Raport Fundacji im. Stefana Batorego, *Masz głos. Masz wybór*,

https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Masz%20Glos/partycypa_cja_nowych_wyborcow.pdf [dostęp: 22.12.2023].

Źródła filmowe:

Gutowski M., *Don Stanisław. Druga twarz kardynała Dziwisza*,
https://tvn24.pl/go/programy,7/czarno-na-bialym-odcinki,11367/odcinek-745,S00E745,395777?said=58700008273493026_p75147975289&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwyo60BhBiEiwAHmVLJay1oEysjbLkyIDc3lZPXZORhEPLR13lWMJfez3l37XdRX-lGWQ3HBoC6MUQAvD_BwE&gclsrc=aw.ds [dostęp: 02.07.2024].

Sekielski T., Sekielski M., *Tylko nie mów nikomu*,
<https://www.youtube.com/watch?v=BrUvQ3W3nV4> [dostęp: 25.01.2023].

Sekielski T., Sekielski M., *Zabawa w chowanego*,
<https://www.youtube.com/watch?v=T0ym5kPf3Vc> [dostęp: 25.01.2023].

Aneks

Ankieta 1. Ankieta dotycząca preferencji wyborczych i poglądów politycznych oraz praktyk religijnych.

Nazywam się Dawid Pieniężny i jestem doktorantem Kolegium Nauk o Polityce i Administracji na Uniwersytecie Wrocławskim. Zwracam się z uprzejmą prośbą, o rzetelne wypełnienie tej ankiety, będącej niezbędną pomocą w napisaniu rozprawy doktorskiej zapewniając, że jest ona anonimowa, a jej wyniki zostaną wykorzystane wyłącznie w celach naukowych. Ankieta składa się z 18 pytań, a czas jej wypełnienia nie powinien przekroczyć 15 minut.

1. Czy uważa się Pan/Pani za osobę wierzącą? (proszę zaznaczyć 1 odpowiedź)

a) Zdecydowanie tak	d) Raczej nie
b) Raczej tak	e) Zdecydowanie nie
c) nie potrafię jednoznacznie określić	

2. Proszę o wypełnienie poniższej tabeli określającej Pana/Pani religijność (proszę wstawić X w jednym miejscu każdego wiersza tabeli)

Pytanie	Bardzo często/ Bardzo ważne/ Bardzo silnie	Często/ Dość ważne/ Dość silnie	Średnio/ Czasem/ Umiarkowane	Mało/ Rzadko/ Dość słabo	Wcale/ Nigdy
Jak silnie zależy Ci na poszukiwaniu informacji o zagadnieniach religijnych?					
Jak często myślisz o zagadnieniach religijnych?					
Jak często szukasz informacji dotyczących problematyki religijnej w radiu, telewizji, prasie lub książkach?					
Jak silnie jesteś przekonany, że Bóg rzeczywiście istnieje i nie jest tylko ludzkim wymysłem?					
Jak silne jest Twoje przekonanie o istnieniu życia po śmierci?					
Jak silne jest Twoje przekonanie o istnieniu Istoty Wyższej?					
Jak często zazwyczaj modlisz się?					
Jak ważna jest dla Ciebie modlitwa osobista?					
Jak często podczas dnia powszedniego kierujesz krótką modlitwą do Boga?					
Jak często przeżywasz sytuacje, w których masz poczucie, że Bóg chce Ci coś powiedzieć?					
Jak często przeżywasz sytuacje, w których masz poczucie, że Bóg interweniuje w Twoje życie?					
Jak często przeżywasz sytuacje, których masz poczucie obecności Boga?					
Jak często bierzesz z reguły udział w nabożeństwach - także za pośrednictwem radia lub telewizji?					
Jak ważny jest dla Ciebie udział w nabożeństwach?					

Jak ważna jest dla Ciebie więź ze wspólnotą religijną?					
--	--	--	--	--	--

3. Przy podejmowaniu decyzji o głosowaniu na określoną partię polityczną/kandydata poniższe czynniki mają dla mnie znaczenie (proszę wstawić znak X w jednym miejscu każdego wiersza tabeli)

Założenie do oceny	Bardzo duże	Duże	Umiarkowane	Małe	Bardzo małe	Nie ma znaczenia
Program wyborczy partii/kandydata						
Popularność partii/kandydata						
Informacje medialne						
Opinia rodziny i znajomych						
Opinia księdza w mojej parafii						
Moje prywatne poglądy polityczne						
Stosunek przedstawicieli Kościoła katolickiego do tej partii						
Stosunek tej partii do Kościoła katolickiego						

4. Jak często słyszy Pani/Pan w Kościele, w Pani/Pana parafii zachętę do głosowania na określoną partię polityczną lub kandydata tej partii? (proszę zaznaczyć 1 odpowiedź)

- a) Na każdej mszy świętej
b) Na jednej mszy świętej w miesiącu
c) Na kilku mszach świętych w roku
d) na jednej mszy świętej w roku
e) rzadziej niż na jednej mszy świętej w roku
f) nigdy nie słyszałem/am

Jeśli w pytaniu 4. wybrał/a Pan/Pani odpowiedź f) nigdy nie słyszałem, proszę przejść do pytania 6.

5. Jaka to partia? (proszę zaznaczyć 1 odpowiedź)

- a) Prawo i Sprawiedliwość
b) Koalicja Obywatelska (PO+N+Zieloni)
c) Trzecia Droga (PSL+Polska 2050)
d) Konfederacja
e) Nowa Lewica
f) inną (jaką?).....

6. Jak bardzo jest Pan/Pani zadowolony/a z działalności swojej parafii? (proszę wstawić znak X w jednym miejscu każdego wiersza tabeli)

Działanie	Bardzo zadowolony	Zadowolony	Ani zadowolony, ani niezadowolony	Niezadowolony	Bardzo niezadowolony
Sprawowanie Mszy świętych					
Działalność dobroczynna					
Ceny usług					
Sprawowanie sakramentów - śluby, pogrzeby itp.					

7. Jak ocenia Pan/Pani Kościół katolicki w Polsce w zakresie: (proszę wstawić znak X w jednym miejscu każdego wiersza tabeli)

Zakres	Zdecydowanie pozytywnie	Pozytywnie	Ani pozytywnie, ani negatywnie	Negatywnie	Zdecydowanie negatywnie
Pomocy potrzebującym					
Rozwiązywania konfliktów społecznych np. kryzysu migracyjnego, czy ubóstwa					
Wpływu na władze polityczne					
Rozwiązywania problemów pedofilii wśród duchownych					
Kontakt z wiernymi					
Bycia autorytetem moralnym					

8. Swoje poglądy polityczne oceniam jako: (proszę zaznaczyć 1 odpowiedź)

- a) prawicowe
c) lewicowe

b) centrowe

d) nie wiem/nie potrafię określić

9. W wyborach parlamentarnych 2019 głosowałem/am na: (proszę zaznaczyć 1 odpowiedź)

a) Prawo i Sprawiedliwość

e) Konfederację

b) Koalicję Obywatelską (PO+N+Zieloni)

f) inną (jaką?).....

c) Koalicję Polską (PSL + Kukiz 15)

g) nie pamiętam

d) Zjednoczoną Lewicę

h) nie głosowałem/am

10. W wyborach parlamentarnych 2023 głosowałem/am na: (proszę zaznaczyć 1 odpowiedź)

a) Prawo i Sprawiedliwość

e) Konfederację

b) Koalicję Obywatelską (PO+N+Zieloni)

f) inną (jaką?).....

c) Trzecią Drogę (PSL+Polska 2050)

g) nie pamiętam

d) Nową Lewicę

h) nie głosowałem/am

Jeśli w pytaniu 9. i pytaniu 10. zaznaczył/a Pan/Pani te same komitety wyborcze, proszę opuścić pytanie 11.

11. Jak duże znaczenie dla zmiany Pana/Pani preferencji wyborczych miały poniższe czynniki? (proszę wstawić znak X w jednym miejscu każdego wiersza tabeli)

Czynnik	Bardzo duże	Duże	Ani duże, ani małe	Małe	Bardzo małe	Nie miało znaczenia
Pojawienie się na rynku nowej partii politycznej						
Niezadowolenie z prowadzonej polityki, przez partię na którą głosowałem/am w 2019 roku						
Zmiany personalne w partii politycznej na którą głosowałem/am w 2019 roku						
Zmiany personalne w partii politycznej na którą głosowałem/am w 2023 roku						
Zmiany programowe partii na którą głosowałem/am w 2019 roku						
Zmiany programowe partii na którą głosowałem/am w 2023 roku						
Chęć zmiany partii sprawującej władzę w Polsce						
Opinia ludzi z mojego otoczenia (rodziny/znajomych)						
Opinia przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce						
Opinia księdza w mojej parafii						

12. Poniżej przedstawiono pary przeciwstawnych stwierdzeń politycznych. Posługując się poniższą skalą proszę zaznaczyć, które stwierdzenia i w jakim stopniu odpowiadają Pana(i) poglądom i wyznawanym przekonaniom (w każdym wierszu proszę zaznaczyć tylko jedną cyfrę)

1 – zdecydowanie A 2 – raczej A 3 - trudno powiedzieć 4 - raczej B 5 - zdecydowanie B

Stwierdzenia	Moja opinia	Stwierdzenia
A. społeczeństwo powinno rewidować swoje poglądy dostosowując je do zmieniającego się świata	1 2 3 4 5	B. społeczeństwo powinno być wierne tradycyjnym wartościom i poglądom
A. państwo powinno kierować się zasadą rozdziału państwa i kościoła	1 2 3 4 5	B. państwo powinno przestrzegać wartości chrześcijańskich, katolicyzm powinien być religią państwową
A. najważniejsze zakłady przemysłowe powinny pozostać własnością państwa	1 2 3 4 5	B. własność powinna być wyłącznie prywatna

